Grandpierre Lajos

ÖRÖK KÉSZENLÉTBEN

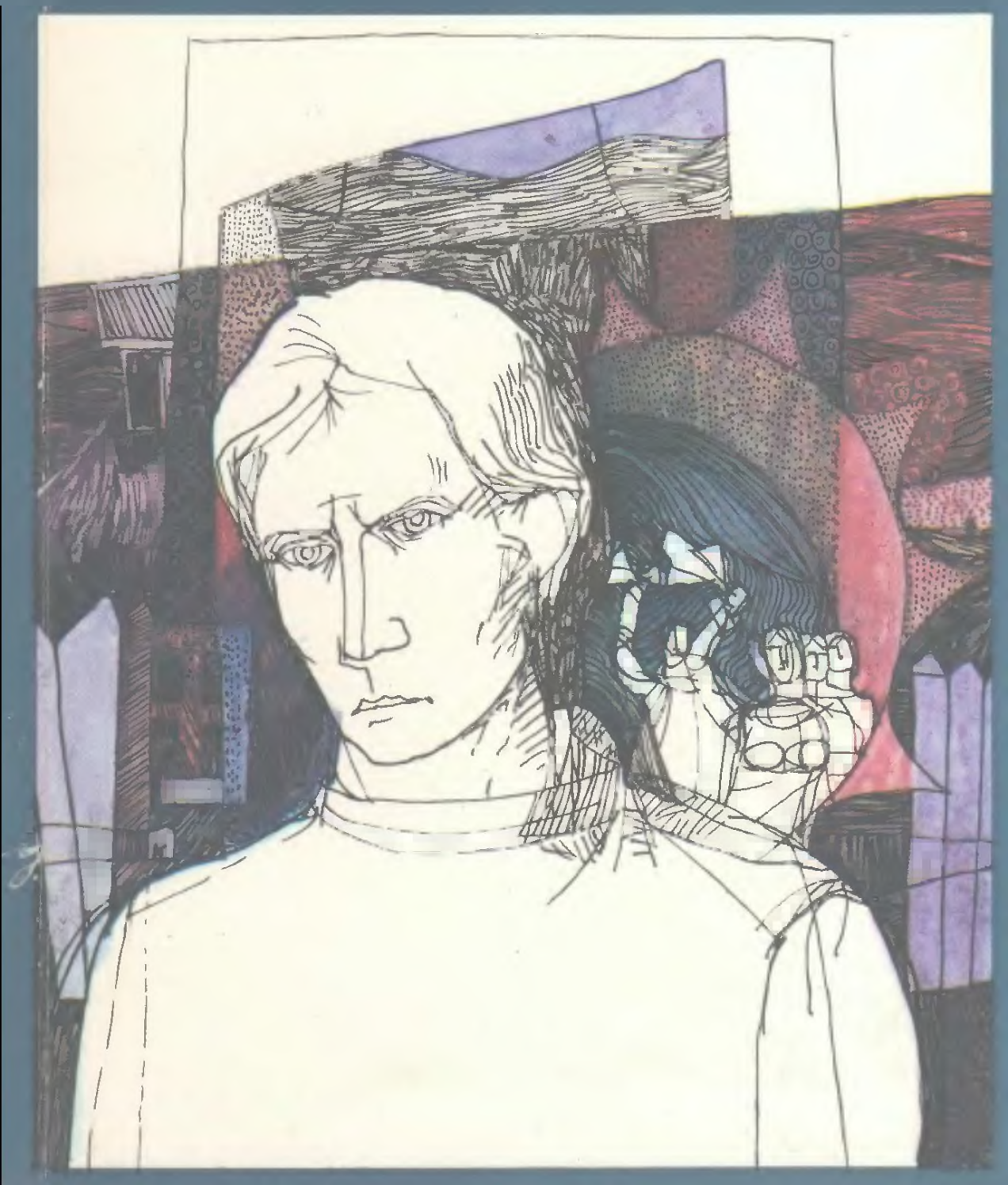

89

Grandpierre Lajos

ÖRÖK KÉSZENLÉTBEN

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
IV/6. Körzeti
Alapszervezet
Vezetősége

89

3. f. sz. Könyvkiírva
AKV Könyvtárellátó
Közl. Ny.

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
IV/6. Körzeti
Alapszervezet
Vezetősége

Grandpierre Lajos
Örök készenlétben

Ára: 6 fillér

GRANDPIERRE LAJOS

Örök készenlétben

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1980

ISBN 963 09 1605 3
© Grandpierre Lajos 1980
(3073)

Egy ember, aki mer

I

Ketten ültek egy padon. Egy férfi és egy nő. A férfi befejezte a felolvasást, várakozóan nézett a feleségére.

– Megint? – kérdezte az asszony megértően, sejtelmes mosollyal. A férfi tekintete elkalandozott a napsugaras kertben. A sárgálló bokrok között játszadozó gyermekeket figyelte egy pillanatig, aztán a feleségére pillantott.

– Megint – erősítette meg, s maga mellé tette a néhány oldalnyi kéziratot. Rágyújtott.

– Mindent kockáztatsz, amit elértünk – állapította meg az asszony.

– Mindent? Hát nem hinném...

– De sokat. Fegyelmit indíthatnak ellened, leválthatnak, visszavonhatják a kedvezményeket. Megfoszthatnak kitüntetéseidtől. Soroljam tovább? – szavaival ellentétben a mosoly továbbra is ott lebegett az arcán. Megszépítette.

– Hallgassak?... Hallgassam el?

– Hát azt aztán ne! – csattant fel az asszony. Egy pillanatra befelhőzte arcát az aggodalom, de aztán eltökéltség villant fel szemében, s arcán újra tündöklött a mosoly. – Emlékezhetsz. Nem szóltam semmit, amikor állásfoglalásod miatt mindkettőnket büntetésből fizikai munkára utasítottak. Akkor sem akadályoztalak meg a cselekvésben, amikor az életedet, az életünket kockáztattad. Most miért ellenkeznék veled? Igazad van? Igen! Meggyőztél. Küzdj az igazságodért. Harcolj a becstelenség ellen! – Emelt hangon folytatta. – „Ha férfi vagy, légy férfi, s ne hitvány gyönge báb..." A férfi ujjait puhán végigsiklatta az asz-

szony karján, majd hálásan megszorította a kezét. Megszokta már, hogy felesége vitáik közben gyakran érvel idézetekkel.

– Most mégis ideges vagyok – magyarázta. – Eddig elvekről, álláspontokról volt szó, most azonban személyeket kell megvádolnom.

– Nem! – tiltakozott az asszony. – Nem személyekről van szó most sem, hanem tetteikről, a gyakorlatról. Nem személy szerint Bakos Mátyásról és társairól, hanem a hatalommal való visszaélésről, korrupcióról. Ez a lényeg. Ez a fontos. Erre gondolj!

– Mindent kiteregetek, ez a szándékom. Előbb a te véleményedet akartam hallani. Hidd el, küzdelem lesz! Heves és nem mindennapi. Bakos nemcsak védekezni fog, hanem támadni is. Ha én vádolok, ő rágalmazni fog.

– Igen – bólintott az asszony. – A küzdelemben pedig valakinek el kell buknia.

– Ha én leszek a vesztes...

– Akkor együtt bukunk. Ez is megtörtént már. Mikor lesz az ülés?

Mielőtt a férfi válaszolhatott volna, megszólalt a kertkapu fölé erősített csengő. Egyszerre álltak fel. A lendülettől lesodródott a kézirat. A férfi lehajolt, összeszedte a lapokat. Mégis egyszerre értek a kapuhoz, mert a felesége közben az unokáik felé került. A kapuban Kovács Imre, a megyei pártbizottság munkatársa várakozott.

– Üdvözlöm, Doromlai elvtársnő. Örülök, hogy mindkettőjüket itthon találom – mondotta kézfogás közben.

Az asszony feltessékelte a verandára.

– Milyen kellemes környezet! Milyen gyönyörű virágoskert! Napoztak? Pompás ez az őszi napsütés. Szép és jó lehet itt élni – csevegett Kovács megnyerően, majd a háziak hogyléte felől érdeklődött, aztán a megérdemelt nyugalomról fecsegett. A kérdésre, hogy iszik-e kávét, bizonytalanul felelt. – Nagyon jól esne, de ne fáradjanak vele. Jobb lesz, ha beszélgetünk, mert...

– A kávé perceken belül elkészül – szakította félbe Doromlainé. – Amúgy is meg kell néznem, hogy a gyerekek mit csinálnak. Elnézést... – Ezzel felállt, indulni akart, de Kovács megállította.

– Kérem... egy pillanatra... – Doromlainé megállt, de nem ült le. – Nagyon fontos ügyben kerestem fel magukat.

Doromlai, mióta meglátta Kovácsot a kapuban, azon törte a fejét, miért látogatta meg őket.

– Valóban? – kérdezte.

– Mint az elvtársak bizonyára tudják, megkezdtük a munkásmozgalom veteránjai visszaemlékezéseinek összegyűjtését. Hatalmas küzdelmekben vettek részt, változatos, sokszor viszontagságos és veszélyes életet éltek. A történelem alakítói ők. Nem hagyhatjuk, hogy életük, küzdelmeik emlékei a feledés homályába süllyedjenek – szavalta a megtanult szöveget. – Ezért született meg a határozat, hogy minden veteránt szólítsunk fel, írja meg visszaemlékezéseit, vagyis önéletrajzát...

Ebben a pillanatban Doromlainé felemelkedett.

– Bocsánatot kérek... Meg kell néznem, mit csinálnak a kertben a gyerekek. A kávét azonnal hozom.

– Tessék csak – mosolygott rá nagylelkűen Kovács, majd Doromlai felé fordult, s folytatta a szavalást. – Ti a történelem tanúi vagytok. Felbecsülhetetlenek a tapasztalataitok és visszaemlékezéseitek. A pártbizottság nevében, a jövendő nemzedékek nevében és a magam nevében arra kérlek titeket, hogy írjátok meg önéletrajzotokat.

– Az önéletrajzomat már régen megírtam és beadtam. Többször is.

– Most részletes önéletrajzot kérünk, amelyben nemcsak az adatok vannak felsorolva, hanem az események és a körülmények is a lehető legpontosabban. Arra gondolunk, hogy terjedelme legalább hatvan oldal legyen, de ha ennél több, annál jobb.

– Én írjam meg?! – rémült meg Doromlai.

– Úgy van, és a feleséged is.

– Hatvan oldal!

– Legalább. Inkább több legyen. Ha száz vagy kétszáz oldal lesz, annál jobb. Ha érdekes lesz, ki is adjuk, vagy mi, vagy a Kossuth Könyvkiadó. A kiadásért természetesen megfelelő tiszteletdíjat fizetünk.

Doromlai egy legyintéssel elhessentette a gondolatot.

– Ha jól tudom, ismered a határozatot – folytatta Kovács.

– Hát... Ha visszagondolok, emlékszem erre-arra...

– Ezek után úgy vélem, megegyezhetünk a határidőben. Nem halogathatjuk soká... Ezt bizonyára belátod te is. Az idő szalad, az évek múlnak, az élet nem áll meg.

– Megírják mások. Ne vegyük el a történészek kenyerét!

– Hát ebben nincs igazad. Nem tudom, olvastad-e Bethlen Miklós önéletírását vagy Marosán elvtársét? A történészek forrásmunkának tekintik őket. A szemtanúk vallomására nemcsak a büntetőügyekben, hanem a történelemben is szükség van.

– Tehát vallomást akartok?

– Lehet az is. Nem számít. Tekintheted önéletrajznak, visszaemlékezésnek, vallomásnak. Az a fontos, hogy megírd.

– Nem hiszem, hogy sikerülne. Az utóbbi húsz évben nagyon keveset írtam. Ötvennégy óta.

– Az írást, akárcsak a járást, nem lehet elfelejteni. Menni fog!

– Nincs gyakorlatom. Nem írhatná meg más? – szabadkozott tovább Doromlai.

– Te vagy a szemtanú.

Doromlai kezdte belátni, hogy bármennyire is szeretne, nem térhet ki a feladat elől.

– Mikorra?

– Ha azt mondom, hogy sürgős, igazat mondok. De ha azt mondom, hogy ne siesd el, ebben is van igazság. Gondolom, három hónap elegendő. Természetesen Doromlai elvtársnő is írja meg az övét.

Doromlai erre nem válaszolt.

– Tehát megegyeztünk?

– Meg... – válaszolt Doromlai bizonytalanul.

– Szeretnék a feleségeddel is beszélni.

– Behívom – állt fel Doromlai. – Egy pillanat... – Kiment a verandára, onnan kiáltott. – Júlia! Júlia! – Nem kapott választ. Erre lesietett a nyári konyhába, majd szétnézett a kertben. A feleségét nem találta. A gyermekek is eltűntek. A kávé viszont a tűzhelyen állt, az asztalon pedig egy tálcára két csésze volt előkészítve. – A feleségem mindjárt jön – jelentette be visszatérve a tál-

cával. – A gyerekek valószínűleg kimentek az utcára, s őket keresi. Néhány perc múlva biztosan itt lesznek. Addig is... Parancsolj.

Megitták a feketét, elszívtak egy cigarettát. Doromlainé nem tért vissza.

Kovács felállt.

– Sajnos, most már nem várhatok tovább. Kérlek, kedves feleségednek is mondd el, hogy miről van szó.

Doromlai bólintott.

– Elvárjuk, hogy ő is megírja emlékezéseit.

Doromlai hümmögött.

– Számítunk rátok!

– Ha megígértem, megírom, bármilyen keserves feladat is. Tudod, dicsekedni nem szeretek.

– Ha megengeded, két hónap múlva felkereslek.

– Bármikor szívesen látunk.

Kovács távozása után tíz perc sem telt el, Doromlainé saját ügyességén derülve vezette be a gyerekeket.

– Panaszkodtál, hogy nincs elegendő munkád. Most kaptál – mondotta, s leült a férjével szemben.

– De te is.

– Én nem. Nem hallottam semmit. Nem ígértem semmit. Nem írok meg semmit. Éppen eleget írtam. Jelentéseket. Száz évre valót. Elegem van belőlük. Az volna mindennek a teteje, ha magamról is fabrikálnék egy jelentést. Hát nem! Most már olvasni akarok. Egész életemben alig volt rá időm. Egyébként sem vagyok még olyan öreg, hogy az emlékeimen kérőddzek. Most még a jelent akarom élvezni. Akinek a múltja a legnagyobb kincse, az már mit sem vár a jövőtől.

– Engem sem izgat a múltam. De hát muszáj... Csak hogyan írjam meg? – töprengett Doromlai. – És éppen most, amikor nem hagy nyugton ez az ügy – pillantott a kéziratra.

Doromlainé elkomorodott.

– Igazad van. Egyelőre hagyd a fenébe azt az életrajzot. Fontosabb a Bakos-ügy, mert élő emberek sorsáról, jövőjéről van szó. Persze emellett gondolkozhatsz az önéletrajzodról is.

– Fogalmam sincs, hogyan írjam meg.

– Fordulhatnál egy tanárhoz. De kihez? Majd gondolkozom rajta. De ha tovább beszélgetünk, az ebédből nem lesz semmi – mondotta Doromlainé, és kisietett a konyhába.

Doromlai magára maradva elgondolkozott. Felmerült benne az ötlet, hogy szakmabelihez fordul tanácsért, hogyan kell hozzáfogni egy önéletrajz megírásához.

Szakmabeli? Újságíró? Hm... Kik vannak újságnál? Olyan ember kellene, aki nem nevetne ki. De szakmai felkészültség?... A lapokban megjelenő cikkek felszínes szakmai felkészültségről tanúskodnak. A színvonaluk bizony eléggé alacsony. Legalábbis nem olvasmányosak, nem is érdekesek. Jelentések. Igen... Gondolatokat nélkülöző jelentések. Hát olyanokat én is tudok írni. Egy életrajznak jobbnak kell lennie. Az írás nehéz dolog. De miért? Éppoly természetesnek kellene lennie, mint amilyen az élő beszéd. De a beszédet nem utáltatják meg az emberrel, mint annak idején az iskolában az írást, bőven osztogatott körmösökkel, tenyeresekkel, vonalzóval meg bambuszpálcával adott fenekesekkel. Legalábbis velem megutáltatták. Akkor... Doromlai szomorúan elmerengett iskolai és gimnáziumi évein. De rövidesen kiszakította magát emlékeiből, és újra fontolóra vette, hogy kihez fordulhatna tanácsért. Rövid töprengés után felmerült benne egy rokonának, Kászoninak a neve. Bosszankodott, hogy nem gondolt rá hamarabb. Bár tudta róla, hogy író, és okos embernek tartotta. Évente egyszer-kétszer találkoztak egymással. Névnapon vagy valamelyik ünnepen meglátogatták egymást. Kászoni azt mondta, hogy így tart kapcsolatot a munkásosztállyal.

Doromlai nem késlekedett. Ebéd után felkereste. Kászoni örömmel fogadta, s azonnal egy üveg bort állított az asztalra. Miután a szokásos udvariassági kérdéseken és válaszokon átvergődtek, és kellőképpen felüdítették magukat, Doromlai elmondotta, hogy milyen kényes és kínos feladattal bízták meg. Kászoni figyelmesen végighallgatta.

– Írtál már valamit?

– A húszas évek elején néhány verset, a harmincas években jegyzeteket, a negyvenes-ötvenes években jelentéseket.

– Hát ez bizony nem sok. Ha jobban belegondolok, kevesebb a semminél, mert a jelentések majdnem bizonyosan megfertőztek a hivatali zsargonnal. Tehát önéletrajzot írnál?

– Nem írnék én, de muszáj.

– Ez a legnehezebb műfaj. Mindenesetre azt tanácsolom, hogy igyekezz természetesen, egyszerűen írni. Ez az egyik legnehezebb írói feladat. Jelentéseket már írtál. No, a jelentésekben a mondatoknak feszeseknek, pontosaknak kell lenniök, mert a feladatuk a meggyőzés, tájékoztatás, ellenben az önéletrajzokban a mondatoknak fesztelenéknek, közvetleneknek kell lenniök, mert céljuk az együttérzés felkeltése. Tehát legyél természetes. Próbáld meg, hátha sikerül.

– Megpróbálom.

– Említetted, hogy esetleg ki is adják? Szeretnéd, ha kiadnák?

– Hát persze, hogy szeretném.

– Komoly, igényes dolgot akarsz írni?

– Természetesen.

– Ebben az esetben... Hm... Tanultál latinul?

– Amit tanultam, régen elfelejtettem.

– Ez baj. Komoly műhöz, s ilyen az igényes életrajz is, szükséges némi latin tudás. Azt javaslom, szerezd meg az idegen szavak szótárát, és írd ki belőle a használható szavakat. Ha találsz valamilyen fogalomra latin szót, ne használj magyart. Legalább minden második-harmadik mondatodba szúrj be egy latin szót. Így írásodnak eleve tudományos tekintélye lesz.

Doromlai megborzongott.

– Ez nem nekem való – nyögte.

– Hidd el, nem is nehéz... Például indítvány helyett írj propozíciót, előterjesztés helyett expozét. Ha családoddal foglalkozol, a famíliádat emlegesd. Sokak előtt ez elegánsabb. Pottyants mondataidba egy-egy ilyen szót.

– Nem megy! – jelentette ki Doromlai. – Már nincs kedvem ahhoz, hogy idegen nyelvet tanuljak. Nem tudományos életrajzot akarok írni.

– Ha jól értettelek, irodalmi önéletrajzot szeretnél írni, amit el is olvasnának?

– Körülbelül.

– Ebben az esetben azt tanácsolom, hogy ragaszkodj a hétköznapi nyelvhez. Biztosan sikered lesz, ha sok trágár szóval szövöd át mondanivalódat. Használd bátran a négybetűs szavakat. Tudod mire gondolok?

– De... de... – hebegett Doromlai. – Mi, munkások általában nem szoktunk trágárkodni. Nem vagyunk horthysta őrmesterek. Meg aztán... Annak idején alig jártam nyilvánosházba, mert nem volt sem pénzem, sem ruhám, sem erőm. Már megbocsáss...

Kászoni elkomorodva emelkedett fel.

– Tanácsot kértél? Adtam. Megfogadod? Te vagy a szakember, vagy én?

– Te vagy – válaszolta Doromlai csüggedten.

– Nohát! – dörmögött lecsillapodva Kászoni. Töltött, majd leült. – Figyelj ide. Én is tisztában vagyok azzal, hogy a kamaszok élvezik a legjobban a trágárságokat, s legfeljebb az olyanok, akiknek értelmi képességei megmaradtak a kamaszkorban. De hát mostanában ez a divat. Az irodalomban is, a köznyelvben is. A múltkor véletlenül végighallgattam két fiatal lány csevegését. Akár hiszed, akár nem, olyan trágárul beszéltek, hogy elpirultam.

– A negyedik gimnáziumból egy trágár vers elszavalásáért csaptak ki – mélázott el Doromlai.

– Csakugyan?! – mosolygott meglepődve Kászoni. – Te trágár verset szavaltál?! Hát ezt se hittem volna rólad. Azt tanácsolom, szedd elő emlékeidet...

Doromlai reménytelenül roskadt magába.

– Végül még egy tanácsot adhatok – szólt Kászoni. – Gondolom, az igazságot akarod megírni?

– Így van.

– Neveket ne említs. Élő embert valódi nevén semmiképp ne szerepeltess, mert ha valóban az igazat írod, mindegyik meg fog sértődni, akit megemlítesz, hiszen hiba nélküli ember nincs. A legutolsó hiba nélküli ember, ha ugyan megszületett, már régen meghalt. Jól tennéd, ha a helyneveket is megváltoztatnád, mert így bátrabban megírhatod az igazságot.

– Ezzel egyetértek.

– Figyelmedbe ajánlom még azt, hogy ne foglalkozzál túlságosan sokat a gyermekkoroddal. Az önéletrajzírók nagyon gyakran beleesnek abba a hibába, hogy aránytalanul nagy teret szentelnek gyermekkoruknak. Aztán még valami. Saját hibáidat is őszintén teregesd ki. Ezzel tudomásom szerint eddig még mindenki kudarcot vallott. De ennek ellenére megpróbálhatod. Hátha neked sikerül. Egyszóval, mielőtt hozzáfogsz a munkához, vésd az agyadba, hogy nem vagy szent. Még most sem. Fiatal korodban még kevésbé volẗál. Milyen hibáid, bűneid voltak? – emelte fel a hangját Kászoni. – Felelj, de az igazat mondd!

– Hát... Azt hiszem, hogy egy-kettő kivételével mind a tíz parancsolatot megszegtem.

– Például? – hangzott élesen a kérdés. – Melyiket nem szegted meg?

– Talán... Talán... Nem öltem meg senkit.

– Helyes! Így már azt hiszem, menni fog. Feltéve, hogy szerelmeidet sem titkolod el. Őszinte és nyílt légy ebben is, függetlenül attól, hogy mit szól hozzá a feleséged. Igen... Menni fog, ha kellő szerénységgel szemléled magad, és ha Júlia segít.

2

(Egy vébé-ülés jegyzőkönyvéből)

Cséri József első titkár: Ezek után rátérhetünk az utolsó napirendi pontra. Van valakinek előterjesztése a különfélék között?

Doromlai: Nekem van.

Cséri: Tessék, Doromlai elvtárs!

Doromlai: A múlt héten Galacson jártam. Az úgynevezett Hosszú-tóban horgásztam. Elég sok emberrel beszélgettem. Ismertetem néhány tapasztalatomat.

Cséri: Idetartozik ez?

Doromlai: Ide.

Cséri: Tessék!

Doromlai: A végrehajtó bizottság tagjai bizonyára tudják, hogy

néhány évvel ezelőtt a galacsi tanács a Hosszú-tó partján hétvégi telkeket osztott ki, mégpedig elsősorban az ottani Háztartási Gépgyár munkásainak. A legtöbb telek 100–150 négyszögöl. Bakos elvtárs, a városi pártbizottság titkára is kapott telket ott, több más piskolti vezetővel együtt. Az ő telke azonban négyszáznyolcvan négyszögöl. Azóta szép, háromszobás villát építtetett rajta. Mondjuk: nyaralót. Az idén a telek be nem épített részén káposztát termel. Az elvtársak tudják, hogy a galacsi talaj kiválóan alkalmas káposztatermelésre. Tehát Bakos elvtárs is ezt termeszt telkének majdnem négyszáz négyszögölén. A káposzta alá a földet az ottani téesz szántotta fel, s a szántásért és a gépi munkáért valahogy nem kért semmit. A Háztartási Gépgyár munkásai és munkásnői ültették el a káposztát. Társadalmi munkában! – emelte fel a hangját. – A gyárban szólították fel őket, hogy munka után ültessék el a palántákat. Néhány héttel később, ugyancsak felszólításra, szintén társadalmi munkában, a káposztát kétszer vagy háromszor meg is kapálták. Ismétlem: társadalmi munkában!

Más. Bakos elvtárs hétvégi házában időnként vacsorát rendezett, és rendez mostanság is. A nyáron főleg halat, mostanában vadat készítenek a meghívottaknak a Háztartási Gépgyárból odacitált munkásnők. Ők szolgálnak fel a sokszor hajnalig tartó vacsorákon. De nem akármilyen munkásnők ám!... Bakos elvtárs időnként ellátogat a Háztartási Gépgyárba, s ott az igazgató társaságában kiválogatja a legcsinosabb munkásnőket, akik aztán az elbocsátás terhe alatt kötelesek felszolgálni Bakos elvtárs vacsoráin a résztvevő uraknak – bocsánat – elvtársaknak. A múlt héten az egyik munkásnőt, mivel a vacsorán való részvételt, illetve felszolgálást kétszer is megtagadta, átszervezés ürügyén elbocsátották.

Bakos: Gyalázatos rágalom!

Doromlai: A nőnek kiadott határozatot olvastam... Egyébként még nem fejeztem be.

Cséri: Folytassa, Doromlai elvtárs.

Doromlai: Ezeken a vacsorákon rendszeresen részt vett Szíjjas Márton, a Háztartási Gépgyár igazgatója. Gyakran szerepelt a vendégek között a galacsi téesz elnöke, Kenesi Gábor. Ezek a va-

csorák a hajnalba nyúlnak. Az elvtársakra bízom a következtetést, hogy miért csak a fiatal nőket citálják oda.

Bakos: Nem tűröm, hogy...

Cséri: Doromlai elvtárs a szó!

Doromlai: A felszolgáló munkásnők szolgálataikért semmiféle díjazást nem kaptak, hacsak azt nem tekintjük díjazásnak, hogy másnap, ha munkanap következett, otthon maradhattak, napi munkabérüket ellenben megkapták... Látom, hogy Bakos elvtárs válaszolni akar. Azt kérem, hogy elsősorban a következő kérdésekre válaszoljon:

1. Hogyan merészelt arra vetemedni, hogy magának háromszor-négyszer akkora telket hasíttasson ki, mint amekkora az átlag?

2. Mennyit fizetett a téesznek a szántásért és egyéb gépi munkákért?

3. Ki vagy kik ültették el a káposztapalántákat? Ültetett-e Bakos elvtárs egyetlen palántát is? Az elültetésért miért nem fizetett?

4. Ki kapálta meg a káposztát? Mit fizetett Bakos elvtárs a kapálásért? Tett-e egyetlen kapavágást?

5. Miért a legcsinosabb nőket válogatta ki a Háztartási Gépgyárban? Mit fizetett nekik?

6. Kik vettek részt a halász-vadász vacsorákon?

A válaszoktól függetlenül vádolom Bakos és Szíjjas elvtársakat a hatalommal való durva visszaéléssel. Vádolom őket a kommunista erkölcsi elvek semmibevevésével, megszegésével, a társadalmi munka eszméjének lejáratásával. Bakos elvtársat vádolom korrupcióval, elvtelen összefonódással. Követelem a fegyelmi eljárás azonnali megindíttatását.

Bakos: Visszautasítom a vádakat és felsorakoztatott rágalmakat. Csakis a végrehajtó bizottság iránti tiszteletből válaszolok az elhangzott kérdésekre... A szántásért és a vele kapcsolatos gépi munkákért valóban nem fizettem, mert mind a mai napig nem kaptam meg a számlát a téesztől. Megnyugtathatom a végrehajtó bizottságot és Doromlai elvtársat, ha a számlát elküldik, azonnal kiegyenlítem... Meg kell mondanom, engem magamat is meglepett, hogy a kertemben el van ültetve a káposzta... Később készültem a kapálásra, már a napot is meghatároztam, de ismét megelőztek.

Doromlai: A gyári munkások?

Bakos: Igen, a gyári munkások, akik így akarták kifejezni megbecsülésüket és irántam való ragaszkodásukat. Ami pedig a nőkre vonatkozó kérdéseket illeti, azokra csak azt mondhatom, hogy a nők önként és szívesen jöttek hétvégi házamba a vacsorát elkészíteni és felszolgálni. Érthető. Az egyszerű munkások nagyon ritkán jutnak halvacsorához és vadpecsenyéhez. A nők a maradékot mindig hazavihették családjuknak. Ez tehát teljesen tiszta dolog. Rosszra csak az olyan aljas fantáziájú emberek gondolhatnak, mint amilyen Doromlai. Követelem, hogy a végrehajtó bizottság rágalmazás miatt indíttasson ellenę fegyelmit.

Fodor Pál, a városi pártbizottság titkára: Ez nem egyszerű rágalmazás, hanem kísérlet a párt tekintélyének lejáratására.

Acsai József Á. G. igazgató: Különös és furcsa: két vébé-tag itt az ülésen vádolgatja egymást. Személyi torzsalkodásukba bevonják a vébét. Helyes ez? Cséri elvtárs, vegyük le az ügyet a napirendről.

Cséri: Úgy vélem, hogy ide tartozik.

Bakos: Nem ma ismertük meg Doromlait. Összeférhetetlen, a párttal szembenálló volt mindig. Osztályidegen szülőktől származik, ez a magatartás a természetéből adódik. Most is csak azt csinálja, amit mindig: igyekszik lejáratni a pártot és vezetőit. Emlékeztetem az elvtársakat, hogy Doromlai 1934-ben nem fogadta el a Harci Programot.

Doromlai: 1932-ben!

Bakos: Nem volt hajlandó sem elfogadni, sem végrehajtani a központi bizottság határozatát. Sőt fellépett ellene, mondván, hogy a határozat helytelen. Ötvenegyben az ötéves terv ellen agitált. Ezért büntetésből fizikai munkára utasították. Ötvennégyben is szembeszállt a pártbizottság határozatával, és önkényesen visszament a gyárba. Nem sorolom fel egész bűnlajstromát. Azt gondolom, ennyi is elegendő annak bizonyítására, hogy Doromlai nem látja be tévedéseit, és ellenzékiségén nem változtat. Mindig is csodálkoztam, hogy felsőbb szerveink jóváhagyják megválasztását, és azon is, hogy még ma is megtűrjük magunk között ezt az örök ellenzékit, ezt a revizionistát. Most végre eljött az alkalom,

hogy örökre véget vessünk aknamunkájának, amelynek célja a párt vezetőinek lejáratása. Vádolom Doromlait a párt egységének, tekintélyének aláaknázásával, rágalmak terjesztésével és revizionizmussal. Javasolom ellene a fegyelmi eljárás megindítását abból a célból, hogy a párt megszabaduljon egy ilyen hozzácsapódott elemtől.

Doromlai: Utolsó kérdésemre nem kaptam választ. Kik vettek részt a vacsorákon?

Bakos: Már nem emlékszem pontosan. Csak a barátaim voltak ott. Valamennyien kommunisták. Azt hiszem, ennyi elegendő.

Cséri: Kíván még valaki hozzászólni?

Bozsó Károly tanácselnök: Doromlai elvtárs, ki volt az a fiatalasszony, akit elbocsátottak?

Doromlai: Szabó András esztergályosnak a lánya, Bimbó Józsefné, fiatal anya.

Bakos: Az a ringyó?

Bozsó: Tehát Bakos elvtárs ismeri őt. Az elvtársak levonhatják a következtetést. A telekről nem beszélt Bakos elvtárs. Nem is próbálta megcáfolni Doromlai elvtárs állítását. Szerintem valóban visszaélés történt. Engem nem győzött meg Bakos elvtárs a káposzta elültetéséről és megkapálásáról mondottakkal. Meggyőződésem, hogy az ültetést és a kapálást valóban „társadalmi munkában" végezték el. Térítés nélkül. Meg kellene vizsgálni, hogy ki mozgósította a dolgozókat. Az illető legalább olyan bűnös, mint Bakos elvtárs. Ő azt állítja, hogy a téesz még nem küldött számlát a végzett gépi munkákról. Most októberben járunk. Tehát inkább szándékosan, mint hanyagságból mulasztották el a számla elküldését. Az elvtársak levonhatják a következtetéseket.

Fodor Pál: Doromlai súlyos vádakat, bizonyítatlan állításokat hangoztatott. Tette ezt abból a célból, hogy lejárassa Bakos elvtársat. Doromlai múltjáról én is hallottam, nem is keveset. Tudomásom szerint ősi nemesi családból származik. A bátyja katolikus plébános. Mindkét lánytestvére gazdag kisiparoshoz ment feleségül. Ő mindig is összeférhetetlen volt, mind az illegalitásban, mind a felszabadulás után. Ezt tapasztalhattuk is a vébé-üléseken. Feltétlenül pontot kell már tennünk működésére. Az ilyen embe-

reknek nincs, és nem lehet helye a pártban, még kevésbé a végrehajtó bizottságban.

Demjén Miklós KISZ-titkár: Nekem felette gyanús az a telek. Tény, hogy ezrek szeretnének hétvégi telket, és minden második horgász éppen a Hosszú-tó partján szeretne. Végeztem.

Acsai: Bakos elvtárs tizenkét éve dolgozik a pártbizottságon. Nyolc éve titkár. Eddig semmi sem merült fel ellene munkájával vagy magatartásával kapcsolatban. Ellenben mindnyájan azt tapasztaljuk, hogy Doromlai elvtárs vitatkozásaival, okvetetlenkedéseivel, ha nem is akadályozta, de nagyon megnehezítette a végrehajtó bizottság munkáját. Mindnyájan emlékezhetünk ilyen esetekre. Elfogadom Bakos elvtárs indítványát.

Cséri: Kíván még valaki hozzászólni? Tessék, Doromlai elvtárs. De röviden.

Doromlai: Röviden: mindent bizonyítani tudok!

Cséri: Doromlai és Bakos elvtársak kölcsönösen súlyos vádakkal illették egymást. Hogy a vádak valamelyik esetben megfelelnek-e a tényeknek, ezt a fegyelmi bizottság feladata kideríteni. Nekünk most afelől kell döntenünk, hogy megindítjuk-e a vizsgálatot. Az elhangzás sorrendjében felteszem szavazásra: ki ért egyet azzal, hogy megvizsgáljuk Bakos elvtárs galacsi ügyeit?... Öt igen, két tartózkodás, négy nem. Tehát a végrehajtó bizottság határozata alapján megbízzuk a fegyelmi bizottságot, hogy folytassa le az előzetes vizsgálatot Galacson. Most felteszem a kérdést: ki van amellett, hogy megvizsgáljuk Doromlai elvtárs életútját?... Hat igen, három nem... két tartózkodás. A határozat alapján a fegyelmi bizottságot kötelezzük, hogy két hét múlva terjessze a vébé elé a vizsgálat eredményét. Akkor döntünk, hogy a megyei végrehajtó bizottság elé terjesztjük-e az ügyeket vagy sem. Az ülést befejeztük.

3

Az utolsó szó elhangzása után Cséri intett Doromlainak.

– Légy szíves, fáradj be a szobámba, azonnal ott leszek én is – mondotta halkan, miközben összeszedte az asztalon heverő iratokat.

Doromlai a titkári előszobában kezet fogott a gépírónővel.

– Cséri elvtárs megkért, hogy odabent várjak – intett a titkári szoba felé.

– Tessék.

Doromlai leült az alacsony dohányzóasztalka mellé, háttal az ablaknak, hogy partnerét jól láthassa.

– Gondolom, most, ebéd előtt megkínálhatlak egy pohárka konyakkal? – ezekkel a szavakkal nyitott be Cséri.

– Köszönöm.

Míg bevitték a konyakot, Cséri szétrakta íróasztalán az iratokat, aztán leült Doromlaival szemben. Koccintottak, ittak.

– Figyelmesen, nagyon figyelmesen hallgattam felszólalásodat – mondotta. – A határozattal egyetértek. Észrevehetted, meg is szavaztam. Nem lehetett mást tenni. Bakos bizonyára alaptalan vádjai után a te érdekeid is ezt tették szükségessé.

Doromlai várakozóan hajolt előre.

– De – folytatta Cséri – azt gondolom, hogy jobban megfontolhattad volna az időpontot. Amint tudod, pártértekezlet előtt állunk. Választások előtt. Képzeld el, micsoda zavart támasztana a párttagságban, ha ez az ügy most kerülne nyilvánosságra. Ha egyszerre két vébé-tag ellen indulna fegyelmi.

– Ugyan kérlek.

– Nem muszáj nyilvánosságra kerülnie? – vágott közbe Cséri. – Minden nyilvánosságra kerül, akár akarjuk, akár nem. Ezért helytelenítem az időpontot. Csakis ezért. Már a nyáron jelentened kellett volna.

– Most tudtam meg, nem hallgathattam el.

– Elhalaszthattad volna pártértekezlet utánra. Egyébként is, négyszemközt kellett volna beszámolnod nekem. Együtt határoztunk volna a további teendőkről.

– Tehát el kellett volna halasztanom? Bakos folytatta volna üzelmeit, és a pártértekezlet semmiről nem tudva, megválasztotta volna pártbizottsági tagnak, s megmaradt volna jelenlegi funkciójában. Szerinted ez jobb és helyesebb lett volna?

– Bakos majdnem húsz éve dolgozik a mozgalomban – siklott ki az egyenes válasz elől Cséri. – Munkás származású, ő maga is

munkás volt. Előbb szakszervezeti vonalon dolgozott. Kiváló munkát végzett. A vasipari üzemekben nagyon népszerű. Az ellenforradalom alatt a többi szakszervezeti titkárral ellentétben nem ingott meg. Utána ő szervezte meg a munka megindítását több üzemben. Egyszer az ellenforradalmi csőcselék majdnem meglincselte, a karhatalom az utolsó pillanatban mentette meg.

– Emlékszem, de ennek már majdnem húsz éve.

– Hősiesen küzdött. – Cséri még folytatta Bakos dicséretét.

Doromlai közben nem a valamikori Bakosra gondolt, hanem arra, aki ingyen munkáltatta meg a kertjét, s aki a nőket... Felidézte maga elé mohó, buja tekintetét. Megborzongott, s már figyelt Cséri szavaira.

– Megjegyzem, mikor engem megválasztottak, itt találtam. Mindeddig nem volt panasz rá.

– Nem volt, mert senki nem mert panaszkodni rá.

– Bevallom, nem tudtam, hogy Galacson villája van.

– Én azonban tudom, hogy neked nincs villád, a megyei első titkárnak sincs, a megyei tanács elnökének sincs – vágta oda Doromlai keményen. – Az bizonyos, hogy Bakos nektek nem dicsekszik vele. Gondolkozz el azon, hogy téged egyszer sem hívott meg a villájába...

– Egy villa nem bűn. De igazad van, elgondolkoztató.

Cséri elhallgatott. Doromlai hagyta, hogy gondolkozzék. Türelmesen várt.

– Amint megfigyelhetted, én nem kételkedem vádjaidban. Tapasztaltam, hogy nem szoktál a levegőbe beszélni, de megértheted, nagyon kínos egyik legközelebbi munkatársunk ellen fellépni. Ebben a helyzetben pedig különösen nehéz és kínos. Javasoltuk jelölését a pártbizottságba és természetesen vébé-tagnak is.

– És titkárnak is, természetesen – ismételte meg Doromlai gúnyosan a szót. – Azt kívánod, vonjam vissza szavaimat?

– Nem. Nem erre gondoltam.

– Hanem?

– Bízd rám a továbbiakat. Tökéletesen egyetértek veled. Az olyan ember, aki visszaél a hatalmával, aki korrupt, az nem lehet

a pártbizottság tagja, még kevésbé a titkára. Megteszem a szükséges intézkedéseket, de ügyet ne csináljunk belőle.

Doromlai azonnal megértette, hogy Cséri szavai mögött mi rejlik: lehetőleg feltűnés nélkül akar eljárni.

– Vagyis hallgassak? Nos... nem szeretnék, de nem is akarok Bakos cinkosa lenni. Márpedig aki hallgat, cinkos.

– Ez rám is vonatkozik? Értem... Hát... – Cséri hűvösen felállt. – Köszönöm, hogy befáradtál.

Doromlai is felállt. Hidegen kezet fogtak.

Az előszobában Doromlai szemben találta magát Bakossal, aki azonnal megragadta a karját.

– Gyere be hozzám egy percre! – szólította fel, s a karját el nem engedve magával vonszolta. – Foglalj helyet – folytatta, amikor beléptek a szobájába, s példát mutatva leült.

– Nem nagyon érek rá – szabadkozott Doromlai.

– Mit vétettem neked?! – támadt rá Bakos.

– Semmit.

– Akkor miért pofáztál?

– Hallgatni még nem tanultam meg, de nem is akarok, nem vagyok elég öreg hozzá.

– Helyes. Akkor beszélj: semmi sem igaz abból, amit az ülésen felsoroltál. Eridj vissza Csérihez, és mondd meg ezt neki. Természetesen én is visszavonok mindent.

– Ha nem teszem? – kérdezte kihívóan Doromlai.

– Akkor... – Bakos arca elvörösödött, Doromlainak úgy rémlett, hogy meg is duzzadt. – Akkor kitekerem a nyakad. Az én állításaim igazak. Érted? Tanúkkal bizonyítom! Érted?

Doromlai a vállát vonogatta.

– Nekem nem árthatsz.

– Nem?! – csattant fel Bakos.

– Nem.

– Nem is képzeled, mekkora hatalom van a kezemben!

Doromlaiban felforrt a harag.

– A kanpulyka is azt képzeli, hogy ő a leghatalmasabb a baromfiudvaron. Bár a te hatalmad nagyjából csak képzeletbeli, visszaélni azt tudsz vele – mondta gúnyosan. – Ezt jól tudom.

Kiismertelek. Most is adalékot szolgáltattál magadról. Úgy viselkedsz, mint valami középkori kényúr. Annak képzeled magad. Olyan embernek, aki mindenkit alantasának tekint, mint te engem, s aki a nőktől elvárja, hogy készséggel lefeküdjenek neki. Tudom, hogy a Háztartási Gépgyárban te magad válogattad ki a csinosabb, ízlésednek megfelelő nőket, hogy a vacsorákon részt vegyenek, és mindenben kiszolgáljanak. Elhiszem, hogy nem kényszerítetted őket az ágyadba, mert előbb leitattad őket. Ittasan a nők engedékenyebbek, ugyebár? – kérdezte maró gúnyal.

– Talán a gyertyát tartottad?

Doromlai nem válaszolt. Rágyújtott. „Hogy megváltozott ez az ember" – futott át rajta a gondolat.

– Vagy talán panaszkodtak neked, hogy elégedetlenek velem? – fortyogott Bakos kajánul. – Nem hinném. Van bennem erő. Irigyelsz? Mi?

– Micsoda rongy ember vagy te!

– Olyan ember vagyok, mint a többi, sem jobb, sem rosszabb.

Doromlai elkomorodott.

– Azt hiszem, nincs tárgyalni valónk egymással.

– Valóban nincs. Csak figyelmeztetni akartalak, hogy darázsfészekbe nem tanácsos nyúlni. Még neked sem. Még akkor sem, ha születésed óta párttag volnál. Nem is tudom, miért tárgyalok veled, a harcsa nem áll szóba a gilisztával.

– Én nem éltem vissza soha párttagságommal vagy beosztásommal, mint te most is.

Bakos hidegen, kegyetlenül vigyorgott.

– Mi vagy te? Mit képzelsz magadról? Ennyit sem számítasz! – pöccentett egyet a körmével. – Tudod mi vagy te? Egy szám. Egy statisztikai adat, akit a pártbizottságban bármikor egy másik emberrel helyettesíthetünk anélkül, hogy a statisztika megváltozna. Ma te szerepelsz a számok közt, holnap más. Érted? A rágalmaidat vissza kell vonnod, mert ha nem... – felemelte súlyos, kövér kezét.

– Ha nem?

– Megvannak az eszközeim – öklével lesújtott a fehér csipketerítővel letakart asztalra. – Érted? Meg aztán semmit sem tudsz

bizonyítani, az égvilágon semmit. Ezt hamarosan tapasztalni fogod, ha nem nyugszol.

– Ez esetben miért hívtál be magadhoz?

– Mert nem akarok szóbeszédet. Minden fegyelmi ezzel jár. Nem akarom, hogy véletlenül sár fröccsenjen rám.

„Besároztad te magad lemoshatatlanul" – gondolta Doromlai.

– Azt képzeled, hogy az érinthetetlenek kasztjába tartozol? Tévedsz! Nálunk ilyen kaszt nincs. Nem vagy érinthetetlen.

– Én a pártot képviselem!

– Pártellenesen?

– Úgy látom, nem tudunk megegyezni.

– Én biztos vagyok benne.

– Még egyszer figyelmeztetlek: megvannak az eszközeim.

– Ezt már hallottam.

– Csúnya meglepetések érhetnek...

– Tehát hallgatnom kell, mert ha nem hallgatok, csúnya meglepetések érhetnek – gúnyolódott Doromlai.

– Pontosan. Viszont én is elfelejthetek egyet-mást. Tehát? Visszamész Csérihez?

– Nem.

– Visszavonod a vádjaidat?

– Nem.

– Keservesen meg fogod bánni!

Doromlai kézfogás nélkül otthagyta Bakost.

Szolgának neveltek

(Doromlai önéletrajzának első része)

I

Már csaknem fél évszázada nem láttam a házat, amelyben születtem. Korán elkerültem otthonról. Azután, hogy kislányunk megszületett, megszűnt minden kapcsolatom testvéreimmel. Nem tudom, ki hogy van ezzel. Én a vérségi kapcsolatoknál már régen többre tartom a világnézeti rokonságot. Jobban összeköt a közös világnézet, mint a közös eredet. A közös cél is szorosabb kötelék minden rokoni kapcsolatnál.

Házunk Hidasvár legrégibb részén épült, gondolom, a tizennyolcadik században, s utolsó maradványa volt családunk valamikori birtokainak. Vastag falak, keskeny, boltíves ablakok, boltozatos szobák, meredek tető – ezek különböztették meg a később épült házaktól. Az L alakú épületet végigkísérte a mellvédes tornác, amelyet nyaranta befutott a hajnalka. Számomra a legemlékezetesebb a kert, amely felnyúlt a várost övező domboldalra.

Volt abban a kertben minden, amit egy gyerek kívánhatott: gyümölcsfák, bokrok, gyepes részek és a legmagasabb pontján egy hatalmas tölgyfa, talán az egykori park utolsó maradványa. Átfolyt a kerten egy csermely, partján két szép jegenyefa állt, ágaik közt sárgarigók fészkeltek. A domboldalon kecskerágó, galagonya- és kökénybokrok nőttek. Tavasszal a zöldségeskertet egy börtönőr felügyelete alatt a járásbíróság börtönének foglyai ásták fel. Néhány körte-, szilva- és almafa is termett, ha akart, mert senki sem gondozta őket. A bokrok közt ibolya, harangvirág, a patakocska partján nefelejcs, a gyepes részeken pedig gyermekláncfű virított. Az elvadult, hatalmas kert nagyszerű játszótérül kínálkozott számunkra. Négy- vagy ötéves koromban tavasszal a

gyermekláncfű virágain tanultam meg számolni: ahogy szaporodtak a kinyílt virágok, úgy haladtam én a számolás tudományában.

Ott cseperedtem fel a hatalmas kertben, amely bizonyára jóval nagyobb volt egy hektárnál is. Ott figyeltem a virágok bimbózását, virággá fakadását, a martilaputól kezdve az ernyős virágok megjelenéséig. Megszoktam őket.

A házban legalább hat különböző nagyságú szoba volt, aztán konyha, terjedelmes kamara, tágas előszoba, padlás. Ahogy én emlékszem, nem tartottunk jószágot. Ha esett az eső, az istálló melletti csűrben játszottunk testvéreimmel, két évvel idősebb bátyámmal és húgaimmal. Otthonunkban édesanyám uralkodott, ő kényszerült arra, hogy rendet tartson, mert az apám nem törődött semmivel, de megkövetelte, hogy az ebéd, a vacsora pontosan készen legyen, amikor hazaérkezik, és a ruháját, cipőjét előkészítve, tisztán találja, amikor öltözni kezd. Apámat valamilyen otthonunk felett álló, érinthetetlen, megszólíthatatlan istenségnek tekintettem, aki nem csinál semmit, de minden érte történik – legalábbis látszólag.

Édesanyám egy gazdag cipész kisiparos egyetlen lánya volt. Az apácáknál járt iskolába. Legrégibb emlékeimben mindig úgy tűnik fel, mint vonzó, karcsú, gyors mozgású fiatalasszony. Bizonyára szerelemből ment apámhoz, hiszen válogathatott a fiatalemberek között, mert csinos hozományt kapott. Apámat választotta, aki azonban gyorsan elverte a hozomány nagy részét, csak négy vagy öt hold szántót és egy hold szőlőt sikerült megmenteni anyai nagyapám közbelépésére.

Elhitettem magammal, hogy édesanyám házaséletének első éveiben vagy talán inkább első hónapjaiban boldogan élt. Amikor serdülő koromban kezdtem megismerni, akkor már megdermesztette gondolkodását a háztartás szakadatlanul megismétlődő ezernyi gondja-baja. Mérhetetlen jósága a munkában mutatkozott meg: egész asszonyi életét kitöltötte az értünk végzett munka. Nappaljait és igen gyakran éjszakáit is. Reggeltől estig dolgozott, négy gyermek meg egy férj teljes ellátása igénybe veszi egy asszony minden idejét. De mi ezt éppen olyan természetesnek tartottuk, mint azt, hogy a nap felkel. Gyermekkoromban talán ezért láttam

nagyon ritkán olvasni. Egy kis alakú, szép kék selyemkötésű, aranyszegélyes lapokból álló könyvet forgatott a legtöbbször. Szerelmi költemények vagy más efféle címe lehetett. Nagy ritkán maga köré gyűjtött minket, és felolvasott belőle egy-két verset. Poe Hollójára emlékszem. Szász Károly fordítása volt. A könyvecske lapjai között préselt hóvirágot, ibolyát, megszürkült örökzöld virágot láttam. Ezt a könyvet tabunak tekintettük. Nem olvastam bele soha, ahogy emlékszem, testvéreim sem nyúltak hozzá. Nemcsak szerettük, tiszteltük is anyánkat. Kertünkben még iskolás korom előtt neki szedtem össze a „békavirágot". Így neveztük a gyermekláncfüvet. Mindig felragyogott az arca, ha virágot vittem neki. Hat-nyolcéves koromban, amikor bátyámmal már elmerészkedtünk az erdőbe, csokorral örvendeztettük meg. Még később, gimnazista éveim alatt, Zoltán barátommal ugyancsak szedtünk neki virágot az erdőben. Édesanyám így kedveltette meg velem a virágokat, az erdőt, a természetet.

Megtartotta a vallás parancsolatait. Pénteken soha nem főzött húst, minden vasárnap elment a templomba. A vasárnapi misén való részvétel az egész hét tetőpontja, katarzisa volt számára. Édesanyám az ünneplőjét vette fel, apám szépen kivasalt, de már feslett fekete ruháját. Büszkén, talán gőgösen vonultak be a templomba az egyszerűbben öltözött emberek között. Minden lépésükkel hangsúlyozni akarták, hogy ők is valakik. Mögöttük néhány lépésnyire kullogott a bátyám. Én soha nem tartottam velük, mert ügyelnem kellett a húgaimra, akik még nem jártak iskolába. Édesanyám otthon is sokszor imádkozott, és gyermekkorunkban tőlünk is megkövetelte, hogy a lefekvés előtt mondjuk el a Miatyánkot. Gondolom, hitt az ima hatékonyságában. Hitt még akkor is, amikor az ő számára kétségtelenül bebizonyosodott, hogy hatástalan minden ima: a sorsa meg nem változik. De ő akart hinni csalódásai ellenére is. „A jóisten talán megkönyörül rajtunk – mondogatta –, és jó útra tereli életünket." Csak felnőtt férfiként jöttem rá, hogy nem is annyira a mi életünkre, hanem inkább apánkra gondolt.

Apám hivatalszolga volt a járásbíróságon. De nem takarított, nem vágott fát. A különféle nehezebb munkákat a „rabokkal" végeztette el. Néhányszor láttam, hogy a járásbíróságra átvitt öt-

hat embert a börtönből takarítani. Nálunk a „rabok" aprították fel a tűzifát is. Természetesen a bíró uraknál is. Arra már nem emlékszem, hogy az első világháború után is fennmaradt-e ez a gyakorlat.

Apám kiszolgálta a bírókat. Tízórait, sört hordott nekik, ha éppen nem volt kedvük átmenni a közeli vendéglőbe. Ő foglalkozott a felekkel is a folyosón. Lehetséges, hogy a tárgyalások kitűzésekor meghallgatták. Mint afféle felelősség nélküli bennfentes, bizonyára némi befolyással is rendelkezett. A felektől is, az ügyvédektől is meglehetősen sok borravalót kaphatott apró szívességekért. Nem tudom elképzelni, hogy másképpen miből telt volna neki italra, mert tudomásom szerint a fizetését hazaadta. Alig emlékszem olyan estére, amikor teljesen józan lett volna. Megszámlálhatatlan féldecit ihatott meg napközben a felekkel, s amikor átugrasztották valamiért a vendéglőbe. Azt azonban el kell ismernem, hogy nem minden este izgágáskodott. Mi, gyermekek féltünk tőle. Sok fájdalmas pofoncsapásból tanultuk meg, hogy soha ne háborgassuk. Amikor este hazakerült, vagy vacsorázott, vagy nem, rendszerint édesanyám fektette le. Gondolom, hogy sokszor le is vetkőztette a magatehetetlen embert. Apám jóformán csak aludni járt haza. A vasárnapi mise után megebédelt, szundított egyet, majd a fagyos téli napokat leszámítva elment a kuglizóba, ahonnan csak késő éjszaka keveredett haza. Télen szabad idejében kártyázott, és persze ivott.

Nagyon büszke volt a származására. Részegen, vagy ha valamilyen sérelem érte, sokat emlegette őseit. „Nagy család voltunk mi... Nagyon nagy! Ezt ne feledjétek el soha" – így okított bennünket, és gyakorta csapott öklével az asztalra, hogy ekként is nyomatékosítsa szavait. Apám ellesett szavaiból, édesanyám elbeszéléseiből kivettem, hogy a Doromlaiaknak a 17. és a 18. században nagy birtokaik voltak, s a múlt században valamelyik déd- vagy ükapám fecsérelte el a családi vagyont, amelynek utolsó maradványa volt a házunk. Bizonyára ez is csak azért maradt meg a család birtokában, mert nem kellett senkinek. Amint ezek a sorok bizonyítják, származásomat nem feledtem el, de miután felcseperedtem, és Szabicshoz kerültem, nem sokat törődtem vele.

Apám fiatalabb korában gondnok vagy valami efféle lehetett

a járásbíróságon. Sikkasztásba keveredett, de valahogy elrendezték az ügyet, s tekintettel nagy múltú családjára, kegyelemből megtartották. A fizetéséből nem éltünk volna meg, de édesanyám a hozományából megmentett négy-öt hold földet és a szőlőt természetbeniért bérbe adta. Minden évben kapott néhány mázsa búzát, éppen eleget a háztartásra. A szőlőért járó három-négy hektó bort rendszerint eladta. Nem éltünk bőségesen, de nem is nélkülöztünk. Minden zöldségféle megtermett a kertünkben.

A bírókat kivéve apámat mindenki urazta. Ő ezt meg is követelte. Úrnak tartotta magát, és mélységesen lenézte az iparosokat és a parasztokat – leggyakoribb ügyfeleit. Azt hiszem, édesanyám számára a férjhezmenés felemelkedést jelentett, mert úri családba ment férjhez. Érthető: az apácákhoz járt iskolába, akik a szentek tisztelete mellett beleoltották az urak tiszteletét is. Bizonyára csalódott. Az ő helyzetében minden asszony csalódott volna, mert apámtól semmi gyöngédséget nem kapott. Nemcsak hozzánk, gyermekeihez volt goromba és kemény, hanem a feleségéhez is.

Házunk szobái sötétek voltak, de nem kellemetlenül; meglehet, azért nem tűnt fel nekünk, mert itt születtünk, és itt nőttünk fel. Megszoktuk. A kert azonban fenséges, változatos, a mi szemünkben csodálatos volt. Szépen, boldogan, vidáman élhettünk volna, de apánk komorrá tette életünket. Bármennyire vádolom is magam érzéketlenséggel, a szülői házból, családunkból csak kertünkre és édesanyámra tudok meleg szeretettel visszagondolni. Sokat imádkozott, gyakran sírdogált. Szüleim szobájából sokszor kihallatszott sikoltozása... Oda menekült be apám elől, talán azért is, hogy mi ne lássuk megaláztatását. Boldoggá tesz az a tudat, hogy utolsó éveit zavartalan békességben tölthette nálunk. Egyetlenegyszer sem kívánkozott vissza abba a házba, még a lányai után sem vágyott.

2

Amikor eljött az ideje, beírattak az állami elemi iskolába. Szüleimnek nagy tervei voltak velünk. A bátyám, Gábor elejétől fogva jól tanult. Anyám azt szerette volna, ha pap lesz belőle. Kívánságá-

val apám is egyetértett, mert azzal mind a ketten tisztában voltak, hogy jelentéktelen jövedelmükből mindkét fiukat nem tudják taníttatni. Ellenben, ha a jó tanulók megfelelő jámborságot tanúsítottak, elég könnyen bejuthattak a papneveldébe, s attól kezdve a szülőknek nem volt gondjuk rájuk. Később mint papok, az urak közé kerültek. Bátyám mindenben megfelelt a várakozásnak. Az elemi iskolát kiválóan végezte, és édesanyám befolyására sokkal inkább hajlott a vallásosságra, mint például én. Jó magaviseletével és tanulásával bizonyos mértékben megkönnyítette az én iskolai pályafutásomat, de meg is nehezítette, mert tőlem is hasonló eredményeket vártak.

A szüleim azt szerették volna, hogy legalább olyan jól tanuljak, mint a bátyám, mert ösztöndíjat vagy legalább tandíjmentességet csak ebben az esetben kaphattam. Az apám abban bizakodott, és azzal kecsegtetett, hogy a négy gimnáziumi osztály elvégzése után betesz írnoknak a járásbíróságra. Vagyis arra számított, hogy az örökébe lépek.

Már az elemi iskola első osztályában kiderült, hogy nem vagyok olyan könnyen kezelhető, mint a bátyám. Addigi életemben megszoktam a szabadságot, azt csinálhattam a kertben, ami éppen jólesett, s ebből az életmódból egyik napról a másikra belepottyantam az iskola fegyelmezett légkörébe. Az órák alatt mozdulatlanul kellett ülnünk, én azonban nem szoktam meg, hogy akár csak öt percig is mozdulatlanul üljek. Megszámlálhatatlan körmössel és tenyeressel igyekezett megrendszabályozni a tanítóm. Nem valami nagy sikerrel. Házi feladataimat sem készítettem el rendesen, s mindezek mellett még verekedéseket is kezdtem. Hovatovább én lettem tanítónk szemében az osztály legfőbb rendzavarója és minden iskolai fegyelemsértés kezdeményezője.

A tanteremben az első padokban az úri és gazdag gyerekek ültek. Általában jó jegyeket kaptak. Valószínű, hogy ezeket nem szorgalmuknak, hanem inkább a szüleik által küldött ajándékoknak köszönhették. Alig kaptak tenyerest. A tanító soha nem fenekelte el őket a padra fektetve az akkor leghasználatosabb taneszközzel, a nádpálcával. Ellenben engem meg a hozzám hasonlóan szegény gyerekeket annál gyakrabban náspángolt el tanítónk, sokszor

maga az igazgató. Már az első napokban megsejtettem valamit a nevelési módszerekből, nem akartam többé iskolába menni. Sokszor édesanyámnak kellett elkísérnie. Aztán betörtem, beláttam, hogy muszáj iskolába járni, de mindig elfogott a félsz, amikor beléptem az iskola udvarára. Ez a félelem négy éven át megmaradt bennem. Nem múlt el egyetlen nap sem verés nélkül. A legcsekélyebb rendetlenségért vagy akár csak ügyetlenségért tanítónk kihívott a padból, és csattantak a vonalzóval sújtott tenyeresek, koppantak a körmösök. Volt rá eset, úgy megdagadt a kezem, hogy aznap nem tudtam írni.

Minden csodálatom azoké, akik a körmösök, a gátlástalanul osztogatott tenyeresek és a gyakori fenekesek ellenére sem gyűlölték meg az írást és a számolást. Végtelen sokat kibír az ember. Még az a borzalmas tanítási módszer sem volt képes rá, hogy a gyermekekből kiirtsa a tanulás iránti vágyat, bár – meggyőződésem szerint – ennek érdekében a tanítók többsége mindent elkövetett. Szerencsére az emberi agy úgy van megalkotva, hogy a szenvedések emlékei idő múltával kitörlődnek belőle. Nem sok emlékem van tehát az elemi iskolai évekről, de egy megismétlődő álomra még mindig emlékszem. Az igazgató-tanító, ha valamit hibáztunk, kegyetlenül megcsavargatta-nyomorgatta a fülünket. Egyszer, már nem emlékszem, miért, hosszan, élvezettel ráncigálta a halántékomon a hajamat, majd azzal fejezte be, hogy a következő alkalommal kitépi a fülemet. Aznap éjjel és még számos éjszakán azt álmodtam, hogy fenyegetését be is váltotta, és a katedra fölött bősz elégtétellel mutatja fel az osztálynak vértől csepegő fülemet.

A negyedik elemiben mindennek ellenére az osztály legjobb tanulója voltam, mert sok verset tudtam. A tanfelügyelő előtt mindig engem szólítottak ki, hogy szavaljak valamit. Már akkor tudtam A walesi bárdokat és sok Petőfi-verset, talán még a Hollót is. Édesanyámtól tanultam őket. Természetesen az olvasókönyvben található bárgyú versikéket is tudtam.

Bizonyára ez mentett át a gimnáziumba. Ott szintén a bátyám egyengette az utamat, mert továbbra is osztályának legjobb tanulója maradt. Kifogástalan magaviselete, szorgalma azt a benyomást

keltette a tanárokban, hogy mi, Doromlaiak tehetséges fiúk vagyunk. A felvételemkor bizonyára figyelembe vették a nevünket is. De később nem. Osztálytársaim azonban kivétel nélkül tudták, hogy az apám hivatalszolga, és hogy szegények vagyunk. Ez egyébként lerítt a ruhámról is. Élelemben ugyan nem szenvedtünk hiányt, de annál inkább ruhában. Apámnak egyetlen fekete ruhája volt, amit saját pénzén csináltatott még a házassága előtt, többi ruháját új korukban a bíró urak hordták, majd nekiajándékozták. Édesanyám, miután az apám elviselte őket, átalakította a mi számunkra. Ez persze meg is látszott rajtuk.

Gazdagabb osztálytársaim ennek megfelelően bántak velem. Épp olyan elképzelhetetlen volt, hogy maguk közé fogadjanak, mint az, hogy valamelyik járásbíró a szüleimet ebédre meghívja. Az első évben megvetettek. Nemcsak az első napokban, hanem mindvégig. Kiközösítettek maguk közül. A szolgabíró vagy a közjegyző fia csak nem barátkozhatott velem, a szolga fiával! A második osztályban kelletlenül bár, de megtűrtek. A harmadikban tudomásul vették, hogy ott vagyok. A negyedikben még mindig elnéztek fölöttem. Abban az évben a tanárok felfigyeltek rám, mert például hibátlanul fel tudtam sorolni az összes római császár nevét és időrendben uralkodásuk éveit is.

Addigi neveltetésem hatására erősen törekedtem is arra, hogy azok az úri és gazdag fiúk befogadjanak maguk közé. Törleszkedtem hozzájuk, hízelegtem nekik, kiszolgáltam őket, de ők alázatos igyekezetemért csak az elismerés morzsáit juttatták nekem. Határozottan emlékszem rá, hogy míg gimnáziumba jártam, hazamenetelkor egyik osztálytársam sem csatlakozott hozzám, és ha én csapódtam valamelyikhez, az csaknem azonnal elvált tőlem. Ha az utcán véletlenül találkoztunk, olyan hűvösen tekintettek rám, mintha valami ocsmány féreg akadt volna az útjukba. Ez természetes is volt – gondolom ma. Ők pompás, testükre szabott, frissen vasalt ruhában jártak, én pedig édesanyám összetákolta, kétszer is levetett ruhában.

Az első osztályt valósággal átkínlódtam, mert egyetlen baráti szót sem szólt hozzám senki. A bátyám akkor már a harmadikba járt, tehát a felsőbb osztályosok gőgje is gátolta abban, hogy fog-

lalkozzék velem. Jól tanult. Az a fajta gyerek volt, akiben a tanárok kedvüket lelik. Nagyszerűen tudott magolni. A kertünk untatta. Velem, miután a gimnáziumba került, soha nem játszott. Reggeleste imádkozott. Tíz-tizenegy éves koromban örökre meggyűlöltem, mert minden alkalommal beárult édesanyámnak, ha elfelejtettem imádkozni. A húgaim pedig... Egy tizenegy éves fiúnak nem lehetnek játszótársai a húgai, akik még babákkal játszanak.

Azt hiszem, első gimnazista koromban kóstoltam bele az olvasásba. Csaknem kénytelen voltam, mert valamivel nekem is kellett foglalkoznom. Az iskolai könyvtárból hetenként kivehettem egy könyvet, amit az akkori tanárok alkalmasnak tartottak egy magamkorú fiú számára. Verne és Donászy regényeire emlékszem. De hetenként egy könyv kevés volt nekem. A bátyám Robinson egyik átdolgozott kiadását kapta meg jutalmul. Hosszú könyörgésemre ideadta, de pecsétet ejtettem rajta, s ezért visszavette, és soha többé nem adta a kezembe. Így aztán az otthoni könyveket vettem sorra. Néhány kötet Vas Gereben, egy kötet Abonyi, Jókaitól Az új földesúr és az Őszi fény, Petőfi összes költeményeinek kétkötetes kiadása és a Hóhér kötele – ezekre a könyvekre emlékszem. Tíztizenegy éves koromban nem sokat értettem belőlük, de később egyre többet. Végül a családi könyvtárban Holwartz nagy világtörténelmének két kötete sötétlett ki a többi könyv közül. Az egyik kötet a római birodalomról szólt. Belőle merítettem tudásomat, amellyel elkápráztattam osztálytársaimat és tanáraimat. A szüleim biztattak az olvasásra, bár apám kezében sohasem láttam könyvet, de még újságot sem.

Mindent elkövettem, hogy osztálytársaim közül legalább egy barátot szerezzek. Egyszer kiszemeltem egy fiút, az apja – gondolom – gazdag paraszt lehetett. Próbáltam behízelegni magam. Nekem volt az osztályban a legszebb bogárgyűjteményem. Adtam neki két kivételesen szép márványos cserebogarat, egy pézsmacincért, sőt még egy aranyos futrinkát is. Már annak is örültem, hogy kétszer vagy háromszor együtt mentünk ki bogarászni. De ezen túl nem keletkezett köztünk semmilyen kapcsolat. Ő sem tűrte,

hogy hazafelé menet hozzácsatlakozzam. Nekem nem súgott senki, ha pedig én súgtam, még csak meg sem köszönték.

Összegezve elmondhatom első diákéveimről, hogy egyetlen szép vagy kellemes emlékem sem maradt róluk.

3

Lassanként kezdtem ráébredni, hogy a bátyámmal sehogy sem tudok összeférni. Elviselhetetlenül jó fiú volt. Önmagában már ez is elég nagy hiba, de ő még tetézte is azzal, hogy annak is akart látszani. Ő akkor már a harmadik osztályba járt. A szüleim meg voltak róla győződve, hogy ő a világon a legjobb fiú. Annyira jó volt és szenteskedő, hogy már beszélgetni sem mertem vele, mert nem tudhattam, melyik szavamat ferdíti el az apámnak, aki azután minden esetben jól megruházott. Meggyőződésem, hogy a neki való pályát választotta. Természete arra ösztökélte, hogy pap legyen és pap is lett, ahogy a szüleim tervezték. Az ő szenteskedő, imádkozó közelségéből elvágytam. Egy kis rosszaságot kellett keresnem. Óriási szerencsém volt: megtaláltam a szomszédban.

A szomszédos házba 1917 őszén új lakók költöztek, a hidasvári gróf egyik intézőjének özvegye, a lánya és a fia.

Már nyílt kertünkben a gyermekláncfű. Én éppen egy Petőfi-verset tanulgattam, amikor a bal oldali kerítés egyik deszkája félrebillent, és a nyíláson átbújt egy fiú. Kedvesen mosolygott. Felemelte a kezét. Egy gyönyörű batul ragyogott benne.

– Akarsz egy almát? – kérdezte.

– Nekem adod?

– Neked hoztam. Még a grófi kertből való.

A mi almánk akkorra már régen elfogyott. Előbb fürkészőleg néztem rá, hogy nem akar-e becsapni. De a mi kertünkben állt, barátságosan mosolygott. Hozzáléptem. Elfogadtam az almát. Közben azonban szemügyre vettem. Egy-két évvel idősebbnek néztem. Megköszöntem, aztán beleharaptam az almába.

A batul pompás volt, természetesen. Akkor még nem tudtam, hogy vele együtt teszek szert első jó barátomra is.

Gorsi Zoltán édesapja 1917-ben esett el az orosz fronton. Mivel sokáig szolgált az uradalomban, a gróf az özvegyének némi kegydíjat juttatott, kiüríttette az uradalom tulajdonában levő szomszéd házat, hogy odaköltözhessék az elárvult család. Zoltán már az apja halála előtt polgáriba járt, a nénje pedig könyvkötészetet tanult.

Átbeszélgettük a délelőttöt és megegyeztünk abban, hogy délután is találkozunk, s együtt megyünk ki az erdőbe, ő a verses füzetével, én meg Petőfi egyik kötetével.

Így is történt. Elmozdítottam a kerítés meglazított deszkáját, átsurrantam hozzájuk, aztán az ő kertjükön át mentünk ki az erdőbe. Szép, napsütéses időben telepedtünk le egymás mellé az erdő szélén. Beszélgettünk, aztán én felolvastam egy részt a Helység kalapácsából, ő a füzetéből néhány verset szavalt el. Egyszer csak hirtelen felpattant.

– Ezt hallgasd meg!

A tizennégy éves fiúk vad lendületével és az apjától megfosztott gyermek szenvedélyességével – senki sem tartózkodott a közelben – elszavalta Gyóni Géza Csak egy éjszakára... című versét.

Nem tudom leírni, milyen óriási hatást tett rám az a vers. Tudtam, hogy háború folyik, de nem hallottam addig egyetlen mondatot, egyetlen szót sem, amely túllépett volna az általános szólamokon. Zoltán már betöltötte tizennegyedik évét, szerette az apját. Teljes mélységében átérezte a költeményt. Hogyan jutott hozzá, nem tudom. Engem megrendített, mert az „Ők" nevezet alá soroltam mindazokat, akik megbántottak vagy megaláztak.

Megrendültem, de nem változtam meg.

Egész addigi életemben arra tanítottak, hogy tiszteljem az urakat, és hogy a világot az isten teremtette végtelen bölcsességében, ezért minden jól van úgy, ahogy van. A szorgalmas, alázatos ember pedig mindig boldogul. Arra tanítottak a szüleim, a tanítóim, tanáraim, a pap is a hittanórákon és a templomban, hogy legyek szerény és alázatos, tiszteljem a felsőbbséget. Meg kell állapítanom, hogy ez a szemlélet akkor belém rögződött. Az úri gyerekek között mindent elkövettem, hogy megnyerjem tetszésüket. Dörgölőztem hozzájuk, kiszolgáltam, csodáltam őket, a ruhájukat is, a modorukat is, a szavaikat is, a finomságukat is. Egyetlen rám vetett mosolyuk

boldoggá tett. Belém nevelték, hogy a szegénység szégyen, s hogy nekem legfőbb feladatom kiszolgálni a gazdagokat, boldogulásomat csak ezen az úton remélhetem. Azon az úton voltam, hogy szolga legyek, és ezt teljesen helyénvalónak találtam. Az én személyes világomban urak voltak és szegények; kegyes, jóakaratú urak és alázatos szegények, akik kiszolgálták őket: a grófot, aki megközelíthetetlenül élt a kastélyában és a gazdag embereket, akik jóakaratúan munkát adtak a szegényeknek, s ezért hálájukra számot tarthattak.

Ebbe a világba tört be Gyóni Géza költeménye, Zoltán barátom szenvedélyessége, és bennem először merült fel a kétely, hogy talán nem is olyan tökéletes a világ, mint amilyennek tanultam.

Zoltán aznap még kétszer szavalta el a költeményt. Nem tudtam betelni vele. Újra meg újra hallani akartam. A következő héten szereztem egy füzetet, és vasárnap belemásoltam, hogy nekem is meglegyen. Attól kezdve sok verset gyűjtöttem abba a füzetbe. Többségét Zoltántól hallottam.

Ahogy felmelegedett az idő, mind hosszabb sétákat tettünk az erdőkben, aztán a közeli falvakba, később a gróf uradalmába is elmentünk. Zoltán tanított meg horgászni és pisztrángot fogni kézzel.

Végtelenül boldog voltam. Volt már egy barátom!

Emlékezetemben összeolvadnak azok a nyarak, amelyeket, míg gimnáziumba jártam, együtt töltöttem Zoltánnal. 1920-ban barátom nyomdászinasnak ment, s már csak vasárnap találkozhattunk. Valószínűleg azon a nyáron csípett meg minket a fiatal gróf, amint az uradalmi patakban pisztrángot fogdostunk. Bár tudtuk, hogy a pisztráng a grófé, talán éppen ezért kétszeresen élveztük a fogást. A patak a grófi uradalom közepén folyt át, mintegy hat kilométernyire a várostól. Zoltán javában mutogatta-magyarázta nekem a mesterfogást, hogyan lehet puszta kézzel, egyetlen markolással megfogni a pisztrángot a sebesen zuhogó patakban. Már vagy tizenötöt ki is dobott a ruháink mellé, amikor a menedékes part tetején lóháton megjelent a fiatal gróf.

– Mit csináltok, ti gazemberek! – förmedt ránk. – Azonnal gyertek ide!

A jámbor lélek úgy hozzá volt szokva a parancsoláshoz és parancsai teljesítéséhez, hogy elvárta, azonnal kapaszkodjunk fel hozzá, és lába elé tegyük a zsákmányunkat. A mi esetünkben azonban elszámította magát. Ha előrelátóbb, a gázlóig lovagol, s onnan közelít meg minket. De így? Zoltánnal bedobáltuk a még vergődő pisztrángokat az ingünkbe, föléjük ruhadarabjainkat, mert természetesen meztelenek voltunk, aztán átgázoltunk a patakon, berohantunk az égerfák alatti cserjésbe, amelynek tisztásait benőtte a csalán. Sebaj! Átvergődtünk a csalánrengetegen. Sebtében felkaptuk a nadrágunkat, aztán a csaláncsípéstől vörösen tovább vágtattunk a város felé. A fiatal grófnak ugyan a gázló felé kellett kerülnie, de a szántókon át a nyomunkban maradt. Izgalmas hajsza után másfél méter magas kerítésen át egy gyümölcsösbe menekültünk. Oda a fiatal gróf már nem tudott követni minket. Kockázatos volt hát a pisztrángozás, de mi szerettük; sajnos csak vasárnap értünk rá.

Zoltánnal mind hosszabb beszélgetéseket folytattunk. Mindenről, ami csak eszünkbe jutott. Ő tette fel előttem először a kérdést, hogy van-e isten. Kifejezte kételyeit. Azt állította, hogy nincs, mert „ha valóban létezne és tűrné a háborút, elképzelhetetlenül gonosz volna" – azt mondotta. Haboztam, nem mertem állást foglalni.

– Én nem hiszek akárkinek – folytatta –, de Petőfinek hiszek. – Ezután idézett Az apostolból.

Vasárnapi kirándulásaink 1920-ban is folytatódtak, ő már akkor inas volt a nyomdában. A következő évben csak néhány vasárnapot töltöttünk együtt. Miután Zoltán a nyomdába került, főleg a lányokról beszélgettünk. Úgy emlékszem, felette jámboran és szemérmesen.

4

1921 tavaszán két nagy esemény történt az életemben: beleszerettem Zoltán nénjébe, megkértem feleségül, és kicsaptak a gimnáziumból.

Vilma akkor tizenhét éves lehetett, én tizennégy múltam. Mint az öccse barátjával, szívesen elbeszélgetett velem, ha Zoltánt éppen nem találtam otthon. A szeme a búzavirág kékjében tündökölt,

tekintete megremegtetett. Szerettem mosolygását, közvetlenségét, vidámságát. Ha náluk voltam, minden mozdulatát követtem és gyönyörködtem bennük. Azon a tavaszon tette le a gyászruhát. Több mint három éven át viselte. Nem volt más ruhája. A színes ruhában hirtelen kivirult szépsége. Sajnos akkoriban Zoltán elég ritkán járt haza. A mestere vigyázott az erkölcseire. Hetenként csak kétszer engedte el. A többi estén kötelezte, hogy a nyomdában levő szobácskájában olvasson, tanuljon. Minden vasárnap délután átmentem hozzájuk. Zoltán nem látogathatott meg. Nálunk csendnek kellett lennie, mert az apám minden vasárnap délután szundikált egyet a kuglizás vagy a kártyázás előtt. Tavasszal Vilma meg az anyja esténként zöldségeskertjükben dolgozgattak. Én a kerítés résein át vagy a tölgyfáról szívdobogva lestem Vilma minden mozdulatát. Egy szép márciusi estén végül bátorságra kaptam, a kilazított deszkát elfordítva átsurrantam a kertjükbe, mert láttam, hogy szerelmem egyedül van.

– Zoltán nincs itthon – fogadott mosolyogva. – Tudhatnád, hogy csak holnap délután jön haza.

– Nem azért jöttem...

– Hanem?

– Szeretem magát, legyen a feleségem – hadartam gyorsan. Magáztam, mert azt gondoltam, hogy így ünnepélyesebben szólhatok. Közben azon gondolkoztam, hogy ne térdepeljek-e a lába elé. De a föld még nagyon nyirkos, ragacsos volt.

Végtelenül kedves lány volt. Ajánlatomra még csak el sem mosolyodott. Felemelte a kapát, s belevágta a földbe, hogy megálljon, aztán szembefordult velem.

– Vallomásod meghatott... Ajánlatod megtisztelő, de azt hiszem, még gondolkoznunk kell. Én csak a jövő hónapban szabadulok. Addig semmi esetre sem mehetek férjhez. Ezt te is belátod.

– Igen – nyögtem, majd bizonytalanul hozzáfűztem. – Nem olyan sürgős... Arra gondoltam, hogy egy vagy két év múlva... Ősszel állásom is lesz...

– Azt javaslom, addig gondolkozzunk. Annyi szép lány van a városban.

– Nálad nincs szebb!

– Meg aztán... Arra is gondolnunk kell, hogy mit szól hozzá Zoltán.

Ez valóban olyan gondolat volt, amelyet jól meg kellett fontolnom.

– De van még valami... Tudod – folytatta rövid szünet után –, én már régen elhatároztam, hogy soha nem megyek férjhez. Ahogy ismerlek, és nem hinném, hogy tévednék, te is azt vallod, hogy az ember maradjon hű az elveihez. Egyetértesz ezzel?

– Teljesen.

– Remélem, hogy ezután is jó barátok maradunk – fejezte be, és megfogta a kapát.

Egy ideig körülötte csellengtem, aztán visszabújtam a mi kertünkbe.

Két hét múltán pedig...

A délelőtti nagyszünetben elszavaltam egy rímbe szedett förmedvényt.

Már több mint fél évszázad telt el azóta, de én még most is szégyellem magam, ha eszembe jut az a délelőtt.

Azt a rímbe szedett borzalmat természetesen Zoltán ismertette meg velem az erdőben, ahol nem hallhatta senki. Én meg azonnal leírtam a verses füzetembe. Elképesztő! Ma sem értem, hogyan vetemedhettem arra, hogy azt a szörnyűséget Petőfi, Arany, Gyóni versei mellé írjam, de tény, és a tényeket becsületes ember általában nem szokta letagadni. Talán az szolgálhat mentségemül, hogy a kamaszkorba értem. A trágárságokat szellemességnek véltem, a mocskos szavakat pedig bátorságnak. A förmedvény felolvasásához hozzájárult az is, hogy osztálytársaim előtt bátornak akartam feltűnni, másrészt, ez az igazság, szerettem volna őket megbotránkoztatni. Meg akartam nekik mutatni, hogy én is vagyok valaki.

A gimnázium udvarát kettéosztotta egy beton talpú, vastag drótból font kerítés, amelyen túl a tanárok szoktak levegőzni néhány platán- vagy hársfa árnyékában. A nagyszünetben általában a tanáriban tízóraiztak. Szavalás előtt átnéztem a kerítés mentén sorakozó orgonabokrok között, a másik udvart teljesen tanártalannak láttam. Ezután felálltam egy padra, és felszólítottam néhány

osztálytársamat, hogy hallgassanak meg egy verset. Annak neveztem.

Miről szólt? Meghívó volt egy vacsorára. Egy része a menüt sorolta fel, a többi a vacsora utáni dolgokat. Magam fűztem hozzá a tanárok neveit. Két rímpárra emlékszem, szerencsére többre nem, de a nyomdafestéket ezek még ma sem bírják el. A körém gyűlt diákok elámultak, aztán megbotránkoztak, néhányan beszaladtak az épületbe. Amikor – bele-belepillantva füzetembe – a menüt soroltam fel, észtvesztve menekültek el a közelemből. Tévedtem, hogy a kerítésen túl nem tartózkodik egy tanár sem. Az egyik ott ült, és figyelt. Ha később nem is emlékezett minden sorra, éppen eleget megjegyzett belőlük, hogy azonnal a tanári testület elé terjessze a hallottakat.

Természetesen azonnal megindították a nyomozást. A következő órák alatt több osztálytársamat behívatta az igazgató, az órák végén engem is. Elkérte a táskámat, megtalálta benne a füzetet a versekkel, a végén azzal a gyalázatossággal. Nekem ott kellett állnom a tanárok előtt, míg a füzetem kézről kézre járt. A döbbenet bizonyára megdermesztette őket, mert míg be nem fejezték az olvasást, egy szót sem szóltak hozzám. Akkor az igazgató rám förmedt.

– Takarodj a szemem elől te... te nyomorult!

Eltakarodtam. A füzetem ott maradt.

Másnap reggel a pedellus megállított a kapuban, és azt mondta, hogy délután három órakor édesapámmal együtt jelenjek meg a tantestület előtt. Nem engedett be, hazaküldött.

Délután pedig apám értésére adták, hogy véglegesen, megmásíthatatlanul kicsaptak az ország összes tanintézetéből.

Apám otthon olyan nagyon eltángált, mint még soha, s közben elkeseredetten ordítozott.

– Most már inas leszel! Inasnak adlak!

Megértettem, hogy a legiszonyatosabb fenyegetés, amellyel akkori tudásom szerint valaha is illettek, elkerülhetetlenül be fog következni. Inasnak lenni – ez volt akkor előttem az elképzelhető legnagyobb csapás és borzalom.

Csütörtökön csaptak ki. Zoltánnal vasárnap délután találkoztam. Azon a napon is kimentünk az erdőbe. Mindaddig hallgattam a tör-

téntekről, míg egy tisztáson le nem heveredtünk. Akkor kitálaltam mindent, a trágár vers kibővítését, elszavalását, a kicsapást, a verést és a fenyegetést.

Zoltán a beszámolóm után hosszan elgondolkozott.

– Folytattad volna a tanulást a negyedik gimnázium után is?

– Nem.

– Azt mondják, inasnak adnak? Hát aztán! Munkás leszel. Márpedig munkásnak lenni százszor emberibb, mint szolgának lenni.

– Az írnok az szolga?! – kérdeztem megrökönyödve.

– Az! – felelt határozottan.

Akkor nem hittem neki, de később beláttam, hogy igaza volt, az akkori járásbírósági írnokok egy része valóban szolga volt, akármit gondolt is magáról.

Mesterséget tanultam

(Doromlai önéletrajzának második része)

I

Apám dühe másnapra lecsillapodott. Bizonyára továbbra is haragudott rám. Több mint egy hétig nem szólt hozzám, de ezt azelőtt is megtette. Nem érintett hát különösebben. Gondolom, ez idő alatt körülnézett, érdeklődött, hogy ki fogadna fel inasnak. Aztán egy este megszólított.

– Nagyszerű helyet találtam neked. Szabics tímármester úr felvesz. Kivételesen három évre és két hónapra, mert gimnáziumba jártál. Tehát tímár leszel, fiam.

Halvány sejtelmem sem volt arról, hogy milyen a tímármesterség. Ezért nem szóltam semmit. Később tudtam meg, hogy apám csak hosszú alkudozással faragta le a négy évet harmincnyolc hónapra.

Édesanyám azonban folytatta a beszédet. Ők ketten már megbeszélték a dolgot.

– Jó mesterség az, fiam, a tímárok mind gazdagok. – Bizonyára emlékezett, hogy az ő apja a bőrökért milyen nagy összegeket fizetett a tímároknak.

– Ha igyekszel, ha szorgalmasan dolgozol, te is meggazdagodhatsz – fűzte hozzá az apám.

– Könnyen megcsinálhatod a szerencsédet – vette át a szót édesanyám. – Benősülhetsz egy mester családjába. Nem akármilyen családból származol. Lesz majd földed, műhelyed...

Körülbelül így szövögették ábrándjaikat a szüleim a jövőmről.

Nem ellenkeztem. A csúfos kicsapatás után sem jogom, sem merszem nem volt hozzá. A tímárságot épp oly kevéssé ismertem, mint a többi mesterséget, de az inaskodástól rettegtem. Gimnáziumi

osztálytársaim gúnyolták az inasokat, a tanárok azzal fenyegettek, hogy ha nem tanulok jól, mehetek inasnak.

Mennem kellett.

A próbaidő gyorsan eltelt. Az igazán nehéz munkába nem kóstoltam bele, mert a két hét folyamán eléggé kíméletesen bántak velem. Számomra egészen új világba csöppentem. A műhelyekben folyó munka, a berendezés, a kikészítés különböző állapotában levő bőrök felkeltették kíváncsiságomat. Minden érdekelt, a bőrök a cseresben, a meszesben, kikészítve, a cseresek kellemes szaga, a hatalmas négyszögletű kádak, a cserhajhalmok, amelyeken apró cincérek mászkáltak, az óriási séroló kések, a segédek tréfái, még az én ügyetlenségem is. A próbaidő alatt, annak ellenére, hogy élénken figyeltem a műhelyekben folyó munkát, alig észleltem valamit a mesterségből, mert a furcsaságok, a felületes benyomások eltakarták előlem a lényeget. Dolgoztattak ugyan, de nem nagyon. A segédek még idegenként kezeltek, s valószínűleg a mester utasítására, az inasok is. Maga Szabics is, nem volt érdeke, hogy feleslegesen magára haragítsa az apámat. Talán tartott befolyásától is. Jóakaratú tréfálkozással vontak be a munkába. Egy reggel például játékosan felszólítottak a meszesben dolgozó segédek, hogy másodmagammal emeljek ki néhány bőrt a meszes kádból. Vajon fogom bírni?

– Húszat is kidobok! – kiáltottam elbizakodottan.

A harmadiknál már lihegtem, az ötödiknél kifulladtam, a hatodiknál harsogó kacagás kíséretében feladtam a küzdelmet. Nem vettem észre, hogy a társam szándékosan rám hárította a nagyobb súlyt.

Szégyelltem magam. Nem sejtettem a jövőt. A szerződés megkötése után, amikor megkezdődtek az inasélet hétköznapjai, rájöttem, hogy az a tizennégy nap csupán ártalmatlan szórakozás volt. A meszes kádakból a nagyfogóval, amely maga is legalább tíz kilót nyomhatott, minden áldott reggel, a vasárnapokat is beleszámítva, nem hat, hanem kilencven marhabőrt kellett felhánynom másodmagammal. A meszesek felhányása csak bemelegítőnek számított, nem komoly munkának, mert nem kellett hozzá szaktudás. Ezért bízták az inasokra. Már a legelső nap felhólyagzott a tenyerem, és

mindaddig olyan is maradt, míg a hólyagok valamilyen rejtélyes biológiai folyamat révén át nem változtak fél centi vastag, egybefüggő bőrkeményedésekké.

A próbaidő letelte után, az ipartestületben a formaságoknak eleget téve megkérdezték, hogy tímár akarok-e lenni, és hogy szeretem-e a mesterséget. Mind a két kérdésre igennel válaszoltam. Válaszaim többé-kevésbé megfeleltek az igazságnak. Tény, nem tudtam, mi vár rám.

A szerződés megkötése után másképp bántak velem. Hamarosan felfedeztem, hogy teljesen más világba kerültem. Kegyetlen és könyörtelen világ volt ez. Embertelen és ellenséges. Kegyetlen, mert minden munka, amit el kellett végeznem, tűrőképességem határáig megviselt. Könyörtelen, mert mesterem, a segédek, a nálam idősebb inasok elődeiktől elszenvedett bántalmaikat rajtam bosszulták meg, mert erre megvolt a lehetőségük, és mert ebben senki nem akadályozta meg őket. Bántalmak, kegyetlen ugratások, szívtelen gúnyolódások megszámlálhatatlan sokaságát kellett elszenvednem, mint minden inasnemzedéknek talán a középkor óta. Akkor nem értettem meg azokat a felnőtteket és fiatalokat, akikkel dolgoztam, leírhatatlanul gyűlöltem őket kegyetlenségükért. Nem tudtam, hogy ők is elszenvedték ugyanazokat a szörnyűségeket, amelyekkel engem megkínoztak. Ezek a segédek nem jutottak el soha valamelyik nagyüzembe, falusi kismestereknél dolgoztak, mióta inasnak adták őket. A kegyetlen világban, az embertelen körülmények között kegyetlenekké, érzéketlenekké váltak ők is. Nem csupán az ő hibájuk volt, hogy olyanok voltak, amilyenek; a világ, a társadalom formálta őket ilyenné.

Most már a hosszú élet adta bölcsességgel megértem őket: azt tették velem, amit velük tettek. De akkor... Verejtékezve, fájó kézzel, reszkető inakkal dolgoztam, jó szó vagy akár egyszerű elismerés helyett pofonokat, rúgásokat, kemény ökölcsapásokat kaptam, megszámlálhatatlanul sokszor és sokat. Olykor összetörten, sajgó orcával vagy derékkal elbújtam a hatalmas cserhajhalmok mögé, hogy kibőghessem magam. De nem kesereghettem sokáig, mert hamarosan elbődült valamelyik segéd vagy felcsattant a mester.

– Dezső, te bitang, hol kószálsz már megint?!

Míg gimnáziumba jártam, teljes lényemmel meg voltam győződve arról, hogy a világ olyan, amilyennek lennie kell. Aztán báván, gyáva belenyugvással beletörődtem abba, hogy az legyek, aminek szántak. Alázatosnak, meghunyászkodónak, vagyis szolgának neveltek. Amint a fentiek bizonyítják, meglehetős sikerrel. Apám ugyan nagyon sokszor dicsekedett nagy múltú családjával, de a hősi múltra való hivatkozás ellenére egész életében hajbókolt a hatalmasok, a gazdagok előtt, gondolkodás nélkül elfogadta véleményüket, nézeteiket. Szabicsról, a mesteremről biztosan nem tudott semmit azon kívül, hogy nagyon gazdag. Gazdagsága felkeltette apám teljes bizalmát.

Egy fél év telhetett el szakadatlan munkában. Még nem töltöttem be tizenhatodik évemet, mire úgy-ahogy megismerhettem a tímármesterséget. Megrémültem attól a kilátástól, hogy egész életemben a húsolótőke, a meszesek, a cseresek között kell dolgoznom. De mire ezt felfedeztem, egy fél év már eltelt. Nem is voltam már utolsó inas, akinek mindenkit ki kellett szolgálnia, ezt a szerepet egy másik szerencsétlen vette át helyettem. Szerettem volna elmenekülni a műhelyből, a tímármesterségtől, de rettegtem attól is, hogy az inaskodást valahol újra kezdjem. Inkább vállaltam az embertelen munkát, a kegyetlen körülményeket a műhelyben, a társtalanságot, mintsem újra kezdjem a borzalmakat, amelyek a kezdő inas életét elsötétítették. Akkor már tudtam, hogy a világon senkire nem számíthatok, csakis magamra.

Végeztem a munkámat, de minden gondolatommal gyűlöltem. Felismertem, hogy rabszolgája vagyok mesteremnek, de nem hízelegtem neki soha. Ellenségemnek tekintettem őt is, a segédeket is.

2

Édesanyámnak igaza volt, a hidasvári viszonyok között valóban gazdag ember volt Szabics Gáspár, a mesterem. A város szélén egy saroktelken állt a műhelye. Magas, szép, alápincézett lakóház, istállók, ólak, műhelyek, zöldséges-, szérűs- és gyümölcsöskertek

sorakoztak egymás után a két méter magas, szögesdróttal is megerősített, téglafallal körülvett telken. Az egyik kút a konyhát, a másik az istállókat, a harmadik a műhelyeket látta el vízzel. Három, egymástól kerítéssel elválasztott udvar követte egymást a műhelyekig. Nekünk, inasoknak az első kettőben napközben általában nem volt dolgunk, ellenben a harmadikat és a gyümölcsöskertet nekünk kellett rendben tartanunk, természetesen a műhelyeket és a hozzájuk tartozó épületeket is. Az istállókat és a jószágokat csak akkor gondoztuk, ha a két béres a terményeket hordta haza, vagy a földeken dolgozott. Így aztán a műhelyeken kívül is nagyon sok munkánk akadt, mert a gyümölcsös, a hosszú halmokban száradó cserhaj, s a harmadik udvar területe meghaladta az egy hektárt. Télen a munka fél hatkor, nyáron ötkor kezdődött, néha korábban, s mikor ágyba kerültünk, mindig elmúlt tíz óra. Már az első hónapoktól kezdve ádáz gyűlölettel végeztem teendőimet. Igyekeztem a lehető legkevesebbet dolgozni, de az a kevés is olyan sok volt, hogy igénybe vette minden fizikai és szellemi erőmet. Reggel öttől este tízig nem lehetett keveset dolgozni. A végtelenül hosszú napok sorát csak a vasárnap szakította meg, de ezen a napon is el kellett végeznünk a soron levő munkákat, vagyis a meszeseket mindennap fel kellett hánynunk, a cseresekben a bőröket mindennap meg kellett forgatnunk, és ünnepnapokon végeztük a nagytakarítást is a műhelyekben.

Vasárnap általában délután három óra tájban engedtek haza. Azonnal leroskadtam az ágyamra, és estig majdnem mindig aludtam.

Ebben a szakadatlan munkában egyetlen szórakozásunk akadt: a patkányvadászat. Úgy négyhetenként egyszer a nyersbőrraktárban és a műhelyekben két patkányfogó kutya segítségével hajtóvadászatot rendeztünk. Ezeken a délutánokon valamennyire kipihentük magunkat. Este Szabics mindig megszemlélte a zsákmányunkat, a patkányokat sorba raktuk a harmadik udvaron. Ha három-négy óra alatt sikerült harmincat-negyvenet agyonvernünk, a mesterünk megdicsért bennünket. Határozottan emlékszem, hogy ezen kívül soha semmiért nem dicsért meg minket. Igaz, a vadászat nem volt könnyű munka, több száz nyersbőrt kellett

kétszer is átraknunk, teli hordókat odébbtolnunk, de ennek ellenére is kipihentük magunkat.

A három segéd emberileg megközelíthetetlen volt számunkra. Közvetlenül ők parancsoltak nekünk, inasoknak. Kiszolgáltatták magukat, de egy megértő szót nem szóltak hozzánk. Ketten Szabicsnál szabadultak fel, a harmadik egy kismestertől került hozzánk. Mind a hárman arra törekedtek, hogy önálló kismesterek legyenek. Nem kaptak valami nagy fizetést, de havonta egy marhabőrt kicserezhettek a mesteréi mellett. Maga Szabics jelölte meg bélyegzővel a bőröket, hogy valóban azt vigyék el, amit bevittek. Így aztán havonta egyszer nagyobb összeghez jutottak. Az egyik segéd már nős volt, amikor megkezdtem az inaskodást, a másik kettő azalatt nősült meg, míg ott dolgoztam. Mind a ketten telkes lányt vettek el, hozománnyal. A legidősebb később letette a mestervizsgát és önállósította magát.

Amikor jelentkeztem, és Szabics tüzetesen szemügyre vett, feltűnt neki, milyen finom a kezem. Az is volt, kemény fizikai munka még nem torzította el. A segédeknek már így mutatott be: „itt az új inas, finom kezű úrifiú..." A segédek ezt nem felejtették el.

– Gyere ide, te úriember!

– Te! Te úriember, fogj egy vedret, és hozz benne kutyaszart.

– Takarodj a meszesbe, te úriember!

– Te úriember, finom a kezed, éppen barkázásra való!

Barkázás... Barka...

Megnéztem az Értelmező Szótárban, mi ennek a szónak a jelentése: „A kikészített bőr legfelső rétege, felszíne." Az Értelmező Szótár szerzői nem tévednek, de ez az értelmezés csak megközelítő, nem pontos. Minden bőrnek van legfelső rétege, felszíne, de nincs minden bőrnek barkája. Például a talpbőrnek vagy a lószerszámszíjbőrnek nemcsak hogy nincs, de nem is szabad, hogy legyen barkája. Amikor én inas voltam, a cipő, a csizma, a táska, a díszműáru bőrök egy részét felbarkázták egy körülbelül fél méter hosszú, parafából készült barkázóval. Addig kellett a félbehajtott bőrt a szerszámmal dörzsölni hosszában, míg egyöntetű ráncok nem borították. Ekkor zabszem formájú, hosszúkás barka borította be a bőrt. Ezután a barkázó ugyanezt a műveletet megismételte kereszt-

ben. A második művelet után a barka formája megváltozott, és négyszögletessé vált. Ha tovább folytattuk a barkázást – a könnyebb érthetőség kedvéért: két rézsútos irányban –, a bőrön gömbölyű barka keletkezett, ha az ember ügyesen és kellő hozzáértéssel dolgozott.

Finom kezemen gúnyolódva, amely azonban már régen elveszítette finomságát, megmutatták a szükséges mozdulatokat, néhány magyarázó szót is hozzáfűzve rám bízták, hogyan boldogulok. Hát nem boldogultam. Az első bőrön, amit felbarkáztam, körülbelül olyan barka keletkezett, mint amilyen a hold felszíne. A segédek megvizsgálták, és hogy a következő bőr jobb legyen, bőkezűen kiosztották a szükségesnek vélt pofonokat. Az első bőr után sokat, a második után többet.

Szabics csak a kész munkát nézte meg, és néhány újabb pofonnal helyreigazított. Első ízben néhány napig barkáztam. A mester minden napot különleges pofonsorozattal fejezett be, mert minden egyes bőrön talált valamilyen hibát. Mi, inasok rettegtük, a segédek féltek tőle. Akkor azt gondoltam, hogy hibáink felkutatásában és az elkövetők megbüntetésében leli legnagyobb örömét. Soha egy szerszámot sem fogott meg, de minden munkában azonnal megtalálta a hibákat. Ennek a gondosságnak tulajdonítható, hogy a műhelyéből kikerült bőrök messzi vidéken jó minőségükről voltak nevezetesek. Én pedig ennek köszönhetem, hogy néhány szakmunkát inaskodásom alatt tűrhetően megtanultam. Elsősorban a barkázást, amelynek később nagy hasznát vettem.

Az irgalmatlan munkában lassan teltek a hónapok, de teltek. Idővel megerősödtem, és valamicskét megtanultam a tímármunkából is, a mesterségből nem sokat.

3

A műhelyekben, az udvaron, a földbe süllyesztett hatalmas cseres kádak mellett és a gyümölcsösben teltek napjaink. A reggelit, ebédet és vacsorát a konyhában kaptuk. A lakásba soha be nem tehettem a lábam. A mesternét – hatalmas termetű, vérbő asz-

szonyság volt – csak ritkán láttam, még ritkábban vethettem egy-egy pillantást a mester magamkorú lányára, amint peckesen átbillegett az udvaron vagy a szérűskerten a gyümölcsös felé. Szabics családjának belső életét alig ismertem.

Amikor az egyik segéd önállósította magát, és elmenetelekor boldogan dicsekedett műhelyének berendezésével, én is megéreztem valamit a függetlenség mámorából. Néhány héten vagy hónapon át engem is az a remény buzdított, hogy ha majd felszabadulok, takarékoskodom, és összegyűjtök egy műhelyre valót. A sima, vagyis a verés, pofozás nélküli napokon – mert ilyenek is voltak – önálló műhelyről ábrándoztam, a zűrzavaros napokon, a legorombítások, eldöngetések után ismét és ismét fellángolt bennem a harag az egész gyűlöletes világ ellen. Számtalanszor megfordult bennem a gondolat, hogy felgyújtom a szérűskertben a kazlakat. Ha nem féltem volna a megtorlástól, fel is gyújtottam volna, hogy így álljak bosszút mesteremen a megaláztatásokért.

Az emberekben az új nézetek százszor lassabban gyökereznek meg, mint az új ismeretek. Elegendő egyszer megszámolni a cserebogár lábait, hogy számukat az ember örökre megjegyezze. De nehéz, hosszantartó és bonyolult folyamat, míg egy új nézet gyökerezik meg a régi helyén. Már inaskorom első hónapjaiban új gondolatok sarjadoztak bennem a világról, de mögülük újra meg újra előbukkantak a régi eszmék, amelyeket gyermekkoromban mélyen belém plántáltak. Mint valami átlátszatlan és áthatolhatatlan felhő nehezedett rám az a nézet, hogy a világot az isten tökéletesnek teremtette, és az én helyem megváltoztathatatlanul ki van jelölve benne, a legtöbb, amit elérhetek az életben: követem mesterem példáját, szorgalmasan dolgozom, takarékoskodom és így majd megteremtem boldogulásom feltételeit, a gazdagságot. A gimnáziumban megsejtettem, milyen nagy és változatos a világ, hiszen tanultunk földrajzot és némi csillagászatot is. A világom később beszűkült...

Inaskoromban, ha Zoltánnal találkoztam, s együtt töltöttük az időt, ki-kipillantottunk a nagyvilágba. Álmodoztunk az Amazonas menti őserdőkről, lazachorgászatról a norvég fjordokban, India mesés világáról, de hétfőn reggel ismét lebéklyózott a műhely, a

szakadatlanul ismétlődő munka, a kegyetlen, egyhangú, zordon világ.

Az a belém rögződött gondolat, hogy nincstelenségem miatt másokat kell kiszolgálnom, csak nagyon lassan ingott meg bennem. Vergődtem az iszonyú fáradtságtól, a fizikai megerőltetés, a munka okozta kínok és az új, lázadó gondolatok sűrűjében, s nem tudtam magam elé elfogadható életcélt kitűzni.

Egyre ritkábban ábrándoztam arról, hogy nekem is jól menő műhelyem lesz, mint a velem együtt dolgozó tímársegédeknek. Mind a három segéd parasztcsaládból származott, azért hagyták ott a földjüket, hogy megtanulják a mesterséget, letegyék a mestervizsgát, műhelyt nyissanak, és így még inkább meggazdagodjanak. Nekik volt életcéljuk! Jövendőbeli mestereknek tekintették magukat, s engem nemcsak mint inast néztek le, hanem mint vagyontalan senkit is, aki éhenkórász volt, és marad. Ezt számtalanszor meg is mondták nekem. Soha el nem mulasztották, ha erre alkalom nyílott, hogy gúnyolódjanak „finom úri" kezemen még akkor is, amikor már végleg elcsúfította és eldurvította a munka.

Lényegében társtalanul vergődtem, mert Zoltánnal mind ritkábban találkoztam. Ő csepegtette belém a gyűlöletet a munkáltatók iránt, s átadta kevéske tudását a munkások helyzetéről, később az osztályharcról. Mind többet beszélt a szakszervezetről. Megrökönyödtem, amikor elmondta, hogy még egyszer sem kapott pofont a mesterétől, sem a segédektől. Rájöttem, hogy nem minden műhely olyan, mint Szabicsé, s nem minden inas sorsa olyan, mint az enyém. Zoltántól hallottam először azt a szót: kizsákmányolás. Sokszor egész héten át azokon a gondolatokon töprengtem, amelyeket Zoltánnal vitattunk meg. Később megritkultak találkozásaink, mivel rám mind több és mind nehezebb munka hárult. Emiatt nagyon elfáradtam. Vasárnap délután már nem beszélgetésre, hanem alvásra vágytam, mint mindig azokban az években. Ahogy hazaértem, nyomban az ágyra vetettem magam, s aludtam, míg édesanyám fel nem vert mély álmomból. Azt hiszem, szó szerint kell értelmezni az előbbi mondatot, mert gyöngéd költögetésre aligha ébredtem volna fel. Ez volt az egyik oka annak, hogy kevesebbet találkoztunk. A másik ok: Zoltán két évvel idősebb volt

nálam, belenőtt az ifjúkorba, és egyre jobban érdekelték a lányok. De azért nem feledkezett meg rólam. Sokszor megesett, hogy előbb értem haza, mint ő, de azonnal álomba zuhantam. Ha ilyenkor Zoltán bekukkantott hozzánk, nem engedte, hogy felkeltsenek, mert látta, mennyire megviselt a munka. Ilyenformán nemcsak a szabad időmtől fosztottak meg az embertelen körülmények, hanem a barátomtól is, a felejthetetlen vasárnapi beszélgetésektől is.

Az a nehéz fizikai munka, amit végeznem kellett, nemcsak egy tizenhat éves fiút, hanem egy huszonnégy éves férfit is megviselt volna. Azelőtt – amikor még gimnáziumba jártam – álmaimban Verne művei nyomán őserdei kalandokat éltem át, sokszor lányok – vagy éppen első szerelmem, Vilma – színesítették éjszakáimat. Inaskoromban azonban vagy bódultan, álomtalanul aludtam, vagy fel-feljajdulva emelgettem a meszesekből a nehéz marhabőröket, nyögdécseltem, mert fájtak az izmaim. A munka tehát nemcsak napközben gyötört meg, hanem benyomult álmaimba is. Egész lényemet az uralma alá hajtotta, mesterem fürkésző tekintete, karvalyorra éjszaka is kísértett.

Bár rendszerint halálosan elfáradtam vasárnap délutánra, ha Zoltán megvárt vagy ébren talált, mégis mindig vele tartottam, mert szerettem, és mert beszélgetésünknek szükségét éreztem. Azokban az években majdnem minden szellemi táplálékomat tőle kaptam. Ha megvárt, kisétáltunk az erdőbe, s ott beszélgettünk. Csak akkor fordultunk vissza, amikor kilenc órára vacsorára kellett mennem.

1923 nyarán, egy évvel felszabadulásom előtt, Zoltán egymás után két vasárnap várt rám otthon. Mind a kétszer együtt töltöttük a délutánt. Az erdőből mind a kétszer egyenesen a mesteremhez mentem vacsorázni, anélkül, hogy aludtam vagy hazamentem volna. A második hétfőn kábultan fogtam munkához. A kialvatlanság kábított, a Zoltánnal folytatott beszélgetés gondolatai kavarogtak a fejemben, emiatt nem tudtam a munkára összpontosítani figyelmemet. A talphengerlő gépen dolgoztam. Egy óvatlan pillanatban a gép hengere odacsippentette jobb kezem mutatóujjának két első és nagyujjának első ízületét. Az első pillanatban csak enyhe szorítást éreztem, a hengert azonnal átváltottam, hogy

visszafelé forduljon, aztán megállítottam. A három ízület hozzá volt tapadva a fényes hengerhez. Ujjaimból csurgott a vér. Még arra is volt gondom, hogy vérző kezemet eltartsam a bőr fölül, hogy be ne mocskoljam a kész talpbőrt.

A mesterem szörnyen lehordott ügyetlenségem miatt, s azonnal elküldött az orvoshoz. Hazug az a közmondás, hogy minden rosszban van valami jó. Ez esetben azonban hasznát vettem a balesetnek. Két hétig nem dolgoztam. Ez idő alatt mohón faltam a könyveket, s kipihenten, felfrissülten térhettem vissza a munkába. Csaknem húsz évvel később ennek a balesetnek köszönhettem, hogy nem hívtak be katonának. A bátyám a második héten jött haza. Kék kispapi ruhájában gőgösen illegette magát. Kapott az alkalmon, hogy engem baleset ért, és olyan szenteskedő prédikációt tartott nekem a bosszúálló istenről meg a bűneimről, hogy elveszítettem a türelmemet, s ép balkezemmel lekentem neki néhány istenes pofont.

Édesanyám közbevetette magát.

– Legalább a ruhát tisztelhetnéd.

– Úgy?! – mordultam fel. – Vesd le a ruhád! – rivalltam a bátyámra. – De azonnal! Nem itthonra való!

Megszeppent. Akkor már szemmel láthatólag sokkal erősebb voltam, mint ő. Várakozásom ellenére engedelmesen levetette a kék reverendát, de közben sem türtőztette magát, s a pokol rémségeivel fenyegetett, vagyis még jobban felbőszített.

Ezért aztán okulásul alaposan elagyabugyáltam, hogy nekem többé ne prédikáljon. Kenegetését csak édesanyám közbelépésére hagytam abba. Ezután jól megfértünk egymással, mert messze elkerült.

Ugyanebben az évben az őszi nagy munka és a terménybetakarítás idején, amikor mi, inasok nagyon meg voltunk terhelve, mert segítenünk kellett a rakodásban, és az istállókat is rendben kellett tartanunk a műhelybeli munka mellett, beállított hozzánk a száraz műhelybe egy öreg segéd, munkát kért az éppen ott tartózkodó Szabicstól. Ő ismerte már, mert az öreg azelőtt is dolgozott nála néhányszor, szívesen adott neki munkát, éppen a száraz műhelyben, ahol akkor dolgoztam.

Szincsák volt az első emberséges tímársegéd, akit megismertem. Szánalmasan öreg, kirívóan sovány, hihetetlenül csontos és ráncos arcú, de a szeme barátságosan pihent meg rajtam. A munkától ellopott percekben, amikor véletlenül magunkra maradtunk, kérdezősködtem a gyárakról. És ő beszélt. A nagy gyárakról, az óriási forgóhordókról, a csodálatos gépekről, a tízórás munkaidőről, a szabad vasárnapokról, a munka korai befejezéséről szombaton – egyszóval a mennyországról. Mohón ittam a szavait. A nagyvilág első hírnöke volt. Nagyvárosból érkezett hozzánk. Munka közben csak néhányszor és csak röviden beszélgethettünk, mert minduntalan megzavart minket Szabics vagy valamelyik segéd. Mind megvetően, fölényesen bántak az öreggel, holott ezerszer jobban ismerte a mesterségünket, mint ők. Többre voltam kíváncsi. Többet szerettem volna megtudni a nagy gyárakról, az ott folyó munkáról. Némi töprengés után megkértem, hogy vasárnap délután látogasson el hozzánk.

Eljött. A kertünk végében beszélgettünk estig. Pontosabban: én kérdezgettem, ő válaszolt. Beszélt a gyári munkásokról, a gyári munkáról. A műhelyünkbeli munkához, az én nyomorúságos életemhez képest mesébe illő világ bontakozott ki előttem. Főleg az újpesti gyárakat dicsérte. Csak estefelé kérdeztem meg tőle, mert hamarabb nem jutott az eszembe, hogy ő miért nem dolgozik azoknak a csodálatos gyáraknak valamelyikében.

– Megöregedtem... Már régen kitettek... Másutt meg nem vesznek fel. Azóta így, kismestereknél dolgozom – mondotta. – Ez a megöregedett tímársegédek sorsa, ha nem gyökereznek meg valahol.

Elmondta, hogy nincs senkije. A fia elesett a háborúban, a felesége meghalt spanyolban.

– Azóta így járom az országot. Most nálatok dolgozom két-három hétig, aztán továbbmegyek.

Ötvennégy éves volt.

Elmondtam neki, hogy én mester szeretnék lenni. Elmosolyodott.

– Fiatal vagy. Álmodoznod kell.

Hősködtem, hogy én bizony az leszek.

– Vagyonod nincs... Körülbelül olyan kilátásaid lehetnek, hogy műhelyt teremts magadnak, mint egy tyúknak, hogy magának ólat építsen.

Azt hittem, hogy tréfál. Rápillantottam. Láttam, nagyon de nagyon komolyan beszél.

Mielőtt elváltunk, adott egy tanácsot: ne arra törekedjek, hogy félig-meddig minden munkát elsajátítsak, hanem néhányat tanuljak meg nagyon alaposan.

Éppen erre nem volt meg a lehetőségem, mert az olyan kismű-helyekben, mint amilyen a Szabicsé volt, mindenféle munkát el kellett végezni. Emiatt inaskodásom alatt, még ha akartam volna is, nem tanulhattam meg egészen jól egyetlen szakmunkát sem.

Így ért engem a felszabadulásom.

4

Hosszan mérlegeltem, mi hasznom volt inaskodásomból. Az igazságnak megfelelően megállapíthatom, hogy nem sok.

Kétségtelen, hogy a három év alatt megerősödtem és megedződtem. A szakadatlan munka, amelynek nagyobb részét fűtetlen műhelyekben vagy a szabad ég alatt téli fagyokban, nyári hőségben, esőben, hóban végeztem, nemcsak izmaimat fejlesztette ki és erősítette meg, hanem olyan edzettséget adott, amelynek hasznát még most is, hetedik évtizedemnek vége felé közeledve is érzem.

Felszabadulásomkor megkaptam a segédi munkakönyvet, amelyben az ipartestület tanúskodott arról, hogy kitanultam mesterségemet. Nem túlságosan ragaszkodtak az igazsághoz az ipartestület vezetői. Amikor felszabadultam, semmit sem tudtam a bőrkikészítés alapelveiről, nem is szólva azokról a folyamatokról, amelyek a bőrökben végbemennek a meszezés, a cserzés és a zsírozás során. A mesterek, a gyárosok úgy őrizték szakmai titkaikat, mint az óegyiptomi papok. Szabics sem volt kivétel. Amikor megkaptam a segédi munkakönyvet, nem tudtam, miért kell a bőröket meszezni, s utána miért kell őket pácolni, és miért éppen kutya- vagy tyúkszarral. Tehát a mesterségem alapjait sem ismertem. Néhány szak-

munkát ugyan megtanultam, de a barkázás kivételével egyet sem tudtam kifogástalanul elvégezni. Talán nem túlzok, ha most, egy fél évszázad múltán a leghatározottabban kijelentem, hogy mindazt, amit harmincnyolc hónap alatt kínok és szakadatlan szenvedések között megtanultam, három hét alatt bármelyik normális fiú megtanulhatja.

Felszabadulásomkor – a szerződés szerint – kaptam egy rend új, készen vett ruhát, amely vastag, durva gyapjúszövetből készült. Szabics, a mesterem a ruha átadása után nyomban kijelentette, hogy már nincs szüksége rám, és figyelmeztetett: ha nem akarok rosszul járni, a telkére be ne tegyem a lábam. Azonnal indulhattam munkát keresni.

Inaséveim alatt talán a legszebb, de mindenesetre a legfogékonyabb éveimet vesztegettem el a szakadatlan munkában. Ez idő alatt a balesetemet követő két hét kivételével nem olvastam. Világképem azonban ennek ellenére is bővült, gazdagodott, mert megismertem a fizikai munkát kínjaival, keserveivel, nehézségeivel együtt, és megéreztem a társadalmi rend igazságtalanságát. Saját tapasztalatomból és a Zoltántól hallottakból leszűrtem a következtetést, hogy a társadalom két nagy osztályra tagozódik: gazdagokra és szegényekre, s ez utóbbiaknak keményen kell dolgozniuk, ha élni akarnak. A gazdagokat gyűlöltem, ellenségeimnek tartottam őket.

A Szabics telkét körülvevő két méter magas téglafal elzárt a világtól, a természettől. A természet örök körforgása, megújuló, változatos élete helyett legfeljebb a nyersbőrökön nyüzsgő vagy az áztatókádakban fuldokló férgekben és patkányokban gyönyörködhettem.

Inaskodásom alatt olyan emberek közé kerültem, akik az első naptól kezdve az utolsóig ellenséges magatartást tanúsítottak velem szemben, akik lenéztek, kigúnyoltak, megpofoztak, eldöngettek, és megaláztak minden adódó alkalommal, és akik nemcsak megrendítették, hanem meg is semmisítették az emberi jóságról és megértésről belém plántált hitet. A végtelenül hosszú munkaidő megakadályozta, és csaknem lehetetlenné tette, hogy másokkal is érintkezhessem, sőt még azt is, hogy egyetlen barátommal, Zoltánnal fenntartsam a kapcsolatot. Az inasélet tehát nemcsak elzárt

és elidegenített az emberektől, hanem megfosztott új emberi kapcsolatok létesítésének lehetőségétől is. Úgy vélem, nem túlzok, ha azt állítom, hogy ez idő alatt ki voltam közösítve a társadalomból, és teljesen Szabics rendelkezésére és önkényére voltam bocsátva. Még inasiskolába sem jártam, mert Szabics felmentetett a részvételi kötelezettség alól. Arra sem volt módom, hogy más inasokat megismerjek.

Mind szellemiekben, mind fizikailag megnyomorodva szabadultam fel.

Inaséveim alatt volt részem először a szerelem gyönyörűségeiben. Ezzel majd a maga helyén foglalkozom.

Hányattatások

(Doromlai önéletrajzának harmadik része)

I

Felszabadulásom után végre kialudhattam magam. A magam ura voltam. Kihasználtam az alkalmat, majdnem egy héten át csak az étkezésekre keltem fel. Utána néhány napig otthon lézengtem.

Mióta Szincsákkal beszéltem, Újpestre vágytam. Édesanyám adott valamennyi pénzt. Már nem emlékszem, mennyit, de annyit semmi esetre sem, hogy belőle az útiköltségre futotta volna. Becsomagoltam egy fél kenyeret, egy darab szalonnát, a munkanadrágomat, alsóneműt, a tímárkötényemet meg egy kötött mellényt. Ez volt az egész ruhatáram.

Zsebemben a munkakönyvvel nagy bizakodással keltem útra. Számítottam arra, hogy eltelik néhány nap, míg munkát találok, ezért elhatároztam, hogy a legközelebbi városba gyalog teszem meg az utat. Nyár volt. Július.

Szerencsére derűs, szép napok jártak. Ha rám esteledett, kerestem egy erdőt vagy legalábbis bokrokat, s ott aludtam. Új ruhámra nagyon vigyáztam. Lefekvés előtt mindig átöltöztem. A nadrágomat gondosan összehajtogattam, ráterítettem a törülközőt, rajta aludtam, reggelre mindig kisimult.

Elég rendes lehetett a ruhám és a megjelenésem, mert sehol nem igazoltattak. Körülbelül két hétig vándoroltam egyik faluból a másikba, egyik városból a következőbe. Mindenütt megkerestem a tímárműhelyeket. Végül is Pivarcson, egy kis bőrgyárban kaptam munkát.

Amikor elindultam otthonról, tele voltam reményekkel. Csaknem bizonyos voltam, hogy egy-két hét alatt jó munkát találok, és jó fizetést. Aztán mélységes csalódással kellett megállapítanom,

hogy rám bizony alig van szüksége a világnak. A pivarcsi gyárban úgyszólván meg sem nézhettem a gépeket, mert egész idő alatt a nyersbőrraktárban dolgoztam. Leszarvaltam, lecsontoltam, és besózva összehajtogattam a nyersbőröket. A lóbőrökről lenyírtam a sörényt és a farkat. A szőrt egy fészer lapos tetején szárítottam meg. Az én feladatom volt még, hogy a száraz lószőrt simán, mintegy félkilós, kilós csomókba kössem. Mindezt bárki elvégezhette volna, a tulajdonos mégis engem fogadott fel, mert arra számított, hogy szükség esetén szakmunkára is beállíthat, ezt meg is mondta nekem. Hiába vártam erre, mindvégig a nyersbőrraktárban dolgoztam. Nem mertem otthagyni ezt az undok munkát, mert majdnem mindennap beállított a gyárba egy-két munkát kereső tímársegéd.

Ősszel a tulajdonos elbocsátott, mert régi munkásait meg akarta tartani a télen át is. Addig vajmi kevés pénzt tudtam összegyűjteni. Miután vettem egy nagyon silány felöltőt, maradt is pénzem, meg nem is. Ismét gyalog keltem útra, a pénzt ennivalóra tartogattam.

Az első sikertelen kísérletek után letettem arról, hogy a szakmámban keressek munkát. Bármilyen munkára vállalkoztam volna, de sehol nem kaptam. Minden gyár előtt munkanélkülieket találtam. Az állomásokon, ahol rakodómunkát kerestem, szintén munkanélküliekbe botlottam. Az őszi esőzésekben mind keservesebbé vált a vándorlás a felöltőben, amely sem az esőtől, sem a hidegtől nem védett meg. A ruhám is nagyon megsínylette az időjárást, s a szabadban töltött éjszakákat. A pénzem elfogyott. Ezért úgy november közepe táján hazaindultam. Éheztem. Átböngésztem a leszüretelt szőlőket, ha találtam néhány ottfelejtett fürtöt, megettem. Nemegyszer besurrantam a kertekbe, és almát loptam. Mondom, éheztem. Emlékszem, egyszer tejes kukoricára bukkantam. Néhány csövet a csomagomba dugtam, aztán úgy tíz kilométernyire egy erdő szélén megsütöttem. Ez a nap ünnepnek számított.

Naponta tizenöt-húsz kilométert tehettem meg. Ha rám esteledett, sokszor kénytelen voltam szállást kérni valahol. Hamarosan rájöttem, hogy csak a legszegényebbekhez kopogtathatok be szállásért, mert a módosabbak kivétel nélkül gorombán elutasítottak.

Valahol a Kunságban még a vizet is megtagadták tőlem, pedig öt-hat házban próbálkoztam. A gazda vagy a gazdasszony durván szitkozódva elkergetett. Papírba burkolt csomagom hamarosan szétázott, holmimat kötényembe tekertem be, s így vándoroltam tovább.

December közepén kiéhezve, bőrig ázva, sárosan, piszkosan, a csalódások sziklasúlyú terhével érkeztem haza.

Édesanyám és a húgaim örömmel fogadtak. Apám a megszokott életét élte. Alig tartózkodott otthon. A háztartás minden gondja, teendője akkor is az édesanyámra hárult, mert a húgaim iskolába jártak. Mivel arra nem is gondolhattam, hogy télen munkát keressek és kapjak, otthon igyekeztem magam hasznossá tenni. Fát vágtam, aprítottam, behordtam; a malomba elvittem az őrölnivalót, és hazavittem az őrleményt; eltakarítottam a havat a ház elől és az udvaron; egyszóval segítettem, amiben lehetett. Az idő enyhültével a kertet is rendbe szedtem. A zöldségeskertből kiirtottam a bokrokat, kitakarítottam a telkünkön átfolyó csermely medrét. Amint a föld felengedett, felástam a zöldségeskertet. Tehát nem tétlenkedtem. Néha még olvastam is, de csak délután, mert este korán feküdtünk, hogy ne fogyasszuk a petróleumot. A hosszú téli estéken ábrándokat szövögettem a jövőről. Azt szerettem volna, ha munkát kapok valamelyik nagyobb újpesti gyárban.

Zoltán, mialatt én távol voltam, szintén elindult munkát keresni. Mivel szervezett munkás volt, hamarosan kapott is az egyik pécsi nyomdában. Ő – ellentétben velem – rendszeresen írt az édesanyjának és a nénjének. Vilma, egykori szerelmem, mint az öccse barátját, kedvesen fogadott. Attól tartottam, hogy emlékeztet meggondolatlan lánykérésemre, de ő tapintatosan még csak célzást sem tett rá. Akkor már jegyben járt. Amikor meglátott, mégiscsak megvillant a szemében valami huncut kis fény. Jól megértettük egymást, és mivel Zoltánról sokat szerettem volna hallani, gyakran átmentem hozzájuk a kerítésen át.

A nagy havazások idején olvasással töltöttem az időmet. Még egyszer elolvastam összes könyvünket. Édesanyám karácsonykor meglepett Shakespeare néhány művével, ha jól emlékszem a Magyar Könyvtár sorozatból. Fillérekbe került, de engem nagyon megörvendeztetett. Mohón nekiestem. Vilmától is kaptam olvas-

nivalót, néha elhozta nekem az éppen kötés alatt levő könyveket is, de többnyire túlságosan rövid határidőt szabott. Azon a télen ő adta ide a Kommunista Kiáltványt. Ragaszkodott ahhoz, hogy náluk olvassam. Figyelmeztetett, hogy idegeneknek, sőt még a húgaimnak se áruljam el, hogy ismerem, mert könnyen börtönbe kerülhetek miatta. Így aztán sok téli estén, amikor nálunk eloltották a lámpát, míg ő a vőlegényével beszélgetett, én magamban morzsolgattam a Kiáltvány mondatait. Olykor kaptam Népszavát is Vilmától, de csak miután a bátyám elutazott.

A bátyám kék kispapi ruhájában végtelenül büszkén és talán ájtatosabban érkezett haza, mint valaha. Otthonléte idején tökéletesen elrontotta a hangulatomat. Inaskodásom alatt, még ha akartam volna, se mehettem templomba, tehát végleg leszoktam róla. Így hát karácsony első napján is otthon maradtam, mondván, megviselt ruhámban nem tartom illőnek megjelenni az úr színe előtt. A bátyám szüleim és húgaim fedezete mögül bámulatos szóbőséggel ecsetelte, hogy a kárhozatba rohanok, és hogy szenvedéseimet az isten mérte rám bűneim büntetéséül az elvetemültségemért. Úgy látszott, teljesen megfeledkezett a régebbi verésről. Lehet, hogy tévedek, és éppen azt szerette volna, ha rátámadok, mert közben megnőtt és megerősödött. Engem ellenben a nyári és az őszi kóborlások, éhezések nagyon megviseltek és megszelídítettek. Prédikációi elől nem volt hova menekülnöm, végighallgattam őket. De jóból is megárt a sok. A bátyám tíz napig tartózkodott otthon, de bennem már az ötödik-hatodik napon forrt a harag, majd elöntött a düh. Ekkor fedeztem fel, hogy az isten mégiscsak megóvja híveit. A bátyámat is megőrizte egy olyan kiadós veréstől, amilyennel csak az ifjabb testvérek tudják ellátni bátyjukat, mert nagy erőfeszítéssel ugyan, de édesanyám kedvéért megfékeztem magam. A harag azonban mindjobban felgyülemlett bennem, szerencsére a bátyám újév után elutazott. Mindnyájan megkönnyebbültünk.

Tavaszra teljesen rendbe hoztam a zöldségeskertet, bevetettem, és száz-százötven négyszögöllel meg is növeltem a területét. Reggeltől estig jókedvűen dolgoztam, mert gyönyörködhettem munkám eredményében, mégis mindjobban vágytam igazi, mesterségembeli munkára.

Apám ekkor már majdnem mindennapi fájdalmakról panaszdott, de ennek ellenére rendszerint ittasan érkezett haza.

1925. március második felében indultam el otthonról azzal a szilárd eltökéltséggel, hogy Újpestre megyek. Újpest azonban messze volt, pénzünk meg kevés. Édesanyám alig tudott összekaparni valamit. Így hát ismét gyalog indultam el.

A ruhámat egész télen csak néhányszor vettem fel. Tavaszra édesanyám a lehető leggondosabban rendbe hozta. Zsírosbőrből készült cipőmet is megtalpaltatta. Ezúttal egy kartondobozba csomagoltam be holmimat.

Több mint két hétig vándoroltam az országutakon. Azért tartott ilyen sokáig az út, mert közben egy-két napot dolgoztam is. Vagonokat raktam ki. Ma már kevesen emlékeznek arra, hogy akkoriban az országutakat mindenütt simára taposott ösvények szegélyezték. Kellemes volt rajtuk a gyaloglás. Ezer meg ezer hozzám hasonló vándor, munkát kereső vagy a városba, a piacra igyekvő paraszt taposta simára ezeket az ösvényeket.

Újpestre tartottam, a bőrgyárak és a tímárműhelyek városába, mert szentül hittem, hogy ott állandó munkát kapok. Meglehetősen lezüllötten, éhesen érkeztem meg. Sorra jártam a gyárakat, aztán a műhelyeket. Még csak szóba sem álltak velem. A portások röviden elutasítottak. Az egyik bőrgyárnál egy művezető lépett ki a kapun, végignézett a munkát keresőkön, két szaktársnak intett, kettőt vagy hármat még megkérdezett, hogy mit tud, de engem pillantásra sem méltatott. Bizonyára meglátta bennem a vidékit.

Miután a két boldog emberrel bement a gyárba, mi még ott toporogtunk. Hogy miben reménykedtünk, nem tudom, talán valami csodában. Néhány idősebb ember volt ott meg én.

– Maga is tímársegéd? – szólított meg az egyik.

– Az vagyok.

Végignézett rajtam. Figyelmesen, talán szánakozóan.

– Ilyen ruhában itt nem kap munkát – jegyezte meg.

Ő sem volt sokkal jobban öltözve, mint én, de jóval öregebb volt.

– Mit csináljak? Nincs más – mondtam.

– Nekem meg feleségem van és két gyermekem – mormolta halkan. – Maga elmehet máshová is...

És én elmentem.

Mi mást tehettem volna? Gondoltam, megkísérlem, hátha a pivarcsi gyárban ismét kapok munkát.

Miután Újpestről elindultam, egy év alatt jócskán megkopott ruhám miatt majdnem minden faluban igazoltattak, holott úgy kerültem a csendőröket, mint a mérges kígyót. Ha valamelyik kérdésükre nem tudtam kielégítően felelni, vagy a válaszom nem tetszett, a legjobb esetben felpofoztak. Néhányszor azonban fogdába zártak. Egyszer talán már nem fértem be a fogdába, mert odabilincseltek egy fához az őrs udvarán. Úgy bántak velem, mint valami bűnözővel. A magántulajdon szentségének társadalmában szentségtörés volt munkanélkülinek lenni.

Az őrszobákban, fogdákban töltött éjszakák után a reméltnél később, kiéhezetten érkeztem meg a pivarcsi gyárba. Attól tartottam, hogy már nem kapok munkát. De a tulajdonos rám ismert.

– No, visszajött? – kérdezte. – Máris mehet a nyersbőrraktárba.

Én meg csaknem boldogan fogtam meg az ollót és a kukacoktól nyüzsgő lóbőrt.

Pedig gyűlöltem azt a nyersbőrraktárt. A lóbőrök néha annyira bűzlöttek, hogy – egy kis túlzással – hozzá lehetett támaszkodni a bűzhöz. Szárítás, kötözés közben a levágott lószőrből felszállt a por, a só lerakódott a számba, a torkomba és olthatatlan szomjúságot okozott. Nem győztem eleget inni. Akkor értettem meg, milyen mély és jellemző értelme van a közmondásnak: „iszik, mint a kefekötő". A kefekötők sózott, szárított lószőrrel dolgoznak, ezért szomjaznak. Magamon tapasztaltam, hogy az éhség csudálatosan meg tudja szelídíteni az embert, a munkanélküliség, a feleslegesség tudata pedig megfoszthatja az emberi méltóságától és önbizalmának utolsó maradékától is.

Egy-két hét alatt teljesen belém ivódott, áthatott a bűz. Nemhogy a lányok, de még a gyárban dolgozó szakmunkások sem álltak szóba velem, pedig mikor csak lehetett, megfürödtem a közeli folyóban.

Ezen a nyáron szerencsém volt. Augusztus elején tüdőgyulladásban megbetegedett az egyik segéd. A főnök megkérdezte, tudok-e barkázni, s igenlő válaszomra a barkázó asztal mellé állí-

tott. Két hétig ott dolgoztam, valamivel nagyobb fizetést kaptam. Végre én is embernek éreztem magam. Azt kívántam, hogy... Mindegy, hogy mit kívántam. Azt szerettem volna, hogy ott maradhassak a barkázóasztal mellett. Most szégyellem magam akkori gondolataim miatt. Nincs más mentségem, mint hogy ember voltam én is. A szaktárs meggyógyult, és én újból visszakerültem a nyersbőrraktárba. Ott dolgoztam őszig, akkor ismét elbocsátottak. Nem mertem munkát keresni. Féltem a csendőröktől. Annyira féltem tőlük, hogy vonatra ültem és úgy mentem haza.

Árván, de nyugalomban találtam családomat. Míg oda voltam, apám meghalt májzsugorodásban. Az özvegyi nyugdíjból édesanyám és a húgaim megéltek, mert a földek bérletéért járó gabonából, miegymásból és a kert terméséből élelmük mindig kikerekedett.

Ugyanúgy töltöttem el ezt a telet, mint az előzőt, de észrevettem, hogy ottlétem megterheli a háztartást. Tavasszal azzal az elhatározással keltem útra, hogy télire többé nem megyek haza, bármi is történjék.

2

1926 tavaszán Nagysarlósra indultam, mert megtudtam, hogy van ott egy nagyobb bőrgyár és több tímárműhely. Jókor kértem munkát Pádár Vilmos tímármestertől, mert éppen szüksége volt egy segédre. Pádár áttanulmányozta munkakönyvemet. Szerencsémre Pivarcson nem írták bele, hogy a nyersbőrraktárban dolgoztam, mert ebben az esetben nem vett volna fel. Azt azonban megkérdezte, hogy ősszel miért hagytam ott a gyárat, talán télen nem szeretek dolgozni? Megnyugtattam, hogy szívesen ott maradtam volna, ha nem bocsátanak el. Ezután levizsgáztatott, hogy tudok-e éles szerszámokkal dolgozni. Miután erről meggyőződött, felvett. Közölte a feltételeket is. A fizetésemet egyelőre függőben hagyta, amint mondta, majd a munkám alapján állapítja meg. De kijelentette, hogy azonnal munkába állhatok. A munka reggel hatkor kezdődik, s este hétig tart, vasárnap délig. Tudomásul vettem. Abba is szó nélkül beleegyeztem volna, ha este

tízig tart. A két év alatt nagyon megszelídültem. Miután megegyeztünk, vagyis én ellenvetés nélkül elfogadtam minden feltételét, körülvezetett a műhelyekben. Bemutatott a segédeknek is.

A műhely sokkal nagyobb volt, mint Szabicsé, a munkamegosztás is fejlettebb. Tizenegyen dolgoztunk ott, és két vagy három inas. Azonnal megéreztem, hogy a hangulat barátságos. Első benyomásom szerint Pádár nem munkásainak, hanem inkább munkatársainak tekintette a segédeket. Ha kellett, dolgozott is, értette és szerette is a szakmunkát. Sokat tréfálkozott, egyszerű közvetlenséggel a táblánkra is leült, hogy néhány szót váltson velünk. Pádár bizonyára tisztában volt azzal, hogy jó hangulatban szaporábban halad a munka. Haladt is. A munka intenzitása jóval nagyobb volt, mint Szabicsnál.

Pádár felszólította az egyik segédet, Kovács Andrást, hogy munka után szerezzen nekem lakást. Pontosan tudta, hogy Kovács hol lakik, és hogy a szobájában van egy üres ágy.

Átöltöztem, és megkezdtem a munkát.

A segédek barátságosan fogadtak. Erősítgették, hogy a munka állandó, mert Pádár nem szereti cserélgetni a segédeket. Este, a munka befejezése után, és miután megígértük a többieknek, hogy a kocsmába mi is elmegyünk, Kovács elvezetett háziasszonyához. Részben Pádár, részben a maga nevében kérte, hogy adja ki nekem az ágyat. Kocsisné előre akarta az ágy heti bérét, öt pengőt. Hosszú alkudozás után az első hétre kifizettem neki három pengőt, mert már szerda volt. Ezzel elfoglaltam az alig több mint három négyzetméternyi helyemet az ötágyas szobában. A heti öt pengőért kaptam egy vaságyat, rá szalmazsákot, lepedőt, pokrócot, egy rozoga széket, egy félméternyi, falra függesztett polcot, két szeget az ágy feje felett a falon, egy helyet az asztalka mellett, ahol a legjobb akarattal is legföljebb hárman fértünk el. A szobát egy nyolcas vagy kilences lámpa világította meg, amelybe nekünk kellett petróleumot vennünk. Pivarcson ennél sokkal rosszabb helyen aludtam. A háziasszony kapott az öt ágyért havonta száz pengőt.

A kocsmában a segédeknek aznap el kellett mondanom, hogy hol tanultam a mesterséget, hol dolgoztam eddig, ők meg tájékoz-

tattak a műhelyről, a mesterről, Nagysarlósról és magukról. Közben természetesen ittunk. Az ő költségükre.

Boldogan feküdtem le aznap. Nem tudtam még, hogy életem legszégyenletesebb szakasza kezdődött meg.

Pádár Vilmos műhelyében 1926 márciusától 1928 áprilisáig dolgoztam egyfolytában, megszakítás nélkül, mindennap. Csak karácsony első és húsvét másodnapján nem kellett bemennünk a műhelybe. Egyébként mindennap, minden vasárnap, minden ünnepnapon is délig.

A tizenkét órai munka estére mindnyájunkat kimerített. Utána a kocsmába mentünk, ahol ettünk is valamit. Vasárnap délután tavasztól őszig kugliztunk, télen ugyanott rexeztünk. Röviden összefoglalva: így telt el csaknem huszonhat hónapom. Nem olvastam, nem tanultam semmit, csak a szakmai munkákban való jártasságomat gyarapítottam. Csak a legszükségesebb ruhadarabokat vettem meg, és 1927 nyarán egy olcsó cájg ruhát. Az ágybér kifizetése után megmaradt pénzemből nem lehetett takarékoskodni. Meg nem is akartam.

Jól éreztem magam.

Az ember társas lény. A közvetlen emberi kapcsolatokat nélkülöztem tizéves korom óta, leszámítva a Zoltánnal való rövid ideig tartó érintkezésünket. Az apámmal soha nem lehetett szót váltani, mert majdnem mindig ittas és állandóan visszautasító volt. A bátyám szenteskedését nem bírtam elviselni. Gimnáziumi osztálytársaim lenéztek. Szabics műhelyében mindenki ellenségesen bánt velem, a pivarcsi gyárban – okkal – szóba sem álltak velem. Nagysarlóson olyan emberek közé kerültem, akik magukkal egyenrangúnak tekintettek. Előbb a társaságukhoz való vonzódás miatt tartottam velük, aztán megszokásból, majd baráti szeretetből. Azelőtt szinte végtelenül hosszúnak tűnő időn át a sivár egyedüllét láthatatlan láncai között vergődtem. Ekkor örömmel töltött el az a tudat, hogy társak között vagyok. Meg sem fordult a fejemben, hogy a visszahozhatatlan időt vesztegetem.

Pádár egészen más típusú mester volt, mint Szabics. Ő törődött munkásaival. Karácsonykor minden családos segéd húsz, minden nőtlen segéd és az inasok tíz pengőt kaptak ajándékba. Ha néha

túlóráznunk kellett, minden esetben jó vacsorát adott. A túlórákért persze nem fizetett semmit. Az egyik öregebb segéd egyszer megbetegedett, Pádár a saját költségén küldött hozzá orvost. Munkatársaim szerették, ragaszkodtak hozzá. Meg vagyok győződve arról, hogy Pádárnak sokkal nagyobb odaadással dolgoztak, mint azelőtt bárkinek.

Munkatársaim szerették a mesterségüket. Barátságos, jóindulatú emberek voltak, és én jól éreztem magam köztük. A kocsmában alig beszélgettünk másról, mint a mesterségünkről, a napi munkáról, Pádárról, s nagyritkán természetesen a nőkről. Meg merem kockáztatni azt a megjegyzést, hogy mesterségüket a hivatásuknak tekintették. Az egyik munkatársam, amikor meghívására meglátogattam, büszkén mutatta be a fiát azzal, hogy belőle is tímárt nevel.

Az első hetekben szerettem volna elbeszélgetni velük társadalmi kérdésekről is, de szavaimat teljes értetlenséggel fogadták. Gyakorlatlan, gyenge propagandista voltam még. Miután beláttam, hogy értetlenségük falát nem tudom áttörni, abbahagytam a kísérletezést. Olyan egerek voltak a munkatársaim, akiket a macskák meggyőztek, hogy ők a legőszintébb jóakaróik. Miután megbarátkoztunk, majdnem minden vasárnap meghívott valamelyikük ebédre. Így megismertem családi életüket is. Családi élet?! Ugyan! Milyen élete lehet annak a családnak, amelyben a férj, az apa a vasárnapokat nem számítva csak este tíz és reggel öt óra között tartózkodik otthon? Az embertelen körülmények ellenére is majdnem mindegyik házaspárnál megfigyeltem a gyöngédség és a szerelem jeleit. De megrémültem, amikor azzal biztattak, hogy nősüljek meg, keresnek nekem való lányt. Nem akartam ilyen házaséletet élni! Nem akartam elfogadni azt az iszonyatos tényt, hogy a munkások 99 százaléka évszázadok óta ilyen és csakis ilyen házaséletet élhetett, s rám is ez a sors vár.

A lakásuk pedig . . . Alig volt jobb az enyémnél. Csak az egyik segéd, Mezei Antal lakott a saját házában. A felesége kapta hozományul. Akkor még csak öt éve kötöttek házasságot, de Mezei már hozzáragasztott a két kis, vályogból épült helyiséghez egy harmadikat. A menyecske baromfit nevelt, disznót hizlalt, gondozta a kertet, a piacra járt. A férje segített neki, amiben lehetett, csak-

hát nem sok ideje maradt erre. Örökké fáradtan is kedvesek, gyöngédek voltak egymáshoz, noha gyöngédségük nem szavakban, hanem mozdulataikban, tekintetükben mutatkozott meg. Megszerettem őket, mert szépen éltek, és mert szebb életre vágytak.

Nagysarlóson kielégített a munkám. Az akkori, igen szerény igényeimet ki tudtam elégíteni a fizetésemből. Úgy éreztem, hogy munkatársaim barátsággal viseltetnek irántam. Mégis életem legsötétebb, legszégyenletesebb időszakának tartom ottani hónapjaimat, mert megelégedett voltam.

De csak 1927 karácsonyáig.

Az ünnep estéjén szokás szerint én is megkaptam Pádártól a tíz pengőt. Ezen az estén kivételesen nem ejtettük útba a kocsmát. Mindenki hazament. Lakótársaim elutaztak a családjukhoz. Egyedül maradtam. Az előző napon csomag érkezett otthonról. A háziasszonyomat kértem meg, hogy váltsa ki a postán. Levél, diós, mákos bejgli, füstölt-főtt sonka volt benne és a Robinson. A levélben édesanyám meghatóan sajnálkozott, hogy már a második karácsonyt töltik nélkülem. A Robinsont válaszul küldte, mert megírtam neki, hogy nincs könyvem, nem olvasok. Nagy nehezen szántam rá magam a levélírásra: nem volt sem papírom, sem íróeszközöm. Lakótársaimnak sem. Nem volt szükségünk rá. Csak az első karácsonyon, amit Nagysarlóson töltöttem, írtam édesanyámnak. Ez volt az első levél, amit életemben írtam. Nehezen ment az írás a csonka kezemmel. Gyakorlatlanságom folytán elfelejtettem megírni a címemet. Mulasztásomat csak néhány hónap múlva pótoltam. Attól kezdve havonta váltottunk levelet.

Hazaérve megvacsoráztam az otthoniból, aztán a petróleumlámpa halvány fénye mellett nekifogtam a Robinsonnak. Mély csend ereszkedett rám. Olvastam, cigarettáztam. Teltek az órák. Hallottam az éjféli misére hívó harang hangját. Nem zavart meg. Tovább olvastam, olyan érdeklődéssel, mintha soha nem lett volna még a kezemben ez a könyv. Rendkívüli belső feszültséggel követtem Robinsonnak, ennek a magára hagyatott embernek az erőfeszítéseit, munkáját, hogy megteremtse magának az élet feltételeit. Közben mind határozottabban, mind élesebben vetettem mérlegre saját életem körülményeit. Óhatatlanul felmerült bennem

a kérdés, hogy mit csináltam én eddig. A válasz ott függött az ágyam fölötti szegen: egy olcsó cájgruha s mellette a viharvert felöltő. Ennyi volt csaknem négyévi munkám eredménye. Ezen kívül? Éltem. Egyéb semmi.

Olyan fához hasonlítottam, amelynek vannak ugyan levelei, de gyümölcsöt nem terem... Ó, dehogyis! Teremtem én gyümölcsöt, de az Szabics vagy Pádár kamrájába került, és kerül továbbra is, hacsak... Végtelenül lassan kristályosodott ki bennem az a gondolat, hogy életemet nem szabad így folytatnom.

Előbb mohón olvastam, aztán lassabban, közben mind hosszabban el-elgondolkoztam. Arra rezzentem fel, hogy csaknem teljesen kihűlt a szoba. Hajnal felé járt már az idő. Órám még nem volt. Lefeküdtem. De a pokróc és a rám terített felöltő alatt sokáig hánykolódtam. Nem tudtam elaludni, mert nyomasztott életem kilátástalansága és hiábavalósága. Csak déltájban ébredtem fel, éhesen. Az otthoniból megebédeltem, begyújtottam, aztán folytattam az olvasást és a gondolkozást.

Robinson azért dolgozott, hogy a társadalomtól elszigetelten is fenntartsa magát. Én nem ezért dolgozom, hanem azért, hogy Pádárnak vagy másnak hasznot hajtsak. Csak ezért... – gondoltam. Eszembe jutott az egyik segéd, aki Pádárnál öregedett meg, s meg volt elégedve nyomorúságos és biztosnak látszó életével. Rádöbbentem, hogy én is erre az útra léptem, s minden feltétel és cél nélkül alávetettem magam a körülményeknek.

Ahogy ma visszaemlékszem, ezek a gondolatok már forrtak bennem, valahogy úgy, mint ahogy a jégpáncél alatt fortyog a hegyi patak vize, de a Robinsont olvasva gondolataim feltörtek a mindennapi munka és a fáradtság rám dermedt páncélja alól. Forrt bennem az elégedetlenség. Haragudtam magamra, amiért jámboran magamévá tettem azt az életformát, amelyben akkor már semmi biztatót nem találtam.

Mire este megérkezett Kovács András, megérett az elhatározásom, hogy amint kitavaszodik, elmegyek Pádártól, és ismét Újpesten keresek munkát. Csaknem olyan részletesen dolgoztam ki a tervemet, mint ahogy a haditerveket készítik. Összeszámoltam a pénzemet. Pádár karácsonyi ajándékával együtt félretettem húsz

pengőt, s elhatároztam, hogy minden héten hozzáteszek további kettőt. Össze kellett gyűjtenem legalább annyit, hogy egy jobb ruhát vehessek, két hétig megéljek, és teljen belőle útiköltségre is. Szándékomat feltétlenül el kellett titkolnom munkatársaim előtt. Még Mezeit sem avathattam be a tervembe.

Ismét hihetetlenül egyedül éreztem magam. Senkire nem számíthattam, az égvilágon senkire. Igen nagy gondot okozott nekem, hogy hol tartsam félretett pénzemet. Postatakarékba nem tehettem, mert a nyitvatartási időben mindig dolgoztam. Miközben ezen töprengtem, rádöbbentem, hogy a magamfajta embereket a társadalom nemcsak arra kényszeríti, hogy dolgozzanak, hanem arra is, hogy a pénzüket elköltsék. Végül, hosszú tépelődés után a bankjegyeket mellényem bélésébe rejtettem.

Szerencsémre akaratomat már inaskoromban megedzette a munka. Ezért tervem szerint minden héten félretettem nemcsak két, hanem három-négy pengőt is. Amikor felmondtam, már hatvan pengőm volt bankjegyekben, és a kétheti felmondási idő alatt még több mint húsz pengőt sikerült megtakarítanom.

Végre kitavaszodott. Április elején azzal az ürüggyel mondtam fel Pádárnak, hogy apám meghalt, és anyám meg a húgaim nem tudják rendben tartani a gazdaságot, félő, hogy tönkremegy, ha nem sietek segítségükre. Mivel vagyonról volt szó, Pádár elfogadta indokaimat. Jóban akartam vele maradni, mert nem tudhattam, hogy nem szorulok-e rá valamikor. Kijelentette, hogy sajnálja távozásomat, s bármikor szívesen ad munkát. Munkatársaimtól nehezen búcsúztam el. Meg vagyok győződve róla, hogyha tudják, hogy bizonytalanságba indulok, lebeszéltek volna elmenetelemről. Nem tudtuk, hogy még összehoz minket az élet, de merőben más körülmények között.

3

Első utam Budapesten a Teleki térre vezetett. Mire meglehetősen sok kérdezősködés után odataláltam, az ócskások már nyitogatták boltjukat. A téren már elég nagy volt a forgalom. Gyanítom, hogy a boltok előtt álldogáló segédek és felhajtók azonnal

meglátták bennem a vidékit és az esetleges vevőt, mert mire ráébredtem volna, hogy mi történik, benn találtam magam az egyik boltban. Hárman is körülfogtak, hogy mit akarok vásárolni.

– Öltönyt – mondtam vesztemre.

Pillanatok alatt lerángatták rólam a zakómat. Dicsértem magam előrelátásomért, hogy a pénzemet a mellényembe dugtam. Gyors egymásutánban két vagy három zakót is felpróbáltattak velem; az egyik pocsékabb volt, mint a másik.

Értettem valamit a szövetekhez, mert apám rendszeresen kapott a bíróktól elviselt öltönyöket, s ezeket átalakítva apám után én hordtam. Amiket azonban abban a boltban rám próbáltak, semmivel sem voltak jobb minőségűek, mint amit éppen viseltem. Valószínűleg nem néztek ki belőlem annyi pénzt, amennyiből jobb minőségre futná. Kifordultam volna, de nem engedtek. Rám akaszkodtak. Az első üzletből nagy nehezen kivergődtem, nyomban berángattak volna a másikba, de csak a járda széléig sikerült vonszolniok. Ott megmakacsoltam magam. Hát nem kihoztak nekem két ugyanolyan hitvány öltönyt, mint az előbbiek voltak! Megrémültem, hogy akaratom ellenére mégiscsak rám sóznak valami ócskaságot. Kijelentettem, hogy nem kell nekem semmi, meg pénzem sincs. Erre rám támadtak, hogy minek tartom fel őket. Hátrálva mentegetőztem és védekeztem, majd bosszúsan odavágtam, hogy ilyen rongyot nem veszek. Nosza, erre robbant ki aztán igazán a műfelháborodás. Hatan is körém csoportosultak. De eléggé nyiszlettek voltak, kivergődtem közülük, az úttestre menekültem, aztán a szemközti járdára. Ott lihegve megálltam.

– Mit keres, fiatalember? – szólalt meg mellettem valaki. Ránéztem. Jóságos öreg bácsi mosolygott rám.

– Egy jobb öltönyt. De ezek a szélhámosok méregdrágán rongyokat akartak rám sózni. Rosszabbakat, mint ez – mutattam a ruhámra.

Az öreg végignézett rajtam.

– Hát ez bizony elég gyatra, ha meg nem sértem.

– Tudom magam is.

– Azt ajánlom, jöjjön velem. Az üzletemben remélhetőleg találunk magának valót.

– Nem szeretem az olyan embereket, akik be akarnak csapni – mondtam teljesen indokolatlanul, még mindig izgatottan.

– Ahogy gondolja. Persze tisztességes hasznot én is felszámítok. Megnézheti az üzletemben a ruhákat. Ha gondolja, hogy be akarom csapni, hagyjon ott. Nézzen körül nálam, nem veszt vele semmit!

Még egyszer szemügyre vettem. A szeme huncutul villogott. Vele tartottam. Segítettem neki az üzletet kinyitni. Ő közben szóval tartott. Kifaggatott, honnan érkeztem, mi járatban vagyok Pesten. Elmondtam neki, hogy munkát keresek. Megnyugtatott, hogy a bőripar megélénkült. Megkínált cigarettával is. Aztán behatolt boltja rejtelmes mélyébe, az akasztókon függő ruhák közé, majd kisvártatva előjött két, vállfán lógó öltönnyel. Az egyik zakót a kezembe adta.

– Próbálja fel ezt.

Előbb megtapogattam a szövetet. Jó, később bebizonyosodott, hogy nagyon jó szövetből készült a ruha. Jól megnéztem magam a tükörben. Pompásan illett rám.

– Mennyibe kerül?

– Nem tudhatom, mennyit szánt rá – mondta halkan. – Én megmondom az árát. Nem alkuszunk. Rendben?

A feltételt elfogadtam. Megmondta az árát. Az összeg körülbelül fele volt annak, amit a legelső üzletben kértek azért a rongyért. Kifizettem. Ott a boltban fel is vettem. Bizonyos, hogy „uraságoktól levetett ruha" volt. Ma már nem vennék fel ilyet. De akkor . . . Tudtam, hogy semmiféle „uraságoktól levetett ruha" nem lehet undokabb, mint az, amelyet Pivarcson viseltem, s amelyet ezer meg ezer dögbőr bűze itatott át, és a kosz szinte megmerevítette. Jó szabású, rám illő öltöny kellett nekem, mert azt gondoltam, hogy a ruha minőségének javulásával társadalmi értékem is megváltozik.

Régi ruhámat a bőröndömbe tettem. Hálás voltam az öregúrnak, mert megmentett a vérszopók karmaiból. Kezet ráztunk. Mielőtt kiléptem, egy tanácsot adott.

– A ruhája most jó. De ne menjen ezzel az olcsó bőrönddel munkát kérni! Tegye be a Nyugatiban a poggyászmegőrzőbe!

Megköszöntem a figyelmeztetést.

Aznap már nem akartam munkát keresni, ellenben lakás után néztem Újpesten. Délelőtt tíztől az utcákat jártam, nézegettem a kiadó szobákat. Nagyon drágáknak találtam őket, s az ágyak még a nagysarlósinál is visszariasztóbb szobákban, előszobákban, mellékhelyiségek előterében álltak. Közben megebédeltem egy kifőzdében. Késő délután jutottam el a Kolozsvári utcába.

Mát fáradtan baktattam, amikor egy házon megláttam a táblát, hogy ott van a Bőripari Munkások Szakszervezete. Nyomban eszembe jutott mindaz, amit Zoltán a szakszervezetről mondott. Bementem. Ketten voltak az irodában. Érdeklődéssel hallgatták végig beszámolómat addigi munkámról és szándékomról, hogy Újpesten szeretnék dolgozni. Megmutattam a munkakönyvemet. Miután a kezemet és barna körmeimet is megfigyelték, feloldódtak. Idegenkedésük oszladozott. Kijelentettem, hogy be szeretnék lépni a szakszervezetbe.

Majdnem másfél óra hosszat beszélgettünk. Elmondtam azt is, hogy szállást eredménytelenül kerestem. Némi tanakodás után az egyik szaktárs vállalkozott rá, hogy elkísér egy tímársegéd özvegyéhez, akinek van egy kiadó szobácskája. Jelentkezésemet a szakszervezetbe nem fogadták el. „Majd akkor jelentkezzék – mondták –, miután munkába lépett." De megnyugtattak, hogy a Szafner gyárban van felvétel.

A szobácska megfelelt. Az ára is. A háziasszony is. Riemerné kikérdezett, hogy hová való vagyok, mit tudok. Aznap harmadszor beszéltem el addigi életem történetét. Kedves asszony volt. Hozzáértőleg latolgatta, hogy milyenek az esélyeim. Kíváncsian figyelte, mit csomagolok ki. Megkérdezte, melyik ruhámban indulok munkát keresni. Mondtam neki, hogy a rajtam levőben, munkaingemet, nadrágomat, kötényemet pedig magammal viszem. Némi tűnődés után kölcsönadott nekem egy aktatáskát, hogy abba csomagoljam a holmimat. Jobban illett az öltönyömhöz.

4

Másnap kora délelőtt minden nehézség nélkül Szafner elé kerültem. Az öltönyömnek köszönhettem. Az iroda csupán két kisebb helyiségből állt. A belsőben fogadott a tulajdonos. Bemutatkoztam. Abban az időben a Doromlai név nem hangzott rosszul. Intett, hogy foglaljak helyet.

– Mit óhajt?

– Munkát.

Végignézett rajtam.

– Sajnos, tisztviselőre nincs szükségem.

– Tímársegéd vagyok – nyugtattam meg.

Hitetlenkedve futott végig rajtam a tekintete. Odanyújtottam a munkakönyvemet. Belepillantott. Még az sem győzte meg. Elvégre dolgozhattam én akármit! Láttam, azon gondolkozik, hogyan utasítson vissza. Ismét az öltönyöm befolyásolta. Ilyen elegáns ruhát nemigen viseltek a tímársegédek. Feszülten várakoztam. Ő bele-belenézett a munkakönyvembe. Erre mindkét kezemet az orra elé tartottam, tenyérrel fölfelé. Ránézett. Az ujjaim tövén a bőrkeményedések az egymás mellé rakott zsemlék szabályosságával sorakoztak mindkét tenyeremen. Egy pillanatig odarebbent a tekintete. Elmosolyodott.

– Valóban tímársegéd. Blanzsírozott?

– Igen.

– Sérolt is?

– Igen.

– Tud barkázni? – nézett rám élesen.

– Tudok.

– Lássuk! – emelkedett fel ültéből. – Jöjjön velem!

Átvezetett a száraz műhelybe az egyik táblához. Az ott álló bakról felemelt egy élénkpirosra festett kecskebőrt.

– Barkázza fel ezt nyolc részre, aztán hozza be az irodába – mondta.

A táblán ott hevert egy ötkilós súly és egy barkázó parafa.

– Itt átöltözhetek?

– Nyugodtan – mondta, s otthagyott.

Gyorsan átöltöztem a néptelen műhelyben. Siettem a barkázással, mert gondoltam, hogy az időt is számba veszi. Másrészt tökéletes munkát akartam bemutatni. Huszonöt perc sem telt el, amikor visszaöltözve az irodában álltam. Ezúttal nem ültetett le. Szerényen odanyújtottam neki a bőrt. Kiterítette maga elé. Gondosan megvizsgálta, előbb csak a tekintetével, majd az ujjaival is végigtapogatta, aztán a színével kifelé kettébe hajtotta, s ujjait különböző irányokban végigfuttatta rajta. Elgondolkozva megsimogatta, mielőtt felnézett volna.

– Feltételezem, hogy a keze nem hazudik, blanzsírozni és sérolni is tud.

Erre nem volt mit válaszolnom.

– Harminc pengő fizetést tudok adni. Holnap reggel munkába állhat, ha megfelel.

Megfelelt.

Aztán még hozzáfűzte, hogy reggel fél nyolckor kezdjük a munkát, s másfél órás ebédidővel este hatkor fejezzük be. Szombaton egyig dolgozunk. Tudomásul vettem. Elöntött a boldogság. Végre jó munkát kaptam, és majdnem kétszer akkora fizetést, mint addig.

Szafner gyára a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben épülhetett, még az emeletes, nagyon hosszú főépület is deszkából. Ezt barakkszerű építmények vették körül. A legnagyobb volt köztük a töltőműhely, ahol mintegy negyven centi mély, bakokra fektetett, négyszer három méteres teknőkben csereztük a kecske-, a juh- és a borjúbőröket. Tizenkét ilyen teknő sorakozott egymás mellett. A műhely mindkét végén egy-egy hatalmas rézüst állt, bennük melegítették a cserlét. A közelben levő kisebb, de jól világított műhelyben dolgoztak a varrónők, többségükben fiatal lányok, akik cserzés-töltés előtt összevarrták a bőröket. Nyolcan-tízen lehettek.

Nem szakkönyvet írok, hanem önéletrajzot, mégis kissé részletesebben foglalkozom a cserzési módszerrel, mert ma már Európában sehol nem csereznek úgy, mint akkor abban a gyárban. Majdnem kizárólag apró bőrökkel dolgoztunk. A cserzéshez előkészített bőröket kettébe hajtották, és összevarrták. A hátulsó lábakon hagytunk egy nyílást, amelyen betöltöttük a megfelelő

adag őrölt szömörcét és a meleg cserlét. A bőrökből aztán súlyokkal megrakott deszkákkal kisajtoltuk a cserlét, amely így gyorsan áthatolt rajtuk. Kétszeri vagy háromszori töltésre ki is készültek. Több előnye volt ennek az eljárásnak. A kikészítés gyors volt, a bőrök simák maradtak, és ki is tágultak. Viszont sok kézi munka kellett hozzá. A varrólányok alacsony székeken ültek, térdükre bőrdarabot terítettek, és így varrták össze a nedves, síkos bőröket. Akkordban dolgoztak. Az ügyesebbek tizenöt-tizennyolc pengőt is megkereshettek hetenként. De a munka kellemetlen, lucskos, piszkos, fárasztó volt. Emiatt a lányok általában rövid ideig maradtak ott.

A nagy épület emeletén négy lány rámázta ki a már befestett bőröket, ugyancsak ők forgatták, szárították a padláson széttereget gyapjút és kecskeszőrt. Ellenben férfiak dolgoztak a meszes, a cseres, a festő és a száraz műhelyekben. Összesen körülbelül harmincan lehettünk. Egy benzinmotor hajtotta a faragó, csiszoló, fényező gépeket és a forgóhordókat. A motort az első nyáron egy malomtulajdonos fia, Tengler kezelte, aki elkülönült tőlünk.

Ebédlő, öltöző természetesen nem volt. Ha nem esett az eső, mindnyájan kint ebédeltünk az udvaron. Csodálatosan kedvesen teltek el az ebédidők a lányokkal.

Kedvvel és pontosan dolgoztam. Rövid idő alatt felfedeztem, hogy én barkázok a legjobban a gyárban. Szerettem barkázni. Élveztem a munkát, holott estére mindig nagyon elfáradtam. Még évek múlva is. Az első napokban megdagadt a kezem feje, a karomon nagyon megfájdultak az izmok. Ennek ellenére is szerettem ezt a munkát, mert tiszta volt. Minden egyes szépen sikerült bőr, amelyet egyetlen ránc vagy gyűrődés nélkül egyöntetűen borított be a barka, diadalt jelentett számomra.

Míg ott dolgoztam, megtanultam minden munkát, amit a gyárban végeztünk. Csak a varrást nem. A lányok óriási nevetéssel fogadták próbálkozásomat. Az első alkalommal csekélyke ötven perc alatt sikerült összevarrnom – rosszul – egy birkabőrt. Kigúnyoltak, hogy még a hideg vizet sem keresném meg a varrással. Erre aztán, hogy a férfiúi büszkeségemen esett csorbát kiköszörüljem, néhány napig a déli szünetben a varróműhelyben gyakoroltam.

Sikerült is leszorítanom a varrás idejét harminc percre. Akkor feladtam a küzdelmet, elismertem vereségemet a szaktársnők kimondhatatlan derültségére. Ők általában nem egészen húsz perc alatt végeztek egy bőrrel.

5

Az addiginál jóval könnyebb, sokkal tisztább munka, rövidebb munkaidő, először életemben szabad esték és szabad vasárnapok, barátságos, megértő szaktársak, jól álló ruha – ezek jellemezték új életkörülményeimet. Huszonkét éves voltam. A tavasz pompázott, kötelezettségeim még nem voltak. Úgy gondoltam, és ezt tapasztaltam is, hogy a fizetésem nem kevés. Először volt meg a lehetőségem és módom is arra, hogy ne csak éljek, hanem élvezzem is az életet.

Munkatársaim egy részével megbarátkoztam. Beszélgettünk, hosszú sétákat tettünk. Moziba jártunk, hetenként legalább kétszer benéztünk a munkásotthonba. Az első szombaton beiratkoztam a szakszervezetbe. Este kilenc és tíz között a beszélgetések után új eszmékkel, fáradtan, de boldogan érkeztem haza.

Megismerkedtem a gyárban dolgozó, a munkásotthonban megforduló lányokkal és más nőkkel. Udvaroltam, szerelmeskedtem. Életemben először voltam cukrászdában nővel. Minden napom hozott valami újat. Felszabadultan vetettem magam az élet sodrába. Azon a felejthetetlen tavaszon mohón habzsoltam az élményeket és az új eszméket, az életet, amely ígérkezően megnyílt előttem.

Először laktam külön szobában. Jól éreztem magam ott, bár a berendezés végtelenül egyszerű volt: egy ágy, egy szék, asztal, csepp vaskályha az egyik sarokban, az ajtó mögött egy támlátlan szék, rajta mosdótál és egy polc a falon. Háziasszonyom, Riemerné ötvenes éveiben járó, vékonyka, halk szavú, kevés beszédű, jóságos asszonyka volt. Nyáron általában a kertjében foglalatoskodott, virágot termesztett eladásra, télen – bizonyára nagyon olcsón – nőismerőseinek ruhákat varrt. Házát és telkét a szüleitől örökölte. Az apja kőműves mester volt, és még a század elején

meghalt. A férje elesett a Tanácsköztársaság honvédő háborújában. Azt a szobát, amelyben én laktam, csak megbízható embereknek adta ki, akiket általában a szakszervezet ajánlott, mint engem is. Nem üzletet látott a szoba kiadásában, hanem inkább társaságra vágyott. Mindjárt megtetszett nekem, talán én is neki.

Megszoktam a korai felkelést. Meg kellett szoknom, mert inaskoromban ötkor, Pivarcson és Nagysarlóson hatkor kezdtük a munkát. Új otthonomban az első reggel öt körül ébredtem. Felhúztam a nadrágomat, mosdás előtt kiléptem a virágoskertbe. Riemerné már ásott. Azonnal kivettem a szerszámot a kezéből. Fél hétig szorgalmasan dolgoztam. Zoltán szoktatott rá, hogy ne hagyjam édesanyámat nehéz munkát végezni. Ő sem hagyta az övét. Riemerné öreg volt. Nem tűrhettem, hogy ásással bajlódjon, míg én ülök. Eszem ágában sem volt, hogy a segítségért valamit is kapjak. Háziasszonyom azonban a lakbérfizetéskor kijelentette, hogy nem fogad el tőlem húsz pengőnél többet. Viszonzásul még a fehérneműmet is kimosta. Egyre anyáskodóbban bánt velem.

Május közepe táján megemlítette, hogy Szafner gyára télen nem dolgozik, leáll. Megdöbbentem.

– Ne haragudjék – folytatta –, hogy beleavatkozom az ügyeibe, de . . .

– Folytassa, kérem.

– Gondolnia kellene a télre. Nincs télikabátja.

– Még csak májusban járunk, eddig nem gondoltam rá.

– Takarékoskodnia kell. Higgye el, nem a lakbérre gondolok, hanem magára. Mit csinál, ha munka nélkül marad?

Megköszöntem a figyelmeztetést. Munkatársaim aztán részletesen felvilágosítottak. Ősszel, október végén vagy novemberben minden évben leáll a munka a gyárban. Nem fűthető az épület. A hosszú töltőműhelyben hidegben nem lehet dolgozni. Télen varrni sem lehet. Legelőbb a meszesben, majd sorra a cseres, a festő, legvégül a száraz műhelyben fejezzük be a munkát. Tavasszal ugyanebben a sorrendben kezdjük meg.

Elgondolkoztam.

– Ez azt jelenti, hogy . . .

– Minden télen három-négy hónapot állunk.

– Lehet másutt munkát vállalni?

– Hát . . . nem nagyon. A munkakönyvet benn szoktuk hagyni. Így tavaszra biztos a munkánk.

– Tehát körülbelül tizenhat hétig nem dolgozunk. Miből éltek meg addig?

– Nyáron kell takarékoskodni.

– Tehát nyáron azért dolgozunk, hogy a telet átvészeljük? – kérdeztem.

– Pontosan.

Egyszerre megértettem, hogy nem olyan könnyű az élet, amilyennek képzeltem. Aznap este nagyon leverten ballagtam haza. Szilárd volt az elhatározásom, hogy sem haza nem megyek az anyám nyakára, sem Nagysarlósra nem térek vissza. Tehát szembe kellett néznem a lehetőségekkel és a teendőkkel. Először is azt vettem számba, hogy télen mire lesz elkerülhetetlenül szükségem: lakbér, koszt, fűtés, télikabát. Barátnőmmel nem akartam szakítani még a takarékoskodás kedvéért sem. Tehát cukrászdára, mozira és kirándulásra is gondolnom kellett. Azt nem sejthettem azon az éjszakán, hogy nemsokára ő szakít velem. Elhatároztam, hogy májusban megveszem a télikabátot, júniustól kezdve minden hónapban két havi lakbért adok Riemernének. Ő az indítványomat azonnal és határozottan visszautasította, ellenben azt javasolta, hogy egy meghatározott összeget minden héten tegyek be a takarékba. Felajánlotta, hogy helyettem beteszi. Megegyeztünk, hogy júniustól kezdve minden héten beteszünk tizenkét pengőt. Arra gondoltam, hogy télen kevesebbet eszem, mert nem fogok dolgozni.

Májusban megvettem a télikabátot. Ugyanott, ahol a ruhámat vettem. Az öregúr megismert, ugyanolyan barátságosan szolgált ki, mint az első alkalommal. A tizenkét pengőt minden héten betettük a takarékba. Ősszel Riemerné beszerzett nekem húsz kiló olcsó, de tartós almát, néhány kiló hagymát és három mázsa szenet. Tehát különösebb aggodalom nélkül nézhettem a téli hónapok elé. Azt gondoltam, hogy heti kilenc pengőből kijövök. Erre a következtetésre jutottam gondos számolgatások után. De hát más az elmélet és más a gyakorlat. Novemberben és decemberben az előirányzott kilenc pengő már csütörtökön elfogyott, mert egy-két kiló kenyérrel

többet ettem, vagy mert meleg ételt kívántam. Néhányszor átkoplaltam a pénteket, de ahhoz szigorúan ragaszkodtam, hogy csak szombaton veszek ki pénzt. Nem zárkózhattam el az elől sem, hogy valamelyik szaktársammal olykor megigyunk egy fél liter bort.

Nem számítottam rendkívüli kiadásokra és arra sem, hogy szokatlanul hideg és hosszan tartó tél áll előttem. A dermesztő hidegben még sétálni sem támadt kedve az embernek. Hetenként legalább egyszer el kellett vinnem a barátnőmet moziba vagy cukrászdába, ha egyáltalán együtt akartam vele lenni. Aztán, úgy december közepén erről is le kellett mondanom, mert többször is átléptem az előirányzott összeget, és vészesen fogyatkozott a pénzem. Attól fogva aggastyáni életet éltem. Az 1928–29-es tél a század egyik leghidegebb tele volt. A tüzelőm elfogyott, még vennem kellett. Takarékban levő pénzem január végére alaposan megcsappant. Ezután már csak a koszton takarékoskodhattam. Nem volt kitől kölcsönkérnem. Maradék pénzemet felosztottam nyolc részre. Egy résznek elegendőnek kellett lennie egy hétig. Az egyik héten egy kiló szalonnát, a másikon egy kiló tepertőt vettem. Két-háromnapos kenyeret vettem hozzá, mert az olcsóbb volt a frissnél. A hagyma kitartott, az alma márciusban fogyott el. Az utolsó kiló szalonnámnak már nyoma sem volt, amikor behívtak dolgozni.

Csak miután felbarkáztam az első bőrt, akkor vettem észre, mennyire legyengültem.

V. FEJEZET

Doromlai nem hagyja magát

I

Doromlai a végrehajtó bizottsági ülést követő két hét alatt önéletrajzán dolgozott. Nem nyugtalanították Bakos vádjai. A következő ülésen feszült figyelemmel, már az első mondatok után felbőszülten hallgatta a városi pártbizottság fegyelmi referensének beszámolóját a vizsgálat eredményeiről. Időnként Bakos pöffeszkedő, önelégült arcára nézett, látszott rajta, hogy biztos a dolgában.

– A fegyelmi bizottság tagjai összesen négyszer voltak Galacson – így kezdődött a beszámoló. – Beszélgettek a Háztartási Gépgyár dolgozóival, párttitkárával, igazgatójával, a termelőszövetkezet elnökével és főkönyvelőjével, a galacsi tanács elnökével és előadójával. Az itt elhangzott valamennyi vádpontot megvizsgáltuk. A következőket állapítottuk meg:

1. A szántásért és az egyéb gépi munkáért Bakos elvtárs a számla bemutatása után azonnal kifizette a munkadíjat. Megállapítottuk, hogy a téesz valóban megkésve küldte el a számlát. A kifizetés késedelmessége miatt Bakos elvtársat felelősség nem terheli.

2. A munkások, akikkel a párttitkár jelenlétében beszélgettünk, egyhangúlag azt állítják, hogy nem társadalmi munkában ültették el és kapálták meg a káposztát, hanem szívességből és önként, mert ismerik Bakos elvtárs rendkívüli elfoglaltságát. Meglepetést akartak szerezni neki. A gyári alapszervezet titkára és a gyár igazgatója egyaránt tagadják, hogy ők szólították volna fel a munkásokat a káposzta elültetésére vagy megkapálására.

3. Valóban tény, hogy Bakos elvtárs gyakran meglátogatta a Háztartási Gépgyárat, és ott elbeszélgetett a munkásokkal és mun-

kásnőkkel. Minthogy a gyár nem tartozik Bakos elvtárs hatáskörébe, ezek a látogatások széles körű érdeklődését bizonyítják.

4. Igaz, hogy a Bakos elvtárs villájában rendezett vacsorákon a gyári munkásnők főztek és szolgáltak fel, de ezt önkéntes jelentkezés alapján tették. Ugyanis szívesen mentek a villába, mert a megmaradt ételeket hazavihették a családjuknak. Természetesen inkább a fiatal nők jelentkeztek, mert az idősebbek, többgyermekes asszonyok nem tudtak időt szakítani maguknak.

5. A tanácsi előadó elmondotta, hogy a Hosszú-tó körüli telkeket a galacsi és a piskolti munkások között osztották szét. Csak néhány magasabb beosztású elvtárs jutott telekhez. Bakos elvtárs telke valóban nagyobb a többinél, de mivel nem jelentkeztek elegen, ő vette át a földet, hogy ne maradjon parlagon és kihasználatlanul.

6. A rendelkezésünkre álló két hét alatt nem tudtuk tisztázni Doromlai elvtárs ügyét. Írtunk Újpestre és a Bőripari Szakszervezet országos titkárságának, de leveleinkre válasz még nem érkezett.

– A pártközpontba írtak? – kérdezte Bakos.

– Kérünk egy kis haladékot. Még nem írtunk.

– Megadjuk – felelte Cséri. – Az a véleményem, hogy a fegyelmi bizottság referátumáról ne indítsunk vitát. De ha valakinek van kérdése... Tessék, Doromlai elvtárs.

– Négy kérdésem van. 1. Mikor fizette ki Bakos elvtárs a számlát a termelőszövetkezetnek? 2. Valamennyi dolgozó véleménye az, hogy szívességből művelték meg a káposztát? 3. Hány munkásnővel beszélgettek a fegyelmi bizottság tagjai azok közül, akik részt vettek a vacsorákon? 4. Név szerint ki állítja, hogy a telkekre nem volt több jelentkező?

– Bakos elvtárs a számlát a múlt héten fizette ki – válaszolt a fegyelmi előadó. – Azonnal, amint megkapta. A második és a harmadik kérdésre nem tudok pontosan válaszolni. Mivel két műszakban dolgozik a gyár, gondolom, hogy az érintettek harminc százalékával beszélgettünk. A negyedik kérdésre a válaszom: Szántó Attila tanácsi előadó. Kielégítő?

– A válasz kielégítő, de a beszámoló nem, mert...

Cséri türelmetlenül félbeszakította Doromlait.

– Leszögeztük, hogy vitát nem indítunk, igaz, Doromlai elv-

társ? Van azonban nekem is egy kérdésem: ha ilyen egyértelműen bebizonyosodott Bakos elvtárs vétlensége, a fegyelmi bizottságnak pártfegyelmit kellett volna javasolnia Doromlai elvtárs ellen rágalmazás miatt. Miért nem tette?

– A kérdés jogos. A vizsgálat folyamán azonban Doromlai elvtárs jóhiszeműsége kétségtelenül bebizonyosodott – válaszolt az előadó.

– Ezek után összefoglalom a vitát és javaslatot teszek – mondotta Cséri. – Nem tisztázódott megnyugtatóan, hogy Doromlai elvtárs Bakos elvtársat alaptalanul rágalmazta-e meg. A jóhiszeműség senkit nem ment fel a rágalmazás vádja alól. Az első tanulságot azonnal levonhatjuk: a fegyelmi bizottságnak sokkal gondosabban, alaposabban kell kivizsgálnia és előterjesztenie az eléje kerülő ügyeket. Erről legyen elegendő ennyi.

Az elvtársak ismerik a Szervezeti Szabályzatot. Egyik pontja meghatározza, hogy „A Magyar Szocialista Munkáspárt tagja az lehet, aki – erkölcsileg, politikailag feddhetetlen; szocialista módon él, munkája, magatartása, társadalmi tevékenysége alapján megbecsülést élvez." Ha a párttagsággal kapcsolatban hangoztatjuk, és megköveteljük az erkölcsi feddhetetlenséget, annál inkább meg kell követelnünk minden pártfunkcionáriustól. Az erkölcsi feddhetetlenség fogalma véleményem szerint nemcsak azt jelenti, hogy a szocialista erkölcs szabályai szerint éljünk, hanem azt is, hogy cselekedeteinkkel még a gyanú árnyékát se keltsük fel az emberekben. Lehetséges, hogy azok a vacsorák, amelyekről Doromlai elvtárs beszélt, a legkorrektebb légkörben zajlottak le. De tény, hogy voltak ilyen vacsorák. Tény, hogy csinos fiatal nők szolgáltak fel. Az is tény, hogy Bakos elvtárs telke legalább háromszorosa az ottani telkek átlagának. Bakos elvtárs súlyos hibát követett el a hatalmas telek megvásárlásával. A hibát még tetézte is azzal, hogy vacsoráira meghívta a galacsi tanács elnökét és vébé-titkárát. Efölött még jóakarattal sem lehet átsiklani. A pártbizottság nem tűrheti, hogy egyik vezető funkcionáriusát meg lehessen gyanúsítani elvtelen összejátszással vagy a hatalommal való visszaéléssel.

Bakos elvtársnak és nekünk is le kell vonnunk a következtetést. Bakos elvtárs csaknem húsz éve dolgozik a mozgalomban, több mint tíz éve a pártapparátusban. Munkája ellen mindeddig nem

volt kifogás. Ezt figyelembe kell vennünk . . . – Cséri szándékosan tartott szünetet, aztán folytatta. – Ezek alapján javaslom, hogy a végrehajtó bizottság érdemei elismerése mellett mentse fel Bakos elvtársat titkári megbízatása alól és vébé-tagságából, december elsejei hatállyal nevezze ki az Útépítő Vállalat igazgatójának, továbbá kötelezze, hogy január elsejéig telkének százötven négyszögöl feletti részét bocsássa a galacsi tanács rendelkezésére.

– A javaslat második pontjával nem értek egyet – szólalt fel azonnal, anélkül, hogy szót kért volna, Doromlai. – Bakos elvtárs közvetett módon ugyan, de eddig is felhasználta beosztását, hogy ellenszolgáltatás nélkül különféle munkákat végeztessen el a dolgozókkal. Még inkább meg fogja ezt tenni, ha több száz munkás és munkásnő lesz a beosztottja. Véleményem szerint az ilyen ember nem való igazgatónak . . . Bizonyos, hogy Bimbó Józsefnét azért bocsátották el, mert nem volt hajlandó Bakos elvtárs kívánságának eleget tenni.

– Elég! Ne személyeskedjünk! – kiáltott közbe Cséri.

– Követelem, hogy a végrehajtó bizottság indíttasson fegyelmi eljárást Bakos elvtárs ellen! – folytatta Doromlai.

Bakos arcát elfutotta a vér. Beszélni, válaszolni, cáfolni akart, de Cséri erélyes intésére lassan visszaereszkedett a székébe.

– Van még valakinek hozzászólása? – kérdezte Cséri szárazon. – Nincs? Akkor felteszem a kérdést: ki van amellett, hogy Bakos elvtársat felmentsük beosztásából? Heten elfogadják, négyen tartózkodnak. Ellenszavazat nincs. A javaslatot elfogadottnak nyilvánítom. Ki helyesli, hogy Bakos elvtársat nevezzük ki az Útépítő Vállalat igazgatójának? Nyolc szavazat mellette, három ellene. A javaslatot elfogadottnak nyilvánítom. A harmadik javaslat: Bakos elvtársat kötelezzük, hogy telkének százötven négyszögöl feletti részét bocsássa a galacsi tanács rendelkezésére. Ki ért vele egyet? A vébé tagjai a javaslatot egyhangúlag elfogadták. Tehát a végrehajtó bizottság döntése alapján mind a három javaslatot határozattá emelem. Az ülést bezárom.

Doromlai felpattant.

– Ha a jelentést elfogadjuk, igazságtalanok és feleslegesek a hozott határozatok. Ha ellenben a határozatokat fenntartjuk,

nem szabad elfogadnunk a jelentést, amely Bakos elvtársat teljesen tisztázza. Megismétlem indítványomat: követelem a fegyelmi eljárás . . .

– Tudja azt, Doromlai elvtárs – vágott közbe Cséri ingerülten –, hogy mi nem indíthatunk fegyelmi eljárást a vébé tagjai ellen, hanem csak a megyei pártbizottság?

– Tudom. Javaslatomban ez a szó szerepel: indíttassunk.

– Meghoztuk a kellő határozatokat. Felkérem Doromlai elvtársat, hogy tartsa magát hozzájuk! – emelte fel a hangját Cséri.

Doromlai elveszítette türelmét, eltökéltsége, hogy nem hagyja annyiban, megszilárdult. Ő is felemelte a hangját.

– Hát nem gondolkoznak az elvtársak?! A végrehajtó bizottság ellentétbe került saját magával. Egy kis figyelmet kérek. A vizsgálat megállapította, hogy Bakos elvtársat a vébé egyik tagja – mármint én – alaptalanul vádolta meg. Következésképpen Bakos elvtársnak teljes elégtételt kellett volna kapnia. Így van? Mi azonban leváltottuk beosztásából. A jó munka jutalmául? – kérdezte maró gúnnyal. – Bizonyára, hiszen a határozatban elismertük az érdemeit. Az ilyen ellentmondás szerintem lejáratja a végrehajtó bizottság tekintélyét.

– A vébé minden tagjának nevében tiltakozom Doromlai elvtárs kijelentései miatt! – kiáltott haragosan Cséri.

– Az ilyen döntés méltatlan a vébéhez, és sérti Bakos elvtársat is, mert felmentését az indokok alapján igazságtalannak tarthatja – folytatta Doromlai következetesen. – A végrehajtó bizottság tagjainak önbecsülését csakis az mentheti meg, ha Bakos elvtárs ellen az előírt szabályok szerint fegyelmi eljárást indíttatunk. Hibát követtünk el, és nekem kötelességem felhívni rá a figyelmet.

– Doromlai megrágalmazott engem. Erre én hívom fel a vébé figyelmét! – kiáltott Bakos.

– Felkérem Cséri elvtársat, hogy indítványomat tegye fel szavazásra – mondta Doromlai befejezésül.

– Szükségesnek tartják az elvtársak a szavazást? – érdeklődött Cséri.

A végrehajtó bizottság tagjai helybenhagyólag dörmögtek.

– Tehát felteszem szavazásra a javaslatot. Indíttassunk fegyelmi

eljárást Bakos és Doromlai elvtársak ellen? Három igen. Tartózkodik valaki? Nem. Tehát nyolc nem. Doromlai elvtárs, a vébé úgy határozott, hogy nem hazudtolja meg önmagát. Az ülést bezárom – jelentette ki Cséri, és azonnal felállt.

2

Az ülés után Doromlai hazaindult. Az utolsó szavazás felbőszítette. Határozott lépésekkel hagyta el az épületet. Közben azon gondolkozott, hogy beletörődjék-e a határozatba vagy tiltakozzék ellene.

De egyáltalán mit tehet? Előre látható volt. Az elvtársak nem gondolkoznak elég önállóan ... A többség döntött ... Ez a demokrácia egyik alapelve. A többség azonban helytelenül is dönthet. Az is igaz viszont, hogy a vitát egyszer csak le kell zárni. Nem lehet a végtelenségig nyújtani. Itt már hiábavaló volt a vita. Az érvek az elfogultság falaiba ütköztek. Az ülést be kellett rekeszteni. Két kibékíthetetlen álláspont ütközött össze. De ezzel nem fejeződhet be ez az ügy. Valamit tenni kell. De gyorsan, ha lehet, még ma. Nem tud belenyugodni abba, hogy ez az ember újból hatalomhoz jusson, mert hogy vissza fog élni vele, az csaknem bizonyos. Ha a vébé jóváhagyta is a kinevezést, van még felsőbb fórum. A megyei pártbizottság ... Adorján ... Vajon benn van-e? Vajon fogadja-e?

Doromlai lépései elbizonytalanodtak, majd hirtelen megfordult. Öt perc múlva Adorjánnal, a megyei pártbizottság első titkárával szemben leült egy tanácskozó asztal mellé. Bízott benne. Már több mint tíz éve ismerte. Ötvenhatban fegyverrel harcolt Budapesten az ellenforradalmárok ellen. Mióta visszatért a megyébe munkatársnak, osztályvezetőnek, titkárnak, majd első titkárnak választották meg. Mint a városi vébé tagja gyakran megbeszélte vele a napirenden levő kérdéseket. Szerénységéért, nemes, mindig pártos gondolkodásáért megszerette.

– Alig tíz perce fejeződött be a városi vébé ülése – kezdte Doromlai. – Többek közt Bakos elvtárs ügyét is megtárgyaltuk.

A vébé lényegében felmentette Bakost a vádak alól. Nem értek vele egyet.

– Az ügyről Cséri beszámolt nekem. Gondolom, tisztában vagy azzal, hogy az emberek a vezetőket nagyítón át figyelik. Ha eltaposnak egy pókot, rájuk fogják, hogy elgázoltak egy elefántot, ha nyilvános helyen megisznak egy fél liter bort, dorbézolássá fújják fel. Ezért kérdezem: megalapozottak-e a vádak?

– Igen. Bakos visszaélt a beosztásával, cselekedeteivel lejáratja a párt tekintélyét. Nálam vannak a bizonyítékok.

– Bizonyítékok? Szeretném őket látni.

Doromlai kiemelt aktatáskájából egy csomó papírlapot.

– Tessék . . . Ez a munkások vallomása az ingyen végzett, úgynevezett társadalmi munkáról. Bakos elvtárs káposztáskertjében végezték. Negyvenhatan írták alá. Valamennyien részt vettek a káposzta elültetésében és megkapálásában. – Két lapot átnyújtott Adorjánnak az asztal felett, majd egy gombostűvel összetűzött iratcsomót emelt fel. – Ez itt az éjszakai szolgálatra kirendelt nők vallomása. Az egyiket öt, a másikat hat, a harmadikat egy nő írta alá. A nők természetesen nem mondtak el mindent, amit tőlük követeltek, s aminek eleget is tettek . . . Mindenki kitalálhatja, hogy miért nem . . . Ez meg a telekigénylők névsora – folytatta. – Azoké, akik nem kaptak telket. A listán harmincnégy galacsi igénylő neve található. De a tényleges létszám ennek többszöröse. Bakos ellenben három, vagy ha szigorúbban számítjuk, négy átlagos nagyságú telket foglaltatott le magának a Hosszú-tó partján. Ezt nem is tagadja. Ezek a jegyzőkönyvek kétségtelenül bizonyítják, hogy visszaélt a beosztásával, összejátszott a Háztartási Gépgyár igazgatójával és a galacsi tanács vébé-titkárával.

Adorján átvette az utolsó iratot is, és a többihez illesztette. Elgondolkozva lapozgatott köztük.

– Látta ezeket Cséri?

– Nem.

– Miért nem?

– Megmondtam, hogy mindent bizonyítani tudok. Nem volt kíváncsi a bizonyítékaimra. Meggyőződésem, hogy az, aki ilyesmiket

elkövet, nem lehet a pártbizottság titkára, és bűn volna igazgatónak megtenni. A vébé elfogadta a kinevezési javaslatot.

– Mi volt, és mi most a te javaslatod?

– Fegyelmit kell indítani Bakos elvtárs ellen. A vébé leszavazott.

– Cséri tűrte?

– Tűrte és – véleményem szerint – elő is segítette.

– Meg kell érteni az elvtársakat. Hosszú évek óta dolgoznak együtt Bakossal. Nem csodálom, hogy többé-kevésbé elfogultak Bakos elvtárs iránt. Ez érthető és megbocsátható. Ez ideig Bakos ellen nem volt panasz. Több mint húsz éve dolgozik a munkásmozgalomban. Több figyelemre méltó eredményt ért el.

– Ez igaz. De húsz év alatt megváltozott. Ha valamikor szilárd volt is, elveszítette erkölcsi szilárdságát. Mostani magatartása hosszú folyamat következménye.

– Volna egy kérdésem: mi bajod van neked Bakossal?

– Semmi. De felháborít, hogy az egyik városi titkár ilyen tettekre vetemedik. Ismétlem: személyesen semmi bajom nincs vele, bár ő a múltkori vébé-ülés után megfenyegetett. Legfeljebb azzal lehetne engem megvádolni, hogy az üléseken kissé élesen bíráltam meg a jelentéseit. De ezt minden esetben megtettem, ha hibákat találtam, függetlenül attól, hogy ki az előadó. Azt hiszem, ez kötelességem.

– Úgy van. Tudok róla. Viszont a pártbizottsági üléseken ritkán szólalsz fel.

– A végrehajtó bizottság tagja vagyok. Nem bírálhatom a jelentést, amelyet én is elfogadtam.

– Hm... Értem... Itt hagyhatod ezeket? – Adorján felemelte az iratokat.

– Van másolatom.

Adorján még egyszer átlapozta az iratokat.

– Látom, gondos munka. Sok időt fordítottál rá?

– Sokat.

– Hogy bukkantál rá ezekre, mármint Bakos üzelmeire?

– A Hosszú-tóban horgásztam. A galacsi horgászok meséltek egyet-mást. Aztán... horgászat helyett utánanéztem.

– Hát mi is utánanézünk. Ha csak a fele igaz, a fegyelmit megindítjuk... Igaz, majdnem elfelejtettem, mivel fenyegetett meg téged Bakos?

– Azt mondta, ha nem hallgatok, ha nem vonom vissza szavaimat, kitekeri a nyakamat.

– Ezt százféleképpen lehet értelmezni – mosolygott Adorján –, csak szó szerint nem. – Felállt és kezet nyújtott. – Amint mondtam, utánanézünk.

3

Beköszöntöttek a hűvös napok, megkezdődtek az őszi esők. Doromlaiék nyaralójukból visszatértek belvárosi lakásukba. Négy nappal az ülés után Doromlai levelet kapott a tanácstól. Aznap a felesége vitte fel a postát, amikor hazatért a bevásárlásból. Doromlai elolvasta a levelet, aztán másodszor is végigfutott rajta.

– Júlia! – kiáltott a feleségéért. – Gyere be! Érdekes levelet kaptunk.

Az asszony kissé csodálkozva ült le a férjével szemben.

– Figyelj ide! – mondta Doromlai. – „Tekintettel arra, hogy tanácsi rendelkezés alatt álló kettő és fél szobás lakása van; tekintettel arra, hogy a Nyárfa utca 12. sz. alatt szintén kettő és fél szobás félkomfortos lakása van; továbbá tekintettel arra, hogy nyáron a tanácsi rendelkezésű, télen a saját tulajdonában levő lakása nem rendeltetésszerű használatban van..." Ó, szentséges bürokrata nyelv! – sóhajtott fel Doromlai. – Ez azt jelenti, hogy télen az egyikben, nyáron a másikban nem lakunk állandóan, de hallgasd tovább. „Továbbá tekintettel arra, hogy a városban a lakásigénylők száma 8562, akiknek igényeit nem tudjuk kielégíteni, felszólítom, hogy tanácsi rendelkezésű Rákóczi u. 49. sz. alatti lakását december elsejéig ürítse ki. Ellenkező esetben saját költségére hatóságilag fogjuk átköltöztetni. A határozat ellen fellebbezésnek helye nincs." Olvashatatlan aláírás. Pecsét. Mit szólsz hozzá?

– Valóban felháborító, hogy a mai lakásínséges időkben a városi pártbizottság és végrehajtó bizottság egyik tagja két lakásban lakjék egyszerre. Hát nem? – kérdezte az asszony.

Olyan szárazon és hűvösen csengett a hangja, hogy Doromlai, aki pedig nagyon jól ismerte a felesége hangjának minden árnyalatát, felkapta a fejét. Az asszony szeme fenyegetően villogott.

– Békességben és nyugalomban élhetnél – folytatta Doromlainé –, de te mindig szándékosan keresed a bajt. Öreg korodra benőhetett volna a fejed lágya!

– De... – kezdte Doromlai. Nem folytathatta, mert a felesége minden ellenvetését elsodorta gyöngyöző nevetésével. Olyan magafeledten kacagott, hogy rövidesen potyogni kezdtek a könnyei.

– Na, te megkaptad... – lihegte-dadogta nevetés közben. – Megkaptad a magadét!

– Hát iiigen... – dörmögött Doromlai. Nem látott a levélben semmi kacagni valót, hacsak nem a csodálatos bürokrata nyelvezetet. Ellenben káromkodni szeretett volna. Veszettül.

– Bakos barátod megtartja a szavát – komolyodott el hirtelen az asszony. – Úgy látszik, az ő jelszava: szemet szemért, fogat fogért. Ő leadja galacsi telkének kétharmad részét, te pedig leadod az egyik lakásod.

Doromlai felállt. Körbesétált a szobában, amelynek falait mindenütt könyvekkel zsúfolt polcok borították. Elkalandozó tekintetét olykor megpihentette egy-egy könyvön. Az asszony figyelte, de nem szólt. Végül is Doromlai leült.

– Az igazság az – mondotta –, hogy legalább háromezer városi embernek van villája vagy háza azon a környéken, ahol a mi házunk van...

– De ők békében hagyták Bakos elvtársat, nem vádolták meg hatalommal való visszaéléssel, korrupcióval – ironizált Doromlainé. – Ha kell, megkapálják a káposztáját, ha nagyon muszáj, elengedik a feleségüket is, hogy felszolgáljon a vacsorákon. Az ellen sem mernek tiltakozni, ha az asszony hajnalban tér haza... Szolgává alacsonyítják le magukat... De hagyjuk ezt, térjünk vissza a levélre!

– A felszólításra – javította ki Doromlai.

– Tiltakozol a tanács elnökénél?

– Nem.

– Elmondod Csérinek vagy Adorjánnak, hogy Bakos beváltotta a fenyegetését?

– Nem. Nem hiszem... Esetleg, ha alkalom adódik. De pusztán ezért nem keresem fel őket.

– Helyes. Tanácskozzam dr. Lendvaival? Egyike a legjobb jogászoknak.

– Nem.

– Feladjuk ezt a lakásunkat, és átköltözünk a másikba?

– Nem.

– Tehát nem költözünk át? – ismételte meg a kérdést az asszony.

– Szó sem lehet róla.

– Mit csinálsz hát?

– Folytatom az önéletrajzomat. Éppen az egyik legérdekesebb résznél tartok.

Az asszony sugárzó mosollyal felállt.

– Ezt szerettem volna én is – mondotta egyszerűen.

Lányok, asszonyok, szerelmek

(Doromlai önéletrajzának negyedik része)

I

Amikor Szabicshoz kerültem inasnak, kamaszkorom elején jártam. Annak ellenére, hogy már túlestem az első lánykérésen, és Zoltánnal folytatott beszélgetéseinkben sokat foglalkoztunk a másik nemmel, meglehetősen naiv voltam a szerelemben, és teljesen járatlan a nemi életben. Egyszer éppen a csűrben foglalatoskodtam, amikor mesterem leszállt a létrán a szénapadlásról. A hajában száraz fűszálak meredeztek, az ingét, nadrágját belepte a pelyva: mindez számomra pontosan annyit jelentett, amennyit láttam, semmi többet. Két év múltán pedig ugyanúgy szénás hajjal lépegettem lefelé ugyanarról a padlásról. De akkor már régen tudtam, hogy Szabics oda viszi fel a napszámos lányokat.

Mi, inasok ott éltünk Szabicsék telkén, a műhelyekben, néhányszor tíz méternyire a lakóháztól, mégis szinte áthatolhatatlanul elválasztottak minket a mester családjától a kerítések és a megváltoztathatatlan szokások. Inaséveim alatt egyetlen egyszer sem léptem be a mester lakásába, bár naponta háromszor a konyhában adtak nekünk enni. Ezért Szabics lányát, Rózit az első években alig láttam, csakis akkor, ha a gyümölcsösben járt valamiért. A legtöbbször iskolatársnőivel, barátnőivel. A gyümölcsösbe a telek jobb oldalán, a zöldséges- és a szérűskerten át lehetett bejutni, a műhelyek érintése nélkül. Egy elég jól karbantartott filagóriában csevegtek, hancúroztak a lányok. A gyümölcsöst hosszában és keresztben átszelő utakat dús ribizlibokrok szegélyezték. Ránk volt bízva a bokrok és a gyümölcsfák ápolása és a közéjük ültetett burgonya, káposzta kapálása, az utak tisztántartása. Tehát elég gyakran foglalatoskodtunk ott, és szemrevételezhettük a lányokat. Úgy tu-

dom, hogy Rózi egy év késéssel végezte el a polgárit az apácáknál. Amikor harmadik inasévemet töltöttem, ő a tizenhetedik évében járt. Jól táplált, koránál fejlettebb lány volt. Egyetlen gyermeke szüleinek, akik minden kívánságát teljesítették. Ő pedig meg is szokta, hogy kívánságai teljesüljenek.

Talán nem mondok sokat azzal, hogy Rózi tetszett nekem. Gondolom, minden csinosabb lány megtetszett volna, ha a közelébe jutok. Hacsak lehetett, én vállaltam a kapálást, mikor megtudtam, hogy ő éppen a gyümölcsösben tartózkodik. Ő persze észrevette bizonyára alig leplezett érdeklődésemet. Az övé is feltámadt. A szülei házába korosabb vagy legalábbis harminc feletti urak jártak. Ingerkedett, kacérkodott velem, s magába bolondított. Egyszer aztán, amikor éppen kapálgattam a filagória közelében, hirtelen mellettem termett.

Májusban jártunk, a fák és a bokrok teljesen belombosodtak már.

– Csókolj meg! – parancsolta, amikor egy arasznyira megközelített. Tegezett. Természetesen, hiszen minket, inasokat akkor mindenki tegezett a műhelyeken kívül is. Nem kellett kétszer mondania. Az első csókot a többi követte. A ribizlibokrok között álltunk. Nem láthatott minket senki. Elveszítettem a fejem. Elfelejtettem, hogy csak inas vagyok, és ő a mester lánya. Szenvedélyesen csókolóztunk. Aztán... Ott találtuk magunkat a füvön a két bokorsor között.

Bugyi nem volt rajta.

Így kezdődött.

Aztán folytatódott...

Ha kedve támadt, kifüttyentett magához. Hol csak csókolózni, hol meg egyenesen a ribizlibokrok közé.

Amikor együtt voltunk, olyan kedves volt, mint bármelyik szerelmes nő. De mások előtt, amikor csak alkalom kínálkozott, mindig megalázott. Egyszer éppen vacsorázni mentem a konyhába, ő két fiatal lány társaságában épp akkor ért a tornácra, amikor én.

– Dezső! Poros a cipőm, töröld meg! – Kettőt lépett felém.

Tétován néztem körül, hogy mivel. Rózi fölényesen, halk kacagással ripakodott rám.

– A sapkáddal!

Megtöröltem. Inas voltam.

Egyszer azonban megtörtént, ami ilyen esetekben történni szokott: a mesterem rajtacsípett, amint megcsókoltam a lányát.

A béres egy szekér sarjúszénával érkezett meg a földekről, odahívott a csűrbe, hogy segítsek felrakni a padlásra. Míg a lovakat elvezette, leszedte róluk a szerszámot, és ellátta őket, én a csűrnek a szérűskert felé nyíló ajtajában álldogáltam. Rózi éppen a gyümölcsösbe tartott, meglátott, odaszaladt hozzám, és megcsókolt. Abban a pillanatban belépett az apja a csűrbe, hogy megnézze a sarjúszénát. Rózi azonnal észrevette, jóval hamarabb, mint én, és mint az apja minket, eltolt magától, majd erőteljesen pofon csapott.

– Te gazember! – sikoltotta el magát, majd halkan súgta: – Vigyázz, az apám!

Megdermedtem a rémülettől.

Szabics átdobogott a csűrön, és mielőtt megmozdulhattam volna, olyan erős pofont adott, hogy elestem. Akkor még belém is rúgott.

– Takarodj a műhelybe! – förmedt rám.

– A sarjú... – motyogtam.

Szabics rám sem hederített, megfogta Rózi kezét, és a zöldségeskerten át magával vonszolta a lakásuk felé.

Azt hittem, hogy ezzel véget ért a baj. Tévedtem. Egy fél óra múlva értem jött a szolgálólány, hogy a mester hívat, vár a konyhában.

Ott volt az egész család. Szabics a fejével felém döfött, aztán a tisztára súrolt konyhaasztal felé:

– Állj oda!

Odaálltam az asztal elé. Szemben velem felsorakoztak ők. A középen Rózi, mellette jobbról a karvalyorrú apja, másik oldalán az anyja hatalmasan, gőgösen. Rózi ki volt pirulva. Büszkén állt a szülei között. Nyugtalanul kerestem a tekintetét. Elkaptam. Rámkacsintott.

Az apja pukkadozva mért végig.

– Szerencséd, hogy először... – kezdte, de nem tudta folytatni, mert elöntötte a harag. – Te bitang! Te gané! A börtönben rohasztalak meg! – ordította, majd a lány felé fordult: – Üsd!

Rózi alig észrevehetően biztató pillantást vetett felém, aztán pofon vágott.

– Erősebben! – mordult rá az apja.

Rózi ütött. Erősebben. Aztán leeresztette a kezét, várakozóan az apjára nézett. Én is.

Szabics szeme összeszűkült, a homloka közepén a ránc bemélyedt. A kezét ökölbe szorította.

– Tovább! – förmedt a lányára.

Rózi szemében sajnálkozás villant fel, de engedelmeskedett.

– Még! – csattant keményen a szó. – Még! – ismételte meg Szabics türelmetlenül.

Rózi a parancsszavakra ütött. Derék, jól megtermett lány volt. Ütései súlyosan csapódtak az arcomra. Ingadoztam, szédelegtem, de magamban diadalmasan ezt gondoltam: „Ha tudná... Ha tudná!"

Szabicsné Rózi mellett állva bősz elégtétellel figyelt. Szabics pedig mind bosszúszomjasabban biztatta a lányát.

Rózival cinkosan összevillant a szemünk. Igyekeztem beleplántálni a gondolatot, hogy ne sajnáljon, ütéseivel söpörje el a gyanú leghalványabb árnyékát is. Gondolom, megértett. Ütött, ütött. Mind gyorsabban, mind szenvedélyesebben. A szeme elsötétült.

Az apja csak az ajkát mozdította meg, keményen összeszorított fogai közül süvítette:

– Még! Még!

És Rózi ütött. A tenyere az arcomon csattogott.

Aztán már nem is kellett biztatni. Vad szenvedély úrhodott el rajta. Ha nem is tudta, de ezekben a percekben megérezte, hogy azt tehet velem, amit akar.

Az apja szakította félbe a pofozást.

– Elég! – mondta egy taglejtéssel, majd hozzáfűzte: – Ha még egyszer a lányomra mered emelni a szemed, összetörlek! Megnyuvasztalak! Takarodj! – ordította. Nem mulasztotta el, hogy hátulról belém ne rúgjon.

Ezután két napig nem láttam Rózit. Harmadnap délelőtt éppen úton voltam a száraz műhelyből a meszesbe, amikor meghallottam Rózi füttyét a csűrből. Odaszaladtam. A szénapadlásról intett. Felmásztam utána.

A padlás hátterét a tetőig széna töltötte meg, balfelől sarjú volt felhalmozva jó méter magasan. Illatos, finom, puha...

Ahogy felértem, Rózi forró, kemény, szenvedélyes ajka azonnal rátapadt a számra...

Rózi ezután is hívott, amikor neki tetszett, s amikor az együttlétet biztonságosnak látta. Én mindannyiszor mentem. Ha azonban én merészeltem kezdeményezni a gyümölcsösben, azonnal pofon vágott. Szerettem és gyűlöltem. De ha hívott, habozás nélkül engedelmeskedtem. Átéltem vele a szerelem minden gyönyörűségét, minden keservét és megaláztatását. Úrnősködésével gyakran felbőszített, magamban fogadkoztam, hogy soha többé nem gondolok rá, és nem érintem meg. De ha hívott, mentem. Megtettem, amit akart, mert én is akartam.

Így telt el inaskodásom utolsó két hónapja.

Az egyik vasárnap délután elszóltam magam Zoltán előtt. Faggatására aztán elbeszéltem szerelmem történetét. Felháborodva hallgatta elbeszélésemet. Mikor befejeztem, kirobbant.

– Te tűröd, hogy ugráltasson, hogy pofozzon?

Nem feleltem rá semmit, de ő folytatta.

– Út és mégis...

– Kívánom – mondtam szégyenlősen.

– Mi vagy te?! – reccsent rám. – Ember vagy? Férfi vagy?

– Hát...

– Hát – kapott a szavamba maró gúnnyal –, megmondom én neked, hogy mi vagy. Szar vagy! Még annál is rosszabb, marhalepény. Az vagy! Marhalepény!

– De...

– Ha embernek tartod magad, azonnal szakíts vele. Hagyd ott.

Könnyen beszélt. Nem ismerte Rózit.

– Még két hetem van a felszabadulásig...

– Ez már baj... Mégis szakíts vele! Ha fütyül, fütyülj rá te is!

Hosszú vita után nagy nehezen ugyan, de megígértem, hogy szakítok Rózival. Szerencsémre csak egy alkalommal fütyült. Sóvárogtam utána, de nem indultam el. Reszkettem, de maradtam ott, ahol voltam. Nem tartottam magam férfinak, csak nagyon de nagyon szerencsétlennek.

Rózi másnap elutazott valahova az anyjával. Mielőtt visszatért volna, felszabadultam.

Szabics bizonyára azért küldött el nyomban, mert gyanakodott.

Amikor a második telet töltöttem otthon, Rózi már férjhez ment. Egy vasárnap találkoztam vele. A templomba ment egyenruhába öltözött férjével. A szeme megrebbent, amikor meglátott. Nem fogadta köszönésemet. Ugyan! Egy rendőrkapitány felesége csak nem fogadhatja egy magamfajta csavargó köszönését. De az ajkán halvány mosoly derengett fel, amikor a szeme rámvillant. Bennem is. „Hm... Rendőrkapitány úr... Ha tudná... ha tudná!" – diadalmaskodtam magamban.

2

A felszabadulásomat követő évek sötét, keserves évek voltak számomra a szerelemben is. Iszonyatos érzés, ha az ember fiatal férfi, és elriasztja magától a nőket. Én így éltem le fiatalságom azon éveit, amelyek a legszebbek lehettek volna életemben. Később csak bekövetkeztek a szerelem szép évei, de addig hosszú idő telt el. A múltba hullt éveket nem hozza vissza semmi.

Míg Pivarcson dolgoztam a nyersbőrraktárban, s a bőröket szarvaltam, csontoltam, és a szőrt szárítottam, a dögszag úgy kísért engem mindenüvé, mint ahogy a katolikus vallás szerint kísérik az embert az őrangyalok. Igaz, hetenként egyszer, vasárnap megfürödhettem, de a fürdés sem menekített meg állandó kísérőmtől, mert a bűz beleivódott a bőrömbe, ruhámba. Nemcsak a nők, mindenki kikerült, ha tehette. Nem voltam fogoly, mégis a társadalomtól kivetve éltem, vagy ha úgy tetszik, fogoly voltam a belőlem és körülöttem terjengő bűz börtönében, amelyet magammal hordoztam és amelyből nem tudtam kimenekülni.

Pivarcson és Nagysarlóson még az utcai nők is vonakodva vállalkoztak arra, hogy velem szobára jöjjenek, ha ugyan kereken vissza nem utasítottak. Még ők is! Nem sokszor voltam náluk. A szegény indiai parasztok a gyenge táplálkozás miatt még korunkban is évente csak háromszor-négyszer közösülnek a feleségükkel. Éveken át éheztem én is. Mégis elmentem olykor pénzen vásárolt szerelemért

a nyilvánosházakba. Azaz pontosabban női testért, mert annak az ügyletnek semmi köze nem volt a szerelemhez. Akkor megvetettem magam miattuk. Ma már nem szégyenkezem annyira. Ma már tudom, hogy akkor a férfiak igen nagy része, beleértve a leggazdagabbakat és a leghatalmasabbakat is, ilyen szerelempótló nemi életet élt, tehát nem voltam sem különb, sem aljasabb náluk. A nyilvánosház akkoriban éppen úgy hozzátartozott a férfiak életéhez, mint a hivatal vagy a műhely. Ez ugyan közhely, de olyan közhely, amit nem árt felemlegetni.

Újpestre érkezésem után leomlottak börtönöm falai. A szömörcével kikészített bőrök nem bűzösek, ellenkezőleg, határozottan kellemes illatuk van. A ruhám összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint azelőtt. Kitárult előttem a világ. Azt hiszem, a nők érdeklődését is felkeltettem. A varróműhelyben dolgozó lányok felnéztek rám. Könnyen megismerkedtem velük közelebbről is. Az első hónapokban több rövid ideig tartó kalandom akadt.

Május vége felé, ahogy az gyakran történni szokott, hideg levegő árasztotta el az országot. A hűvös szél esőt is hozott. A varróműhelyben a lányok, bár melegebb ruhát vettek fel, fáztak, aztán meghűltek, mert a bőrök hidegek és nedvesek voltak. Mindig azok voltak! A térdükre terített bőrkötény átázott, délben sem lehetett megszárítani a napon. Egyszerre többen is megbetegedtek. Ketten tüdőgyulladást kaptak, egyikük belehalt.

A munka azonban nem állhatott meg, helyükbe új lányokat vett fel a tulajdonos, köztük Molnár Ilonkát. Még nem töltötte be a tizenhetedik évét. Soha, sem azelőtt, sem azóta nem láttam hozzá fogható szépséget.

Már az első alkalommal, amikor szokás szerint együtt ebédeltem a varrólányokkal, önfeledten gyönyörködtem benne. Megfoghatatlan báj, leírhatatlan kedvesség lengte körül minden mozdulatát. Lágy, dallamos, de még ki nem fejlődött hangját jól esett hallgatnom. Barna szemét hosszú pillák árnyékolták. Elragadó bimbó volt, későbbi kibomlás gyönyörűséges ígérete.

Észrevettem, hogy Tengler, a gépészünk sem tudja levenni róla a tekintetét. Egy leégett kisebb malom tulajdonosának a fia volt. Tudtam, hogy nálunk csak addig dolgozik, amíg rendbe hozzák a

malmot. Egy évvel lehetett idősebb nálam. Mind a ketten udvarolni kezdtünk Ilonkának, aki az ártatlanság gyanútlanságával fogadta közeledésünket. A kedvéért másnap a jobbik ruhámat vettem fel, abban mentem dolgozni. Tengler is jobban felöltözött. Ilonka bizonyára boldogan vette tudomásul, hogy két fiatalember is csapong körülötte. Kedves volt mind a kettőnkhöz. Nem tudom, melyikünk tetszett neki jobban, de azt tudom, hogy minden hozzám intézett szava jólesett, és ha rám mosolygott, határozottan jobban éreztem magam. Én akkoriban hetenként kétszer-háromszor elmentem a munkásotthonba, de Ilonkát olyan naivnak, gyermekinek találtam, hogy meg sem fordult a fejemben, hogy magammal hívhatnám.

Tengler kihasználta távollétemet. Minden este Ilonkával együtt indult el a gyárból. Aztán, ahogy ezt később megtudtam, a vasárnapot is együtt töltötték. Tengler délelőtt elkísérte a templomba, délután elvitte a Margitszigetre. Én ezt nem tudtam volna megtenni. Neki jóval nagyobb volt a fizetése, mint nekem, és nem kellett takarékoskodnia télire.

Egyik hétfőn különösen jó hangulatban voltam, talán az ildomosnál kissé hevesebben, de játékosan tettem a szépet Ilonkának. Tengler is velünk ebédelt. Sápadozott, figyelt. Délután bejött hozzám a száraz műhelybe, s felszólított, hagyjam békén Ilonkát, ne zavarjam terveit. Azt válaszoltam, hogyha majd óvodás leszek, és ő meg óvónő, feltétlenül engedelmeskedem neki. Hogy komolyak a szándékai? Erre meg azt feleltem: a szándékai lehetnek tiszteletreméltóak, de hogy Ilonka kivel akar szóba állni, s kivel nem, azt egyedül ő döntheti el. Feszült hangulatban váltunk el. Láttam, hogy szerelmes Ilonkába. Én nem voltam az, bár nagyon tetszett nekem. Ennek ellenére három este egy tapodtat sem távoztam mellőlük. A figyelmeztetés után megmakacsoltam magam. Megbántam...

Csütörtökön reggel bejött a gyárba a fiatal Szafner. Valahol Olaszországban utazgatott. Reggel körüljárta a gyárat, minden műhelybe benézett. Általában ő vezette a munkát, harmincas éveinek elején járt. Persze hogy meglátta Ilonkát! De csak néhány szót váltott vele. Aznap este egy sürgős rendelés miatt túlóráztunk a szá-

raz műhelyben. Tengler is, mert gépekre szükségünk volt. Véletlenül észrevettem, hogy a fiatal Szafner beszólította Ilonkát az irodába. Aztán, ahogy ezt az éjjeliőr elmondta nekünk, együtt távoztak.

Elcsépelt, akkoriban gyakori történet játszódott le. A gyáros fia ügyesebb volt Tenglernél. Diadalmaskodott. Ilonka ezután szóba sem állt velünk. Ebédelni sem ült közénk. Tenglert láthatóan bántotta ez. Nem voltunk jóban, bár a gyár munkásai közül csak velem állt szóba. Nagyon ritkán. Ezért meglepődtem, amikor egy este hozzám csatlakozott. Megfogta a karomat, hogy lassítsak. Megvárta, míg a többiek elhagytak minket.

– A szeretőjévé tette – mondta kínlódva-gyűlölködve.

– Sejtettem...

– Én tudom! – hördült fel. – Meglestem őket. Gyakran haza sem megy éjszakára...

– Ilonka?

– Ő hát! Mit gondolt, ki? Talán az atyaisten? – förmedt rám.

Szótlanul tettünk meg néhány lépést.

– Elrabolta tőlem. De nem viszi el simán. Megkeserüli! Csúnyán... – kesergett maga elé nézve, majd hirtelen szembe fordult velem. – Maga is szerette?

– Szerelmes nem vagyok bele, de tetszik. Nagyon tetszik – mondtam. Ez volt az igazság. Sokszor kerültem a varróműhely felé, hogy egy pillantást vethessek rá. De nem akartam, hogy Tengler félreértsen, azért még hozzáfűztem: – Bimbózó kislány, megkapni nem akartam.

– Megölöm! – sistergett szenvedélyesen.

– Nem élünk már a középkorban – figyelmeztettem józanul.

– És ő ott él?! – robbant ki haragosan.

Beláttam, hogy ebben igaza van. Már eleget hallottam a fiatal Szafnerről. A gyakorlatban általában érvényesítette a varrólányoknál az első éjszaka jogát.

Tengler magába mélyedt. Ötven lépést is megtehettünk, mire megszólalt.

– Amikor megunja, úgy eldobja, mint egy rongyos kapcát. – Megragadta és keményen megszorította a karomat. – Akkor pedig megölöm, vagy örök életére megnyomorítom!

Nem válaszoltam neki. Ha a hallgatás beleegyezést jelent, beleegyeztem. Sajnáltam Ilonkát. Jobb sorsot érdemelt volna, mint hogy megunt szeretője legyen egy gazdag fiatalúrnak.

Ilonka augusztusban kimaradt a munkából. Mást vettek fel helyette. A sok jelentkező közül a fiatal Szafner választotta ki a legcsinosabbat és legfiatalabbat. Ebből levontam a következtetést, hogy Ilonkával szakított. Legfeljebb két hónapig lehettek jóban.

Két héttel Ilonka kimaradása után Tengler egy heti szabadságot kért, s hogy a munkában ne legyen fennakadás, maga helyett egy hozzáértő gépkocsivezetőre bízta a motort. A hét leteltével sápadtan jött be a gyárba. A száraz műhelyben voltam, éppen átöltöztem. Megvárta, míg felhúzom a nadrágom, akkor közelebb lépett.

– Ilonkát eltemettük – mondotta halkan, majd inkább gyűlölködve, mint szomorúan hozzáfűzte: – Kedden.

Talán még öt perc volt hátra a munka kezdetéig. Ez idő alatt szörnyűséges történetet mondott el. Ilonka csaknem azonnal állapotos maradt. Már június elején. Mikor ennek tudatára jött, mindent elkövetett, hogy ne maradjon az. Kiugrált az ablakon, nagy, vízzel teli mosófazekakat emelgetett. Különféle gyógyszereket szedett marékszámra. Nem használt ez sem. Aztán szerzett pénzt, Tengler szerint lehetséges, hogy a fiatal Szafnertől. Elment egy „okos asszonyhoz". Az felszúrt neki. A seb megfertőződött. Négy napig szenvedett. Meghalt. A temetésén csak a család jelent meg és Tengler.

– Azt a bitangot már nem érdekelte! – üvöltött fel váratlanul. Csitítólag a karjára tettem a kezem. A szemében megvillant egy könnycsepp. – Én elvettem volna feleségül – suttogta. – Okos és szerény lány volt. A múlt héten voltam náluk, már beteg volt. Amikor meglátott, sírva fakadt. Nem volt nála édesebb lány... De az a gazember megfizet érte! Minden könnycseppjét megfizettetem vele!

Megszólalt a munka kezdetét jelző harang. Tengler otthagyott, mert a motort azonnal meg kellett indítania.

– Ma reggel ismét varrólányokat vettek fel! – szólt vissza jelentősen.

Délben jól megnéztem az új lányokat. Az egyik pompás, barna

szépség volt, beszédes szemekkel, mesés keblekkel, csodás idomokkal. Még nem lehetett húszéves. Bemutatkoztam. Csak a keresztnevét mondta: Gizike. Melléje ültem, s evés közben csevegtem vele. Már meg sem lepődtem, amikor az ebéd vége felé a fiatal Szafner is odatelepedett. Ezután kaptam el Tengler tekintetét. A ragadozó vadállatok szeme lehet olyan, mint amilyen az övé volt: zsákmányra leső, mohó és könyörtelen. De nem nagyon figyeltem rá. Gizike kötötte le minden figyelmemet. Aztán Szafner. Azon tűnődtem, hogy vajon megismétlődik-e Ilonka esete.

Délután Tengler valahogy módját ejtette, hogy besurranjon hozzám a száraz műhelybe, ahol általában semmi keresnivalója nem volt.

– Becsületes akarok lenni magához. Figyelmeztetni szeretném, hogy ehhez az új lányhoz, Gizikéhez ne közelítsen – mondotta komoran.

– Máris? – kérdeztem gúnyosan. Arra gondoltam, hogy egy hete temették el Ilonkát, a szerelmét, s máris új lány után fut. Azonnal megértett.

Hirtelenül fellobbanó haragjában majdnem pofon ütött.

– Nem – mondotta nyersen. – Félreértett. Teljesen önzetlenül azt tanácsolom, hogy kerülje azt a lányt, mint a mérges kígyót. Érti? Mérges kígyó!

– Komolyan beszél? – hitetlenkedtem.

– Még valamire figyelmeztetem: az a lány csalétek... Érti? – ezzel otthagyott.

Gondolkoztam utolsó szavain. Nem találtam rájuk elfogadható magyarázatot. Egy ideig.

Az új lányt Szafner körüludvarolta. Mivel Tengler figyelmeztetett, ahogy lehetett szemmel tartottam. Gizike láthatóan tapasztalt nő volt. A szeme csábított. Ágybahívogató tekintetét gyakran megpihentette rajtam. Talán Szafner gátlástalan tolakodását velem próbálta ellensúlyozni. Szemezett velem. Nekem mindez természetesen nagyon tetszett, de közben nem feledkeztem meg Tengler szavairól. Szafner háromszor vagy négyszer is közénk ült az ebédnél. Mindnyájan tudtuk, hogy ezt csakis Gizike kedvéért teszi. Molnár Ilonkával már az első este szót értett, Gizike ellenben,

bizonyára számításból, nem volt ilyen könnyen megközelíthető. Szafner csak a negyedik este kísérte haza vagy hova. De Gizike másnap már új ruhában jött a gyárba. Attól kezdve teljesen nyíltan távoztak el együtt. Később értékes aranygyűrűt láttam az ujján. Rajtam ekkor már fölényesen átnézett.

Három vagy négy hét múlhatott el, amikor Gizike váratlanul, felmondás nélkül kimaradt a munkából. A fizetéséért utóbb valamelyik hozzátartozója jött el. Vele majdnem egyidőben a fiatal Szafner is távol maradt a gyárból. Azt rebesgették, hogy megbetegedett. A munka természetesen folytatódott. Újabb három vagy négy hét múltán a gyárban szétfutott a hír, hogy a fiatal Szafner gyógyíthatatlan betegsége miatt agyonlőtte magát. Aznap este hazafelé menet Tengler megkérdezte:

– Mit szól hozzá?

Nem tudtam, mire gondol. Diadalmas arcába néztem, még kevésbé értettem meg, mi az oka önelégültségének. Ő a csatát nyerő hadvezér büszkeségével ballagott mellettem. Amikor az első vendéglő elé értünk, behívott egy pohár borra. Az iddogáló emberektől legtávolabb álló asztalhoz vezetett. Megrendelte az italt. Miután a pincér magunkra hagyott, hozzám hajolt.

– Megbosszultam Ilonkát – suttogta fojtottan. – Magának elmondhatom, tudom, hogy nem fogja továbbadni.

– Maga lőtte agyon?! – döbbentem meg.

– Á! – legyintett kajánul. – Mit gondol rólam? Okosabb vagyok annál, hogy egy ilyen féregért kockára tegyem a szabadságomat. Ő lőtte agyon magát. Én csak besegítettem. – Töltött. Ittunk. – Szebb lett a világ. Eltűnt belőle egy kártékony féreg... egy fenevad.

Nem válaszoltam. Sejtettem, hogy beszélni akar. Vártam a folytatást. Rágyújtottam. Ő is.

– Saját kezével végeztem ki! Mégpedig úgy, hogy engem ne gyanúsíthassanak.

– Hogyan?

Elmondta, hogyan fogamzott meg benne a bosszúállás terve. Úgy gondolta, hogy a legbiztosabban nővel lehet Szafnert csapdába ejteni. Arra a hétre elsősorban azért volt szüksége, hogy keressen egy

szemrevaló, de a szükséges rossz és jó tulajdonságokkal ellátott nőt, akit aztán Szafner kezeügyébe dobhat. Megtalálta.

Ezután részletesen ismertette hogyan betegítette meg Szafnert.

Szerencsére saját tapasztalatomból nem ismerem a nemi betegségeket. Tengler állítása szerint Gizike csaknem teljes kollekcióval rendelkezett, és megfelelő tiszteletdíj ellenében kész volt átadni belőlük néhányat Szafnernek. Gyógyíthatatlant is. (Akkor volt ilyen.)

Megértettem az ördögi tervet, a végrehajtást is. De....

– Hogyan bukkant rá Gizikére?

– Ez szakmai titok – válaszolt gonoszul. – Vannak ismerőseim... – Erről többet nem mondott. Rövid tűnődés után folytatta. – Százötven pengőmbe sem került a dolog. Csak azt sajnálom, hogy egy könyvem Szafnernél maradt.

– Milyen könyv?

– A nemi betegségekről. Tudja... véletlenül éppen akkor volt a kezemben, amikor Szafner valamiért keresett. Meglátta. Elkérte. Azonnal tudtam, hogy megtörtént a dolog. Az a könyv volt az utolsó lökés.

– Értem... És mi történt Gizikével? – kérdeztem.

Értetlenül, kissé meglepődve nézett rám.

– Mi közöm hozzá?! Teljesítette feladatát... megvonta a vállát. – Valahol csak megvan.

Nem szóltam rá semmit.

3

1928–29 telén nagyon kemény leckét kaptam a takarékosság fontosságáról. Március második felében vagy április elején kezdtem meg a munkát. A második héttől kezdve a legszigorúbban takarékoskodtam. Még el sem kezdődött a tavasz, én máris a télre gyűjtöttem. A fizetésem egyharmad részét minden héten betettem a takarékba. Így aztán a következő telet összehasonlíthatatlanul jobb körülmények közt vészeltem át, mint az előzőt. Azon a télen már arra is volt pénzem, hogy ha nem is mindennap, de hetenként négyszer-ötször bemenjek a Fővárosi Könyvtárba. Ott olvastam,

tanultam zárásig. Bár a könyvtár nyilvános volt, számomra nem volt olcsó mulatság, mert minden alkalommal egy-két átszálló jegyembe került. De megérte.

Ebből az időből nem maradt semmilyen emlékem nőkkel való kapcsolataimról. Valószínűleg voltak apró kalandjaim, hiszen 23–24 éves férfi voltam, de talán éppen jelentéktelenségük folytán teljesen megfeledkeztem róluk.

Édesanyám, ahogy teltek a hónapok, mind hevesebben ostromolt, hogy legalább karácsonyra menjek haza, azt szeretné, ha még egyszer együtt lenne az egész család. Könyörgött leveleiben, hogy látogassam meg, mert ki tudja, ha soká halasztom, talán már nem is látjuk egymást. 1929-ben már öt pengővel nagyobb fizetést kaptam, mint az előző évben, ezért rászánhattam magam, hogy karácsonyra hazamegyek Hidasvárra. Télen amúgy sem dolgoztam.

Idősebb húgom már férjhez ment, a fiatalabbik menyasszony volt, húsvétra tervezték az esküvőt. Szerencsére bátyám elfoglaltsága miatt abban az évben nem tudott hazajönni karácsonyra. Amikor ezt értésemre adták, mindjárt jobban éreztem magam. Hamarosan meggyőződtem arról, hogy édesanyám ugyan elsősorban azért hívott haza, mert látni akart, de emellett a húgaim feltétlenül tisztázni akarták velem, hogy mire tartok igényt a családi vagyonból. Tíz perc alatt félresodortam aggodalmaikat. Megmondtam nekik – kívánságukra ezt írásban is rögzítettem –, hogy semmire sem tartok igényt, osztozzanak meg mindenen, ahogyan jónak látják, ha a bátyám is beleegyezik.

Ottlétem második napján egyeztünk meg ebben. Észrevettem, hogy ezután megcsappant az érdeklődésük irántam. Édesanyámé azonban nem. Körülzsongott szeretetével. Még a könnyei is kicsordultak, amikor karácsony első napján kijelentettem, hogy a misére nem kísérem el. Most már gyanítom, hogy nem annyira a templomozás miatt hívott magával, hanem inkább azért, mert szeretett volna velem eldicsekedni.

De másnap, karácsony másodnapján csak elcsalt egy barátnőjéhez. Útközben árulta el nekem, hogy eladó lány van a házban, jómódú, jó erkölcsű. Meglehetősen homályos célzásaiból gyorsan kiszűrtem, hogy lánynézőbe megyünk. Nem gondoltam akkor nő-

sülésre. Hogy is gondolhattam volna, hiszen keresetemből egyedül is elég nyomorúságosan éltem. Meg aztán büszkeségem is felágaskodott. „Tudok én szerezni magamnak feleséget, ha éppen akarok, nincs szükségem segítségre" – gondoltam magamban. Úgy emlékszem, eléggé háborgó gondolatokkal folytattam utamat Laurához – édesanyám megmondta a nevét.

Míg a kapunyitásra várakoztunk, szemügyre vettem a házat. A lehúzott redőnyű bolt és a kirakatok fölött az emeleten négy lefüggönyözött ablak nézett a piactérre. Minden zárkózottságról árulkodott, a bolt, a tömör, bádoglemezzel borított kapu, a nehéz függönyök. Amint beléptünk a bolthajtásos bejárat alá, megcsapta az orromat az akkori szűcsműhelyek savanykás, csípős szaga. Az udvar végében húzódó műhelyekre csak egy pillantást vethettem. A szolgáló felvezetett minket az emeletre egy szobába, amelyet ódon, sötét bútorok tettek zsúfolttá.

Bemutatkozás után leültettek egy zöld bársonyterítővel letakart asztal mellé, amelyen apró csipketerítőcskék fehérlettek. Óvatosan ültem le, mert a kárpitozott szék ülésén és támláján is egy-egy apró kézimunka díszlett. Attól tartottam, hogy összegyűröm őket. A nálam valamivel fiatalabb leányzó mellém, terjedelmes anyja velünk szemben telepedett le, hogy kedvére fürkészhessen.

Mind a ketten feszesen, mereven beszéltek, mozogtak és közhelyeken kérődztek. Úgy rémlett, mintha automata bábok közé keveredtem volna.

A ruhám beleillett abba a házba, de én nem. Figyelmesen, mind több fenntartással szemlélődtem. Laurának természetellenesen fakó volt az arcbőre. Látszott rajta, hogy nagyon kevés időt tölthet a szabadban. Bizonytalan mozdulatai arról árulkodtak, hogy az izmai lágyak, járásában titkolhatatlan tunyaság nyilvánult meg. Majdnem minden nőben lehet találni valami szépet. Ha az ember rá van hangolva, talál is, de én eleve viszolygással léptem abba a házba, a hibákat kerestem a lányban. Az anyja a tétlen élettől szörnyen elhízott. „Bizonyára a lánya is olyan lesz" – állapítottam meg magamban. Melegházi virág volt, nem minden vonzóerő nélkül, de kényeskedő, hamar hervadó. Nem volt benne semmi édesanyám fáradhatatlanságából, akaraterejéből, sem Rózi pompás fiatalságából,

szenvedélyességéből, sem Molnár Ilonka ifjúi szépségéből. A beszélgetés szüneteiben szemlélődtem. A könyvespolcon Marlitt, Courths-Mahler, Crocker meglehetősen elnyűtt regényei sorakoztak. Ez azért tűnt fel nekem, mert az egyik polc sarkában néhány kötet Jókait láttam a Nemzeti kiadásból. Teljesen szűzeknek látszottak. Igyekeztem felélénkíteni a meg-megszakadó társalgást. Néhány filmet említettem, de moziba nem jártak, mert az „az erkölcstelenséget terjeszti". Erre az időjáráshoz menekültem. Miközben felszolgálták a süteményt és hozzá az édes diólikőrt, észrevettem, hogy a szolgáló, egy tizenöt-tizenhat éves lány, akivel fölényesen, gazda módjára bántak, százszor vonzóbb, mint a fiatalabb úrnője.

Azt hiszem, kedvező benyomást keltettem a két nőben, mert távozásunkkor értésemre adták, hogy máskor is szívesen látnak. Hidasvári szemmel nézve jó családból származó, ügyes, jól öltözött fiatalember voltam, aki kézbe veheti a munkát a szűcsműhelyben, amelyből a két nő élt. A Doromlai névnek, s talán édesanyám családjának még megvolt a tekintélye. Édesanyám hazafelé boldogan potyogtatta a gondolatokat: „Gazdagok. Földjük is van... Tetszel a lánynak... Jó a szűcsmesterség is... Ha elveszed, révbe jutsz..."

Felidéztem magam elé a „révet", a lakást, amelyben a bútorok éppen olyan mozdulatlanul álltak a helyükön bizonyára évtizedek óta, mint az ablakok; a nehéz plüssfüggönyöket, amelyek örökös homályban tartották a szobát; az áporodott levegőt, amelyet sem a fehérnemű közé helyezett levendula, sem a szekrények tetején sorakozó birsalma illata nem tudott felfrissíteni; a terebélyes asszonyságot, akinek talán évtizedek óta egyetlen útja a templomba vezet; Laurát, aki súlyban és terjedelemben hamarosan utoléri az anyját; a tunyaságot, amely nemcsak gondolataikban, hanem mozdulataikban is megmutatkozott... Semmi gondot nem okozott nekem a „biztos rév" visszautasítása. Harmadnapra, anélkül, hogy egyszer is említettem volna édesanyámnak a Lauránál tett látogatásunkat, elbúcsúztam, s visszatértem Újpestre.

Ezzel lemondtam a kínálkozó lehetőségről, hogy tisztes polgári életet éljek.

1930–31 telén ismét a Fővárosi Könyvtárban töltöttem napjaimat.

A tavasz közeledtével a gyárban megkezdődött a munka, egyelőre csupán a meszesben, s ezért rám még nem volt szükség. Nagy bizakodással vártam a tavaszt. Minden addigi tél közül ezt a telet éltem át a legjobban, mert nyáron következetesen és igen szigorúan takarékoskodtam. Márciusban még mindig volt annyi pénzem a takarékban, hogy öt hetet is kibírtam volna.

Az egyik március eleji napon kellemes időben léptem ki a Fővárosi Könyvtárból, éppen szemben a lenyugvó nappal. Egy pillanatig tűnődtem, hogy merre induljak el. Végül is nem a Nemzeti Múzeum felé mentem, hanem a Baross utcán át a Nagykörútra. Arra már régen nem jártam. Ezzel megkezdődött a véletlenségek sorozata...

Kellemes volt az idő, a séta üdítő. Aznap különös, tavaszi kíváncsisággal nézegettem a nőket. Nagyszerű hangulatban értem a New York Kávéházig. Itt egy csinos fiatal nőn akadt meg a szemem. Tavaszi kabátban volt, de még így is látszott, mennyire karcsú és izmos. Az első pillanatban a járása fogott meg. Büszke volt, bátor és határozott. Megelőztem, aztán szembefordultam vele, hogy az arcát is lássam. Okos, szép arca illett a járásához.

Követtem, és még a Wesselényi utca előtt megszólítottam.

– Megengedi, hogy magához csatlakozzam?

– Nem! – hangzott a kurta, határozott válasz.

Éles, kutató, de felette óvatos pillantással végigmért, aztán továbbhaladt. Mellette maradtam. Egyre jobban tetszett.

– Ismerkedjünk meg, míg nem késő – javasoltam eléggé ügyetlenül.

– Hagyjon nekem békét! – fakadt ki türelmetlenül.

– Szeretnék megismerkedni magával – hadartam gyorsan. – Igazán nem tehetek róla, hogy az utcán találtam magára.

– Strici! – vágta hozzám megvetően.

– Itt van, nem messze egy cukrászda. Szánjon rám tíz percet... Ajándékozzon nekem tíz percet...

– Hát tovább szemtelenkedik?! – kiáltott felháborodva, s a közelben tartózkodó rendőrhöz sietett. – Biztos úr, ez a gazember zaklat engem. Védjen meg!

A rendőr azonnal eleget tett a felszólításnak. Rám mordult.

– Mit akar ettől a hölgytől! Hogy merészel egy hölgyet az utcán inzultálni?!

– De, biztos úr... – rebegtem –, nem molesztáltam.

– Hazudik! – kiáltott a lány felháborodva.

– Gyerünk az őrszobára! – nyúlt felém a rendőr.

Megrémültem, nem is annyira a fenyegetés miatt, hanem attól, hogy elvesztem a lányt. Hirtelen mentő ötletem támadt.

– De kérem, biztos úr, hiszen a feleségem – mondtam erőltetett nyugalommal, és abban a pillanatban leleményesen bele is karoltam. A lány annyira meghökkent, hogy nem tiltakozott. A rendőrnek már lehetett némi tapasztalata a házaséletről, elmosolyodott. A lányt ezután tétovázás nélkül bevezettem a cukrászdába. Ott gyorsan – mielőtt ellenkezhetett volna – lesegítettem róla a kabátot, és feketét rendeltem. Később kiderült, hogy nem is akart ellenkezni, kíváncsian várta a fejleményeket.

– Ha megengedi... – bemutatkoztam.

– Júlia – mondta hűvösen, és várakozóan nézett rám.

Meglepően különbözött bemutatkozása a Gizikéétől, holott mind a ketten csak a keresztnevüket mondták. Gizike a közeledés lehetőségét, Júlia viszont az óvatosságát, tartózkodását és tisztaságát fejezte ki.

Hirtelenében nem tudtam folytatni a beszédet. Súlyos csend nehezedett ránk. Kifogytam az ötletekből. A csendet nem tudtam áthidalni könnyed, banális mondatokkal. Ő hamarabb összeszedte magát, mint én. A kezét az asztalon nyugtatta, én is odatettem az enyémet. Rápillantott.

– Szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál, mert másképp halálnak halálával haltál volna meg – idézte. Szürke szemében huncut fények futkároztak.

Néhány másodpercig értetlenül néztem rá. Népmeséből idézett. De miért? Mire célzott?

– Mi volt a szerencsém? – kérdeztem kíváncsian.

– A keze. Már az utcán megfigyeltem. Tímár?

– Honnan tudja? – lepődtem meg. Egy pillanatnyi szünetet tartottam válaszra várva, s mivel nem felelt, folytattam. – Az vagyok. Újpesten a Szafner gyárban dolgozom. – Lekaptam a kezemet az asztalról.

– Hagyja csak! – Az arcán különös mosoly derengett.

Hozták a feketét.

– Mindig így szokott nőkkel megismerkedni? – kérdezte a kávéját kavargatva.

– Még egyszer sem próbáltam.

– A tímárokról nem sok jót hallottam. Isznak.

– Lehet, hogy most sem lesz kedvére való, amit hall. Illő, hogy egyet-mást elmondjak magamról, elvégre én szólítottam meg.

Röviden beszámoltam neki az életemről. Arról is, hogy egy trágár vers elszavalása miatt kicsaptak a gimnáziumból. Beszéltem a gyárunkról, Riemernéről, arról, hogy a téli kényszerszünet alatt a Fővárosi Könyvtárba járok. Figyelmesen hallgatott. Mindössze egyetlen kérdést tett fel, hogy tagja vagyok-e a szakszervezetnek. Igenlő válaszomra mintha megnyugodott volna. Megjegyeztem, hogy én nem kívánok tőle hasonló beszámolót. Helyeslően bólintott. Közben kissé feloldódott köztünk a hangulat. Megengedte, hogy elkísérjem a Nyugatiig. Útközben megegyeztünk, hogy két hét múlva szombaton találkozunk az Athenaeum előtt. Ugyanabban az időben, mint most. Hiába kérleltem, hogy közelebbi napot tűzzön ki.

Türelmetlenül lestem az idő múlását. Annál is inkább, mert már aggódtam, hogy be találnak hívni a gyárba, és akkor nem mehetek el a találkozóra. A második héten a munkásotthonban megszólított Horvát, a titkárunk.

– Egy elvtársnő érdeklődött felőled...

Az első pillanatban nem tudtam kitalálni, ki lehetett.

– Véletlenül ismerem – folytatta Horvát. – Rendes lány. Közülünk való... Egyszer két hétig le volt tartóztatva. Ügyesen védekezett. A rendőrségen nagyon megkínozták, de nem vallott.

– Rólam mit mondtál?

– Az igazat.

Izgatottan faggattam, hogy ki volt az az elvtársnő. Nem figyeltem fel arra, hogy Horvát következetesen elvtársnőnek nevezte s egyszer sem szaktársnőnek, pedig már ebből is levonhattam volna a szükséges következtetést.

– Megígértem neki, hogy nem beszélek róla – bújt ki Horvát a kérdések elől. – Máris többet mondtam, mint amennyit akartam.

Sejtettem, hogy csakis Júlia lehetett, de nem firtattam tovább. Nem is tudtam volna, mert a vezetéknevét nem mondta meg.

Csaknem egyszerre értünk az Athenaeum elé. Rám mosolygott. Kezet fogtunk. Elindultunk egymás mellett. Mintha az a két hét elmosta volna tartózkodását. Kimondhatatlanul örültem neki. Az első alkalommal csak a gyönyörű nőt érzékeltem benne, ezúttal már tudtam jelleméről, hősiességéről is. Egy óvatlan szavával elárulta, hogy érdeklődött irántam. Sokkal többet tudott rólam, mint én róla, s mégis óvatos volt. Alig beszélt, de a tekintete felengedett.

Aztán találkoztunk a New York előtt, a „banánszigeten", a Nyugati előtt, a Nemzetinél, a Margit-hídnál... Könyvkötészetben dolgozott. Szakszervezeti tag volt ő is. Előbb hetenként egyszer, szombaton találkoztunk, aztán minden szombaton és vasárnap is. Kapcsolatunk úgy vált bensőségesebbé, ahogy változott találkozásaink, együttlétünk színtere: séták az utcákon, cukrászdák, mozik, Duna-part, Margitsziget, Hűvösvölgy, Hármashatár-hegy, a lakásom.

Eljegyzésünk színtere: májusi tisztás a Hármashatár-hegyen, egy ösvény közelében.

Júlia hanyatt feküdt, az együtt szedett vadvirágcsokrot maga mellé helyezte. Közénk. Felnézett az ég végtelen kékségébe. Én is hátradőltem. Rövid idő múltán felültem. Ránéztem. Gyönyörködtem benne.

– Legyen a feleségem.

Júlia arcán enyhe pír derengett fel. Hosszúnak tűnő szünet után megkérdezte:

– Mikor?

Mielőtt válaszolhattam volna, kirándulók léptek a tisztásra. Fe-

lénk közeledtek. Egy nő megállt mellettünk. Vizsgálódó tekintetét ránk szegezte. Júlia erre felült.

– Hol szedték ezeket a gyönyörű virágokat? – kérdezte az ismeretlen nő.

Júlia felállt.

– Itt is... ott is... válaszolt és kitárta két karját, mintha a világmindenséget is magához akarta volna ölelni. Ebből a mozdulatából jobban kicsendült igenlése, mint előbbi kérdéséből, mint bármilyen szóból. Sugárzott belőle a boldogság.

A kirándulók továbbmentek. Júliához léptem. Megnyomorított jobb kezemmel lágyan végigsimítottam az arcát. Megrezzent. A kezemre nézett.

– Szerettem volna... – mormolta halkan, csonka ujjaimra szegezve tekintetét. – Szerettem volna, ha a férjem ép és egész... De nem baj... Jól van így...

Mire leértünk, megegyeztünk házasságkötésünk napjában. Még aznap meglátogatott a lakásomon, azaz a szobámban. Rövid idő múltán indítványára bekopogtunk a háziasszonyomhoz.

Akkor tudtam meg, hogy Riemernével már gyermekkorától ismerik egymást. A két nő nagy megbotránkozásomra végigkacagta aggodalmaimat, hogy hol fogunk lakni, hogyan férünk el ketten a csöppnyi szobában. Riemerné ezúttal ötlettelennek bizonyult. Júlia vitte a szót.

– Az én lakásom tágasabb. Ott fogunk lakni – mondotta és összenézett a háziasszonyommal.

– Mit szól hozzá a te háziasszonyod? – kérdeztem aggodalmaskodva.

– Azt hiszem, megkedvel téged, ha nála laksz – összenevetett Riemernével.

– Ne tegyünk nála bemutatkozó látogatást?

– Felesleges... Teljesen felesleges – kuncogott Júlia.

Riemerné vele kacagott.

Júlia még meglátogatott, de nem engedte, hogy én is felkeressem őt, mert – mint mondta – a háziasszonya nagyon házsártos.

Az esküvő reggelén a szokással és hagyománnyal ellentétben ő jött el értem, és ott maradt Riemernével beszélgetve, míg én a

gyárból odavittem a tanúmat. Már az előszobában vártak. Júlia odanyújtotta a szobám kulcsát Riemernének. Átsiklottam felette. Csak jóval később gondolkoztam el a dolgon.

Éppen delet harangoztak, amikor illő villásreggeli után a vendéglő előtt elbúcsúztunk a tanúktól. Júlia karját a karomba öltötte.

– Most hová megyünk? – kérdeztem.

– Hát haza!

Húszpercnyi séta után megállt egy kertes ház előtt.

– Itt fogunk lakni.

Beléptünk a kertbe, végighaladtunk a jázminbokrokkal szegélyezett úton. Amint kinyitotta az ajtót, megfogta a kezemet, maga után húzott. Az előszobában egy asztalon hevert a holmim. A szobában a terített asztalon hatalmas csokor.

– Riemerné ajándéka – mondotta, s továbbvonszolt. Csak egy pillantást vethettem az asztalra.

Kitárt egy ajtót.

– Ez a konyha...

Felséges illatok. Lefödött fazekak és lábosok.

– Riemerné főzött...

Visszafordult, majd kinyitott egy újabb ajtót.

– Ez a hálószobánk – szólt halkan, aztán egy újabb ajtót tárt ki előttem. – Ez lesz a gyerekszoba.

– De... de... – hebegtem. Az iszonyatos házbérre gondoltam.

Júlia szembefordult velem.

– Ez a mi házunk! – jelentette ki diadalmasan, mert kitalálta gondolatomat. – A szüleimé volt – fűzte hozzá magyarázólag. – „Én lábaidhoz teszem mindenem, s mint férjemet követlek bárhová" – szavalta ünnepélyesen.

Képes volt eltitkolni előlem! Szemrehányóan nézhettem rá...

Aztán kiderült, hogy mást is eltitkolt.

A keblén, a karján lilás, kétfilléres nagyságú kerek foltokat találtam. A mozdulatom félbemaradt.

– Mik ezek? – csodálkoztam. – Sebhelyek?

– Igazán nem én vagyok az oka, hogy így elcsúfultam. Vallattak... A szivarjaikat rajtam oltották el.

Megrendültem.

– Eltitkoltad – motyogtam.

– Hát csak nem mutathattam meg – kaccantotta el magát. – Még azt gondolhattad volna, hogy dicsekszem.

Erre az egyetlen lehetséges módon válaszoltam: az ereklyéket tisztelő hívő áhítatosságával, a szerelmes férfi szenvedélyességével egytől egyig végigcsókoltam a sebhelyeket.

5

Az első másfél nap alatt nem értem rá, de nem is tudtam gondolkozni. Csak hétfőn, az üzemben, munka közben vettem számba Júlia meglepetéseit. Elsősorban azt, hogy a feleségem hős, akit a kegyetlen kínzások sem tudtak megtörni. Nehezen békéltem meg azzal, hogy Júlia háztulajdonos. Nősülésem előtt éppoly kevéssé gondoltam erre, mint egy velencei nászutazásra. Lehetségesnek tartom, hogy ha ezt hamarabb megtudom, nem kértem volna meg feleségül. Ezt bizonyára ő is megsejtette. Nem tudom... Már több mint negyven éve tanulmányozom őt, de még most is kezdő vagyok a Júliológia tudományágban. Még mostanában is meglepetéseket szerez nekem váratlan, előre nem látható tetteivel, pompás és találó logikájával, szellemességével. Megismerkedésünk óta friss szellemének, gyors gondolkodásának bűvöletében élek. A múltkor is, amikor Kovács felszólított, hogy írjuk meg önéletrajzunkat, eltűnt, mielőtt az ő ígéretét is kicsikarhatta volna, sőt mielőtt szándékát kinyilváníthatta volna. Én még jóformán meg sem értettem miről van szó, ő kapcsolt, és döntött is.

Mióta ismerem, mióta a feleségem, meghökkentő változások során esett át. Tudom, mindenki változik, aki él, mert az élet változás. De ő teljesen megváltozott, miután a feleségem lett, miután gyermekeink megszülettek, miután lányaink férjhez mentek. Másként viselkedett mint a Nőszövetség megyei titkára és másként az igazgatói irodában. Más ember volt az illegalitásban, más volt Nagysarlóson, más a nyugdíjazása után. Mintha minden alkalommal a benne rejtőző tulajdonságok kimeríthetetlen kincsesbányájából merített volna. Én őt ismerem a legjobban a világon, és ennek

ellenére mindmáig sem ismertem meg teljesen. Bizonyos vagyok abban, hogy előttem még ismeretlen, ragyogó tulajdonságok rejtőznek benne. Ha róla gondolkozom, és gyakran gondolkozom róla, nem győzök eleget csodálkozni, hogy micsoda szerencsém van nekem. Annyi százezer és millió nő közül rábukkantam, és szerelmét sikerült elnyernem. Mióta őt megismertem, és feleségül vettem, szebb lett számomra az élet.

Júlia nemcsak él, hanem élvezi is az életet. Mégpedig nem úgy, mint afféle városi nő, aki bosszankodik a szél miatt, mert felborzolja a haját, akit megrémít még a szemerkélő eső is, akit visszariaszt a hőség, aki fél a hidegtől, és iszonyodik a hóban járástól. Ő szereti az esőt, a havat, a szelet, a hőséget, a hegymászást, a gyaloglást, a vadvirágokat, a jó borokat, a jó ételeket, a munkát, még a mosogatást is, a beszélgetéseket, a komoly és heves vitákat. Mindegy neki, hogy a konyhában, a műhelyben, a titkári vagy az igazgatói irodában dolgozik-e, mindegyikben kedvét leli. Szeret főzni, horgászni, az unokáival hancúrozni, verset szavalni vagy felolvasni, és mindezek mellett egészségesen szereti a szerelmet. Teljes lényével részt vesz benne. Vele még soha nem fordult elő, mint Mrs. Shandyvel, hogy azokban a bizonyos percekben máson járt volna az esze. Egyszóval, olyan asszony, akinél jobbat, kedvesebbet egyetlen férfi sem álmodhat magának.

Első közös hónapjainkra visszatérve ott kell folytatnom, hogy hétköznap mind a ketten dolgoztunk. Általában együtt indultunk el hazulról és csaknem egy időben értünk haza, mert Júlia ugyan hamarabb végzett, de Pesten dolgozott. Aki előbb érkezett haza, bevásárolt, megfőzte a vacsorát.

Minden vasárnap barangoltunk. A pipacsos búzamezőkön, a kukoricaföldek között, a réteken, az erdőkben, a folyóparti füzesekben, a ligetekben, az akácosokban. Mindenütt szerettük egymást. Jólesett szerelmeskedni az illatos füvön, a lehullott levelek pompás szőnyegén, a bokrok alatti árnyékosokban. Olyan boldogok voltunk, hogy még a sok kerítés, a temérdek „Tilos" tábla sem tudott elkedvetleníteni minket.

Szeretném, ha a lányaim is olyan asszonyok lennének, mint amilyen az anyjuk. Szeretném, ha olyan közeli barátságban lennének

a természettel, mint ő. Azt gondolom, hogy enélkül nem lehet teljes az ember élete.

Lassanként kialakultak együttélésünk szabályai. Azt hiszem, egymás méltóságának tiszteletben tartása nélkül nem lehet tartós és boldog együttélés. Tehát házasság sem. Meggyőződésem, hogy mi ketten tiszteletben tartottuk egymás emberi méltóságát. Az együttélés másik kölcsönösen elfogadott és ki is mondott szabálya az volt, hogy kéretlenül egyikünk sem avatkozik bele a másik munkájába. Ezt a szabályt mindig megtartottuk. Tanácsot ugyan kértünk egymástól, és vagy megfogadtuk, vagy sem, a következményekért azonban soha, egyikünk sem vádolta meg a másikat. Mindig az végezte el a házimunkát, aki ráért. Negyvenévi házasság után teljes megelégedettséggel kijelenthetem, hogy aki ráért, el is végezte. Könnyebbé vált így az életünk.

Nemcsak a szerelem kötött össze minket, hanem a közös világnézet és a mozgalmi munka is. Sokat tanultam Júliától. Házaséletünk elején tapasztaltabb, tudatosabb kommunista volt, mint én. Éveken át majdnem semmit sem tudtam a mozgalmi munkájáról – nem is volt szabad tudnom –, s ő is keveset tudott az enyémről. A csalódásokat viszont együtt viseltük el.

6

Miként Júlia, a ház is számos meglepetést szerzett nekem. Három szoba, konyha, fűthető veranda, ahol Júlia apja dolgozott, míg élt – isteni kényelem! Aztán a könyvek. Júlia apja bizonyára részletfizetésre vette meg a Remekírók Képes Könyvtárának köteteit. Egy teljes polcot megtöltöttek. Alattuk Shakespeare összes színművei, Petőfi, Vörösmarty költeményei sorakoztak – Júlia saját szerzeményei –, néhány Ady-, Upton Sinclair-, Jack London- és Shaw-kötet mellett. Júlia ismertetett meg engem Byron Don Juanjával, esténként néha felolvasott belőle vagy Adyból. Áldott, hangulatos esték voltak ezek. Emlékük felejthetetlenül belém rögződött.

Mit mondjak a szobák berendezéséről? Tartós, jobbára tölgy-

fabútorral volt berendezve a lakás. A nagyszobát a főfalon középütt hatalmas Krisztus-kép uralta. A hálószobában a két ágy fölött egy Jézus- és egy Mária-kép függött. Nagyok voltak ezek is. Amikor megláttam őket, hümmögtem.

A ház előtt virágoskert, mögötte mintegy kétszáz négyszögölnyi veteményeskert és gyümölcsös volt. Júlia az apja halála óta egyedül lakott a házban. Nem maradt ideje, hogy megművelje a kertet. Mivel a szomszédok ügyeltek a házra, szívességük fejében Júlia megengedte nekik, hogy leszüreteljék a cseresznyét és a meggyet. Én azonban a következő évtől kezdve a tavaszi munkákat még a gyárba való behívásom előtt elvégeztem. Majd napi egy-két órai munkával rendben tartottam a kertet, amely ellátott minket zöldséggel, gyümölccsel és néha krumplival is.

Házat mi nem építettünk volna soha, mert egyikünk sem törekedett vagyonra.

Júlia apja cipészmester volt. Szociáldemokrata létére is rendszeresen adakozott a Vörös Segélynek. A szomszédoktól csak jót hallottam róla. Bizonyos, hogy derék, jóságos ember volt. Szabad idejében horgászott. A felszerelése érintetlenül megmaradt. Amikor első kislányunk már tipegni kezdett, s tőlem már visszavonták mozgalmi megbízatásomat, Júlia rábeszélt, hogy váltsam ki az állami horgászjegyet. Négy pengőbe került.

– Megéri-e?

– Meg! – állította határozottan. – Négy pengő árú halat csak fogsz egy év alatt. És mi is veled tartunk.

Júlia így eldöntötte a kérdést. A horgászjegyet kiváltottam. Csak később derült ki, hogy milyen okosan tettem. A kiváltás évében hármasban jártunk ki horgászni, de a fogással nem nagyon törődtünk.

Házunkat lassanként megszoktam. Valóban a mi házunk volt. Kettőnké, mert Júlia a tudtom nélkül átíratta rám a fél tulajdonjogot. Tehát nem hatásos fráziként idézte Shakespeare Júliáját az esküvőnk napján. (Utóbb jöttem rá, hogy kijavította Szász Károly fordításában az „uramat" szót „férjemet"-re.) Egy idő múltán felsejlettek előttem házunk titkai. A szentképek álcázásul voltak a falon, és egy hatalmas Biblia is ugyanezt a célt szolgálta.

– Nem lehet okosnak nevezni azt az embert, aki kivagyiságból hóviharban otthon hagyja a télikabátját – magyarázta Júlia, miközben a Bibliából kiemelte az egyházi adó befizetését igazoló nyugtákat. – Mindenképpen kerülni akarom a feltűnést.

Megértettem. Akkoriban valóban gyanút keltett, ha valaki nem fizette az egyházi adót, s még inkább, ha kijelentette magáról, hogy felekezet nélküli. Mi tehát mindig pontosan fizettük.

Júlia azonban nem mondta meg, hogy hol tartja a marxista irodalmat.

– Amit nem tudsz, azt nem árulhatod el – jelentette ki egyszerűen.

Méltatlankodásomat elhessentette.

– Tudom én, amit tudok . . . Addig te sem ismered magadat, nem tudod, hogy mi van benned, míg ki nem próbálod.

Sértődötten elhallgattam. Többé nem erőltettem. Tény azonban, hogy a Kiáltvány, A gothai program kritikája és az Állam és forradalom, ha szükség volt rájuk, pillanatok alatt előkerültek. Nem kerestem a rejtekhelyet, tiszteletben tartottam Júlia akaratát.

Házunknak volt még egy titka. Házasságunk után rövid idővel ezt is felfedeztem. Egy este néhány ismeretlen ember jött hozzánk. Érthetetlenül mormolták el nevüket vagy valamilyen nevet. Júlia leültette őket, aztán hozzám fordult.

– Drágám – ezt a szót csak egészen kivételesen, rendszerint csak idegenek előtt használta –, légy szíves, sétálj egyet. Nyolc után várlak.

Engedelmes férj voltam, azonnal indultam. Benéztem a munkásotthonba. Ott pedig gyorsan telt az idő. Ekkor jöttem rá, hogy házunkban illegális találkozókat tartanak. Júliának nem kellett többé felszólítania, amikor ismeretlen elvtársak érkeztek hozzánk, mindig mímelt sajnálkozással jelentettem be, hogy nem maradhatok velük, halaszthatatlan dolgom van. A találkozók ritkán ismétlődtek. Néha hónapokig elmaradtak, akkor szűntek meg végleg, amikor megszületett a kislányunk, és édesanyám hozzánk költözött.

A természet rendje szerint házasságunk második évében Júlia másállapotba került. Boldogok voltunk, egyre nagyobb kíváncsisággal vártuk a kis jövevényt.

Egyszer Júlia megfogta, felemelte megnyomorított kezemet. Sokáig szemlélgette elgondolkozva.

– Félek – suttogta. – Neki meglesznek-e az ujjai?

Egy pillanatig nem tudtam kitalálni, mire gondol. De elég gyorsan rájöttem. Hatalmasat kacagtam. Meggondolatlanul. Végtelenül fájdalmas és mégis gyöngéd tekintetére elmosolyodtam.

– Nem lesz neki semmi baja. Nem! – ismételtem meg. – A szerzett tulajdonságok nem öröklődnek. Ez biológiai törvény – nyugtattam meg. Ő nem járt a Fővárosi Könyvtárba több télen át . . .

Első kislányunk csodálatosan gyönyörű volt. Júlia csak két hétig szoptathatta, tovább nem maradhatott ki a munkából. Ezért megkértük édesanyámat, hogy költözzék hozzánk. Előbb is hívtuk, de nem jött. Ezúttal azonban elfogadta meghívásunkat, mivel a fiatalabb húgom is férjhez ment, édesanyám egyedül maradt a hatalmas telken. A húgaim nagy vita után megosztoztak a vagyonon. Gyermekük még nem volt.

Édesanyám szívesen vállalta, hogy első unokájáról gondoskodjék. Mi csak este értünk rá, hogy foglalkozzunk vele. Lestük mozdulatait, első mosolya felvillanását . . . Szülők voltunk. Napról napra szépült. Bennünk meg mind jobban nőtt az aggodalom, hogy mi lesz vele, ha ugyanolyan ragyogó szépségű nő lesz belőle, mint amilyen gyermek. Bennem Molnár Ilonka emléke kísértett. Ha nem hittem volna abban, hogy kislányunk felnőtt korára megváltoznak a társadalmi viszonyok, kétségbeestem volna, mert tudtam, hogy abban a társadalmi rendszerben ritka kivétellel minden különösen szép munkáslány áldozatul esett a fiatal Szafnerhez hasonló gazdag himpelléreknek. Higgyék el nekem, hogy felette ritkák voltak az olyan nők, akik úrrá tudtak lenni körülményeiken.

Mind a ketten egyre szilárdabban hittünk abban, hogy még a mi életünkben megváltozik a társadalom, ezért küzdöttünk is. De lányunk jövőjéért érzett aggodalmunk nem halványult. Amikor Júlia másodszor is másállapotba került, abban reménykedtünk, hogy fiunk születik, s a két testvér vigyáz majd egymásra, ha mi már nem leszünk. Nem hittünk a hosszú életben. De másodszor is lányunk született. Kedves és szép ő is, de meglepően különbözik a testvérétől.

Ezután már kettőjükért aggódtunk. Az aggodalom megacélozta akaratunkat, hogy a miénknél jobb életet teremtsünk számukra és minden gyermek számára. Az ő érdekükben is vállaltuk a kockázatot, a küzdelmet, ha eljött az ideje.

7

Kászoni nagyon is hangsúlyozta, hogy nem vagyok szent. Hát nem is voltam. Vonzó és elbűvölő nőkkel van tele a világ. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem tetszett meg egyik-másik. De a tetszéstől a tettig óriási a távolság. A tettekhez ez esetben elsősorban az szükséges, hogy a tetszés kölcsönös legyen, aztán alkalom és bizonyos könnyedség is kell hozzá. Hát... Férfivé érésem óta, azt hiszem, nem vagyok könnyelmű sem a szerelemben, sem másban. Mit köntörfalazzak, bevallom, hogy szeretem Júliát, és az első évtizedekben hű maradtam hozzá, de nem azért, mert az akartam lenni, hanem mert másoknál jobban kívántam őt. De aztán...

1954. május elsején mint a megyei pártbizottság küldötte Kaplonyba mentem, hogy megtartsam a nagygyűlésen az ünnepi beszédet. Úgy emlékszem, tetszett a beszédem, élénken tapsoltak. Miután a helyi titkár a gyűlést befejezettnek nyilvánította, s leléptem az emelvényről, hozzám tipegett egy öreg bácsi, s mielőtt tiltakozhattam volna, elöl-hátul megtapogatott. Meglepődött tekintetemre magyarázkodott:

– Azt nézegetem, fiam, honnan jött ki a hang. Mikor hallgattam, úgy tetszett, mintha toronyból szólt volna.

Júlián kívül már nagyon régen nem nevezett fiának senki, még az édesanyám sem. Nagyon jólesett az öreg bácsi megszólítása és elismerése. Olyan öreg volt, hogy valóban a fia lehettem volna.

Az imént sikerről beszéltem. Szerencsére a beszédem nem maradt meg, mert ma már szégyenkeznék miatta. Bizonyára én is nagyhangú frázisokat pufogtattam a szocializmus diadalmenetéről. Minden bizonnyal én is beleestem a gondolkodási lustaság bűnébe. (Zárójelben legyen mondva, ma sem vagyok bizonyos abban, hogy kigyógyultam belőle.) De nem ezzel akarok most foglalkozni.

Az ünnepi ebéd eltartott majdnem négy óráig. Utána természetesen részt vettem a kaplonyiak által kiagyalt rendezvényeken. Már nem emlékszem rájuk, de arra igen, hogy valamennyit borozással és borsos adomákkal kísérték. A rendezvények és az ivászatok befejezését pazar vacsorával, igen emelkedett hangulatban ünnepeltük meg.

Már a délutáni összejöveteleken felfigyeltem egy fiatalasszonyra. Szép szőkesége lángolt a sok barna nő között: kék szem, karcsú termet, álomszép keblek... Ha találkozott tekintetünk – nem is éppen véletlenül –, úgy láttam, hogy az övében ígéretek villóznak. Felém és nekem. Engem elkábított a sok ital, a beszédem dicsérgetése, emlegetése és a fáradtság. Szokásom szerint aznap is hajnalban keltem. Este már kerülgetett az álom. Ezért úgy éjféltájban a helyi titkár fülébe súgtam, hogy már lefeküdnék, mert másnap ismét hajnalban kell kelnem, el kell érnem az első vonatot. Nem szívesen hagyta volna ott a társaságot, mert a hangulat már magasra hágott. Ahogy ezt a helyi szokások előírják, tiltakozott távozásom ellen. De mivel én ragaszkodtam hozzá, beletörődött elmenetelembe. Nem akart elengedni egyedül a sötét éjszakában, hogy megkeressem a szállásom a faluban, amelyet alig ismertem.

– Valakinek el kell kísérnie téged. Eltévedhetsz. Adok melléd valakit... Az ittas emberek szokása szerint hirtelen felemelte a hangját: – Ki kíséri el az elvtársat?

A szőke szépség minden erőlködés nélkül meghallotta a kérdést, és nyomban ajánlkozott, hogy elkísér, mert ő amúgy is indulni akar, meg arra is lakik.

Elindultunk. Enyhe, csillagos, illatos májusi éjszaka volt. Ide-oda kanyarogtunk az ismeretlen utcákon. Végül is ágyban találtuk magunkat. Azt hiszem, előtte bemutatkoztunk, de én csak arra emlékszem, hogy a keresztneve Mariska volt.

Hajnalban, hogy el ne tévedjek, kikísért az állomásra. Addig egy szikrát sem aludtunk. Nem lehetett. Én vele foglalkoztam, ő meg velem.

Júliát már nem találtam otthon. A napot átaludtam.

Néhány nap múlva egyik reggel Júlia nem egészen indokolatlanul elkacagta magát.

– Mi van veled mostanában? Megfiatalodtál?

– Hogyhogy? – kérdeztem gyanútlanul.

– Honnan ez a nagy és szokatlan aktivitás? – röppent felém gyöngyöző kacagása.

Azt hiszem, elpirultam. Eszembe jutott a Mariskával eltöltött éjszaka. Mormogtam valamit, hogy tavasz van, vagy valami effélét, de nem tudtam vele kacagni.

Múltak a hónapok. Novemberben jártunk. Egy szombat este vártam Júliát a kész vacsorával. Majdnem minden este vártam rá, mert én általában ugyanabban az időben végeztem, ellenben Júlia . . . Örültem, ha kilencre hazaért. De azon a szombat estén elmúlt kilenc, majd tíz, a lányaink már lefeküdtek. Az idő tovább haladt. Olvastam, és várakoztam az éjszakában. Egy óra tájban meghallottam, hogy motoszkál az ajtón. Kinyitottam.

– Úgy elfáradtam . . . Engedd meg a csapot, fürödni szeretnék – ezekkel a szavakkal állított be. Míg a kabátjából kibontakozott, megkért, hogy készítsek teát. Aztán eltűnt a fürdőszobában.

Megfürdött. A tea már az asztalon várta. Beleszürcsölt.

– Nagyon elfáradhattál – jegyeztem meg.

Rám villant a szeme. Rövid gondolkodás után felemelte a fejét.

– El. De nem a munkában, hanem . . . Kertésszel elmentem a lakására. Vele voltam mostanig – magyarázta sietve, mint aki gyorsan túl akar esni a mondanivalóján.

Bevallom, sokkal nagyobb megrökönyödéssel néztem rá, mint Mariskára és magamra május másodikának hajnalán. Elakadt a szavam.

Júlia ivott egy kortyot. Nem kerülte, de nem is kereste a tekintetemet.

– Nem tudom, mi történt velem . . . – folytatta néhány másodperc múlva. – Vonzó férfi . . .

Szótlanul bólintottam.

– Megkívántam, ennyi az egész . . . – Fürkészően belemélyesztette tekintetét az enyémbe.

– Miért tálaltad ki ezt nekem? – nyögtem rövid szünet után.

– Ha elhallgatom, és gyanítanád, jobban éreznéd magad? Én nem! – csattant fel.

Várta a választ. Nem tudtam tovább nyugodtan ülni. Felálltam. Elindultam az asztal körül. A háta mögül kérdeztem:

– Szereted?

– Nem. Mondtam, hogy csak megkívántam.

– És lefeküdtél vele – állapítottam meg keserűen, s újból megindultam.

– A zord férj keresi, majd előkapja kardját: „Megcsaltál, nyomorult! Leheld ki céda lelkedet."

– Ez meg honnan van?

– Ebben a pillanatban találtam ki – mondotta. Negyvenhat évének ellenére csodálatosan friss és gyönyörű volt. – No, nyögd ki már, amit mondani akarsz!

– Mit mondjak? Ismételjem meg a szavaidat?

– Ne.

– Mit vársz?

– Nem tudom . . . De ülj már le! – fakadt ki türelmetlenül.

Engedelmeskedtem. Leültem. Gondolkoztam. Éreztem, hogy a férfiak ősi, fenenagy büszkeségének építménye, amelyet törvényekkel, előítéletekkel, szokásokkal bástyáztak körül, roskadozik bennem.

A maga ura Júlia? Az. Miért is ne volna az? Maga rendelkezik a testével? Vitathatatlanul. Nohát! Megtette, amit megtett? Meg. Kárt okozott valakinek? Nem. Nekem sem. Itt ül előttem. Vonzó. Még mindig nagyon csinos nő, semmivel sem kevésbé, mint egy nappal ezelőtt. És nekem fáj . . . De mi? Megsértette büszkeségemet? Talán . . . Nem . . . Nem! Az bánt, hogy tulajdonomban más is részesült. De Júlia nem a tulajdonom! De nem ám! Egyenjogú és egyenragú társak vagyunk. Szeretők vagyunk. Ha nem így lenne, már régen felbomlott volna együttélésünk. Mi a teendő? Bocsássak meg neki? Igen, elvégre emberek vagyunk. Magamnak nagyon könnyen megbocsátottam májusban. Hohó! Nem volt az bocsánat! Még csak nem is hasonlított hozzá. Egyszerűen boldog voltam. És megelégedett. És büszke. Hódító, erős férfinak éreztem magam. Fenséges érzés volt! És most? Júlia? Haha! Megbocsátani csak annak lehet, aki bűnt követett el. De milyen bűnt követett el Júlia?

Erre a kérdésre nem tudtam válaszolni, mert nem éreztem semmiféle bűnt. Házasságtörés? Majdhogynem elnevettem magam. Már régen kikecmeregtünk a középkorból. Ismét Mariskára gondoltam. Semmiképpen nem tudtam őt elítélni, mert együtt töltöttünk egy éjszakát.

„Milyen őszinte és egyenes Júlia" – gondoltam csodálattal. Örültem, hogy ilyen feleségem van. Ránéztem, feszülten várakozott.

– Meg vagy elégedve? – kérdeztem halkan és szerényen.

– Meg! – válaszolt élesen és védekezésre készen.

– Hát . . . Én is meg voltam elégedve május másodikán egy kívánatos nővel . . .

– Nocsak! – villant a szeme. – Az idén?

– Az idén.

Elgondolkozott, és emlékezett.

– Az idén májusban . . . Megkérdeztem tőled, mi van veled, megfiatalodtál.

– Akkor.

Rám nézett, a szeme kitágult.

– Ohohohohahaha – kacagott. Hátravetette magát a széken. Kacagott, megállíthatatlanul, olyan önfeledt vidáman, amilyennek régen nem láttam. Addig kacagott, míg nagyobbik lányunk álmosan és nagyon ijedten kijött hozzánk.

– Mi történt? – kérdezte és végigfürkészett rajtunk. – Azt hittem, hogy valami baj van . . .

– Az apád egy adomát mesélt – válaszolt nyomban talpraesetten Júlia, és sugárzó szemét rám függesztette.

8

Bámulatos, hogy megváltozik az ember ízlése az évek folyamán – futott át rajtam a gondolat, de nyomban helyre is igazítottam. – Az volna a csodálatos, ha éppen az ízlés nem változna meg, hiszen minden változik az emberben. Kamaszkoromban a megtermett, dús idomú lányok tetszettek nekem, akikben pompázott a nőiesség. Ilyen volt Vilma és Rózi. Azután hosszú évtizedekig a

karcsú, mozgékony szőke nők keltették fel érdeklődésemet. Bennük gyönyörködtem, őket szerettem. Ilyen Júlia, aki még most sem veszítette el karcsúságát és fiatalos élénkségét. Miután őt megismertem, nem érdekeltek a teltkarcsú nők. Ötvenes éveim közepén azonban ismét megváltozott az ízlésem. Csakugyan? Hát . . . Nem merek erre a kérdésre határozottan válaszolni. Lehetségesnek tartom, hogy nem az ízlésem változott, hanem betört az életembe egy fiatal nő, aki alkatilag inkább Rózihoz hasonlított, mint Molnár Ilonkához vagy Júliához.

Nem lenne teljes ez az önéletrajz, ha nem foglalkoznék ezzel a szerelemmel is.

Felnőttek a lányaim. Barátnőik meg-meglátogatták őket. Szőkék, barnák, fekete hajúak, kék, barna, szürke, fekete szeműek, karcsúk és molettek. Úgy tűnik nekem, hogy a mai lányok sokkal szebbek, mint a kortársaim voltak.

Egyszer a kisebbik lányom megkért, hogy beszéljek nekik fiatalkori éveimről. Kaptam az alkalmon, hogy közibük ülhetek. Feltolakodtak bennem az emlékek, s mind jobban belemerültem a beszédbe. Ámuldozva, részvevőn, olykor felháborodva hallgatták szavaimat. Érdeklődésük fellelkesített. Talán a szokottnál színesebben beszéltem. Az egyik bájos, barna lány, Ildikó, már az első alkalommal feltűnt nekem. Nagy, barna szemét rám függesztette, és különös érdeklődéssel figyelt. Tetszett az elbeszélésem, meg kellett ígérnem, hogy folytatom.

Folytattam. Hetenként eljöttek, figyelmesen hallgattak.

Egy idő múltán már csak Ildikónak beszéltem. Persze hogy észrevették ezt a lányaim és a vendégeik! Lányaim finoman, elnézően, kissé fölényesen vették tudomásul, hogy Ildikó tetszik nekem. A kedvemben jártak, s őt küldték be, hogy felkérjen a történet folytatására. Jólesett kezet fognom vele, s azt a fél percet, amit együtt töltöttünk, az élet váratlan ajándékának tekintettem.

Előbb kedvtelve gyönyörködtem szépségében, de semmivel sem jobban, mint a többiében, aztán kerestem tekintetét, később már vártam jövetelét, s miután helyet foglalt barátnői között, elsősorban neki beszéltem. Mélyen bántott, ha a búcsúzáskor éppen ő nem fogott velem kezet. Aztán . . . szerelmes lettem bele. Ő

meg? A szokásosnál egy picikét tovább tartotta a kezében a kezem, és szemezett is velem. Hát persze! Nincs a világon olyan fiatal lány, aki ne venné észre, hogy tetszik valakinek, és akinek ez rosszul esne.

Az igazsághoz híven el kell mondanom azt is, hogy romantikus érzelmeim közé egyre sűrűbben törtek be a józan ész intelmei.

Ő fiatal, huszonnégy éves volt, tehát harminc évvel fiatalabb nálam. Ekkora korkülönbség átléphetetlen távolság. Mindenképpen. Előtte a jövő állt, előttem a hanyatlás, mögöttem a múlt. Negyven küzdelmes év terhe és megpróbáltatása nemcsak a vállamat görnyesztette meg, hanem erőmet is megcsappantotta. Milyen kapcsolat lehet közöttünk? A feltett kérdésre nem tudtam elfogadható választ találni.

Elszörnyedtem, mert kisebbik lányomra gondoltam. Felmerült bennem a kérdés, hogyan fogadnám a hírt, ha egy magam korú férfival akarna kapcsolatba lépni. Beláttam, hogy nagyon elkeseredném, ha nem tudnám szándékát megakadályozni. És Ildikó meg én? Ítélkezhetek-e másként rólunk, mint a lányom feltételezett esetében? A kérdésre egyetlen válasz lehetséges: nem.

Egyszer egyedül voltam a lakásban. Csengetésre kinyitottam az előszoba ajtaját. Ott állt ő. Belépett, kezet nyújtott. Megszorítottam. A kezét olyan lassan vonta ki az enyémből, mintha simogatta volna. Belereszkettem.

– Fáradjon be, a lányomnak már itthon kellene lennie. – Betessékeltem. Közben reménykedtem, hogy késik a lányom, s együttlétünk meghosszabbodik. Becsuktam az előszobaajtót, utána siettem. A szobában megálltunk az egyik fotel mellett.

– Hogy van?

A szeme megrebbent, az ajkán halvány mosoly futott át. A kezem még mindig bizsergett az érintésétől. Felemeltem ép balkezemet, és reszkető nagyujjamat finoman végigsiklattam az arcán. Tűrte. A kísérletező tudós hűvös kíváncsiságával fürkészett engem. Egyszerre eluralkodott rajtam a vágy, elkaptam a vállát, magamhoz vontam. Forrón, hosszan szájon csókoltam. Csókomat elfogadta. Vissza talán nem adta, de éreztem ajka mozdulását, s mellemen a keble rugalmasságát.

Miután elengedtem, tekintetemet a szemébe mélyesztettem.

Szemét fürkészően pihentette rajtam. Még csak el sem pirult. De gyönyörű volt... Nem sokáig gyönyörködhettem benne, mielőtt megszólalhattam volna, kinyílt az előszoba ajtaja, belépett a feleségem s utána a lányom.

Júlia már az ajtóból végigmért. Úgy éreztem, hogy egy pillanat alatt átlátott rajtam, mintha üvegből volnék.

A lányok összepuszilkoztak, aztán mind a hárman bevonultak a lányszobába.

– Menjünk be hozzánk – mondta Júlia, s elindult. Engedelmesen kullogtam utána. Becsukta mögöttem az ajtót. Szembefordult velem.

– Megcsókoltad? – kérdezte.

– Meg – válaszoltam. Tudtam, hogy nincs értelme a tagadásnak.

– Barátom... elvesztetted a fejed – mondta halkan.

– Azt hiszem... – Megakadtam. Nem tudtam megfogalmazni a gondolatomat. – Azt hiszem, jólesett neki – próbáltam magam kivágni önhitten, bár kissé bizonytalanul.

– De neked biztosan, te vén medve... Az unokád lehetne...

Lecsüggesztettem a fejem, nem válaszoltam.

– Te vén szamár – suttogta Júlia, s gyengéden végigsimította ősz fejemet.

Ezután is folytattam elbeszélésemet. Ildikó hol kipirulva, hol hűvösen hallgatta szavaimat. Búcsúzáskor fürkészően nézett a szemembe, megéreztem ezt, s kerültem a tekintetét. A következő héten korábban érkezett a szokottnál, de a lányaim már otthon voltak. Bennem átvillant a gondolat, hogy Ildikó beszélni akar velem. Én meg... szégyenkeztem, és vágyakoztam.

Végül is egyedül talált. Előre engedtem a szobába. Egy lépésnyire tőlem megállt, szembe fordult velem.

– Doromlai bácsi... – kezdte. Elakadt. A hangja édes volt és érzelmes. Megszólítása mégis megdermesztett.

– Tessék.

– Doromlai bácsi, kérem, ne haragudjék rám!

– Miért haragudnék? – motyogtam.

Elpirult.

– Gondolkoztam. Én is hibás vagyok. Sajnálom...

VII. FEJEZET

Fordulatok

(Doromlai önéletrajzának ötödik része)

I

Eddig magánéletemmel foglalkoztam. De én nemcsak munkás, nemcsak biológiai lény, hanem mozgalmi ember is voltam ezekben az években, aki a társadalomban meghatározott célokért küzdött, és így illeszkedett bele a történelem sodrába. Egyike voltam előbb azoknak az ezreknek, aztán tízezreknek, százezreknek, millióknak, akinek munkája és erőfeszítései nyomán megváltozott népünk élete. De ahogy emlékszem, egyetlen különleges hőstettet sem tulajdoníthatok magamnak. Hőstettekre ritkán nyílik alkalma és felette kevés embernek. Az én életemben nem adódott ilyen alkalom. Még azt sem hiszem, hogy kínálkozott volna, és én nem vettem észre. Gondolom, négy szóval össze lehet foglalni mozgalmi tevékenységemet: azt tettem, amit kellett. Hogy megtettem, ez nagyrészt a mozgalom érdeme, mert az adott célt és értelmet addig értelmetlen életemnek. A mozgalomban alakultam át a szó igazi, gorkiji értelmében emberré.

Hazánkban a múlt század közepe óta nem élt olyan nemzedék, amelynek oly változatos és kalandos élete lett volna, mint az enyémnek. Átéltük a horthysta ellenforradalom huszonöt évét, a nagy gazdasági válság iszonyú időszakát, az első és a második világháborút, Budapest ostromát, a nyilasok rémuralmát, a felszabadulás utáni évek nehéz küzdelmeit és megpróbáltatásait. Nemzedékem előtt ezekben az években roppant feladatok tornyosultak: az élet felélesztése, a termelés megindítása és megszervezése, az államhatalom meghódítása és megszilárdítása, a szocialista termelés és elosztás megvalósítása, a kulturális forradalom. Most, hetedik évtizedem vége felé járva még mindig készen állok a munkára, hogy

azt a földet, amelyen idegenül és otthontalanul bolyongtam ezelőtt fél évszázaddal, amelyen oly hosszú ideig sehol sem találtam munkát és saját otthont, az egész nép, minden állampolgár otthonává tegyük. Szép és nagy feladat ez. A megoldása azonban részben még az utánunk következőkre vár, de míg élek, én is részt kérek belőle.

Az a feladatom most, hogy néhány oldalon összefoglaljam az elmúlt fél évszázad eseményeit és a részvételemet bennük. Minél többet gondolkozom rajta, annál nehezebbnek látom a feladatot. Események, személyek, belső vívódások emlékei kavarognak bennem, s közülük nagyon nehéz választani vagy kiválasztani a legjellemzőbbeket. Mind tisztábban látom a buktatókat, és nehéz elkerülni őket. Nem szeretnék sem adomázgatásokba merülni – csábító lehetőség! – sem jelentéktelen, apró eseményeket felsorolni, sem dicsekvés bűnébe esni. A háryjánosok nem haltak ki, sőt az a gyanúm, hogy napjainkban is szaporodnak. Nem szeretnék közibük kerülni, még a látszatától is óvakodnék.

Ezért megismétlem: nem vagyok hős, nem is tartom magam annak. Nem hajtottam végre hőstetteket. Könnyűszerrel odahazudhatnám magam a Batthyány-emléktáblához vagy a Petőfi-szobor elé. De nem voltam ott. Csak arról írok, ami velem történt, és csak az igazságot.

2

Miután a Szafner gyárban munkát kaptam, beléptem a szakszervezetbe. Zoltán már inaskoromban meggyőzött arról, hogy a munkásnak szakszervezet nélkül élni nem, legfeljebb tengődni lehet. Már akkor beláttam gyakorlatilag, hogy milyen előnyei vannak a szakszervezeti tagságnak. Be kell vallanom, engem csupán a közvetlen, anyagi előnyök vonzottak. Reggel öttől este tízig dolgoztam, Zoltán ellenben szervezett nyomdában napi nyolc órát. Irigykedtem. Nem jó szó ez . . . Talán inkább sajnáltam magamat, és bosszankodtam, hogy a tímároknak nincs szakszervezetük. Később Pivarcson és Nagysarlóson sem hallottam a hírét. Tehát amint rátaláltam, beléptem. Előbb ideiglenes tagsági könyvet kaptam. Felvilágosítottak, hogy a szakszervezetnek, a munkásott-

honnak könyvtára is van, mely a rendelkezésemre áll, továbbá részt vehetek az előadásokon, szemináriumokon.

Mint új és lelkes tag, már az első napokban hozzáfogtam, hogy a Szafner gyárban dolgozó szakmunkásokat beszervezzem, bár figyelmeztettek, hogy legyek óvatos. Nem emlékszem már arra, hogy mennyi idő alatt szerveztem be munkatársaim többségét, de azt nem felejtettem el, hogy azon a nyáron majdnem minden héten új belépővel jelentem meg a szakszervezetben. A segédmunkások közül csak néhányat sikerült beszerveznem; nekik sokkal kevesebb volt a fizetésük, mint nekünk. A varrólányokkal meg sem próbálkoztam, mert nagyon gyakran cserélődtek.

Az első hónapokban nem mertem megszólalni a szemináriumokon. De minden összejövetelen ott voltam. Figyeltem, tanultam. Abban az évben minden előadó fejtegetéseit gondolkodás nélkül elfogadtam. Hittem nekik, nem kételkedtem bennük. Ez természetes, hiszen arra neveltek, hogy alávessem magam a tekintélyeknek, a szülőknek, tanítóknak, tanároknak, papoknak. A szakszervezetben is elfogadtam a legvalószínűtlenebb állításokat is, de csak eleinte. Fejlődésemben hosszú utat kellett megtennem, míg felismertem, hogy nem lehet a Kiáltványt helyesen értelmezni és szociáldemokratának maradni.

Óriási szerencsém volt, hogy a munkásotthonban és a szakszervezetben olyan emberekkel hozott össze a sors, akik nemcsak sokkal tapasztaltabbak voltak nálam, hanem tisztán látó, gondolkodó emberek is. Ilyen volt többek közt Horvát, az újpesti csoport titkára, Galló Elek, Moldvai János. A előadások után nem oszlottunk szét azonnal, hanem rendszerint megbeszéltük a hallottakat, és ők belém táplálták a kételkedést, rámutattak a demagóg frázisok mögött rejtőző igazságra. Ennek eredményeként a bürokrata jobboldali szociáldemokraták mind kevésbé hatottak rám álforradalmi szólamaikkal és látszólagos szenvedélyességükkel. El kell ismernem, szónokolni tudtak. Szónoklatuk nem nélkülözte a meggyőző erőt, de annál inkább a logikát. Csak egyben voltak következetesek: a Szovjetunió rágalmazásában.

Riemerné is hozzájárult fejlődésemhez. Ő a Tanácsköztársaságról beszélt nekem. Először tőle hallottam igaz szavakat a tizenkilences

hősi küzdelmekről. Addig otthon is, az iskolában is, a műhelyekben is csak rágalmakat hangoztattak előttem. Míg vele nem beszéltem, meg voltam győződve arról, hogy „a bolsevikok okozták Magyarország összeomlását", és nekik tulajdonítható a megszállás, az ország szétdarabolása.

Mohón hallgattam az előadásokat a tőkés rendszerről, a munkásosztály helyzetéről, a nemzetközi helyzetről, s talán még figyelmesebben a szaktársak megjegyzéseit az előadások utáni beszélgetéseken. Az előadók többsége Mónus Illésnek, az ideológusnak a példájára éles kirohanásokat intézett a Szovjetunió ellen. Figyelmeztettek rá, de enélkül is óhatatlanul felmerült volna bennem a kérdés, hogy ugyan milyen munkásemberek azok, akik folyton támadják és becsmérlik a világ első szilárd munkásállamát. Csak néhány előadó, többek közt Mód Aladár, Markos György, Kovai Lőrinc lebbentette fel nagyon óvatosan a leplet az igazságról.

Az első hónapokban valóban nagyon tájékozatlan voltam.

De miután elolvastam néhány könyvet Egon Erwin Kischtől és másoktól, sokkal elemzőbben hallgattam a Szovjetunió elleni kirohanásokat és rágalmakat. Rövidesen azt a következtetést vontam le, hogy aki a Szovjetunió ellensége, az az én ellenségem is. Ezt azon nyomban meg is mondtam Horvátnak, a titkárunknak, akivel gyakran beszélgettem. Metsző pillantást vetett rám, s figyelmeztetett, hogy ha nem akarok börtönbe kerülni, az ilyen gondolatokat tartsam meg magamnak. Aznap majdnem két óra hosszat sétáltunk a városban, s közben beszélgettünk, főleg a Szovjetunióról. Akkor már szeptemberben jártunk. Horvát az olvasásra terelte a szót, kifaggatott, hogy mióta Újpesten dolgozom, mit olvastam. Szégyenkeztem, mert csak néhány könyvről számolhattam be. Azzal mentegettem magam, hogy estére mindig nagyon elfáradok.

– Fiatal vagy, gimnáziumod van. Miért nem olvasol többet? – kérdezte szemrehányóan.

Nagyon szégyelltem magam, mert még hozzáfűzte, hogy mit várhat a szakszervezet az analfabétáktól, ha én sem művelem magam.

Megígértem neki, hogy gondolok majd a művelődésemre is.

Novemberben Szafnernél befejeztük a munkát. A munka-

könyvemet bent hagytam. Akkor is otthagytam volna, ha Szafner burkolt fenyegetéssel nem adja tudtunkra, hogy csak abban az esetben számíthatunk tavasszal munkára, ha ő is biztosan számíthat ránk. Mindnyájan tudtuk, hogy nőtt a munkanélküliség, mi sem természetesebb, mint hogy engedelmeskedtünk felszólításának. Az utolsó heti fizetésemből, miután bejelentettem, hogy tavaszig munkanélküli leszek, február végéig kifizettem a harmadosztályú tagdíjat, mert fenn akartam tartani a folyamatos tagságot. Addig első osztályút fizettem.

Attól kezdve minden harmadik napon cseréltem könyvet. Tavaszig majdnem százat olvastam el. Emellett részt vettem minden összejövetelen. De azokat a hónapokat, amint írtam is, végigéheztem.

3

A következő telet sokkal jobb körülmények közt éltem át. Már voltak tapasztalataim. Nyáron szigorúan takarékoskodtam. Ősszel, amikor megszűnt a munka a gyárban, gyakran besétáltam Pestre. Meg akartam ismerni. Mozgásra is szükségem volt. Egyik sétámon véletlenül bukkantam rá a Fővárosi Könyvtárra. Miután elolvastam a tájékoztatót, rendes ruhám lévén, bementem, de bent, a fényes termekben elvesztettem bátorságomat. Tájékozatlanságomban Szilágyi történetének utolsó kötetét kértem ki a kézikönyvtárból. Azt láttam meg.

Mohón olvastam. Délben leugrottam az utcára és ebédeltem valamit. Délután folytattam az olvasást, aztán másnap, majd vasárnap kivételével majdnem mindennap. Most, hogy visszagondolok rá, már tudom, hogy nagyon kezdetlegesen, felette tájékozatlanul fogtam hozzá az olvasáshoz. Tanulni akartam, s egyszerre rendelkezésemre állt a könyvtár roppant könyvtömege. Nem tudtam válogatni benne.

Most sem tudom, mire törekedtem. Úgy vélem, meg akartam ismerni a világot. Elsősorban ez a törekvés sarkallt. Szerencsére rákényszerültem a válogatásra. A sok százezer könyv közül muszáj volt válogatni. De rengeteg időt fecséreltem el, míg úgy, ahogy

megtanultam. Ma már tudom, hogy rosszul. Ennek ellenére sokat tanultam, mert a történelem után sorra vettem a magyar nyelvről, az irodalomról, a geológiáról és a biológiáról szóló könyvek egy részét. Sokszor nagyon tervszerűtlenül olvastam. Például néhány héten át a Szarvas Gábor szerkesztette Magyar Nyelvőr évfolyamait böngésztem, aztán átugrottam a Huszadik Század című folyóiratra, majd a Nyugatra. Rengeteg könyv fordult meg a kezemben, jók és elavultak, hasznosak és haszontalanok. Azt hiszem, hogy az utóbbiak aránya mind jobban csökkent, mert lassanként megtanultam a katalógusokat használni, és tervszerűbben kerestem a választ a munkásotthonban megvitatott témákra.

1929, 1930, 1931 telén úgy jártam a Fővárosi Könyvtárba, mint nyáron munkába. Éppoly rendszeresen, éppoly pontosan. Nősülésem után, mint háztulajdonos minden alkalommal hazavihettem öt könyvet, tehát már nem volt szükség arra, hogy mindennap begyalogoljak a Baross utcába.

Ha ennyi időt fordíthattam volna szervezett tanulásra, több diplomám is lehetne, így meg – autodidakta vagyok, aki sok tudást halmozott fel magában rengeteg sok tárgyról, de mindenből csak keveset és rendszertelenül. Ezekben az években még nem értem el a szellemi fejlődésnek azt a fokát, amelyen az ember felmérheti képességeit, céljait és saját életét a maga teljességében. Ebben nem segített nekem senki. Nem is segíthetett.

A Fővárosi Könyvtár nagyon messze esett a lakásomtól. Nem engedhettem meg magamnak, hogy oda-vissza villamoson utazzam, de hogy ne fáradtan és idejében foghassak hozzá az olvasáshoz, hacsak tellett, villamoson utaztam oda, és gyalog tértem vissza. Lassanként megtanultam jegyzetelni is, de csak óvatosan készítettem jegyzeteket, mert az elvtársak figyelmeztettek a lebukás veszélyére.

Napjaimat tehát télen ott töltöttem a könyvtárban. De este is, vasárnap is olvastam, mert a munkásotthon könyvtárából is vettem ki könyveket, általában szépirodalmat. Természetesen továbbra is részt vettem a szemináriumokon. 1929 telén már gyakran felszólaltam. Emlékszem, hogy önként először a parasztság helyzetéről tartott előadást egészítettem ki mintegy tíz percen át. Akkor

éppen a Huszadik Század évfolyamait nézegettem. A szeminárium befejezése után a résztvevők körülfogtak s érdeklődtek, hogy honnan tudom én mindazt, amit elmondtam. Azt válaszoltam nekik, hogy a Fővárosi Könyvtárból. Ezután észrevettem, hogy várják a felszólalásomat.

Ennek tulajdonítom, hogy 1930 tavaszán egy szombat délután Moldvai sétálni hívott. Akkor először. Akkor még nem tudtam, hogy a bizalmas dolgokat rendszerint séta közben beszélték meg az elvtársak, mert így tanúk nélkül megtehették. Egyébként azt sem tudtam még, hogy kiket tekintsek elvtársaknak.

– Már két éve ismerünk . . . – kezdte Moldvai a beszélgetést. – Munkádat megbecsülik a gyárban. Azt tapasztaltuk, hogy tanulsz és sokat olvasol. A gondolataid helyes irányba törekednek. Megállapítottuk, hogy tevékeny ember vagy, beszervezted az üzemedben dolgozó munkások nagy részét, gyakran felszólalsz az összejöveteleken. Nem iszol. Az a véleményünk, hogy közöttünk van a helyed.

– Ha nem csalódom, ez azt jelenti, hogy felvesztek a pártba – suttogtam az izgalomtól elfúló hangon.

– Eltaláltad. Ha vállalod . . .

– Mindent vállalok . . .

– Összeállítottunk egy tanulókört. Te vezetnéd. Először tanulmányozzátok át a Kiáltványt.

– Értem. Már régen ismerem. De szükségem volna rá. Nem tanultam meg könyv nélkül.

– Majd a megfelelő úton eljuttatjuk hozzád. De vigyázz! Ha megtalálják nálad . . .

– Börtön – egészítettem ki szavait. Erre annak idején Vilma is figyelmeztetett.

– Hacsak lehet, ne hordd magaddal! Otthon se tartsd!

– Értettem – mormoltam. Holott dehogy is értettem. Otthon se tartsam, magammal se hordjam. Hol a pokolban tartsam hát?! De ezt a kérdést egyelőre elhanyagoltam, másra voltam kíváncsi

– Azt mondtad, hogy felvettetek a pártba – fogtam meg Moldvai karját. – Mikor kapom meg a tagsági könyvemet?

Egy pillanatig elképedve bámult rám, aztán elnevette magát. Teljes önfeledtséggel hahotázott.

– Mit gondolsz? – förmedt rám, miután erőt vett magán. – Illegalitásban vagyunk. Tagsági könyv nincs. Hogy is lehetne? De ha volna, és megtalálnák nálad, az isten sem menthetne meg a börtöntől meg a vallatástól. – Megveregette a vállam. – Már régen nem nevettem ilyen jót.

Folytattuk a sétát.

Tehát felvettek a pártba! Elöntött az öröm. Abban a pillanatban meg voltam győződve róla, hogy már soha többé nem leszek egyedül, bárhova vessen is a sorsom, mindenütt elvtársakra találok. Bevallom, ekörül forogtak gondolataim, no meg a Kiáltvány néhány mondata kavargott a fejemben, miközben kerülgettem a szembejövőket.

Engem így vettek fel a pártba. Nem taggyűlés előtt, nem is egy sejtben, s még csak ki sem hallgattak. Gondolom, Moldvai és – gyanítom – Horvát nagyon óvatosak voltak, vagy talán nagyon megbíztak bennem, de nem feledkeztek meg az elővigyázatosságról. Nem tudom. De tény, hogy ettől a naptól kezdve párttagnak tartottam magam, és ennek megfelelően alakult a magatartásom.

Mielőtt elváltunk, Moldvai tájékoztatott a tanulókör résztvevőiről, és elmondta, hogy ők fognak jelentkezni, az első szakszervezeti összejövetelen bemutatkoznak nekem, s akkor megbeszélhetem velük találkozónk helyét és idejét.

A Kiáltványt egy este a szobámban találtam. A nyitott ablakon át bedobta valaki.

Hova rejtsem, hogy a rendőrség rá ne bukkanjon? Akkor már olvastam Poe Az elcsent levél című történetét, tehát letettem arról, hogy szokványos rejtekhelyet keressek. Elég hosszú töprengés után találtam meg a megoldást. Kíméletlenül letéptem a Kiáltvány sárga borítólapját, s helyette ráragasztottam a Szűz Mária Virágos Kertje című hitbuzgalmi folyóirat borítóját. Tízegynéhány számot vettem meg belőle egy antikváriusnál, hogy ne árválkodjék egyedül. A folyóiratot annak idején az édesanyám olvasgatta. Véletlenül akadtam rá egy ócskásnál. Ezután a Kiáltványt ebben a virágoskertben rejtegettem az asztalomon, több Jézus Szíve Hírnöke társaságában.

Talán említenem sem kell, Riemerné nagyon megbotránkozott szerzeményeimen, de nem tudta, mi rejlik közöttük.

Bevallom, nagy nehézségeket okozott nekem, különösen kezdetben, a tanulókör vezetése. Még most is, ahogy ezt az önéletrajzot írom, gyakran érzem autodidakta voltom hátrányait. 1930 tavaszán még sokkal jobban éreztem. Igen gyakran azért is be kellett mennem a Fővárosi Könyvtárba, hogy a következő foglalkozásra felkészüljek, mert a nekem adott marxista művek – a Kiáltvány kivételével – eléggé kivonatosak, soványak voltak. Ki kellett őket egészítenem tényekkel és adatokkal. Azt hiszem, sikerült elfogadhatóan megoldanom azt a nehéz feladatot, hogy nem marxista könyvekből tanuljam és kommentáljam a marxizmust.

A tanulókör tagjai és Moldvai meg voltak velem elégedve.

A foglalkozásokon kizárólag az emlékezetemre voltam utalva, mert sem könyvet nem vihettem magammal, sem jegyzeteket nem készíthettem. Húsz évvel később a pártiskolán bizonyosodott be, hogy a marxista államelméletet elég jól megtanultam. Muszáj volt. A tanulókör tagjaival összebarátkoztam. Életem mélyebb értelmet kapott.

4

Ugyanabban az évben augusztus végén a Szafner gyárban mi is elhatároztuk, hogy szeptember elsején részt veszünk a békés tüntetésen. Akkor tizenketten voltunk szakszervezeti tagok az üzemben. Előbb megbeszéltük, hogy mit tegyünk. Szafner nem volt tagja a Gyáriparosok Szövetségének, tehát mi szeptember elsején is dolgoztunk. Miután megegyeztünk, hogy elmegyünk a tüntetésre, bementem az irodába. Szafner meghökkent.

– Mi nem állunk le – jegyezte meg, helytelenítve a dolgot.

– Ez igaz. De mi is szakszervezeti tagok vagyunk. Megértjük, hogy a munka nem állhat le. Ezért csak tízen vonulunk ki, és csak tizenegykor indulunk. Hacsak lehet, kettőre vissza is térünk – nyugtattam meg. Ez pontosan megfelelt a Szaktanács felhívásának: „Csendes séta a Városligetbe, aztán azonnal haza."

Nem mondom, hogy Szafner nem vette rossz néven bejelentésemet, de beletörődött. Megígértette, hogy kettőre visszatérünk, s hogy biztosabb legyen ebben, adott négy pengőt, hogy villamosra üljünk.

Furcsa?

Hát az, bizonyos mértékig. A körülményekhez képest – ezt tartom ma is – Szafner egyike volt a legjobb munkáltatóknak. Hetibért fizetett, nem is alacsonyat. Ha túlórázni kellett, pontosan megfizette a túlórákért járó díjat. Viszont sokszor észrevettük, hogy az irodában levő órát, amelynek alapján kezdtünk és befejeztük a munkát, estefelé rendszeresen hátratolja tizenöt-húsz perccel vagy éppen egy fél órával. Csak a gépésznek volt órája, ő hümmögött is nagyon. Azt hiszem azonban, hogy az egyetlen gyár volt az országban, ahol május elseje fizetett ünnepnap volt. Attól ellenben, aki húsvét másodnapján hiányzott, könyörtelenül levonta a hiányzó napot, mondván, hogy aki ünnepelt, kérje a paptól a fizetését. Az a gyanúm, hogy tőkés létére is jobban tartott a nagy gyárosoktól, mint tőlünk. Amikor bejelentettem neki, hogy mi is részt veszünk a tüntetésen, s valamit szóltam a Gyáriparosok Szövetségéről, elszólta magát. „A nagy gyárosoknak olyan vagyok, mint a púp a hátukon, csak addig tűrnek, míg nem tudnak leoperálni" – mondotta epésen.

– Mi nem Szafner úr ellen tüntetünk, hanem ellenük – világosítottam fel. Nem ragaszkodtam szigorúan az igazsághoz.

Ezután adta a négy pengőt.

Megjegyzem még, hogy a fiával ellentétben nem foglalkozott a varrólányokkal. Megelégedett a gépíró kisasszonnyal.

Szeptember elsején dél felé járt már az idő, amikor a Nyugati közelében csatlakoztunk a felvonulókhoz. De már a Nagykörúton megállították a mi csoportunkat is. Befordultunk balra az egyik mellékutcába. Rövidesen ott is rendőrök támadtak ránk. Csak két saroknyit haladhattunk valahogy az Andrássy út felé. Akkor szétkardlapoztak minket. Több százan voltunk, s néhány rendőr szétzavart bennünket. Mi tízen azonban együtt maradtunk. Szégyelltem magam. Felbőszültem, de szaladtam a többiekkel a kardlapok elől. Míg a Nagykörútra visszaértünk, mindenütt menekülők-

be ütköztünk, de ott még mindig vonultak előre. Mivel már elmúlt egy óra, mi visszaindultunk a gyárba. A kitűzött időre éppen hogy beértünk.

Aznap a becsapott és félrevezetett ember háborgásával és keserűségével indultam haza a gyárból. Annyira haragudtam a Szaktanácsra és általában a szociáldemokratákra, hogy még a Kolozsvári utcába sem mentem el. Rajzottak bennem a megválaszolatlan kérdések.

Hát kellett ez nekünk? Miért vonultatott fel minket a Szaktanács? Mi volt a célja a „békés" sétának? Talán az, hogy megmutassuk gyengeségünket, szervezetlenségünket? Mert azt aztán megmutattuk! Kiszolgáltattuk magunkat a rendőrségnek. Védtelenül! Szervezetlenül! Anélkül, hogy bármilyen célt tűztek volna ki, a rendőrök kardjai elé küldtek minket. Hát hülyék ezek? Árulók! Azok! Árulók!

Nagyon elkeseredtem, mert a felvetett kérdésekre nem tudtam mást válaszolni, és mert a legkülönfélébb híreket hallottam a sebesültek és halottak számáról. Aznap úgy véltem, hogy az egész tüntetés céltalan, hiábavaló volt, ha ugyan nem provokáció.

Harmadnapra azonban a Népszava egyszerre kiseperte belőlem ezeket a gondolatokat.

Mind jobban felbőszülve olvastam a lapot s benne gyaníthatóan vagy Peyer, vagy Garami rendkívül éles kirohanását a munkások ellen általában, a felvonulás ellen meg különösen. A cikk írója bolsevista különítménynek, a munkásosztály halálos ellenségeinek nevezte a tüntetés résztvevőit. Fékeveszett gyűlölet áradt a cikk minden mondatából. Miután elolvastam, egyszerre más szemmel néztem és értékeltem a felvonulást. Az ellenfelek világosítottak fel! (Megtartóztatom magam, nem akarom őket ellenségnek nevezni.)

Nagyszerű tüntetés volt! Hatalmas! Az én életemben első nagy megnyilvánulása a munkásegységnek, mert nemcsak a kommunisták voltak ott, hanem szociáldemokraták is, szakszervezeti tagok is, pártonkívüliek is. Nem vereség volt hát, hanem győzelem! Többféle értelemben is. Megmutattuk, hogy nem félünk kivonulni. Fegyvertelenül és védtelenül, sőt szervezetlenül is rémületet keltettünk ellenségeinkben, mert óhatatlanul felmerült

bennük a gondolat, mi lenne, ha fegyveresen vonulnánk fel. Bebizonyítottuk, hogy tudunk egységesek lenni. Az is egyik eredménye a tüntetésnek, hogy lelepleződtek a nagy tömegek előtt azok az álnok és hamis emberek, akik pásztoroknak vallották magukat, de olyan pásztoroknak bizonyultak, akik farkascsorda elé terelik a bárányokat. Ettől a naptól fogva boldogan tapasztaltam, hogy Peyer és társai minden hitelüket elvesztették gyári szaktársaim előtt.

Volt hát eredménye a tüntetésnek!

5

1932 tavaszán Júliával nemcsak szerelmeskedéssel töltöttük az időt, hanem dolgoztunk is az üzemünkben, s közben a mozgalomban is elvégeztük a feladatokat, amelyekkel megbíztak minket. Júlia különféle nyomtatványokat terjesztett vagy inkább juttatott el azokhoz, akikhez kellett. Én pedig tanulókört vezettem. Lenin „A »baloldaliság«, a kommunizmus gyermekbetegsége" című műve volt napirenden. De aztán azzal bíztak meg minket, hogy a párt Harci Programját tanulmányozzuk. Teljes címe: „A Kommunisták Magyarországi Pártjának Harci Programja a tőkés offenzíva és a munkanélküliség ellen. Munkáért. Kenyérért. Földért. Felszabadulásért." Már nem emlékszem, hogy Júliától vagy valaki mástól kaptam-e a füzetecskét. Este egy ültő helyemben elolvastam. Majdnem éjfél volt, mikor befejeztem. A nyitott ablakon át beáramlott a virágzó fák illata. Olyan csend volt, hogy meghallottam az ablak előtt ugráló béka halk neszét. A szomszéd szobában Júlia már aludt, átszűrődött hozzám szuszogása. Minden nyugalmas volt körülöttem, ennek ellenére nagy nyugtalanság uralkodott el rajtam. Nem tetszett nekem a Harci Program. Minél többet gondolkoztam rajta, annál kevésbé tetszett. Nem tudtam vele egyetérteni. Addig a párt határozataival egybeforrtam, úgy éreztem, hogy legbensőbb gondolataimat fejezik ki, és az én akaratomat foglalják magukban. Ezen az éjszakán azonban mintha villanásszerűen döbbentem volna rá, hogy hibás a Harci Program, sőt a hibák nemcsak benne rejle-

nek, hanem már előbb is megmutatkoztak a párt politikájában, de nem figyeltem rájuk.

Már akkor, amikor 1930-ban a II. kongresszus határozatait megismertem, rá kellett volna jönnöm, hogy a célokat és a feladatokat irreálisan határozták meg. Ott volt előttem a határozat, és én átsiklottam a hibák felett, mert tunya voltam átgondolni és elemezni sorról sorra. Gondolkodási renyheségben szenvedtem. De a Harci Program éberré tett. Talán azért, mert a hibák kirívóbbak, szembeötlőbbek voltak. Például az, hogy hétórás munkaidőt követelt. Mi tíz órát dolgoztunk, a vidéki bőrgyárak egy részében tizenkettőt, a tímármestereknél még ennél is többet . . .

Elég jól megértettem Lenin gondolatait a forradalomról és az államról. Nézetei frissen éltek bennem. Ezért botlottam bele már az első olvasáskor abba, hogy a program a proletárdiktatúra kivívását jelölte meg az egyik közvetlen feladatnak. Márpedig a proletárdiktatúra a többség állama, a többség hatalma. Feltettem magamnak a kérdést, hogy támogatja-e a munkásosztály többsége a pártot. Nemmel kellett rá felelnem. S vajon a szegényparasztság a munkásosztály szövetségesének tekinti-e magát? – merült fel bennem a következő kérdés. Bizonyosan nem – válaszoltam magamnak. 1932-ben a szegényparasztság csupán lehetséges szövetségese volt a munkásosztálynak.

Nem akarom itt felidézni akkori gondolataimat, órák hosszat tartó elmélkedéseimet. Nem is tudnám. Ellenben emlékszem végső következtetésemre: az akkori történelmi viszonyok, körülmények és adottságok között felelőtlen és bizonyára sok áldozattal járó kaland lett volna kirobbantani a forradalmat a proletárdiktatúra kivívásáért. A Harci Programnak akkori és mostani véleményem szerint is a polgári demokratikus köztársaság kivívására kellett volna felhívnia.

Kétségtelen azonban, hogy a program megfelelt a II. kongresszus határozatainak. Tehát a Központi Bizottság nem tért el a párt politikájától. De tévedett a II. kongresszus! Ez az adott körülmények között megmagyarázható tévedés volt. De tévedés! Az a véleményem, hogy éppen olyan elfogadhatatlan azt állítani egy kollektív testületről, hogy nem tévedhet, mint azt vallani,

hogy a pápa tévedhetetlen. Tény, hogy utólag könnyű bölcsnek lenni, különösen könnyű negyven év távlatából. Akkor azonban rendkívül nehéz volt magam előtt is tisztáznom ezt a fontos problémát. Én sem mértem fel helyesen a körülményeket. Zavarosan kavarogtak bennem az eszmék, a gondolatok. Ma például tisztában vagyok azzal, hogy munkásegység nélkül szó sem lehet proletárdiktatúráról. Akkoriban ezt nem mertem volna állítani. Én már akkor is szerettem volna a proletárdiktatúrát. Szerettem volna megérni, szívvel-lélekkel küzdöttem is érte, de ádázul gyűlöltem Peyer, Mónus, Gömöri, Szeder és a többiek bandáját s mindazokat, akik tudatosan támogatták őket. Ezek a támogatók sokan voltak. Sokkal többen, mint mi. Nem tudtam elképzelni, hogy velük küzdjünk a proletárdiktatúráért.

Az volt a meggyőződésem, hogy a szociáldemokrata pártok azért vannak, hogy meghosszabbítsák a tőke uralmát, és emiatt lehetetlen velük megegyezni. A tőke védelmezőivel hogyan is egyezhetnének meg a tőke ellenségei? Nem szeretném, ha félreértenének: azon a tavaszon úgy véltem, hogy felelőtlen kalandorság a proletárdiktatúra kivívására mozgósítani az embereket. A magam szerény eszközeivel és lehetőségeivel küzdöttem is a munkásosztály hatalmáért, de nem tévesztettem össze vágyaimat a lehetőségekkel.

Másnap folyton csak a Harci Programon gondolkoztam.

Este Júliának beszámoltam kétségeimről és gondolataimról.

Még az asztalon állt egy vázában a vadvirágcsokor, amelyet vasárnap együtt szedtünk. A lámpa fénye visszaverődött a virágokról, s halványkéken ölelte körül Júlia okos, szép, figyelő arcát. Közbeszólás nélkül hallgatott végig. Miután befejeztem, hosszan fontolgatta a választ. A szemét időnként rám emelte.

– A Harci Program a Központi Bizottság álláspontja, tehát el kell fogadnod és meg kell védened, ha kommunistának vallod magad.

– Engem nem kérdezett meg senki, hogy egyetértek-e vele.

– Mit képzelsz?! – csattant fel. – Illegalitásban vagyunk!

– Én megértem, hogy a II. kongresszus résztvevői nem ismerték kellően az itthoni viszonyokat, de a Központi Bizottság ismerte, és igen súlyosan melléfogott.

– Tudod, hogy osztályharc folyik? – szakított félbe hűvösen és szigorúan.

– Tudom.

– A harcban feltétlenül szükséges a fegyelem. Valakinek meg kell szabnia a feladatokat, és valakinek végre kell hajtania őket. Vitatkozni efelett nemcsak nem lehet, de nem is szabad. Mi nem vitatkozunk, hanem harcolunk. Határozat meghozatala után nincs helye a vitának! Van határozat? Van! Tehát végre kell hajtanod.

– Minden feladatot végrehajtok, de azt nem, amit károsnak tartok. Képzeld el, a tanulókör tagjai megkérdezik tőlem, hogyan vélekedem a Harci Programról. Dicsérjem? Vezessem félre őket? Hát nem. Erre nem vállalkozom.

– Szép – komorodott el a feleségem. – Te nem tartod meg a tanulóköri foglalkozásokat, én nem veszek részt a megbeszéléseken, és megtagadom a brosúrák terjesztését, mások megtagadják a szedést, a nyomtatást . . . Ha mindenki a te példádat követné, három nap alatt szétesne a mozgalom.

Terméketlen vita kezdődött. Végül elvesztettem a türelmemet. Elébe toltam a Harci Programot.

– Megbíztak, hogy ismertessem, elemezzem a tanulókörben. Ezt! Hát nem fogom! Helytelennek, hibásnak tartom. Nagyon károsak lehetnek a következményei. Hét órás munkaidő! Hát én nem ettem bolondgombát! Ez lejáratja a pártot. Ebben nem veszek részt.

Júlia elsápadt.

– Szakítani akarsz a párttal?

– Nem, de lemondok a tanulókör vezetéséről, éppen mert féltem a pártot. Megértem és vallom is a pártfegyelem szükségességét. De nem hirdethetem valamiről, hogy jó, ha tudom, hogy rossz.

– De okos vagy – jegyezte meg gúnyosan.

– Gondolkozz. Be kell látnod, hogy igazam van.

– Tehát lemondod a tanulókört?

– Ha ezt kell ismertetnem, le.

– Ezt nem vártam volna tőled – mondta mélységes csalódással.

– Tehát hitvány embernek tartasz?! – kiáltottam szemrehányóan.

Visszahőkölt, mintha megütöttem volna. Felállt, átnézett rám

a vázában álló virágcsokor felett. Láttam, hogy a tekintete elborul. Aztán az arca lassan kipirult.

– Mit gondolsz te rólam?! – csattant fel méltatlankodva. – Bántani akarsz?

– Nem. Nem ezt gondoltam – mentegetőztem.

Nem felelt. Megfordult, besietett a hálószobába.

Haraggal feküdtünk le, forrongó elégedetlenséggel ébredtünk. Szótlanul reggeliztünk, ugyanígy váltunk el. Én még utánaszóltam.

– Gondolkozz!

Mintha nem is hallotta volna, meg sem fordult. Aznap kínosan lassan haladtam a munkával, de megszilárdult bennem az elhatározás, hogy a tanulókörben nem foglalkozom a Harci Programmal, történjék bármi is. Este bementem a munkásotthonba, hogy ezt megmondjam Moldvainak. Amikor megérkezett, kértem, hogy sétáljunk egyet. Azonnal tudta, hogy fontos mondanivalóm van. Feleslegesen nem szoktuk sétálni hívni egymást. Jött. Amint erre alkalom adódott, odacsúsztattam a kezébe a Harci Program összehajtogatott példányát.

– Ebből nem tartok foglalkozást.

Szótlanul rám pillantott. Tíz lépés után feltette a kérdést.

– Miért?

Kifejtettem, hogy mivel és miért nem értek egyet. Legalább egy félórán át beszéltem. Percről percre ridegebben hallgatott.

– Nem éppen a legmegfelelőbb időpont ez ahhoz, hogy a pártban ilyen vitát kezdeményezzünk. Az egység most mindennél fontosabb – szűrte foga között a szót.

– De hát éppen most kell határozni, nem egy vagy tíz év múlva.

– Nem értettél meg?

– Az egységet én is fontosnak tartom, de nem vagyok hajlandó olyan elveket hirdetni, amelyekkel nem értek egyet.

Zsebre gyűrte a füzetet.

– Értem – morogta egy idő múlva. – Ugyebár napi tíz órát dolgozol?

– Néha többet is.

– Fiatal házas vagy. Jól tennéd, ha többet foglalkoznál a feleségeddel.

– De én nem . . .

Nem hagyta befejezni a mondatot.

– Megbízatásod visszavonom – mondta komoran. Megfordult, és otthagyott. Még csak kezet sem fogott velem.

Egyik napról a másikra egyedül maradtam. Rövidesen észrevettem, hogy a tanulókör tagjai és azok, akikről gyanítottam, hogy kommunisták, elkerülnek. Júlia ezt nem tehette, a feleségem volt, de a programról egyetlen szót sem ejtett előttem, én meg nem mertem folytatni a vitát. Beszélgettünk ugyan, de mind a ketten kínosan ügyeltünk rá, hogy még csak célzást se tegyünk a vitánkra. Két egész héten át.

Nem tudtam, hogy ő is gondolkozik észrevételeimen, bár megfigyeltem, hogy Lenin Állam és forradalom című művét többször kézbe veszi.

Júlia egy este hamarabb ért haza, mert én szemináriumot hallgattam. Sugárzó arccal fogadott. A szokásos csók után jelentőségteljesen nézett rám.

– Történt valami?

– Azt hiszem, igazad van . . . Neked van igazad!

– Hiszed vagy tudod?

– Tudom – felelt komolyan, erélyesen, majd hozzáfűzte. – De a feladataimat elvégzem . . . Tehát egyetértünk – mosolygott. – De foglalkozzunk mással . . .

Csak három év múlva derült ki, hogy igazunk volt. Majdnem húsz év telt el, míg megtudtam, hogy a kongresszusi kisebbségnek velünk egyező volt a véleménye.

6

Azt gondoltam, hogy Júlia bölcsen elhallgatta véleményét mindazok előtt, akikkel kapcsolatban állt. Viszont nem kellett tartania tanulóköri foglalkozásokat. Továbbra is éppen úgy megbíztak benne, mint azelőtt. Bennem nem, mert semmiféle megbízást nem kaptam. Ez szörnyen lesújtott. Ha az ember tudja, hogy igaz ügyért küzdött, s emiatt többedmagával közösítik ki, bátran és

megelégedetten tűr. De ha emiatt társai, akiket becsül, mind elhagyják, mit tegyen? Vajon nem rendül-e meg a hite az igaznak tartott ügyben? Az enyém ingadozott, míg Júlia mellém nem állt, de aztán olyan események következtek, amelyek egyéni problémáinkat félresodorták.

Letartóztattak több kommunistát. Köztük volt Fürst és Sallai. Nyilvánvalóvá vált, hogy rögtönítélő bíróság elé állítják őket. Az előző évben hirdette ki a kormány a statáriumot. Békében, amikor nem fordult elő olyan akció, amely ezt szükségessé tette volna. A letartóztatottakat közvetlenül fenyegette a halálos ítélet és annak végrehajtása.

Júlia minden este hírekkel tért haza. Beszámolt nekem arról, hogy világszerte mozgalom indult a megvádoltak megmentéséért. A legnevesebb írók tiltakoztak a statáriális bíróság elé állítás ellen. A tiltakozási mozgalom olyan hatalmas volt, hogy még a Népszava sem vonhatta ki magát a hatása alól. A Szociáldemokrata Párt július tizennyolcadikán követelte az eljárás visszavonását, a statárium megszüntetését. Július tizenkilencedikén pedig ítélt a bíróság... Ugyebár milyen nagyszerűen kitett magáért a Szociáldemokrata Párt? Az ítélet előtti napon tiltakozott. Az angol, a francia, az amerikai írók hamarabb emelték fel tiltakozó szavukat. Hamarabb tudták volna, hogy mi készül?

Júlia azonnal megkezdte a tiltakozó aláírások gyűjtését, mihelyt világossá vált, hogy a két kommunistát a rögtönítélő bíróság elé állítják. Rendszerint az utolsó villamossal tért haza ezekben a napokban. Amikor velem is aláíratta az ívet, már több mint száz aláírás sorakozott rajta. Másnap megkezdtem én is a gyűjtést. Júlia figyelmeztetett, hogy a szakszervezeti tagokat, ha aláírják a tiltakozást, kizárják a szakszervezetből, amennyiben a vezetők tudomást szereznek róla. Ennek figyelembevételével üzemünkben minden nem szakszervezeti taggal aláírattam az ívet. Riemerné segítségével én is több mint száz aláírást gyűjtöttem. Volt háziasszonyom nappal járta végig a szomszédokat és ismerőseit. Büszkén dicsekedett, hogy senki sem tagadta meg az aláírást. (Persze nem szociáldemokrata funkcionáriusok voltak!)

Az íveket aztán Júlia továbbította, ahova kellett. Én meg végigrettegtem az estéket. Házasságkötésünk napjától kezdve mindig aggódtam érte. Tudtam, hogy aki egyszer mint kommunista a rendőrség kezébe kerül, arról nem feledkeznek meg. Júlia próbált megnyugtatni, hogy semmi bizonyítékot nem találtak ellene, hogy háztulajdonos, meg hogy soha semmi gyanúsat nem észlelt a kiszabadulása utáni néhány hetet leszámítva. Végül, mint fő érvvel, azzal hozakodott elő, hogy ha bármi gyanús jelet megfigyeltek volna, az összejöveteleket nem tartanák meg a házunkban. Nyugtatgatott, de nem tudott megnyugtatni. Különösen ezekben a napokban vártam rá sorvasztó aggodalommal a villamosmegállónál, az utcánkban vagy a lakásunkban. Tudtam, ha véletlenül elcsípik az ívekkel, vagy ha valaki felhívja rá a figyelmet, letartóztatják. Minden alkalommal határtalanul megkönnyebbültem, mikor épségben megérkezett.

Aztán egy este már otthon találtam. Sápadt volt. Kétségbeesett. A könnyei ömlöttek.

– Délután kivégezték őket – mondotta csukladozva.

Lassanként erőt vett fuldokló zokogásán. Az üzemben már déltájban megtudták, hogy halálra ítélték a két hőst, s hogy az ítélet végrehajtását megakadályozzák, néhány más üzem munkásaival együtt sztrájkolni akartak, de a szakszervezet vezetői közbeléptek és visszatartották őket. Azt mondták nekik, hogy az ítéletet nem fogják végrehajtani. A rögtönítélő bíróság ítéletét? Ostobák voltak vagy gazemberek?

Nem tudom pontosan felidézni akkori érzelmeimet, de úgy emlékszem, hogy tehetetlen, fogcsikorgató düh forrt bennem, mégpedig nemcsak a kormány, a horthysták ellen, hanem a jobboldali szociáldemokrata vezetők ellen is. Júlia egyik sírási rohamból a másikba esett.

Éjféltájban megsokalltam zokogását. Talán egy kissé durván támadtam rá, hogy amit csinál, az mégiscsak túlzás.

Rám emelte könnyben úszó szemét.

– Ismertem őket . . . Mindig kedvesek voltak . . .

Már virradt, amikor elaludtunk.

Lehetséges, hogy ha nem Júlia a feleségem, a tanulókör vezetéséről történt lemondásom után minden kapcsolatom megszakadt volna a párttal. Így azonban kaptam híreket, és az illegális brosúrákat is elolvashattam. Azután is rendszeresen bejártam a munkásotthonba, részt vettem a szemináriumokon, meghallgattam az előadásokat, de lemondásom után egyetlen elvtárs sem szólított meg, hogy sétáljunk egyet. Már írtam, hogy ez volt az egyetlen lehetőség a bizalmas beszélgetésre. Ugyanis bizonyosak voltunk abban, hogy közöttünk is vannak rendőrspiclik, és akadnak olyan szaktársak – esetleg régi szakszervezeti tagok, akik talán éppen a szakszervezeti egységet féltve hajlamosak mindent elárulni a pártvezetőségnek, ami véleményük szerint sértheti a hivatalos – jobboldali – irányvonalat. Ezért indultunk mindig sétálni, ha fontos dolgot akartunk megbeszélni. Ugyancsak séta közben tájékoztattuk egymást a legújabb hírekről. A lemondásomat követő első hetekben többször is hívtam sétálni az ismerős elvtársakat, de az is, aki nem utasította vissza hívásomat, zárkózottan, egyszavas mondatokkal és szemmel láthatólag kelletlenül felelgetett.

Szerencsére Júlia ellátott munkával. Brosúrákat, röplapokat hozott haza spenót vagy sóska közé rejtve a szatyrában. Egy részüket szétosztogattam a gyárak előtt az ismerős szaktársaknak, a többit a munkásotthonban.

Azon a nyáron nemcsak mint fiatal házasok, hanem mint mozgalmi emberek is folytonos izgalomban éltünk: újabb és újabb letartóztatások történtek. Mind több kommunistát fenyegetett a veszély, hogy a rögtönítélő bíróság elé állítják őket. Tisztában voltunk azzal, hogy ez mit jelent: újabb kivégzéseket.

A bőrgyári munkások készek lettek volna tüntetni, de a szakszervezetek vezetői és a Népszava minden ilyen akciót ellenzett. Ezért az a véleményem, hogy inkább a külföldi alkotó művészek, értelmiségiek, munkások fellépése és felháborodása miatt tettek le Horthyék a további gyilkosságokról, mint a magyar munkásság tiltakozása következtében. Ősszel aztán a Károlyi-kormány megbukott, helyébe Gömbös került. Kormánya megszüntette a statá-

riumot. A letartóztatott kommunisták megmenekültek. A sors iróniája, hogy éppen a fasiszta Gömbös volt kénytelen megmenteni őket, de ezt nemzetközi nyomásra tette.

Számomra felejthetetlen ősz következett. Megszűnt a veszély, amelynek árnyéka elsötétítette napjainkat és együttlétünket is. Én is kezdtem megszokni a bojkottot, amely körülvett. Újra mézesheteinket éltük Júliával. Vasárnaponként kettesben jártuk a pompás őszi erdőket. Szerettük egymást. Aztán jött a tél. Szafnernél, ahogy már megszoktuk, megállt a munka. Reggelenként együtt indultunk el Pestre, Júlia munkába, én a Fővárosi Könyvtárba.

Csak tavasz felé döbbentem rá, hogy Júliát már nem keresi fel senki, és hogy házunkban megszűntek a találkozók. Óhatatlanul felbukkant bennem a gondolat, hogy ennek én vagyok az oka. Hosszú töprengés után bátortalanul kérdeztem meg Júliától, hogy miért maradtak el a találkozók.

– Ez a szokás – nyugtatott meg. – Szükséges óvatosság, elővigyázatosság.

– Értem... Én meg azt gondoltam, hogy miattam.

Elnevette magát.

– Az én ismerőseim bíznak benned. Éppen azért, mert őszinte voltál.

– Elmondtad nekik?! – rémültem meg.

– Nem tehettem mást – mosolygott tovább. – Őszintének kellett lennem, meg az ő véleményüket is kitapasztaltam.

– Hát az én ismerőseim nem bíznak meg bennem... – méláztam el.

– Az bizony meglehet – kaccantott Júlia –, jobban ismernek.

Megértettem a tréfát, de elszomorított, nyugtalanított, hogy az én ismerőseimmel már csak a szakszervezet és a Vörös Segély kapcsolt össze. Gyakorlatilag.

A hónapok teltek. Házasságunk második évében Júlia másállapotba került. Mind a ketten akartuk. Már jó előrehaladott volt az állapota, amikor váratlan látogatónk jött. Első szerelmem.

Vilma már évekkel előbb férjhez ment. A férje vasúti kalauz volt. Sikerült Debrecenbe költözniök. Szabadjeggyel utazott Budapestre, s mivel édesanyámtól megtudta címünket, és vásárlását

gyorsan elvégezte, meglátogatott minket. Este érkezett hozzánk. Mindkettőnket otthon talált.

Az én Vilmám! Megdöbbentem, amikor megláttam, alig ismertem rá, annyira megváltozott. Megviselték az évek. A két asszony gyorsan megbarátkozott, egy volt a szakmájuk. Felemlegettem a múltat, többek között azt is, hogy tizennégy éves koromban megkértem a kezét. Júlia kellőképpen értékelte gyermekkori vállalkozó kedvemet. Sokat nevettek rajtam, én meg szomorúan elmélkedtem az élet kegyetlenségén, amely lehervasztotta Vilma szépségét. Zoltánról is hírt kaptam. Pécsett dolgozott szervezett nyomdában.

Vacsora után tovább beszélgettünk. Júlia kérdéseire Vilma elbeszélte, hogy Debrecenben a városi nyomdában dolgozik, a könyvkötészetben, és négy pengő a heti fizetése, mert nemrégen került oda. Megdöbbenésünket látva sietve hozzátette, hogy többen csak három pengőt kapnak.

– Mennyit kapnak a régiek? – kérdezte Júlia.

– Valamivel többet, talán hat pengőt is – felelte Vilma egyszerűen, s mielőtt Júlia válaszolhatott volna, felállt, hogy már indulnia kell.

Elkísértük a villamosig. Láttam, hogy Júliában forr a harag, de türtőztette magát. A villamosra várakozva mégis megszólalt:

– „Büdös úr-szag, pénz-szag, sehol így nem kábít, / Minden: változásért és újért kiált itt" – idézte Adyt.

Otthon aztán kirobbant.

– Hallottad? Négy pengő egy hétre! – kiáltott indulatosan. Hangja megcsuklott a haragtól.

– Hallottam.

– Tudod, mit jelent ez? Prostitúciót!

– De Vilma nem...

– Vilma nem. De mások, akiknek nincs férjük, esetleg szüleik sincsenek? Hogy élhetnének meg heti három-négy pengőből? Egy ágy heti bére öt pengő! Fel kellene akasztani a nyomorultakat, akik így rontják meg a fiatal nőket. Ha a kezembe kerülnének, megfojtanám őket! Iszonyú! – A szemében könnyek csillogtak. – Nem tudok segíteni rajtuk... Nem tudok segíteni rajtuk! – Lerogyott a székre, zokogott.

A vállára tettem a kezem, de indulatosan ellökött magától.

– Férfiak! Gyűlöllek titeket. Ó milyen aljasok vagytok! Szándékosan fizettek ennyit, hogy a testünket is megkaphassátok.

– De Júlia... – motyogtam.

Az asztalra könyökölt, tenyerébe temette arcát. Leültem vele szemben, vártam, míg lecsillapul. Hirtelen felemelte a fejét.

– Ha lányom lesz, megfojtom. Igen! Inkább megfojtom, mint hogy ilyen sorsra jusson!

Ólomsúlyú csend ereszkedett ránk, amelyet csak Júlia hüppögése tört meg. Úgy rémlett, végtelenül hosszú idő telt el, miközben figyeltem őt. A keze ökölbe szorult, majd az erőltetéstől lassan kivörösödött. Vízzel kínáltam. Megitta.

– Fel kellene akasztani őket – szólalt meg már nyugodtabban.

– Kiket?

– Kiket? Hát Horthyt, a minisztereket, csatlósaikat, hóhéraikat...

– Attól tartok, hogy nem lesz elég fa – jegyeztem meg.

Váratlanul elnevette magát.

– Ne haragudj, elvesztettem az önuralmamat... Jajveszékeléssel nem megyünk semmire, nem segíthetünk rajtuk. A holtakat, a meggyilkoltakat nem lehet feltámasztani, az elszenvedett kínokat nem lehet jóvátenni, a meggyalázott nők keservét nem lehet visszacsinálni. De ennek a rendszernek pusztulnia kell, még azt sem bánom, ha vele pusztulok...

Hittem neki. Egyetértettem vele.

– Mondd, megérjük? – kérdezte fájdalmasan.

Nem kellett biztatnom, éppúgy élt benne a reménység, mint bennem.

Kislányunk született. Júlia két hétig szoptatta, közben édesanyámat elhívtuk hozzánk. Ő gondozta a kicsit. Főzött. Ellátta a háztartást. Gyorsan beleilleszkedett az életünkbe. Azt hiszem, megnyugtatta őt, hogy könyvespolcunkon ott ékeskedett a Biblia, két szobánkban pedig a fő helyen ott függtek a szentképek, bár gondolom, lappangott benne a gyanú, hogy nem hiszek istenben. Júliával együtt, mint afféle jámbor, feltűnést kerülő polgárok, az egyházi adót fizettük – végrehajtás terhe alatt amúgy is muszáj volt. Édesanyám előttünk soha nem emlegette a templomot.

Kislányunk születése után néhány héttel megtudtam, hogy a Központi Bizottság egyik tagja tart előadást a munkásotthonban. Szafnernél éppen nem dolgoztunk, mert beállt a téli nagy szünet. Semmiképpen nem akartam elkésni az előadásról, ezért azon a napon korábban indultam haza a Fővárosi Könyvtárból. Idejében értem a munkásotthonba. Beszélgetve várakoztunk. Nyolc-tíz perccel az előadás megkezdése előtt azonban beállított egy rendőrtiszt. Az összejöveteleken, a szakszervezeti taggyűléseken mindig is részt vett rendőrtiszt, a kis létszámú ismeretterjesztő előadásokon ellenben nem mindig. Ezért minden beavatott meglepődött. Néhányan azonnal kisiettek, hogy a Központi Bizottság tagját figyelmeztessék a veszélyre – körözött kommunista volt. Mi többiek a gyűlésterem ajtaja előtt tanakodtunk, hogy mit csináljunk. Egyetértettünk abban, hogy az előadást meg kell tartani, mert ellenkező esetben gyanús lehet a rendőrtisztnek. De ki tartson előadást és miről? Senki nem volt felkészülve, hogy aznap ismeretterjesztő előadást tartson, mégpedig teljesen közömbös tárgyról, amely nincs közvetlen kapcsolatban a munkásmozgalommal. A percek irgalmatlanul gyorsan teltek. Elhatároztam magam.

– Vállalom – jelentettem ki. – Néhány percet adjatok, hogy felkészülhessek. Megtartom az előadást.

– Miről? – kérdezte Horvát.

– A Föld történetéről.

Meg voltak lepődve. Még egyszer sem tartottam előadást. Megriasztotta őket a téma is. De nem volt mit tenni.

– Próbáljuk meg – egyezett bele Horvát tehetetlenül. Aztán rám mosolygott. – Legalább értesz hozzá?

– Valamennyire.

– A téma jó. De vigyázz, ha nem sikerül, baj lesz – mondta, s besietett a terembe a rendőrtisztet üdvözölni.

Néhány somyi vázlatot készítettem, hogy beszéd közben el ne veszítsem a fonalat. Aztán bementem én is. Horvát, mintha akkor találkoztunk volna, tiszteletteljesen üdvözölt, majd felkért, hogy tartsam meg előadásomat. Vakmerő ötlettel kezdtem hozzá.

– Úgy látszik, a szaktársak nem tudtak földgömböt szerezni, de itt van a világ térképe, szükségből ez is megteszi... – Rámutattam

az előadói emelvény mögött a falra függesztett térképre, amelyet a másik előadásra készítettek oda. Később felhasználtam Wegener kontinensek mozgásáról szóló elméletének illusztrálására. Akkoriban éppen geológiával foglalkoztam. Tehát meglehetősen frissen élt bennem Földünk története. Azt hiszem, lekötöttem a figyelmet, s valóban sok új dolgot ismertettem, mert akkor még Wegener elméletéről kevesen tudtak. Beszéd közben még azt is megfigyeltem, hogy Horvát egyre jobban megkönnyebbül.

Megtapsoltak. A rendőrtiszt gratulált, majd az iránt érdeklődött, hogy melyik egyetemen tanítok. Nem tudtam nem diadalmaskodni, odavágtam neki, hogy egyiken sem, hanem a Szafner bőrgyárban dolgozom és tímársegéd vagyok. Paffá lett. Le volt taglózva.

Horvát hosszasan szorongatta a kezemet. Megkönnyebbültünk. Elhárítottam az illegális összejövetel leleplezését.

Júliának természetesen még aznap este eldicsekedtem az előadásommal és a sikeremmel. Büszke voltam, ez volt az első, nagyobb csoport előtt tartott beszédem.

Két hét sem telt el. Házkutatást tartottak nálunk. Júlia meg én Pesten voltunk. Ő dolgozott, én a könyvtárban olvastam. Édesanyám bátor tiltakozása ellenére felkutattak mindent. Hatan vagy nyolcan lepték el lakásunkat. Gorombák voltak és szemtelenek. Édesanyám méltatlankodott, mert miután a gyerekszobával végeztek, beterelték oda, és egy rendőr mindaddig őrizet alatt tartotta, míg a többiek mindent át nem kutattak. Nem találtak semmi kompromittáló dolgot, pedig még a szentképeket is leszedték a falról, és a képeket védő kartonlapokat is felfeszítették.

Este mulatva-kacarászva csináltunk rendet, miután Júlia elővarázsolta, majd pillanatok alatt eltüntette a rendőri szemek elé nem való füzeteket, az illegális irodalmat. Ámuldoztam.

Júlia jobban mulatott rajtam, mint a rendőrség felsülésén, mégis megjegyezte:

– Kár volt letaglózni azt a rendőrtisztet...

– De csuda nagy élvezet volt – nevettem vele. – Egyébként az előadásom keltett gyanút?

– Lehet, hogy én is – fűzte hozzá Júlia. – A rendőrök előtt csak a részeges munkás nem gyanús.

Mi ezzel le is zártuk az ügyet. Horvát azonban nem. Ezután többször is megkért, hogy tartsak előadást. Kérésének eleget tettem.

8

Ennek ellenére még több mint egy évig kellett várnom, míg újra megbíztak bennem az elvtársak. 1935 őszén Júlia hazahozta a Komintern VII. kongresszusának rövidített – de mennyire rövidített! – jegyzőkönyvét.

Az az este, az az éjszaka örökre felejthetetlen marad számomra. Mivel én érkeztem haza előbb, szokás szerint megvártam Júliát a vacsorával. Ő, mielőtt egyetlen szót is váltottunk volna, megnézte a kicsit. Már aludt. Néhány percig gyönyörködtünk benne, aztán meghallgattuk édesanyám beszámolóját a nap eseményeiről, mármint arról, hogy mikor mosolygott, mit evett a kicsi, és általában hogyan viselte magát. Aztán megvacsoráztunk.

Csak miután az asztalt leszedtük, akkor vette elő a brosúrát a szatyrából. Természetesen még nem olvasta. Nem volt ideje rá. Egyszerre fogtunk hozzá. Én valamivel gyorsabban olvastam, mint ő, míg rá vártam, oldalról oldalra volt időm átgondolni Dimitrov beszédének éppen soron levő részét.

Ahogy előrehaladtunk az olvasásban, egyre inkább megkönnyebbültem. Ugyanis... Ugyanis... hazudnék, ha azt állítanám, hogy teljesen és föltétlenül bizonyos voltam igazamban. Júlia ugyan egyetértett velem, de kívüle senki. Igaz, kétségeimről nem is beszéltem senkivel, amióta lemondtam a tanulókör vezetéséről. De éppen abból, hogy a párttagok, akiket ismertem, kerülték velem a beszélgetést, arra a következtetésre jutottam, hogy véleményünkkel egyedül vagyunk, és mindenki helyesli a Harci Programot.

Dimitrov beszédét olvasva mind jobban elöntött az öröm. Úgy éreztem, Júliát is. Tudom, felette valószínűtlen ilyet állítani és leírni, de mi Dimitrov beszédét csókokkal, mégpedig egyre szenvedélyesebb csókokkal fűszereztük és ünnepeltük. Nemcsak a beszédnek örültünk, nemcsak az addig homályos vagy félreértett problémák tisztázásának, hanem egymásnak is, és annak, hogy a mi

még megfogalmazatlan gondolatainkat végre megfogalmazta, kimondta, megerősítette a kommunista pártok legfelsőbb testülete. Számunkra olyan volt a beszéd, mint a felhők közül felsugárzó nap: világossággal, fénnyel árasztotta el gondolkodásunkat és érzelmeinket.

Dimitrov beszéde végtelenül boldoggá tett minket. Ez az igazság. Higgyék el nekem, akkoriban magánéletünk és közéleti tevékenységünk, vagyis a mozgalomban végzett munkánk teljesen összeforrt. Kevés olyan boldog éjszakára emlékszem, mint amilyen az az őszi volt, amelyen megismertük, végiglelkendeztük Dimitrov beszédét. Nem tudom, meddig maradtunk ébren, de abban csaknem teljesen bizonyos vagyok, hogy már hajnal felé járhatott az idő, amikor elaludtunk. Reggel mégis boldogan, felajzottan mentünk munkába.

Már azon az éjszakán meg voltam győződve arról, hogy a Komintern VII. kongresszusa után új lehetőségek tárulnak fel az egész nemzetközi munkásmozgalom előtt, és megnyílik számunkra is az addiginál eredményesebb küzdelem útja. Harcos munkásegység... népfrontkormány... nemzeti-népi egység a fasizmus ellen... Ezek a fogalmak, ezek a lehetőségek, ezek a feladatok kavarogtak bennem. Biztosabbnak, szebbnek láttuk a jövőt.

– Igen! – állapítottuk meg boldogan. – Ez az igazi Harci Program!

Mind a ketten feszült várakozással lestük a híreket. Teltek a hetek, múltak a hónapok... Elmúlt az év.

Mivel Júliának kapcsolatai voltak a párt Központi Bizottságával, estéről estére ugyanazzal a kérdéssel fogadtam: mi újság. A legtöbbször leverten, olykor ingerülten, néha haragosan válaszolta, hogy semmi. A tény az, hogy kevés hír jutott el hozzánk a Központi Bizottság munkájáról, de Dimitrov beszéde, a Komintern határozatai alapján megtett intézkedésekről szóló híreknek el kellett volna jutniok hozzánk. Mivel ilyen hírről nem értesültünk, egyetlen következtetést lehetett levonni. Levontuk: a Központi Bizottság nem foglalkozik megfelelően a határozattal. Nagyon óvatosan fogalmaztunk...

Arról azonban természetesen értesültünk, hogy Spanyolország-

ban létrejött a népfront, és győzött a februári választásokon. Áprilisban a csehszlovák párt kongresszusa is kimondta, hogy népfrontkormányra van szükség.

Itthon azonban nem történt semmi áprilisban sem. Növekvő türelmetlenséggel, majd mind nagyobb aggodalommal, kezdődő meghasonlással, hogy ne mondjam, kétségbeeséssel vergődtünk azokban a hónapokban, amelyek a Komintern VII. kongresszusát követték, mert a mi pártunkban nem történt semmi, vagy ha történt is, mi nem tudtunk róla. Pedig már közeledett a háború. Mind a ketten úgy láttuk, hogy visszahozhatatlan, értékes hónapok múlnak el. Úgy éreztük magunkat, mint a rab, akit kiszabadulása pillanatában újra megláncolnak. 1936 tavaszán az aggodalom mellett a gyanú is sarjadozott bennünk, hogy valakik nem értik Dimitrov beszédét. Nem tudtunk, nem is tudhattunk akkor a többi testvérpárt állásfoglalásáról, de következtettünk: ha a Komintern elfogadta Dimitrov beszámolóját, akkor a többi párt annak szellemében formálja politikáját... Májusban – ezt nem lehetett eltitkolni a sajtóban – Franciaországban a választásokon győzött a népfront. Ott is...

Valóban értékes hónapok múltak el! Én napról napra vártam a felszólítást, hogy kezdjük meg újra a tanulóköri foglalkozásokat, hiszen igazam volt, bebizonyosodott. De senki nem szólt hozzám sem a Komintern határozatáról, sem Dimitrov beszédéről, sem a népfrontkormányról. Teltek a hetek. Csak júniusban ismertük meg az ideiglenes pártvezetőség határozatát, amely a Komintern VII. kongresszusának határozatán alapult és a magyar demokratikus köztársaság kivívásáért, a béke megőrzéséért, a földreformért, a demokratikus jogok védelméért hívott küzdelemre. Tehát feltárult előttünk is a lehetőség, hogy megteremtsük a nemzeti egységfrontot a fasizmus, az önkény és a háború ellen. Nemcsak megkönnyebbültünk, hanem végtelenül örültünk.

Ezzel egy időben jött a csapás.

Júlia értetlenül, végtelen aggodalommal beszélte el nekem, hogy ideiglenesen feloszlatták a pártszervezeteket. Nem tudta, miért. Nem tudtuk kitalálni, miért. Éppen akkor történt ez, amikor a széles körű tevékenység és küzdelem útjai feltárultak előttünk. Egy-

szerre megszűnt a lehetőség, megsemmisült az eszköz, a szervezet, amely ezt a küzdelmet megszervezhette és vezethette volna. Csapásnak tartottuk, az volt. Megszűnt a párt mint szervezeti egység, csak párttagok, itt-ott pártcsoportok maradtak... Később megtudtuk, hogy pártértekezlet lesz s vele választások.

Az ideiglenes vezetőség határozata után Horvát mosolyogva-szégyenkezve szólított meg, és sétára hívott. Négy év óta először.

– Most már belátom, igazad volt... Ne hánytorgassuk a múltat... Elhatároztuk, hogy téged kérünk fel egy tanulókör vezetésére. A téma: a Komintern VII. kongresszusa. Az anyaga itt van.

Meg sem kérdezte, hogy vállalom-e, a választ leolvasta az arcomról.

– Megkérlek, hogy minél szélesebb körben, de a szükséges óvatossággal ismertesd a teendőket. Az új stratégiai célokat. – Átnyújtotta a füzetet. – Ismered?

– Valamennyire – hazudtam, mert szerettem volna magamnak is egy példányt. Egyébként már részleteket tudtam belőle idézni.

Újra megkezdtem a propagandista munkát. Míg jó volt az idő, a Duna-parton vagy a Hűvösvölgyben jöttünk össze a tanulókör tagjaival. Télen kellő elővigyázatossággal valamelyikünk lakásán.

Tanultunk tehát. Gondolkoztunk is. Természetesen figyelemmel kísértük a Szociáldemokrata Párt munkáját, politikáját és a Népszavát. Én magam a Népszava igen sok cikkén felbőszültem – rendszeresen rágalmazta a Szovjetuniót –, de mindig részt vettem a lap terjesztésében. Mi, tímárok mindig a szakszervezetben igyekeztünk érvényesíteni a munkások érdekeit, nem maradtunk el tőle, mint például a cipészek egy része. Bármennyire gyűlöltük is a Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetőit, magát a pártot mindig megvédtük a támadásoktól. Éppen ezért különösen figyeltük az SZDP XXXI. kongresszusát. Ott ismét Peyer beszélt, többek között a spanyol szabadságharcról is. Az ő pongyolának is alig nevezhető stílusában a következőket hangoztatta: „Nem is azok állnak szemben egymással, akik annak az országnak polgárai, hanem az idegenek, akik nem a véráztatta ország népének érdekét, hanem idegen politikai érdekeket szolgálnak." Júlia olvasta fel nekem ezt a mondatot.

– Mit szólsz hozzá? – kérdezte.

– Egyenlőségi jelet tesz a törvényes kormányt segítő önkéntesek és az ellene beavatkozó német és olasz fasiszták közé. Világos, hogy az előbbiekre céloz. Mindig is aljas volt, az is marad.

Júlia keserűen mosolygott, odalépett a könyvespolchoz, leemelte Byron Don Juanját, belelapozott.

– „Herélt, rongy lelke csak kettőt szeret: / a láncot, amit önmagán visel, / s amit másokra buzgón ráveret" – olvasta gyűlölettel, majd saját szavaival folytatta: – És gyűlöl mindenkit, aki le akarja tépni a láncokat.

9

A következő években életünket mind jobban beárnyékolta a közelgő háború s a növekvő terror. Júliával külön-külön részt vettünk a propagandaanyagok terjesztésében. Tanulókörök, szemináriumok, Vörös Segély; füzetek, illegális röplapok terjesztése, beszélgetések: körülbelül ennyiből állt abban az időben a mozgalmi munkám. Sok gondom volt azzal, hogy hol tartsuk meg zavartalanul és viszonylagos biztonságban a tanulóköri foglalkozásokat. Télen magánlakásokban is veszélyes volt összejönni, nyáron a szabadban sem volt veszélytelen, mert a cirkáló csendőrök még a Dunaparton is igazoltattak minket, s nehéz volt nekik megmagyarázni, hogy csak beszélgetünk a friss levegőn. Szerencsére egyszer sem kísértek be minket.

Az egyik karácsonyon Júlia váratlan meglepetést szerzett: vitéz uzsoki báró Szurmay Sándor altábornagy Vadászemlékek, horgászélmények című könyvét vette meg nekem, melyhez vitéz József királyi herceg írt előszót. Amikor megláttam a könyvet, nemcsak meglepődtem, hanem meg is hökkentem: mit csináljak én ezzel?

– Azt javaslom – mosolygott Júlia –, hogy a tanulókörben horgásszatok. És vigyétek magatokkal Szurmayt.

Megfogadtuk a tanácsát. A tanulókör tagjai kiváltották az állami horgászjegyet. A foglalkozásokon bedobtuk a vízbe a készséget, magunk mellé fektettük Szurmayt, és abban az évben még egyszer

átvettük Lenin rendelkezésünkre álló műveit. Minden összejövetelünkön megvitattuk a nemzetközi helyzetet is.

Már a második alkalommal ránk dörrent egy csendőrjárőr.

– Mit csinálnak maguk itt?

– Horgászunk.

– Állami jegyük van?

Átnyújtottuk a vezetőjüknek. Megnézte őket.

– Mi az a könyv? – komorodott el.

Szerényen, belül mosolyogva adtam a kezébe. Gyanakodva nyitotta fel. Megnézte a címet. A pökhendiség szemmel láthatóan rohamosan olvadt le róla. Átpörgette a lapokat. A könyv, magától értetődik, a képeknél nyílt ki: tábornokok, főherceg, szerb király. Csendes diadallal figyeltem, ahogy testtartása megmerevedik. Tisztelettel visszanyújtotta a könyvet.

– Tessék, uraim – bátorkodott tisztelettel mosolyogni. – Van eredmény?

– Még nincs.

– Sok szerencsét! – Tisztelgett, s ezzel el is pályázott.

Ettől kezdve a könyv fedezete alatt nyugodtan összejöttünk. Hálásak voltunk Szurmaynak, József királyi hercegnek és főleg Júliának, mert a csendőrök ezután messziről tisztelegtek nekünk. Sokszor velünk tartott Júlia is. Néha fogtunk is valamit, főleg keszeget, menyhalat, márnát és néha harcsát. Testvériesen megosztoztunk rajtuk. Az évi mérleget aktívával zártuk: fejenként jóval több mint négy pengő árú halat fogtunk. A biztonságot nem értékeltük pénzben.

10

A háború kitörése után előbb megfogyatkoztak, aztán negyvenben csaknem teljesen elmaradtak a szömörceszállítmányok. Szafnernél ugyan még nem akadozott a munka, de mindnyájan sejtettük, hogy a tél beálltával sokunknak fel fog mondani. Meg kell állapítanom, hogy Szafner elég becsületesen járt el. Már augusztusban összehívott minket, és tudtunkra adta, hogy a következő évben nem tudja teljes létszámmal folytatni a munkát, tehát aki

talál alkalmazást, fogadja el, mert tavasztól csak néhány munkásra lesz szüksége. Mi egymás közt megegyeztünk, hogy a fiatalok valamennyien keressenek maguknak munkát. Szafnert így akartuk kényszeríteni az „öregek", a negyven-ötvenévesek megtartására. A fiatalok közé soroltam magamat is.

Addig nem dolgoztam igazán nagy bőrgyárban, de semmi sem vonzott egyikbe sem. Haboztam, hogy melyikbe törekedjem. Akkor már elég bőven adódott munkaalkalom. Mielőtt döntöttem volna, a munkásotthonban megszólított egy ismeretlen ember.

– Kovács József vagyok – mutatkozott be. – Bőripari üzemem van Csepelen. Hallom, hogy Szafner úrnál megszűnik a munka. Nem jönne hozzám?

Megegyeztünk, hogy vasárnap délelőtt meglátogatom, s akkor megbeszéljük a feltételeket. Látatlanban nem akartam ígéretet tenni. A tanulóköri foglalkozást délutánra tettük át, hogy elmehessek körülnézni. Reggel nyolcra ott is voltam Kovács üzemében. Végignéztem a műhelyeket, tájékozódtam az üzem jellegéről. Tizenegyre megegyeztünk heti negyven pengő fizetésben és abban, hogy havonta kikészíthetek egy lóbőrt, de erről senkinek ne szóljak.

Szafner sajnálkozott, amikor felmondtam. Attól kezdve Csepelen dolgoztam. A lóbőrt minden hónapban megkaptam, s egy ottani cipészmesternek adtam el. Ahogy a feketepiaci árak emelkedtek, egyre többet kaptam a lóbőrért. Végül is a fizetésemet amolyan borravalónak tekintettem. Horvátnak természetesen beszámoltam, hogy a fizetésem ezer, majd kétezer pengő fölé emelkedett. Én is felemeltem a Vörös Segélynek juttatott összeget havi száz, majd kétszáz pengőre.

A háború alatt nem nélkülöztünk, de Júliával egymást nagyon is. Hajnalban indultam el otthonról, és majdnem mindig késő este vetődtem haza. Alig maradt időnk a beszélgetésre. A Fővárosi Könyvtárba sem járhattam már, mert Kovácsnál télen sem szünetelt a munka. Legfeljebb könyveket vihettem volna haza, de otthon sem maradt időm az olvasásra. Tehát a nagy keresetnek sok hátránya is volt.

Viszont megismerkedtem és kapcsolatba kerültem a csepeli

kommunistákkal. Velük folytattam a Népszava-agitációt. Az ottani munkásotthonban találkoztam először a jóságos, bölcs, mindig szellemes, mindig higgadt Kalamár Józseffel. Megbarátkoztunk. Meg is szerettük egymást. A felszabadulás után is többször találkoztunk. Én Csepelen a József utcai lakásán kerestem fel, ő engem a lakásunkon, Piskolton. Látogatása ünnep volt számunkra, mert Júlia is nagyon megszerette. Egyszer figyelmeztettem, hogy nagyon sokat dolgozik. Elnevette magát. „Eleget pihenünk majd a sírban" – mondotta. Egyik legjobb barátom volt. Tiszteltem, szerettem. Átvészelte a horthysta rendőrség üldözését, megmenekült a nyilasok elől, akik kézre akarták keríteni, túlélte a bombázásokat, az ostromot. Aztán ... 1956-ban meggyilkolták az ellenforradalmi banditák.

II

1944. március tizennyolcadikán részt vettem egy műsoros esten a Csepeli Munkásotthonban. Major Tamás elszavalta Petőfitől A kutyák dala és A farkasok dala című verseket. Ma már szinte felfoghatatlan lelkesedéssel hallgattuk. Olyan hatást váltottak ki bennünk, mint a legnagyszerűbb forradalmi dalok. Azok is voltak akkor. Szakasits Árpád mondott beszédet. Nagyon megtapsoltuk. Ez volt utolsó legális fellépése azon a tavaszon, mert másnap már illegalitásba kellett mennie.

Másnap gyanútlanul mentem be az újpesti Kolozsvári utcai munkásotthonba. Ott azzal fogadtak, hogy a németek megszállták az országot.

Nem sokkal rá megkezdődtek a bombázások.

Azt hiszem, nem vagyok gyáva, de a bombázások alatt rettegtem. Egyszer közvetlenül fenyegetett a halál. Már megszoktuk – ahogy lehetett – a bombázásokat. A légitámadások alatt az óvóhelyre sem mentünk le, mert a környékünket még nem érte bomba, s nagyobb épület sem állt a közelben. Éppen az erős bakokon álló táblán dolgoztam a légitámadás alatt, közben persze ki-kinéztem az ablakon. Egyszer csak láttam, hogy két összeláncolt bomba hullik le tőlem alig tíz méternyire, s befúródik az úttestbe. Azonnal a tábla alá

vetettem magam. Összehúzódtam, s vártam a robbanást. Ámde, amint tapasztalhatják, elmaradt. Amikor pedig a két bomba kiemeléséhez fogtak, valamilyen ürüggyel eltávoztam az üzemből. No, nem félelemből, csak hát nem szeretem nézni az ilyesmit!

Az első súlyos bombázások után Júliát két kislányunkkal kitelepítették Nagysarlósra. Velük mentem, tudni akartam, hogyan fognak ott élni. Mielőtt valahova beutalták volna őket, elsiettem Mezeihez, egykori munkatársamhoz, megnézni, lenne-e náluk szabad szoba. Jól emlékeztek rám. Örömmel fogadták családomat, annál is inkább, mert egyik szobájukat lefoglalták a kitelepítettek számára.

Amiről csak lehetett, gondoskodtam. Megnyugodva tértem vissza.

Először váltam el Júliától hosszabb időre. Ő magára maradt az ismeretlen városban. Nemcsak tőlem szakadt el, hanem megszokott életétől is, munkájától és a mozgalomtól is – gondoltam, s vele éreztem.

Mint oly sokszor, ezúttal is tévedtem. Júlia a munkásmozgalomtól nem szakadhatott el, mert az benne élt. Nem egyedül hagytam, hanem egy városban. A két iskolába járó gyermek ellátása mellett töméntelen szabad ideje maradt. Belecsöppent a városkába, amely ugyan nyugalmasnak s tespedtnek látszott, de az emberek tele voltak kétségekkel, s rettegtek a jövőtől. Ott sem hitt már senki a régen megunt, ezerszer ismételgetett frázisokban. Ott is tudta majdnem mindenki az újságokról, hogy elkendőzik a tényeket. Ezért a városka polgárai úgy várták az igaz szavakat, mint a kiszáradt szántók az esőt. Júlia pedig bővelkedett bennük, és fáradhatatlanul osztogatta őket. Mindenkivel szóba állt, akivel csak lehetett; a tanítókkal az iskolában, ahova a gyerekek jártak; az orvosokkal, akikhez tanácsért fordult; az asszonyokkal, akik tele voltak panasszal; a tímársegédekkel, akikkel Mezei ismertette meg; a szociáldemokrata kisiparosokkal, s az ő révükön a kisgazdapárti helyi politikusokkal, akik örömmel fogadták: közébük cseppent egy szép asszony, aki sokkal tájékozottabbnak bizonyult mindegyiküknél.

Mindezt akkor tudtam meg, amikor hat hét múltán sikerült őt meglátogatnom. A viszontlátás édes örömei után sétáltunk egyet.

Óriási meglepetésemre majdnem minden második-harmadik ember – férfi, nő egyaránt – köszönt neki.

– Ilyen sokan ismernek? – ámuldoztam.

– Mindenki ismer – szögezte le egyszerűen. Elmondta, hogy két hete felkérették a városházára, s ott egy tisztviselő sokkal jobb, bútorozott lakást ajánlott fel neki egy deportált zsidó ügyvéd házában. – Visszautasítottam. Jó nekünk Mezeiéknél. – Hirtelen felnevetett. – Képzeld el, egy kisgazdapárti ügyvéd meghívott, és tanácsot kért tőlem, hogyan foglaljon állást a szociáldemokratákkal való együttműködéssel kapcsolatban. Ilyen nagy tekintély lettem én. Hát a tanácsot megadtam neki... Viszonylag könnyen boldogultam vele, a szíve mélyéig németellenes volt.

– Volt?! – ütődtem meg.

– Igen. Volt. Most már antifasiszta – magyarázta mosolyogva.

De Júlia nem dicsekedett. Még nekem sem. Mezei mondta el, hogy egykori mesteremet, Pádárt is beléptette a Szociáldemokrata Pártba, és ő szervezte meg a külföldi rádióadók csoportos hallgatását és... és...

Ámuldoztam és azon tűnődtem, hogyan sikerült mindez Júliának.

Bizonyos, hogy szépsége teljében levő asszony volt. Pesten is megfordultak utána az utcán, hogyne keltett volna feltűnést Nagysarlóson. Pesti szemmel nézve is jól és ízléssel öltözött, a nagysarlósiak szemében meg éppen nagyon jól. De csupán ez nem magyarázhatja meg sikereit. Feltétlenül hozzájárult mindehhez jó fellépése, műveltsége, megnyerő és közvetlen modora, választékos beszéde és politikai éleslátása.

Visszautazásom alatt kissé megmosolyogtam magam amiatt, hogy aggódtam Júliáért. Hihetetlenül gyorsan megtalálta ő a helyét Nagysarlóson is.

Szeptemberben látogattam meg utoljára, mert aztán elvágtak tőle a szovjet csapatok. Szerencsére két lóbőr teljes árát vittem el neki. Ezért ő meg a gyerekek elszakíttatásunk alatt sem nélkülöztek.

Miután Júlia és a gyerekek Nagysarlóson maradtak, csak két vagy három héten át jártam otthonról Csepelre. A légiriadók miatt néhányszor csak dél felé jutottam el munkahelyemre. Kovács ezért

azt javasolta, hogy aludjam nála, az irodában minden este megágyaznak nekem. Indítványát elfogadtam, mert a légitámadások miatt veszélyesnek tartottam a mindennapi utat a városon át. Édesanyám egyedül maradt. De, ha csak lehetett, havonta legalább egyszer meglátogattam. Amúgy is el kellett mennem Újpestre, hogy ne szakadjon meg az érintkezés a szaktársakkal.

A mi csoportunk nem oszlott szét. A német megszállás első napjaitól kezdve megbénították a szakszervezetek működését. Tudomásunk szerint fasiszta kormánybiztosokat neveztek ki a szakszervezetek élére. Ezután én is megkaptam a Szaktanács nevében kiadott, Kabók Lajos által aláírt felhívást, hogy továbbra is fizessük a szakszervezeti díjakat. Több szaktárssal megbeszéltük a teendőket. Az a gyanúnk támadt, hogy az akkori körülmények között valamilyen legális, tehát fasiszta szakszervezetet akarnak létrehozni.

– Ezt támogassuk? – tettük fel magunknak a kérdést. – Hát nem!

Ellenben szakszervezetünket továbbra is fenn akartuk tartani, illegálisan. Ezért elhatároztuk, hogy a tagdíjakat továbbra is fizetjük Horvátnak. Futotta a lóbőrökből. Szakszervezeti csoportunk tehát tovább működött.

Csoportunk tagjaival utoljára a nyilasok uralomra jutása után Riemernénél találkoztam egy ködös novemberi estén. Minden jelenlevő megkapta a feladatát: akadályozza meg üzemének kiürítését, a gépek, anyagok, bőrök nyugatra hurcolását. Ez sikerült is. Az ország legnagyobb bőripari üzeme a felszabadulást követő napon teljes készenlétben állt a termelésre. Akkor tudtam meg, hogy Szafner bőrgyárát bomba- és gyújtóbomba-találatok érték, és teljesen leégett.

A feladatomat végrehajtottam. Kovács üzeméből a német megszállás után amúgy sem adtunk be bőrt a hadseregnek. A nyilasok uralomra jutása után leszereltük a gépeket, alkatrészeiket halomba hordtuk és mésszel-cserlével megfelelően bepiszkítottuk. Csak szakértő állapíthatta meg, hogy nem ócskavas van ott felhalmozva. Minden megmaradt.

Amikor az első szovjet katonát megláttam az utcán – egy aknavetőt húzott szánon –, azonnal elindultam Nagysarlósra. Akkor már több mint három hónapja semmi hírt nem hallottam a családomról.

Ránk zúdulnak a feladatok

(Doromlai önéletrajzának hatodik része)

I

1945. január tizennegyedikén indultam el Nagysarlósra. Édesanyámtól nem tudtam elbúcsúzni, mert akkor még a pesti oldalon folytak a harcok, tehát Újpestre lehetetlen volt eljutnom. A hátizsákomba beletettem két legfontosabb szerszámomat, a blanzsírt és a hozzá való acélt. Azt reméltem, hogy Pádárnál majd csak kapok munkát, míg vissza nem térhetek Újpestre vagy Csepelre. Vittem magammal másfél kilónyi cukrot, ugyanannyi sót. A frissen esett hóban nehezünkre esett a járás. Ugyanis mire kiértem a városból, többen is csatlakoztak hozzám. Valamennyien férfiak, szintén a családjukhoz tartottak. Nappal gyalogoltunk, ha ránk esteledett, az elhagyott házakban húzódtunk meg. Rendszerint tüzet is raktunk, de edény hiányában főzni nem tudtunk. A nagy hóban útitársaim elég hamar elfáradtak. Nem kis büszkeséggel állapítottam meg, hogy mindvégig én bírtam a legjobban a gyaloglást. Érthető, húszévi tréning volt mögöttem. Az utakat majdnem mindenütt érintetlen hó borította, mert lehetőleg kerültük az országutakat, amelyeken igen nagy volt a forgalom, és az a veszély is fenyegetett, hogy hadifogságba kerülünk, vagy közmunkára fognak be.

Az utakat még töretlen kukoricaföldek szegélyezték, néhol behavazott, kilőtt tankokat, árokba fordult személy- és tehergépkocsikat láttam. Az első napon a sima hómezőn gyanús domborulatok vonták magukra a figyelmemet. A hó alól itt-ott kilátszott a német egyenruha.

Negyednap déltájban érkeztem meg Nagysarlósra. Egyenesen Mezeiékhez mentem. Az asszonyt a konyhában találtam, az első pillanatban nem ismert rám. Gyanakodva nézegetett. Az arcomat

ötnapos borosta borította. Hirtelen dermesztő aggodalom áradt szét bennem.

– A feleségem? – kérdeztem.

Mezeiné azonnal rájött, hogy ki vagyok. Megkönnyebbülten sóhajtott fel. Az arca felderült, aztán hozzám szaladt, hevesen átölelt és megcsókolt.

– Doromlai elvtárs! Már attól tartottunk, hogy... – Megakadt. Azelőtt sohasem nevezett elvtársnak.

– Hol van a feleségem? A gyermekek? – kérdeztem, miután kibontakoztam a karjából. – Itt laknak?

– Itt bizony! Azt nem tudom, hogy Juliska hol van ebben a pillanatban, de a gyermekek az iskolában vannak. Ott lesznek délig.

– Hogy vannak?

– Jól. Egészségesek. De üljön már le! Gyalog jött?

– Gyalog.

– Vegye le a kabátját. Éhes? Adok valamit. Egyék!

Letettem a fal mellé a hátizsákomat, de a télikabátomat nem vetettem le.

– Nem vagyok éhes. Nem eszem semmit. Látni akarom a feleségemet – türelmetlenkedtem.

Erre aztán felcsattant.

– Most úgysem találja meg. Ha mondom, üljön le. Azonnal adok teát, azt majd megissza. Át van fázva. Aztán megmosdik, megborotválkozik, mert úgy néz ki, mint valami vadember. Nézzen a tükörbe, ha nem hiszi. Szedje rendbe magát, mielőtt Juliska elé kerül. – Térült-fordult, mosdótálat vett elő, vizet töltött bele, az asztalon álló vizeskancsóhoz támasztott egy tükröt. – Tessék! Borotválkozzék, mosdjon meg. Míg szépítkezik, elhozom a gyermekeket az iskolából. Fél óra múlva itt is lesznek. Ezt már csak kibírja, ha kibírt három hónapot. Juliska ma délután valami értekezletre megy, Tóni is, de csak négy órakor.

Elszégyelltem magam, hogy nem érdeklődtem a férje felől.

– Hogy van Tóni?

– Jól. Néha még dolgozik is – elnevette magát –, de a fizetését megkapja. No, azonnal itt leszek. – Ezzel magamra hagyott.

Igaza volt. Négy napja nem mosdottam rendesen. Mocskos vol-

tam. Mezeiné mímelt gorombaságával jobban megnyugtatott, mintha kedveskedő szavakkal hízelgett volna körül. Mire végeztem a tisztálkodással és rendbe hoztam magam, két kislányommal vissza is tért. Míg kigyönyörködtem magam bennük, Mezeiné kitöltötte a szederlevélből készült teát; kenyeret, szalonnát tett az asztalra. Kibontakoztam lányaim öleléséből, odaültem. A tea felmelegített.

– Nem tudom most mással megkínálni, már régóta csak vacsorát főzök, akkorra mindnyájan itthon vagyunk – mondotta mentegetőzve. – Soha nem tudjuk, hol ebédel Juliska.

– Mit csinál a feleségem?

– Juliska mentett meg minket – ült le velem szemben. – Neki köszönhetjük, hogy épen és egészségesen megvagyunk.

– Hogyhogy?

– Majd a férjem elmondja. Keresse Pádárnál. Onnan együtt mehetnek tovább.

Megígértem, hogy benézek vagy öt percre.

Az öt percből azonban több mint egy óra lett. A száraz műhelyben azonnal körülvettek a segédek. Pádár is észrevette megérkezésemet, mert csaknem azonnal kijött hozzánk. Mosolyogva fogott kezet velem. Gratulált szerencsés megérkezésemhez, aztán kijelentette:

– Valamennyien hálásak vagyunk tisztelt feleségének. Talán az életünket köszönhetjük neki.

Ezzel visszavonult a lakásába, hogy mi zavartalanul beszélgethessünk.

Nekem azonnal feltűnt, hogy a segédek az alárendeltség legcsekélyebb jele nélkül fogadták a mestert, senki sem állt fel a tábláról, holott a munkaidő még nem ért véget.

– Hol van a feleségem? – kérdeztem Mezeit, mihelyt Pádár eltávozott.

– Nem tudom – felelt elgondolkozva. – Nem tudom... De négy órakor találkozónk van vele. Ma vezetőségi ülést tartunk – magyarázta. – Én is tagja vagyok a pártvezetőségnek.

– A Kommunista Párténak? – kérdeztem meglepődve. Nem tudtam elképzelni, hogy Júlia más pártnak tagja lehet.

– Hát mi másnak?

Kacagtak, aztán egymás szavába vágva elbeszélték a történteket.

November huszadikán Nagysarlós közelébe értek a szovjet csapatok. A németek visszavonultak. Csak egy kisebb csapat maradt hátra, hogy biztosítsa és ellenőrizze a város teljes kiürítését. Elrendelték, hogy másnap reggel minden tizenhat és hatvan év közötti férfi gyülekezzék a piactéren és onnan a hátramaradt csapattal együtt szervezetten vonuljon vissza. Az emberek kétségbeestek. Júlia nem. Elment a papokhoz, hogy tiltakozásra bírja őket. Azok hajlottak is a szavára, s miután a polgármestert nem sikerült rávenniük a közbelépésre, ők maguk és bizalmasaik házról házra jártak, felszólították a még otthonlevőket, hogy rejtőzzenek el.

Az állatok nagy részét már előbb feltűnés nélkül biztonságos helyre menekítették. Aki csak tehette, kihúzódott a csőszházakba, a nádasokba, a közeli erdőkbe. Éjszakára sem tértek vissza.

– Juliska is felkereste a polgármestert – mondta Mezei –, az a legkészségesebben megígérte neki, hogy beszél a rendőrkapitánynyal és a nyilas parancsnokkal, de távozása után utasította a feleségét és a kocsisát, hogy azonnal csomagoljanak. Juliska ezt megtudta, azonnal idesietett. Meg is talált minket. A segítségünket kérte... Fél óra sem telt bele, körülfogtuk a város pénztárosát. Barátságosan, de nagyon nyomatékosan felszólítottuk, hogy adja át a pénztár kulcsát.

– Gyorsak voltunk, mint az ördögök – szólt közbe Kovács.

– Elsápadt... Hahaha... Öt derék tímárlegény... Ő meg gyáva kukac. A németek a városi parkban voltak, odabújtak a teherautókkal. Ideadta hát a kulcsokat. Mi meg a biztonság kedvéért kiürítettük a páncélszekrényt. Éppen idejében. A polgármester elkésett. Kénytelen volt a város kasszája nélkül útra kelni a főszolgabíró és a rendőrkapitány társaságában.

– Hahaha – zendült fel a hahota.

– Mi pedig, mielőtt feleszmélhettek volna, a pénzzel együtt kisuttyantunk a határba. De Juliskát nem mertük éjszakára magára hagyni. Az emberek megkértek, hogy vigyázzak rá. Visszatértem. Otthon átvirrasztottuk az éjszakát... Éjféltájban mi is hozzájuk mentünk a feleségemmel – egészítette ki Kovács. – A kertek alatt, mégis alig akartak beengedni.

– A reggeli gyülekezőn csak néhány öregasszony meg gyermek csellengett a piactéren. A németek és a nyilasok egy ideig tanakodtak, aztán a nyilasok vezetésével csoportokra oszolva elindultak házkutatást tartani. Az egyik csoport éppen a mi házunk felé ment – folytatta Mezei.

– Biztosan a polgármester figyelmeztette őket, hogy a feleséged keze benne van a dologban – jegyezte meg Kovács felém fordulva.

– A legutolsó pillanatban menekítettük el a kertek alatt a plébániára. Izgalmas percek voltak. A főtéren az egyik nyilas meglátta, amint besurrant a plébániára, és a nyomába eredt. Juliska felszaladt a padlásra. A két nyilas előbb a plébánia szobáit kutatta át, aztán a melléképületeket, végül a padlást. Juliska addig elrejtőzhetett. Mit gondolsz, hova?

– Nem tudom.

– A plébánia réges-régi épület, hatalmas, két vagy három disznóra való füstölője van, akkora, mint egy kisebbfajta kamra. Júlia bebújt a húsok közé, és felkapaszkodott a vasrudakra.

– Hahahahaha...

– Megtalálták volna ott is – folytatta Mezei –, ha nincsenek ott a húsok, sonkák, oldalszalonnák, kolbászok. De ott voltak...

– Hahahahaha...

– A két nyilas kihasználta az alkalmat, megrakodott sonkával, kolbásszal. Így ereszkedett le a padlásról. Így cammogtak ki a piactérre.

– Hahahaha – harsant fel ismét a nevetés.

– Addigra azonban idelent fordulat történt. A plébános úr meghúzatta a harangot, az asszonyok összegyűltek a templomnál. Mielőtt a papi díszbe öltözött plébános úr beszélhetett volna hozzájuk, odamorajlott a felsővárosból a szovjet tankok dübörgése. Mihelyt a németek meghallották, begyújtották a motorokat, a teherautók megindultak. Késedelem nélkül, amerre szabad volt még az út. A két nyilas éppen akkor lépett ki a plébánia kapuján, amikor az utolsó teherautó is indulóban volt. A magasabbik még megkapaszkodott a hátuljában, de közben elpotyogtatta a sonkákat... A másik nyilas lemaradt. Szaladt, ordítozott, de nem soká. A fegyverét nem tudta használni, mert meg volt rakodva húsokkal. A feldühö-

dött asszonyok körülfogták. Aztán... már csak a teteme maradt ott... Bosszút álltak.

– Induljunk már – könyörögtem.

– De ez semmi... – kezdte volna Kovács.

Mezei félbeszakította.

– Képzeld el, Juliska tetőtől talpig kormosan jelent meg az asszonyok között. Úgy, ahogy volt, összecsókolták.

Észrevettem, hogy Pádár feltűnés nélkül a segédek közé ült, s velük kacagott.

– De ez semmi – ismételte Kovács.

– Még ott voltak az asszonyok a piactéren – folytatta Mezei, miután türelmetlenül leintette Kovácsot –, amikor megérkeztek az első szovjet páncélosok. A katonák leugráltak róluk, kíváncsian ugyan, de óvatosan közeledtek az asszonyokhoz, elöl a parancsnok. Az asszonyok a feleséged mögé húzódtak. Ő rámosolygott a parancsnokra, aztán hozzászaladt, hogy megcsókolja. Az azonban rémülten hátrált előle... De a feleséged gyorsabb volt, jobbról és balról hosszú, fekete csókot nyomott az arcára...

– Hahaha... hahaha...

– Előbb az asszonyok, aztán a szovjet katonák is harsogó hahotára fakadtak. Juliska is, amikor látta, milyen szép fekete a csókjának a nyoma. Végül a parancsnok is velük tartott, bár még nem tudta, milyen az arca. Hát így találkoztunk mi a szovjet katonákkal.

– Induljunk már, alkonyodik!

Végre Mezei is felállt. Elindultunk.

Benyitottunk a párthelyiségbe. Egy asztal körül négy férfi ült meg egy nő. Ő volt, Júlia.

– Jó napot kívánok! – szóltam.

Júlia háttal ült nekem. Megismerte a hangomat. Azonnal felugrott, hozzám szaladt. Karjait a nyakam köré fonta. Csókolt, én meg őt borítottam el csókokkal. Ő hátralépett, megnézett, aztán ismét hevesen átölelt és csókolt, csókolt. A könnyei potyogtak. Aztán az enyém is. Bizony isten, nem szégyelltem magam. Lehet, sőt bizonyos, hogy hosszú idő telt el így.

– Khm... khm... – szakított félbe minket valaki végtelenül

komolyan. – Úgy vélem, hogy családi okok miatt mai ülésünket be kell fejeznünk.

Júlia nevetett. Ki volt pirulva, az arcán csillogtak a könnycseppek.

– Köszönöm... Holnap reggel mind a ketten itt leszünk.

3

Júlia egy csapásra feltalálta magát a közéleti munkában. Egyszerre mindenre gondolt, mindenhez értett. A város vezetői nyugatra távoztak, és nem maradt senki, aki intézkedjék. Intézkedett ő. Maga mögött tudta Mezeit és társait, a tímársegédeket, a malommunkásokat. Azonnal felismerte a legsürgősebb feladatokat. A hadiözvegyeknek már az első délelőtt segélyt osztott ki a város pénztárából. Utasította a tanítókat, hogy kezdjék meg a tanítást. Az egyik iskolában az összes ablak be volt törve. Más lehetőség nem lévén, a városháza tanácstermének ablakait szedette ki, s velük üvegeztette be a betört ablakokat.

Míg ő ezekkel foglalkozott, a szovjet városparancsnok magához hívatta a város és a pártok ott maradt vezetőit. Meg is jelent két pap, egy tanító, egy tanár, két ügyvéd, egy kisiparos, aki azt állította magáról, hogy szociáldemokrata. A parancsnok kérdéseire kiderült, hogy a tanár nemzeti parasztpárti, a két ügyvéd kisgazdapárti. A parancsnok felszólítására meghívták a város két öreg kommunistáját. A többiek bujdokoltak. A két öreg éppen Júliánál volt. Sorukra vártak, mert Júlia a malommunkásokkal foglalkozott. Végül is az egyik öreg elvesztette türelmét, s kifakadt:

– Négyszemközt szeretnék magával beszélni! De most!

Júlia átment velük a főjegyzői szobába.

– Tessék!

– Azt szeretnénk tudni, hogy maga milyen párthoz tartozik.

– Maguk mit gondolnak? – kérdezte Júlia. Hallott róluk, de még nem beszélt velük.

– Mi azt gondoljuk... igen azt gondoljuk, ha meg tetszik bocsátani, hogy kommunista. Nem tudunk mást gondolni... – mondta az öregebbik zavartan.

– És maguk?

– Én Pető József vagyok. Tizennyolctól húszig harcoltam a Vörös Hadseregben, Oroszországban. Itthon internálva is voltam, börtönben is ültem.

– Én meg Nagy Vilmos vagyok. Csak itthon harcoltam tizenkilencben – mutatkozott be a másik.

– Most már megmondhatjuk, kommunisták vagyunk – jelentette ki Pető. – Még megvan a tagsági könyvem is. Maga Lenin írta alá.

– No – mosolygott Júlia –, eltalálták, én is kommunista vagyok.

A két öreg hozzálépett, s megölelték.

– Tudtuk, hogy nem lehet más...

– Honnan?

– Az embernek van szeme, meg aztán gondolkozik is.

Mielőtt azonban belemélyültek volna a beszélgetésbe, jelentkezett az altiszt, akit a kommunistákért menesztettek, hogy legalább Pető azonnal menjen a parancsnokságra, mert várják.

– Menjen maga – mondta Pető Júliának. – Én már öreg vagyok.

Júlia elment. A parancsnok azért hívta össze az értekezletet, hogy a városban kezdjék meg a normális életet, s indítsák meg a termelést. Júlia bejelentette, hogy már beszélt a tanítókkal, megkezdik a tanítást, megindul a malomban az őrlés, és segélyt osztottak ki a hadiözvegyeknek.

Beszámolója nagy hatást keltett. Az értekezleten felkérték, hogy továbbra is intézze a polgármesteri teendőket. Csak ideiglenesen – hangsúlyozták az ügyvédek –, de megígérték, hogy besegítenek, amiben csak tudnak.

Másnap reggel tehát Júlia már felszólításra foglalta el a polgármester hivatalát. Az ügyvédek, ígéretük ellenére, be sem kukkantottak hozzá. Júlia nem is nagyon számított rájuk, magával vitte Mezeit és Kovácsot. Az utóbbit megbízta, hogy a két megmaradt rendőrrel járja sorba a kereskedőket és szólítsa fel őket, hogy késedelem nélkül kezdjék meg boltjaikban az árusítást, mert ha nem.. Azok értettek a szóból, még inkább a hangból.

Míg odahallatszott az ágyúdörgés, az értelmiségiek semmiben sem segítettek. A két kisgazdapárti ügyvéd megkezdte pártja szer-

vezését. Júlia tudta, hogy a mi pártunkat is szervezni kellene, de nem maradt rá ideje.

Ötödnapra azonban megérkezett Mihály. A harmincas években bukott le. Nyolc évre ítélték, a szegedi Csillagban töltötte le büntetését. Kiszabadulása után nyomban besorozták egy munkaszolgálatos századba. Onnan megszökött. Bujdokolt. Csak akkor indult haza, amikor Debrecenben megtudta, hogy Nagysarlós is felszabadult. Júliával a lebukás előtt ismerték meg egymást. Mihály a megérkezése napján kíváncsian kereste fel a „polgármesternőt". Nem tudta, hogy kicsoda. Azonnal megismerték egymást. Mihály örömében összecsókolta.

– Egész életemben nem csókoltak meg annyian, mint itt – mondta Júlia visszaemlékezve. – Megcsókoltak hadiözvegyek, asszonyok, tanítónők, tizenkilencesek, Mihály...

Nem vártam a folytatást, nyomban megcsókoltam.

„Sajnos – állapítottam meg magamban –, az elmaradt csókokat nem lehet pótolni. A szerelem hasonlít az időhöz, az elmulasztott szerelmes éjszakákat nem hozza vissza semmi. Az ember nem gyűjtheti össze sem a szerelmet, sem az időt..."

Mihály megérkezése után nyomban hozzáfogott a munkához. Hazafelé menet megfordult Debrecenben is, sok tapasztalatot gyűjtött. Hasznosította is őket. Benne is megvolt Júlia bátorsága és önállósága. Amit szükségesnek tartott, azt habozás nélkül megtette. Engem barátságosan fogadott.

– Nem ismerlek, de a feleségedet nagyon is jól – mondotta. – Remélem, tudunk együtt dolgozni.

Tudtunk.

4

Két hónap alatt Nagysarlóson és a járás minden községében megszerveztük a pártot, a közigazgatást, a rendőrséget, majd a szakszervezeteket, később a parasztpártot. Polgármestert, rendőrkapitányt, főszolgabírót, járási és városi főjegyzőt, községi jegyzőket választottunk, az üzemekben megindíttattuk a termelést, minden iskolában a tanítást, gondoskodtunk a hadiözvegyekről. 1945

januárjában és februárjában lényegében mi hárman, Júlia, Mihály és én intéztük a város és a járás ügyeit. Közben előkészítettük a földreformot, és foglalkoztunk az apró, napi ügyekkel, amelyek azonban csak a mi számunkra voltak aprók. Voltak nehézségek is. Csőstül. Minden egyes eredményt szakadatlan küzdelemben, rendkívül bonyolult körülmények között kellett kivívnunk. Az elmúlt világ hívei mindent elkövettek, hogy akadályozzák tetteinket. S valójában terveink sem voltak! A szükség követelte a tetteket, és mi igyekeztünk megoldani a feladatokat. Szerencsére nemcsak hárman voltunk, hanem velünk dolgozott, küzdött még öt budapesti munkás, akik ugyanúgy érkeztek oda a családjukhoz, mint én.

A polgármestert és a rendőrkapitányt igen heves küzdelem után választottuk meg, mert a többi párt vezetői maguknak akarták ezeket a hivatalokat és a velük járó tekintélyt, javadalmazást. Az első hetek ijedelme és dermedtsége után ezek az urak meggyőződhettek arról, hogy a szovjet parancsnokság nem avatkozik belügyeinkbe, s erre vérszemet kaptak, és mindenáron igyekeztek átmenteni a régi világból származó tekintélyüket a mostaniba. Nekik mindenütt voltak híveik, minden intézményben, minden hivatalban. Nekünk az első hetekben sehol. Ők kellő tapasztalattal és tudással rendelkeztek, mi akkor még felette hiányosan ismertük a közigazgatás gépezetét. Látszólag tehát fölényben voltak velünk szemben. De csak látszólag, mert mi az igazságért küzdöttünk.

Kétségtelen, hogy nagyon gyorsan, talán egyetlen tüntetéssel félre tudtuk volna söpörni utunkból ezeket az urakat, de mi még a látszatát is el akartuk kerülni az erőszaknak. Ezért aztán erőnk és időnk jó részét felmorzsolták a pártok közötti viták, amelyek a legkülönbözőbb tanácskozásokon, a Nemzeti Bizottságban, a pártok és a városháza helyiségeiben folytak. Emellett még nagyon sok gondot okozott nekünk a bűnözés és a szélhámosság elleni küzdelem. Igaz, hogy eső után gyorsabban nő a gabona, de szaporodnak a mérges gombák is. Így történt a front átvonulása után is. A jobbra törekvő emberek ezrei dolgoztak önfeláldozóan az új élet megteremtéséért, ugyanakkor a bűnözők, szélhámosok, feketézők ezrei akadályozták munkájukat. Volt hát dolgunk, a soknál is több!

A Nemzeti Bizottság ülésein, az értekezleteken, a különféle ta-

nácskozásokon pártunkat általában mi hárman képviseltük. A Nemzeti Bizottság nevezte ki a tisztségviselőket. Szilárd többségünk volt benne. A tizenöt főből kilenc kommunista. (A szakszervezetek és a parasztpárt küldöttei is azok voltak.) Mi azonban a népfront szellemében és Mihály bölcs javaslata alapján nem szótöbbségre, hanem egyhangúlag hozott határozatokra törekedtünk. Nehéz volt meggyőzni azokat, akik minden gondolatukkal, igyekvésükkel megszokott életüket akarták fenntartani, és rettegtek a változásoktól. Ők megelégedtek azzal, hogy a fasisztákat a szovjet hadsereg kiűzi az országból, azt is helyeselték, hogy megdöntötte Horthyék uralmát, de a függetlenségét visszanyert országban ők maguk szerették volna megkaparintani a hatalmat. Nem az ország berendezkedésén, nem a társadalmi viszonyokon akartak változtatni, hanem csupán a levitézlett régiek helyébe törekedtek, és – ezt be kellett vallanunk magunknak – a nép nagyobb része őket támogatta, mert még nem ismerte fel saját érdekeit. Ezért sem használhattuk ki többségünket a Nemzeti Bizottságban. Mégis előrehaladtunk, mert egyre több ember támogatását nyertük meg.

El kell ismernem, hogy Mihály volt a legnépszerűbb ember a járásban.

Föld nélküli kubikos fia. Ő is megtanulta ezt a mesterséget. Mint kubikos bebarangolta csaknem az egész országot. Zömök, jól megtermett ember. Mozdulatai meggondoltak. Modora mindig megnyerő és közvetlen. A munkában, legyen az bármi, fáradhatatlan. Gondolkodása élénk, mindenre fogékony. Beszéde rendkívül meggyőző erővel hat. Logikája cáfolhatatlan. Még nem találkoztam olyan emberrel, aki hasonló, hihetetlenül logikus elemzőkészséggel rendelkezett volna, mint ő. Körmönfont ügyvédek érvelését könnyedén szétzúzta. A nyugalmát soha nem vesztette el. A nagysarlósi hónapok alatt mind jobban megszilárdult bennem a meggyőződés, hogy az ország igazi vezetői közé tartozik, mert nemcsak ragyogóan analitikus elme, hanem szintézisre törekvő is. Egyesült benne a jó államférfi minden szükséges tulajdonsága. Ha ő részt vett valamilyen tanácskozáson, mindig egyhangú határozat született. Az emberek szerették, ellenfeleink tartottak tőle.

Ő szervezte meg a földreform végrehajtását, amikor még javában

vitatkoztak róla Debrecenben. A törvény megjelenése után azonnal mozgósította a kubikosokat. Minden faluba kiszállt négy-öt kubikos a felosztandó földek listájával. Azt az utasítást kapták, hogy legkésőbb öt nap alatt fejezzék is be a földosztást. Állítom, hogy katonai fegyelemmel, megvesztegethetetlenül végezték dolgukat. A kitűzött öt nap alatt be is fejezték a munkát. Nem voltak mérnökök, nem méricskéltek sokat, két-háromszáz öllel nem nagyon törődtek, mert valamennyien tudták, hogy fő feladatuk a nagybirtokrendszer felszámolása. Hát azt a parasztság helyeslésével és közreműködésével fel is számolták.

Feszítettem a büszkeségtől, amikor a visszatérő kubikosok egymás után beszámoltak a földhöz juttatottak számáról. Sajnálom, hogy nem őriztem meg névsorukat. Remélem a nép nem feledte, és nem feledi el őket.

5

Március végén, egy szombat délután Júliával meglátogattuk az otthonában Mihályt. Sokáig beszélgettünk. Röviden beszámoltam neki az életemről.

– Minden rendben van – foglalta össze a véleményét. – De arról nem beszéltél, hogy hol tanultál ilyen sokat. – Rám függesztette fürkésző tekintetét. – A beszéded szokatlanul csiszolt és tartalmas.

Júliával nagyot nevettünk a kérdésen.

– Téli tanfolyamokat végeztem a Főváros Könyvtárban – elmondottam, hogyan.

– Nekem is jó iskolám volt. A Csillagban tanultam. – Elmosolyodott. – Mire készültél? – kérdezte.

– Lényegében semmire. Csak úgy tanultam.

– Aha! No, nem baj. Most majd pótolni fogod... Most miből éltek? – változtatott témát hirtelen.

Akkor döbbentünk rá, hogy mintegy három hónap alatt egész sor embert kineveztettünk. Polgármesternek például Mezeit választottuk meg, de magunkról megfeledkeztünk, holott semminemű jövedelmünk nem volt.

Nem tudom, hogyan történhetett ez. Ilyen önzetlenek lettünk

volna? Talán azért nem törekedtünk fizetett állásba, mert egyikünk sem szándékozott Nagysarlóson megtelepedni? Meg aztán magunkat csak nem javasolhattuk. A pénzünk lassacskán elfogyott. Előbb Júlia óráját adtuk el, aztán az enyémet, később Júlia szőrmebundáját, amit negyvennégyben vásároltam. Miből élt Mihály? A felesége nemcsak csinos, hanem boszorkányosan ügyes asszony volt. Ő szerezte meg, ami kellett a háztartáshoz, disznót hizlalt, baromfit nevelt.

Mi egyre jobban összehúztuk magunkat. Amikor már minden eladhatót eladtunk, akkor jött a segítség. Onnan, ahonnan nem is vártuk.

Meglátogatta a járást a Központi Vezetőség egyik munkatársa. Két napig vizsgálódott. Mielőtt eltávozott volna, megjegyezte:

– Isten ellen való vétek, hogy ebben a járásban nyolc ilyen ember dolgozzék. – Elhallgatott, majd rövid gondolkodás után folytatta. – Amikor másutt egy sincs . . .

Nem egészen két hétre rá Mihályt felszólította a Központi Vezetőség, hogy jelentkezzék Budapesten, mert fontos beosztást kap.

Még el sem indult, mi is kaptunk hasonló levelet. Júliát és engem külön-külön értesítettek, hogy Piskolton a területi pártbizottságon kapjuk meg új beosztásunkat, s a továbbiakat ott beszéljük meg.

– A feleségedet magaddal viszed? – kérdeztem Mihályt.

– Egyelőre nem . . . Aztán majd meglátjuk . . .

Mihály távozása után mi is készülődtünk az elutazásra. Csak akkor tudtuk meg, mennyire megszerették Júliát a nagysarlósiak. Napokon át ki sem tudott mozdulni a házból, annyian látogatták meg, hogy elbúcsúzzanak tőle. És mindenki hozott valamit, almát, bort, kolbászt, füstölt lapockát, sült tésztát, kenyeret, a férfiak mosolyt, az asszonyok mosolygós könnyeket. Még a plébános is küldött búcsúzóul egy sonkát és két méternyi kolbászt. Meg kellett ígérnünk, hogy hamarosan ellátogatunk Nagysarlósra.

Rengetegen kísértek ki az állomásra.

Amit nem tudtunk megszokni

(Doromlai önéletrajzának hetedik része)

I

Piskolton már vártak. Azonnal kiutaltak számunkra egy háromszobás lakást. Kértem három napi szabadságot, hogy berendezkedhessünk, és egy teherautót, hogy Újpestről bútorainkat odavihessük. A gyermekeket egyik szomszédunkra bíztuk, s másnap hajnalban a teherautóval elindultunk Újpestre.

Édesanyámat egészségesen találtuk. Örvendezett. Nem nélkülözött, mert utolsó látogatásom alkalmával elég nagy összeget hagytam nála. Minden hasznavehető holmit felpakoltunk, majd megkértük Riemernét, hogy megbízható lakónak adja ki a házunkat. Akkor még azt hittük, hogy néhány hónap múltán visszatérünk.

Júlia csak ekkor mutatta meg a rejtekhelyet, ahol az illegális nyomtatványokat tartotta. Az üveges verandára a virágoskertből négy nehéz terméskőből faragott lépcsőfok vezetett fel. Két oldalt dúslombú jázminbokrok hajoltak föléjük, s akadályozták a rálátást az utcáról. Júlia nagy meglepetésemre könnyen elhúzta a harmadik lépcsőfokot. Alatta betonozott üregben feküdtek a valamikor illegális nyomtatványok. A Tanácsköztársaság leverése után az apja csinálta, mert valahogy meg akarta menteni a tizenkilencben megjelent nyomtatványokat. A rendőrség többször is tartott házkutatást, mialatt Júliát fogva tartották. Az apja akkor még élt. De a nyomozók a lépcsőre nem gyanakodtak, mert a fokok súlyosak s látszólag mozdíthatatlanok voltak. A nyomtatványokat később az archívumnak adtuk.

Még aznap vissza is érkeztünk és felhordtunk mindent új, második emeleti lakásunkba. Berendezkedtünk, az elhagyott javakból kiegészítettük bútorzatunkat két ággyal és két íróasztallal. Júlia ra-

gaszkodott hozzá, mert a nagysarlósi városházán megszokta, hogy íróasztala is legyen. Állította, hogy ezután is szüksége lesz rá, és nekem is. A két íróasztal egyelőre csak jelképezte, hogy megváltozott a foglalkozásunk. A lakásban pompásan elfértünk, a nagy nappalitól balra esett a mi hálószobánk, jobbra a gyermekeket helyeztük el. A konyha melletti cselédszobában édesanyám telepedett le. A mi hálószobánkba nemcsak a két ágyat, hanem még egy heverőt, egy szekrényt, egy könyvszekrényt és a két íróasztalt is beraktuk, hogy egyszerre mind a ketten zavartalanul dolgozhassunk. Azokat a bizonyos szentképeket édesanyám ágya fölé akasztottuk. Újpesten egy betonozott szobában mosakodtunk, fürdőkád híján egy ovális, lapos dézsában. Az új lakásban már bojleres fürdőszobánk is volt. A gáznak különösen édesanyám örült, s miután a gáztűzhely kezeléséről megkaptuk a szükséges felvilágosítást, nem győzött betelni vele. Ha kellett, ha nem, az első napokban minduntalan melegített valamit, ha mást nem, teát, és nagy boldogan hozta be nekünk.

Lakásunk régebbi bérlője, egy bankigazgató, nyugatra szökött. Mire mi beköltöztünk, az eredeti lakást kettéválasztották. Mi a kisebbiket kaptuk, mert éppen az ürült meg. Immár harminc éve ez az otthonunk.

A berendezkedés után elintéztük hivatalos ügyeinket, és a lányainkat beírattuk az iskolába.

Jövés-menés közben szemügyre vettem a várost. Már az első órákban visszariadtam tőle. Különösen a régi utcákon járva vett erőt rajtam a viszolygás. Úgy rémlett, hogy hirtelen a középkorba vetődtem. A magasföldszintes házak ablakait belülről fatáblák födték. A bolthajtásos kapukon egy ujjnyi rést sem lehetett találni sehol, s valamennyit vastag bádoglemezek borították. Minden jel arra mutatott, hogy a házak lakói ridegen elzárkóztak a világtól, az emberektől. Akadtak olyan utcák, ahol egyetlen virágot sem láttam. Összehasonlítottam ezeket a házakat, ezeket az utcákat az újpestiekkel és a nagysarlósiakkal. Ott a házak előtt virágoskertek pompáztak, a kerítéseken át gyönyörködni lehetett a virágokban s beljebb a játszadozó gyermekekben. Azok kitárulkozó, emberszerető házak voltak . . . Ezek meg . . . félelemtől s bizonyára ember-

gyűlölettől fertőzöttek. Gyanítottam, hogy ezekben a házakban kegyetlen emberek élnek. Megnyugtatott, hogy nekünk nem kell ezekben a börtönhöz hasonló házakban, ezekben az elzárt udvarokban laknunk.

A séta alatt megéreztem valamit az embereket megvető nagygazdák gőgösségéből.

2

Piskoltra érkezésünk harmadik napján sokáig és eléggé nyugtalanul tanakodtunk Júliával afölött, hogy mi lesz a beosztásunk. Rosszul fejeztem ki magam: inkább én nyugtalankodtam, s Júlia igyekezett csillapítani szorongásomat. Ő nagysarlósi tapasztalatai után bármire vállalkozott volna, még arra is, hogy ha kell, átvegye az alispáni hivatalt. Ellenben én még majdnem semmi jártasságot nem szereztem a közigazgatásban. A területi pártbizottságon folyó munkát egyikünk sem ismerte. Egyszer sem jártunk ott. Mihály vállalta magára az utazást, mondván, hogy sokkal gyakorlottabb, mint mi. Elfogadtuk érvelését, mert még a járásban valahogy csak elindult az ember, de hosszabb utat vonaton megtenni még mindig bonyolult és meglehetősen kockázatos vállalkozás volt, mert a vonatok zsúfolásig megteltek, és menetrendről legfeljebb álmodozni lehetett.

Negyednap reggel az előre meghatározott időben jelentkeztünk Bartosnál, a területi pártbizottság titkáránál. Ott találtuk a feleségét is. Mind a ketten barátságosan fogadtak, s mellőzve a formaságokat letegeztek minket. Elég rövid, általános tájékoztatás után Bartos rátért arra, hogy hol és mit fogunk dolgozni.

– Te, Doromlai elvtársnő az MNDSZ-be mégy. Egyelőre nem lesz meghatározott funkciód. Ebben az évben megtartjuk a nőmozgalom területi értekezletét, akkor remélhetőleg beválasztanak az elnökségbe. Addig a fő . . . hm . . . eddig az MNDSZ is, mint a többi nőszervezet, főleg karitatív tevékenységet végzett. Elismerem, hogy a nők a télen igen szervezetten vettek részt a szemét- és a romeltakarításban . . . Nos, a te feladatod lesz, hogy a Nők De-

mokratikus Szövetsége tanítsa meg a nőket politizálni. Demokratikusan politizálni!

– Értettem – bólintott Júlia elgondolkozva.

– A feleségem megadja a szükséges felvilágosításokat. Sok jót hallottam rólad. Tudom, hogy egy ideig egyedül intézted egy város ügyeit. Tehát van már gyakorlatod a tömegmunkában, de mégis figyelmeztetlek, hogy a nőkkel sokkal nehezebb dolgod lesz, mint a férfiakkal – felkacagott. Vele nevettünk. Aztán komolyra fordította a szót. – A fizetésedet majd csak megoldjuk valahogy.

Júlia, mióta meghallotta, hogy az MNDSZ-ben fog dolgozni, magában pukkadozott, de amikor Bartos a fizetését említette, kirobbant.

– Ezért hívtatok ide?! – kérdezte élesen támadón.

Bartos, becsületére legyen mondva, abban a pillanatban megértette a helyzetet és Júliát.

– Ezért — szögezte le egyszerűen. Halkan, mind meggyőzőbben folytatta. – Az MNDSZ területi elnökségében kellene dolgoznod, már ha vállalod. Három megye nőiről van szó. Szorgalmas, áldozatkész asszonyok dolgoznak az elnökségben, ez tény, de az is bizonyos, hogy ilyen hatalmas mozgalmat már nem tudnak irányítani. Nem jó szervezők. Ezt tapasztalja a feleségem is. Ő a Vöröskeresztben tevékenykedik. Hm . . . tudod, milyen hatalmas feladat ez, megtanítani a nőket politizálni? – Elgondolkodott, lassan folytatta. – Csodálatos, megható munkát végeztek a nők, míg a közvetlen feladatokat kellett elvégezni, például a szemetet és a romokat eltakarítani, míg a valóban életveszélyben forgó gyermekeket kellett megmenteni. De most már, hogy belezökkentünk a mindennapi, folyton megismétlődő munkába, vagyis a forradalom mindennapjaiba, a lelkesedésük mintha kezdene alábbhagyni . . . Hát nem gyönyörű, nem hatalmas feladat ez: ismét kiragadni őket a háztartásból, hogy minél többen vegyenek részt a közéletben? Vállalod?

Júlia elgondolkozott. Bartos türelmesen várakozott.

– Vállalom – rebegte halkan Júlia.

– Köszönöm – állt fel Bartos és erősen megrázta Júlia kezét. – Zsófi majd útbaigazít. Az első napokban mindenben segítségedre lesz.

Júlia megköszönte. Bartos az ajtóban búcsúzott el tőlük.

– Eddig, ha jól tudom, járási titkár voltál Nagysarlóson – mondta, mikor magunkra maradtunk. – Foglalj helyet.

– Nem voltam kinevezve. Fizetést sem kaptam – jegyeztem meg.

– Értem . . . Gondolom, szereztél némi jártasságot a falusi munkában? Hallottam, hogy a földosztást igen gyorsan befejeztétek.

– Ez igaz – mondtam nem minden büszkeség nélkül.

– A múlt héten Pestre hívták a mezőgazdasági felelősünket. Azt a határozatot hoztuk, hogy ebben a megyében a helyét te töltöd be. Munkás vagy, értesz a falusi munkához, régi kommunista vagy. Ezért javasolt ide a Központi Vezetőség, és a rólad alkotott véleménye alapján bizonyos vagyok abban, hogy megállod majd a helyedet. Vállalod?

– Amikor Nagysarlósról eljöttünk, már döntöttem, mindent vállalok, amit el tudok végezni.

– Helyes – bólintott megelégedetten. – Ma sajnos nem érek rá. nemzeti bizottsági ülést tartunk, de előtte még egyeztetnem kell álláspontunkat a szociáldemokrata elvtársakkal. Egyszóval ma zsúfolt napom lesz. De annyi időm mégis van, hogy összefoglaljam a legfontosabb tennivalókat. Először: meg kell védenünk az újonnan földhözjutottakat, azaz magát a földreformot. Ahogy észleljük, növekvő erejű támadások indultak meg a földosztás ellen. Megszaporodtak például az ellenállók, akiknek háromszáz holdat meg kell hagyni. Sajnos az Országos Földrendező Tanács legtöbbször jogosnak ítéli követelésüket. — Gúnyosan elmosolyodott. — Amint tudod, nem sok földesúr vett részt az ellenállási mozgalomban, de mostanában úgy szaporodnak, mint a legyek. Sokasodnak a tiltakozások az elkobzások ellen is. És így tovább . . . Az egyik fő feladat tehát a földreform megvédése. A másik: minden talpalatnyi földet be kell vetni. – Bartos felállt, az íróasztalához lépett, némi keresgélés után magához vett egy gemkapoccsal összefogott iratcsomót. - Itt vannak a földigénylő bizottságok legutóbbi jelentései, ez meg a megyei Gazdasági Felügyelőség jelentése a vetések helyzetéről és állapotáról. Tanulmányozd át őket. Ha valami kérdésed lesz, holnapután megbeszéljük. A szobádat megmutatja a gépírónő. Mielőtt hozzáfognál, ismerkedj meg a munkatársainkkal.

Így kaptam meg az új beosztásomat és feladataimat. Az útbaigazítás tömör volt és minden bizonnyal pontos is. De ennyivel nem sokra mehettem. Megértettem azonban, hogy Bartos sietett. Két értekezlete volt aznap. Tudtam, hogy a nemzeti bizottsági ülések rendszerint az éjszakába nyúlnak, és gondosan fel kell készülni rájuk. Megfogadtam Bartos tanácsát, megismerkedtem munkatársainkkal.

Bartos István, a területi pártbizottság titkára a felszabadulás előtt a fogaskerékgyárban dolgozott. Lobbanékony ember volt. Eleinte gyakran ki is fakadt, de míg együtt dolgoztunk, figyeltem, hogy fokozatosan mind jobban megtanult magán uralkodni. Fáradhatatlannak bizonyult. Közvetlenségével lefegyverezte, pompás logikájával meggyőzte ellenfeleinket. Mindig megtalálta a hangot, amelyet használnia kellett. A többi párt vezetője is elismerte emberségét, okosságát, leleményességét. Józan eszével bonyolult kérdésekben is megtalálta a helyes megoldást. Szellemes mondásai szájról szájra jártak a megyében. Népszerűségét talán az bizonyítja a legjobban, hogy az idősebb falusi emberek ma is emlegetik egyikmásik mondását, holott már csaknem három évtized telt el távozása óta. A falusiak között tökéletesen otthonosan érezte magát. Magától értetődő egyszerűséggel, természetességgel ült le a földre az ebédelő aratók közé, s úgy beszélgetett velük. Többször vettem részt vele kukoricafosztásban, amely alig akart véget érni. Ott tette a szépet a menyecskéknek, szemezett a lányokkal, tréfálkozott a férfiakkal, s nem törődött azzal, hogy öltönyét elborítja a kukorica bajusza. Sokszor irigyeltem közvetlenségét.

Bizonyos értelemben ellentéte volt Bartosnak Kosaras Péter, a káderes. Munkatársaim közül az egyetlen, aki nem szeretett és nem is tudott beszélni a nyilvánosság előtt. Még megjegyzéseit is akadozva mondta el. Sovány arcú, szikár termetű, középmagas ember volt. A szigorúság állandóan az arcán lebegett, s elfedte érzékenységét. Zord külseje ellenére együtt érzett az emberekkel. Nemegyszer megfigyeltem, hogy zsebkendője mögé rejtette megindultságát, amikor a falusiak nyomorúságáról beszéltünk. Munkabírását valamennyien bámultuk. Rendszeresen hajnaltól éjfélig dolgozott. A pártközpontba küldött jelentések oroszlánrészét ő fogalmazta

meg. Pontosan és szemléletesen fogalmazott. Ez kissé meghökkentett, mert — mint mondtam — nyilvánosan beszélni nem tudott. Érzékenysége ellenére sem oldódott fel, még baráti körben sem. Valamennyiünknél jobban gyűlölte az egykori uralkodó osztályok tagjait. Velük szemben hajlamos volt az általánosításra. Talán személyes bosszúvágy is fűtötte, mert tizenhét éves, szépséges húgát fényes nappal egy autóba tuszkolták és elrabolták, amint éppen neki vitt ebédet a nyomdába, ahol gépmesterként dolgozott. A húga többé nem került elő.

Az egyik legnépszerűbb munkatársunk volt a megyében Mátrai János, a propagandistánk. Hatalmas termetű, javakorában levő szép férfi, akit kedveltek a nők. Akkoriban nősült. Részt vett a spanyol polgárháborúban. Három nyelven beszélt. Egyformán szerette mesterségét és foglalkozását. Asztalos lévén mindig készségesen segített rendbehozni bútorainkat. Beszédeire nagy gonddal készült. Értett hozzá, hogyan lehet a hallgatóságot megkönnyeztetni vagy megnevettetni. Nagyszerű ember volt!

Kende Gábor cipészsegédet keménnyé formálta a nélkülözés. Arcát mintha acélból metszették volna ki. Bírta a gyaloglást, a hideget, a forróságot. Rá mindig és mindenben lehetett számítani, mert szívesen elvállalt bármilyen munkát. Mindnyájan csodáltuk ragyogó emlékezőtehetségét. Napóleonról terjedt el a legenda, hogy név szerint ismerte gárdájának minden katonáját. Kende a megye minden kommunistáját ismerte név szerint és tévedhetetlenül.

Dolgozott köztünk egy paraszt is, Kristóf Pál. Állandóan csizmában, paraszti viseletben járt. Sajnos szeretett szónokolni. Igen gyakran négy-öt órás beszédeket tartott a népgyűléseken. Ömlött belőle a szó. Egyszer megfigyeltem, hogy a hallgatók beszéde közben beugrottak a kocsmába egy nagyfröccsre, aztán felfrissülve tovább hallgatták. Általában lekötötte az emberek figyelmét.

Szívesen emlékezem Faragó Bélára. Az ipari osztály vezetője volt, a mestersége kőműves. Azzal keltett feltűnést közöttünk, hogy utolérhetetlenül használta a legcsúnyább zsargont, és páratlan tökéletességre tett szert a magyartalan kifejezések használatában. Mosolyogtunk rajta, jóindulatúan csipkelődtünk vele, és olykor ki is gúnyoltuk, de vajmi kevés sikerrel.

A felsoroltak és akiket nem is említettem meg, valamennyien átküzdötték az illegalitás éveit, a legtöbben megjárták a börtönöket, megtanultak gondolkodni és ítélni a szavak és tettek fölött. Különösen akkor ítéltek szigorúan, ha nem találták meg köztük az összhangot. Igaz, önzetlen, kemény és fáradhatatlan embereknek ismertem meg őket. A munka és az azonos célért folytatott küzdelem összeforrasztott minket.

Megváltozott egész életem lényege, és sokat fejlődtem. Inaskoromban, első segédi éveimben az időm nem volt az enyém. Szafnernél is csak egy részével rendelkeztem. Nemcsak erőmet, ifjúságomat, mesterségbeli tudásomat adtam el a megélhetésért, hanem az időmet is. Piskolton az időm az enyém lett. A tulajdonosa lettem, és a társadalom szolgálatába állítottam. Önként, önzetlenül és tudatosan. Azt hiszem, nem haszontalanul.

Nagysarlóson is ez történt, de ott munkámat ideiglenesnek, átmenetinek tekintettem. Ellenben Piskolton véglegesnek fogadtam el feladatomat, hogy az emberekért dolgozzam. Ez a munka boldoggá tett. Azt hiszem, nem túlzok, ha azt állítom, hogy mint minden munkatársam, én is szenvedélyesen dolgoztam, az idő múlására való tekintet nélkül. Örvendeztem minden mosolynak, amivel az emberek ajándékoztak meg, ha sikerült valamit az ő javukra elintéznem. Boldoggá tettek az elégedett pillantások, a kemény, bizalmas kézszorítások, a sarjadzó vetések, a jókor jött esők . . . Akkoriban bontakozott ki bennem a gondolat, hogy boldognak lenni csak az emberekkel együtt lehet.

3

Az első napokban felmértem a helyzetet. Egy mondatban össze lehet foglalni: elképzelhetetlenül siralmasnak találtam. A földreform végrehajtása során a megyében több mint huszonhatezren kaptak földet, köztük több mint háromezer lehetett a nincstelenek száma. Közülük csak néhányan rendelkeztek igaerővel. Vetőmagjuk nem volt. A földek nagy része szántatlanul hevert. Negyvennégy őszén a szokásos őszieknek csak a tíz százalékát vetették el.

Az állatállomány iszonyúan megcsappant a háború alatt. A lovak húsz, a szarvasmarhák harminc, a juhok és disznók tíz százaléka maradt meg. A megyében levő működőképes traktorok száma alig haladta meg a százat. Az újgazdáknak nemhogy vetőmagjuk, kenyerük sem volt! Éheztek. Nem egy helységben, hanem sokban, nem néhányan, hanem sokan.

Kétségbeesetten töprengtem, hogyan segítsek rajtuk, hogyan szervezzem meg a munkát. Bartos azt kívánta, hogy egy talpalatnyi föld se maradjon megműveletlenül. Egyetértettem vele, ezt kívánta az ország és minden ember érdeke. De a szántóknak legalább egyharmada még április végén is parlagon hevert.

Bejártam a megyét. Az újgazdák – ezt el kell ismerni – roppant erőfeszítéseket tettek, hogy elinduljanak az önállóság útján, hogy földjüket megműveljék és bevessék. De sem megművelni, sem bevetni nem volt mivel!

Magam láttam, hogy egy parasztcsalád – férj, feleség, két gyermek – kihegyezett karóval vetette – vagy ültette? – szemenként a kukoricát. Igaz, laza talajon. A kötöttön még így sem lehetett volna elvetni. Mégis haladt a munka. Nem is munka volt az, hanem elszánt küzdelem a földért, a jövőért, a létért. Ebben a küzdelemben eltökélten vett részt az egész szegényparasztság. Sokan – de milyen sokan! – nyolc, sőt tizenegy napi robotot vállaltak egy napi igáért a nagygazdáknál, akik kihasználták a váratlan lehetőséget. Az újgazdák a fogukat csikorgatták, robotoltak, és mi nem tehettünk úgyszólván semmit.

Ámuldozom, ahogy visszagondolok a harminc év előtti állapotokra. Műveletlen földek, tönkretett utak, elhagyott, rendszerint kirabolt kastélyok, leégett vagy elhagyott tanyák, a feltúrt földeken bombatölcsérek, kilőtt tankok, kivágott vagy lelegeltetett erdők – ezek jellemezték akkor a mezőgazdaságot. Egyrészt. Másrészt a szegényparasztság lelkesedése és elszántsága, hogy magának az addiginál jobb életet teremtsen. A háttérben pedig – a legtöbbször a háttérben – ott lappangott a törekvés, hogy megállítsák a földreform menetét, és visszajátsszák a kiosztott földeket volt tulajdonosaiknak.

Senki sem tartotta számon, hogy hányan kaptak földet.

Legfeljebb azt tudtuk, hogy az igénylők közül kik és hányan nem kaptak. Szebelléden például – véletlenül maradt meg a feljegyzésem – 352 család nem kapott földet, mert nem jutott nekik. Néhol azonban még ennél is többet töröltek az igénylők közül. De sokan nem is igényeltek! Csak később döbbentek rá, hogy elszalasztották életük nagy lehetőségét. Ezek az emberek később követelték, hogy minden nagyobb birtokot osszunk ki közöttük. Így aztán, miközben még folytatódott a földreform végrehajtása, két oldalról is támadták. A nincstelenek heves és nyílt támadásait sokkal könnyebben szereltük le, mint a finomkodón udvarias, jogi csűrés-csavarással megindított akciókat. Jólesőn gondoltam arra, hogy a nagysarlósi járásban sokkal helyesebben jártunk el: felosztottuk a törvény hatálya alá eső földeket, mielőtt volt tulajdonosaik feleszmélhettek volna. De ezt akkor nem emlegettem. Bartossal és Mátraival a megye egyik végéből a másikba robogtunk, mert hol az egyik, hol a másik községből jelentettek törvénytelen földosztást. Megesett, hogy egész héten át egyszer sem kerültem haza, mert a rendkívül szenvedélyes gyűlések éjszakába nyúltak. A félreértések elkerülése végett le kell itt szögeznem, ha csak lehetett, megvédtük a földigénylőket még akkor is, ha egyben-másban megsértettük a törvényt. Nem vezényelhettünk ki a földfoglalók ellen fegyveres erőket, elvégre azok a földek a legtöbbször parlagon hevertek ... Ezzel érveltünk nyilvánosan, de magunkban együtt éreztünk a szegényparasztokkal, s megvédtük őket.

Mielőtt jól megismerhettem volna a megyét, egy másik küzdelembe is belekeveredtem, és meg kell vallanom, vajmi kevés támogatást kaptam munkatársaimtól, akikre számítottam. Maga Bartos is értetlenül hallgatott, s meghatározatlanul hümmögött javaslatomra, hogy a megyei Nemzeti Bizottság tiltson meg minden legeltetést az erdőkben. Beláttam, hogy munkatársaim nem járhattak a Fővárosi Könyvtárba oly sok éven át, s nem sokat tudhatnak az erdők hasznáról.

Egyik utamon – éppen kerékpáron indultam el – elém bukkant egy öt-hatéves sarjerdő, amelyben egy marhacsorda legelészett, s hogy a pusztítás még teljesebb legyen, szépszámú kecskét is láttam a tehenek között. Megrémültem. Leszálltam a kerékpárról, s ma-

gam mellett toltam tovább, míg elhagytam a csordát. Akkor bementem a sarjak közé. A fiatal hajtásokat, a vékonyabb ágakat, a lombozatot csaknem teljesen lelegelték, letördelték, letiporták az állatok. Mindenfelé csupasz ágak meredeztek, amerre csak néztem.

Lesújtottan szemléltem a pusztítást azon a délelőttön. Ettől kezdve figyeltem az erdőket, és majdnem mindenütt hasonló kép fogadott. A sarjadzó erdőket tönkretették, a gyönyörű tölgyeseket kivágták még a háború alatt, nem is szólva az akácosokról. Fel-felhördültem magamban, hogy a jövendőnket károsítjuk, és elsivatagosítjuk az országot. Mentem én fűhöz-fához, főispánhoz, alispánhoz, de legfeljebb bizonytalan ígéreteket kaptam, mert a többi párt tisztségviselői eleve gyanakvással fogadták a kommunistától származó indítványt, hogy tiltsák meg a legeltetést. Nem léphettem fel elég erélyesen, mert lényegében ez az én akcióm volt. Úgy rémlett, hogy az emberek gyűlölik a fát! Némelyik faluban gyümölcsfát is csak elvétve lehetett látni. Aztán egy nagyobb szélvihar után terepjárónk elakadt egy makadámúton, mert a szél több száz méter hosszan, fél méter vastagon behordta homokkal. Mivel éppen Bartossal voltam, ezúttal szemléltető oktatást kapott: láthatta a közeli, kiirtott erdő fáinak fehérlő csonkjait.

Nem sokkal ezután a Nemzeti Bizottságok megtiltották a legeltetést az erdőkben. Boldog voltam.

A történet néhány év múltán folytatódott. A főtitkár Sátoraljaújhelyen tartott beszédében leszögezte, hogy az erdei legeltetés a parasztság régi és jogos követelése. Ennek a jognak érvényt szereznek. Senki sem akadályozhatja meg a legeltetést . . . Lehet, hogy nem pontosan ezekkel a szavakkal mondotta, de a beszéd egy részének a lényege ez volt. Az erdők halálos ítélete . . . Egyik újságíró barátomat, aki éppen a megyei lapot szerkesztette, rávettem, hogy hagyja ki a beszédből a legeltetésre vonatkozó részt. A lap anélkül jelent meg. A barátomat azonban egy hét múlva felhívták a pártközpontba. „Embertelenül lehordtak" – mondotta szemrehányóan, amikor erről beszámolt nekem. Elkeseredett. Én is. Néhány nap múlva azonban csak rendkívül tapintatosan megfogalmazott helyreigazítás jelent meg a lapokban. Az erdők megmenekültek . . .

Míg én a megyével ismerkedtem, és így időm túlnyomó részét a falvakban töltöttem, Júlia ugyanezt tette. De ő mindig vagy a Nemzeti Segély, vagy a Joint autójával ment ki a megyébe. A Nőszövetség már kezdetben is igen nagy feladatokat vállalt magára, s Júlia mindegyikből kivette a részét. Lassanként megmutatkozott kiváló szervezőkészsége. A feladatok olyan sokrétűek voltak, hogy ma már alig tudom elképzelni, hogyan tudott megbirkózni velük: ruhagyűjtési, élelmiszergyűjtési akciók, a kitelepített budapesti gyermekek elhelyezése és ellátása, gondoskodás a csecsemők és a fiatal anyák számára tejről. S ezek mellett gyűlések szervezése, beszédek tartása, az asszonyok mozgósítása különféle, sokszor halaszthatatlan társadalmi munkákra.

Bizonyos vagyok abban, hogy nagyszerű beszédeket mondott. Egyik népgyűlése után az egyik faluból tizenhárom szekér élelmiszert indítottak útnak Piskoltra a kitelepített budapesti gyermekek számára.

A munkájáról rendszeresen beszámolt Bartosnak. Ő, úgy gondolom, nagyon jó jellemzést kapott Júliáról a pártközpontból, mert szokatlanul gyorsan a bizalmába fogadta, s mindig szakított rá időt, hogy megbeszélje vele a problémákat.

Ezek bizony súlyosak voltak, és egyre sokasodtak.

Én véletlenül fedeztem fel az erdők pusztulását, aminek megakadályozása aztán rengeteg időmet vette igénybe. Júlia ellenben már az első hónapban felismerte, hogy az iskolákban nem folyik úgy a tanítás, ahogy kellene. Amint én meghökkenve s felháborodva vizsgálgattam az elpusztított erdőket, a kiirtott gyönyörű szálerdőket, a megműveletlen földeket, Júlia is a megrázkódtatások sorozatán esett át, amikor az egész megyében számba vette az iskolákat és a tanköteles gyerekeket.

Piskolton már az év elején megkezdték az oktatást. De amikor Júlia szigorú következetességgel és igényességgel összeszámlálta a gyerekeket, kiderült, hogy a tankötelesek több mint fele nem jár iskolába. Több mint ötezer gyermek! Az iskolák több mint egyharmad részében még mindig kibombázottak laktak. Az iskolai fel-

szerelést kihordták az udvarokra vagy legjobb esetben a folyosókra. Ott fútta a szél, ott verte az eső, és aszalta a nap.

Hónapokon át alig lehetett vele másról beszélni. Ha véletlenül korábban érkeztünk haza, újabb és újabb megrendítő felfedezéséről számolt be. Meggyőződéssel és okkal ostorozta, hogy az oktatást nem is harmad-, hanem tizedrangú feladatnak tekintik.

– Ha így megy tovább, az írástudatlanok tízezrei nőnek fel a szemünk láttára – mondotta felháborodva.

Meg kellett küzdenie az értetlenséggel, a bürokratizmussal, a közömbösséggel, a tehetetlenséggel. Ennek ellenére negyvenöt nyarára rengeteg vesződséggel sikerült elérnie, hogy a kibombázottakat kiköltöztették az iskolákból. A Nőszövetség tagjai pedig szeptemberre úgy-ahogy rendbe is hozták őket. Végül még a szülőket kellett rávennie, hogy engedjék, küldjék gyermekeiket iskolába. Sajnos a tanév megkezdése után is több ezer gyermek maradt ki az oktatásból, de a tanítást minden iskolában megkezdték.

Büszkén mondta el nekem és bizonyára Bartosnak is, hogy azokban a helységekben, ahol a kommunisták kezében volt a vezetés, a leghamarabb és a legjobban szervezték meg a tanítást. Megviselte a küzdelem. Esténként sokszor már enni sem volt kedve, lerogyott az egyik székbe, s ha éppen otthon voltam, kipanaszkodta magát, aztán lankadtan támolygott az ágyba.

Negyvenöt őszén a választásokra összpontosította minden energiáját, s mint munkatársaink valamennyien, én is. Alig találkoztunk, mert ő is, én is gyakran kint aludtunk a falvakban, ahol az éjszaka ért. Amikor véletlenül otthon háltunk, olyan fáradtak voltunk, hogy alig éltünk házaséletet. Szerencsénkre édesanyám gondoskodott a gyerekekről.

A választások eredményeinek közzététele után Júlia kétségbeesett, mert a nőknek alig egyharmada szavazott.

– Ennyit ér a mi munkánk – hajtogatta lesújtottan.

– A nők többsége a két munkáspártra szavazott – próbáltam megnyugtatni. – A mi pártunkra meg éppen tízszer annyian, mint a kisgazdákra.

Nem sikerült megnyugtatnom. A könnyei potyogtak. Bennem

is fortyogott az elégedetlenség. Nem voltam megelégedve a tizenhét százalékkal – ennyi szavazatot kaptunk.

De nem süllyedhettünk bele a kudarcokba. A földek nagy része szántatlan-vetetlenül állt. Traktoralkatrészeket kellett előteremtenünk majdnem a semmiből. Júliát pedig a közelgő tél iszonyú problémái foglalkoztatták, mert a nincstelenek talán a század legínségesebb tele előtt álltak. Negyvennégyben még elég jó volt a termés, viszonylag rendben folyt a betakarítás, negyvenöt nyarán az embereknek még voltak tartalékaik, de ezek őszre elfogytak. Júlia tisztában volt azzal, hogy a nélkülözés és az éhség sokakat el fog pusztítani, és tehetetlenül vergődött a teljesíthetetlen feladatok mind kétségbeejtőbb sűrűjében. Ezért – noha a látványos, de kevés hasznot hozó rendezvényeket ellenezte – mint a Nőszövetség alelnöke mégis részt vett a Mindenki Karácsonyfája nevezetű akcióban. Tagja volt az intéző bizottságnak, amelyben minden akkori társadalmi szervezet, még a két egyház is részt vett. Gyűjtést rendeztek az üzemekben, az intézményekben, a falvakban is, amennyire erre lehetőség adódott. A falvakban is igen sok volt az éhező, nyomorban sínylődő család. Összegyűjtöttek némi lisztet, olajat, gyógyszert. A Nőszövetség tagjai heteken át készítették a babákat, mackókat, még hintőport is szereztek a gyógyszergyárból.

December közepén végre felállították a város legnagyobb termében a karácsonyfát, és megnyitották az ünnepélyt.

– Elszabadult a pokol – mondta Júlia aznap este. – Még jó, hogy a mi lányaink nem voltak ott. – Nem volt elkeseredve, úgy láttam, mintha némi elégtételt érzett volna. – Nem szeretem az ilyen látványos szerepléseket.

Ezután elmondta, mi történt. A hatalmas terem megtelt. A szülők, a gyerekek igen nagy várakozással jelentek meg. De a csekélyke liszt, a néhány liter olaj, az ügyefogyott babák, mackók meg a kevéske tejpor nemhogy lecsillapították volna a megjelenteket, hanem növelték elégedetlenségüket. A reakciós körök amúgy is terjesztették a rágalmakat, hogy az ünnepség szervezői jócskán lefölözték maguknak az összegyűjtött miegymást.

Valaki, aki bizonyára többet várt, a parketthoz vágta a hintőporos zacskót, s elkáromkodta magát!

– Az istenit ennek a világnak! Hát ezt adják nekünk?! Egyék meg maguk!

Felszállt a por. Az embereket elöntötte a harag. A tömeg odalendült az egyik asztalhoz, ahol a lisztet osztották – félkilónként –, s feldöntötte. A következő pillanatban egy másik asztal is feldőlt a babákkal és a mackókkal. Erre aztán igazában felbolydult a tömeg. Felborították az asztalokat, majd össze is törték őket. Ezután ordítozva a karácsonyfa felé tódultak, amely kissé hátrább állt. Már-már úgy látszott, azt is feldöntik az égő gyertyákkal, és meglincselik a Nőszövetség asszonyait, akik a siralmas ajándékokat osztogatták, és elvesztették a fejüket...

– Egyedül Doromlainé nem vesztette el a fejét – mondotta másnap a Nőszövetség elnöke. – Felugrott egy székre. Keményen az emberekre ordított... Igen, ordított! Nem is tudtam, hogy olyan erős hangja van – mosolyodott el. – Az emberek elcsendesedtek. Meg vagyok győződve arról, hogy nem is a szavaival fegyverezte le az embereket, hanem a fellépésével és a hangjával. Azzal, hogy nő létére szembe mert szállni a felbolydult emberekkel. A tömeg aztán különösebb incidensek nélkül szétoszlott. Doromlainé hős! – jelentette ki végül.

Ezt én már régen tudtam.

– Maguk mit csináltak? – kérdezte Bartos.

– Megrémültünk. Én mozdulni sem tudtam.

Egy pillanatig haragudtam Júliára szűkszavúsága miatt. Meg is borzongtam a gondolatra, hogy milyen veszélyben forgott.

Ugyanazon a télen, ugyancsak szűkszavúan számolt be egyik élményéről.

Gidalról éppen haza akart indulni a Nemzeti Segély autójával. Egy fiatal férfi szaladt hozzá.

– Ha istent ismernek – hörögte –, segítsenek. A feleségem...

Mielőtt Júlia válaszolhatott volna, odaért a községi orvos is. Elmondta, hogy valószínűleg súlyos, orvosi beavatkozást kívánó szülésre kell kimennie az egyik tanyára. Kérte, hogy a férfival együtt vigyék ki oda. Júlia nem utasíthatta vissza a kérést, bár a másik faluban várták. Beültette az orvost meg a férjet, s ő is kiment velük.

A hangja el-elcsuklott, igyekezett uralkodni érzelmein, amikor elmesélte nekem.

– Egyetlen szoba, amelyet konyhának is használnak. Vályogfalak. Hepehupás földpadló... Két apró ablak. Homály... A tűzhely mellett felhalmozott rőzse. A tűzhelyen egy viharvert fazékban párolgó víz, egy másikban krumpli fő. Négy gyerek... A legidősebb hat vagy nyolcéves... Kortalan... Egy kecske, odakötve a sarokban egy padlóba vert cölöphöz. Valami iszonyatos szag... A hátsó fal mellett leterített szalma, rajta egy sikoltozó, koszos lópokróccal és egyéb rongyokkal letakart fiatal, aszott arcú nő...

Júlia sápadtan mélyet lélegzett, mintha erőt gyűjtött volna, aztán folytatta:

– Az orvos megtapogatta, mosdótálat, meleg vizet kért. Mosdótál nem volt. „Szaladjon át a szomszédba! Kérjen egyet! – ordított rá a férjre. – Siessen!" Az elszaladt, úgy, ahogy volt, ki a hidegbe. A sikoltozás csak akkor szűnt meg, amikor az asszony teljesen kimerült és már csak hörögni tudott. Tehetetlenül vártuk a mosdótálat. Tíz-tizenöt perc telhetett el. Végtelenül hosszú idő. A férfi mindvégig szaladt. Ilyen messzire volt a legközelebbi szomszéd... Az orvos kezet mosott, aztán rám szólt, hogy segítsek... A gyerekeket a falhoz állította, háttal az anyjuknak. Segítettem... letérdeltem az alomra, amelyen az asszony ötödik gyermekével vajúdott, s majdnem elájultam az alom bűzétől. A férj közben a kecskét fejte, hogy valamit enni adjon a feleségének. Már nem is emlékezett rá, mikor ettek utoljára kenyeret. Aztán az orvos friss szalmát vitetett be, s arra fektettük rá a pehelykönnyű asszonyt. Az mégiscsak tisztább volt... Míg az orvos a kicsivel foglalkozott, otthagytam őket. Autóba vágtam magam, s berontottam a bíróhoz. Alacsony emberke... Megfenyegettem, hogy széttépem, ha azonnal nem ad élelmet. Adott. Kenyeret, szalonnát, egy csupor szilvaízt. Kivittem... Visszaúton megkérdeztem az orvost, hogy életben maradnak-e. Azt felelte, lehetséges... Elmondta, hogy hasonló körülmények között sok szülést vezetett le. De sokszor nem hívják, s a fiatal anyák elvéreznek... Nem tudom, mit csináljak, nem tudom...

A hangja sikoltásba csapott át.

Kitágult szemmel fordult felém, amint ott álltam a cserépkályhához dőlve a téli éjszakában. Boldogtalanul melengette a kezét a kályhához tapasztva.

Nem emlékszem már, hogy mikor kezdték szervezni a szülőotthonokat, de arra bizonyosan, hogy mihelyt az ötletet meghallotta, Júlia azonnal belevetette magát a küzdelembe, s lankadatlanul agitált, szervezett, beszélt létrehozásuk érdekében. Az elsőt negyvenhatban vagy negyvenhétben állították fel. Júlia nem nyugodott addig, míg minden járási székhelyen nem sikerült egyet felállíttatnia. Nem volt olyan hét, hogy meg ne látogatta volna őket.

Iskolák, szülőotthonok, ideiglenes és állandó napközik: a töménetlen apró, mindennapi munka mellett ezeket tartotta fő feladatainak. Közben szakadatlanul küzdenie kellett a többi nőszervezet vezetőinek féltékenykedésével. A Nőszövetség sokkal nagyobb eredményeket ért volna el, ha a nőmozgalom egységes, de a Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt kicsinyeskedése megakadályozta az egységes nőmozgalom kibontakozását.

A nyomor azonban a Nőszövetség igazán önfeláldozó munkája ellenére sem csökkent, hanem Júlia kétségbeesésére még nőtt is.

Nem lehet megszokni a nyomort, az éhséget, az embereken hízó élősdieket, a vákáncsosok viskóit, s bennük az emberi almokat... Dehogyis nem lehet megszokni! Megszokták a kastélyokban élő földesurak, hivatalnokaik, akik irgalmatlanul elárverezték a nélkülözők feje fölül a kalyibákat; a papok, akik a világ bölcs berendezéséről prédikáltak és istenre hivatkoztak, aki szegényekre és gazdagokra osztotta az embereket; a költőcskék, akik szende megelégedésről és a szegénység örömeiről verseltek; a gyöngéd szívű úrhölgyek, akiket könnyekre fakasztottak az érzelmes regények... Igen, mindezek – az összes haszonélvezők – megszokták a nyomort minden velejárójával, mert belőle éltek. De mi, munkatársaim, Júlia és én nem tudtuk megszokni. Nem tudtuk megszokni! Ki a fogát csikorgatta, ki ocsmány káromkodásokat eregetett, ki elérzékenyült, de mindnyájan pihenés nélkül, kegyetlen elszántsággal, szenvedélyesen, magunkat nem kímélve dolgoztunk, éjszakáztunk, éheztünk, fagyoskodtunk, gyalogoltunk, hogy a nyomort, amely oly hirtelen elébünk tárult, megszüntessük. Nem tudtunk pihenni,

mert nem hagytak nyugodalmat a bűzös almon háló emberek, az éhező, csontig lesoványodott gyermekek, a korán megvénülő nők, az elesett, fogatlan öregek kísértő képei.

Mit dolgoztunk? Erre a kérdésre röviden talán így lehet válaszolni: segélyt szereztünk a nélkülözőknek, élelmet az éhezőknek, lakást a hajléktalanoknak, vetőmagot a földek bevetésére, igát és traktort a megművelésükre, hozzá alkatrészeket, üzemanyagot. Igyekeztünk megszervezni a belvizek levezetését és az árvízvédelmet. Még rövidebben: szerveztük és megteremtettük az új élet feltételeit, mégpedig nemcsak a falvakban, hanem mindenütt.

A pihenéstelen napok hetekké, hónapokká, évekké szaporodtak.

5

Megkérdeztem Júliát, mire emlékszik különösen élesen a felszabadulást követő évekből. Azt felelte, hogy az iskolákért és a szülőotthonok létrehozásáért folytatott küzdelemre és a növekvő nyomorra.

A mezőgazdasági termelés megindításának nehézségeit leszámítva én elsősorban a nyomorra, a növekvő falusi munkanélküliségre és az aszályokra emlékezem. Sokat gondolkoztam akkoriban azon, hogyan keletkezett a munkanélküliség. Itt csakis a falvakban és az úgynevezett mezővárosokban jelentkező munkanélküliségre gondolok. Nyilvánvaló, hogy a mezőgazdasági munkások, a volt cselédek általában földhöz jutottak, tehát a saját földjükön gazdálkodhattak. Ennek ellenére a munkanélküliek száma évről évre nőtt, ha jól emlékszem, negyvenhétben már meghaladta a húszezret.

Kik voltak ezek? Sokan nem igényeltek földet, mert hittek a földreformellenes agitációnak, s féltek a földesurak bosszújától. Ők alkották a munkanélküliek nagy részét. A nincstelenek, akik földhöz jutottak ugyan, de nem tudták megművelni a földjüket (vagy ha meg is művelték, az aszályok miatt nem termett meg a létfenntartásukhoz szükséges élelmiszer), szintén munkát szerettek volna. Továbbá lerongyosodtak a háború alatt a szegényparasztok is, ők is dolgozni akartak, és mi nem tudtunk nekik munkát

szerezni. Ezért a nyomor ezekben az években hónapról hónapra nőtt.

Negyvenhétben a falusi összejöveteleken mind többen és mind elkeseredettebben hangoztatták: ha nem kapnak segítséget, elpusztulnak.

Amikor a főispáni hivatal elterjesztette a hírt, hogy kivándorolhatnak Svédországba az állattenyésztéshez értők, sokan jelentkeztek. Családok.

Minden munkatársunk, minden falusi pártszervezet közbelépett. Igyekeztünk lebeszélni az embereket a kivándorlásról. Erősítgettük, hogy az aszály nem ismétlődhet meg több éven át – sajnos a rettentő cáfolat jelei mindenütt mutatkoztak, hónapokon át nem esett az eső. Hangoztattuk, hogy az országnak szüksége van minden polgárára, mert előttünk állnak az újjáépítés roppant feladatai. Felsorakoztattunk minden lehetséges érvet. De mivel a nyomort nem tudtuk enyhíteni, és a szemünk láttára ment tönkre a termés, és mivel a propaganda paradicsomi élettel kecsegtette a kivándorlásra vállalkozókat, 1947 őszén százhetven család, mintegy négyszáz fő készen állt az indulásra. Derék és szorgalmas férfiak, odaadó anyák, gyönyörű lányok, különböző korú gyermekek... Indulásuk napján beteget jelentettem – négy év alatt azon az egy napon. Nem akartam, de nem is mertem a kivándorlók szemébe nézni. Felelősnek éreztem magam miattuk. Tudtam, tudom, hogy százhetven család semmiség ahhoz képest, hogy néhány évtized alatt százezrek vándoroltak ki hazánkból, amelyet nem tekintettek hazájuknak. De negyvenhétben már a miénk volt, az övék volt ez az ország – és mégis...

Ma is vádolom magam amiatt, hogy nem tudtam őket visszatartani, hogy nem tudtam rajtuk segíteni. Vádolom magam tehetetlenségemért.

Elbúcsúztatták őket...

Aznap Bartost nem lehetett megtalálni. Ezt másnap hallottam. Júlia sem jelent meg a búcsúztatáson, kiment a legtávolabbi faluba, ahonnan senki sem indult el, és csak késő este jött haza.

Szégyelltük, vádoltuk magunkat. A felszabadulás után ez az esemény sújtott le a legjobban. Akkor azt hittem, hogy ennél

keserűbb élményben már nem lehet részem. De az ember nem tudja, mit hoz a jövő...

1945, 1946, 1947 – három aszályos év...

Nem akarom itt számokkal bizonyítani, milyen kegyetlenek voltak ezek az évek, azt meg aligha tudnám ábrázolni, hogy a szegényparasztság milyen körülmények között vészelte át a megismétlődő borzalmakat. De néhány emlék különösen elevenen él bennem.

1946 őszén sokkal több gabonát vetettünk el, mint az előző évben, mert a traktorokat már rendbehozták, és szaporodott az igásállat-állomány. A vetés természetesen lassan haladt. A gabona még meg sem erősödhetett, beköszöntöttek a korai fagyok, s elpusztították a frissen kikelt gabonának mintegy hatodrészét. Újból vetni nem tudtunk, mert a fagyott földön nem lehetett szántani, vetni, és azért sem, mert elfogyott a vetőmag, amit a kormány által szervezett akció során kaptunk.

A kemény tél után azonban az újgazdák páratlan szorgalommal és kitartással mégis megművelték a földjüket. Egy napi igáért vállalták a nyolc-kilenc-tizenegy napi robotot. A tavasziak a földbe kerültek, kikeltek. Kissé meg is erősödtek. Elmúlt a május. Mindenki jobb évet várt. Június elején még esett egy kis eső, aztán november közepéig egy csepp sem. (Lehet, hogy némi permet volt.)

A Gazdasági Felügyelőségen azt állították, hogy másfél évszázada nem volt ilyen aszály az országban.

Mégis többet arattunk, mint az előző évben. Ősszel, amint lehetett, jelentős állami segítséggel elvetettük a gabonát. Már aki tudta... Aztán a vetés kikelt és elszáradt...

December elején részt vettem a gazdasági felügyelők megbeszélésén. Nem siránkoztak. Ellenben szárazon beszámoltak a rájuk bízott terület helyzetéről, a vetések állapotáról. A szavak mögül ki lehetett érezni a ki nem mondott gondolatot, hogy éhínség vár ránk... Míg a beszámolókat hallgattam, magamban kerestem a kiutat a ránk szakadt szerencsétlenségből. Forrt bennem a tehetetlenségem fölötti harag, mégpedig annál jobban, minél inkább beláttam, hogy sem segíteni, sem tanácsot adni nem tudok. Miután

az utolsó beszámoló is elhangzott, bátortalanul és tanácstalanul feltettem a szakembereknek a kérdést:

– Mi segíthetne ebben az iszonyú helyzetben?

A gazdasági felügyelők elgondolkoztak, a vállukat vonogatták. Hosszúra nyúló mély hallgatás után megszólalt az egyik.

– Egy különlegesen enyhe tél... – hangja telve volt reménytelenséggel.

Elfutott a tehetetlenségem fölött érzett harag, s inkább a magam bátorítására, mint az ő megnyugtatásuk kedvéért az asztalra csapva odavágtam:

– Az lesz!

Az volt. Karácsonykor télikabát, sőt felöltő nélkül kerékpároztam át a szomszédos faluba néhány kiló almáért. Aznap is vetettek.

Mire január második felében beálltak a fagyok, a vetések megerősödtek.

A tél adta néhány hetes nyugtalan pihenés alatt gondoskodnunk kellett tavaszi vetőmagról, az újgazdák segélyezéséről, a tavaszi munkák megkezdéséig a traktorok rendbehozataláról, üzemanyagról, egyszóval ezek a hetek is lázas tevékenységben teltek el. Könnyű leírni a fentieket, de szinte elképzelhetetlenül nehéz volt végrehajtani. Mindenütt – itt a felsőbb szervekre gondolok – az értetlenség áttörhetetlen falaiba ütköztem. Azoknak az embereknek halvány sejtelmük sem volt a parasztok, a mezőgazdasági termelés nehézségeiről, az újgazdák alig csökkenő nyomoráról, a megismétlődő aszályok erkölcsi és anyagi hatásáról, a belvizek pusztításairól, a korai és a késői fagyokról. Erre csak egyetlen, de jellemző példát említek meg. Egyik legfőbb gazdasági vezetőnk írta ebben az időben: „Bátran támogatni fogjuk a gyapot és egyéb délszaki növények termelési kísérleteit is. Hasonló éghajlat alatt Ukrajna gyapotot, guminövényeket, narancsot, citromot termel – sikerrel. Nekünk is mindennel meg kell próbálkoznunk, meleg a napunk, gazdag a földünk."

Mit szólhattam erre? Nem szoktam csikorgatni a fogamat, de káromkodtam egy jó kiadósat. Nekünk azon főtt a fejünk, hogy honnan szerzünk tavaszi vetőmagokat, mert a mák és a kukorica kivételével semmiből sem volt elegendő. Ő meg... gyapotról és

narancsról beszél. (De a gyapotot csak megpróbáltuk a következő években!)

Abban az évben májusban diadalmasan jelentettem, hogy minden földet megműveltünk a megyében. Ma már bizonyos vagyok abban, hogy távol voltunk ettől. A földeknek legalább tíz-tizenöt százaléka megműveletlenül maradt abban az évben is. E kis szépséghiba ellenére is állítom: az egész parasztság mindent elkövetett, hogy a földjét megművelje. Meg voltunk elégedve a munkával is és kivételesen az időjárással is.

Aztán jött az újabb aszály. Ez azonban már nem volt olyan súlyos, s főleg nem volt olyan általános, mint az előző évben. De például Jurányt kegyetlenül sújtotta. Ebben a faluban egy nagyúr birtokát osztottuk fel maradék nélkül a nincstelenek, a gazdasági cselédek és a kubikosok között. Jurányban mindkét választáson abszolút többséget szerzett a párt, és éppen ezt a községet sújtotta a legjobban az újabb aszály. Megnéztem, hogyan haladnak az aratással. A párttitkár néhány újgazda kíséretében kivezetett a búzaföldekre.

A búza csak a laposokon, néhány tíz-ötven négyszögölnyi területen nőtt meg arasznyira, a többi – megmértem – még két egymásra állított gyufaszál magasságát sem érte el.

– Ezt nem lehet learatni – mondta a titkár –, meg nem is érdemes...

– Learatott helyettünk az isten – fűzte hozzá az egyik újgazda, egykori kubikos keserűen. Haragosan kitépett egy búzatövet, s az orrom alá tartotta.

– Mindenütt ilyen? – kérdeztem.

– Mindenütt...

– Mit fogunk vetni? – kérdeztem a párttitkárt.

Gondoskodtunk vetőmagról. Az újgazdák segélyt kaptak, hogy éhen ne haljanak...

Kegyetlen évek voltak ezek.

És mégis... A vigasztalan, kiúttalan nyomor ezekben az években hazánkban örökre megszűnt.

1948-ban szerveztük meg és állítottuk fel az első gépállomást Jurányban. Mivel én ismertem a legjobban a megye mezőgazdaságát, nekem kellett javasolnom, hogy hol állítsuk fel a többit. Javaslatomat kellően megindokoltam, elfogadták.

Negyvenhétben összeültem Gádor Miklóssal, a piskolti pártbizottság mezőgazdasági felelősével, hogy a város határában levő településeket felülvizsgáljuk. Ő, az egykori béreslegény, és én, a tímársegéd a város nagyléptékű térképe fölé hajolva rövid tanakodás, latolgatás után kijelöltük a létrehozandó települések helyét. Megelégedetten álltunk fel, mert sikerült összeegyeztetnünk a különféle szempontokat. Aznap éjjel azonban meghökkentem, hogy mi ketten negyven-ötven perc alatt az emberek ezreinek sorsáról, életének további alakulásáról döntöttünk, s esetleg egy új város helyét is kijelöltük.

Ilyen hatalom volt a birtokunkban... Így volt. Hangsúlyozom azonban, hogy soha nem kívántam a hatalmat, soha nem éreztem magam hatalmasnak, s a kezembe jutott hatalmat soha fel nem használtam a magam javára.

Hozzátartozik a történethez, hogy ma már virágzó falvak állnak azokon a helyeken, amiket kijelöltünk. Tehát okosan határoztunk. Meg vagyok elégedve, mert itt az emberek boldogabban élhetnek, mint azokban a zugokban, ahonnan odaköltöztettük őket. Valóban ilyen vagy olyan zug volt addigi lakóhelyük neve!

Ezek azonban csak kivételes esetek, hogy úgy mondjam, a mindennapi munka csúcsai.

A földreform utáni negyedik évben még mindig a kezdet nehézségei között vergődtünk. Az újgazdák évről évre kaptak vetőmagot, szántási hitelt, támogattuk őket, amiben csak lehetett, gazdálkodásuk mégis kezdetleges maradt. Nem is lehetett más. Az aszályok okozta károkat figyelmen kívül hagyva is a termésátlagok rendkívül alacsonyak voltak. Holdanként búzából 3–4, burgonyából 28–30, cukorrépából 48–52 mázsát takarítottak be. Életkörülményeik megjavultak ugyan, de a szegénység fojtogatta őket.

Sokat írtak már a mezőgazdaság szocialista átszervezéséről, ezért csak röviden foglalkozom vele. Megyénkben az első termelőszövetkezeti csoportok 1948-ban alakultak meg. Ha jól emlékszem, tizennégy.

Elképzelhetetlenül siralmas körülmények között kezdték meg a közös gazdálkodást: szakemberek nélkül, munkaszervezet nélkül, igaerő nélkül és összefüggő földterület nélkül. Például a kepecsi Szabad Föld kilencszáz holdnyi – 276 darabból álló – földön, nyolc lóval alakult meg. A gidali Rákóczi 1250 holdja a falu határának minden részén és a szomszéd községek határában 517 darabban volt szerteszórva. Különösen szerencsésnek tekintettük azt a csoportot, amelynek földje csak ötven-hatvan darabból állt. Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között nagyüzemi gazdálkodást megkezdeni és folytatni csaknem lehetetlen.

Mégis szerveztük a termelőszövetkezeti csoportokat. A falusi pártszervezetek és az éppen megalakult tanácsok egymással versenyeztek, hogy melyikük szervez többet. Erőltették a szervezést, tekintet nélkül arra, hogy megvoltak-e vagy sem az anyagi és személyi feltételek. Sehol sem voltak meg! De hát egyszer csak el kellett kezdenünk az átszervezést, mert elkerülhetetlen volt.

A mi számunkra az átszervezés azt jelentette, hogy talán minden addiginál keményebb, testet-lelket igénybe vevő munka kezdődött meg, amely évekig tartott.

1949-ben és 1950-ben voltak olyan időszakok, amelyeket megszakítás nélkül a falvakban töltöttünk. Többször heteket is. Aztán a kialvatlanságtól támolyogva, teljesen kimerülten tértem haza, s Júliához és a lányaimhoz alig szólva roskadtam az ágyamba. Talán még jobban lesoványodtam, mint azon az éhezéses újpesti télen, mert nemcsak keveset ettem, hanem keveset is aludtam. Munkatársaimat ugyanúgy megviselte az idegfeszítő munka. Mégis boldogan újságoltuk el egymásnak sikereinket, mert minden egyes újabb csoport megalakulását előrelépésnek tekintettük. Ezután még jobban megszaporodott a tennivalónk, mert segítenünk kellett a munka megszervezésében, sokszor az elvégzésében is.

Emlékszem a szövetkezetekbe lépő gazdák egyéni tragédiájára... Erről rengeteget írtak. Sokak számára valóban tragédiát jelentett az addigi eszményeikről való lemondás és a merőben újfajta életbe való átlépés. Meggyőztük őket...

Sajnálom, hogy azoknak a gazdáknak, akik legelőbb léptek be a szövetkezetekbe, csak egy töredéke érte meg a mezőgazdasági nagyüzemek kifejlődését és a végső szabadulást a régi paraszti élet béklyóiból.

X. FEJEZET

Sodródás

(Doromlai önéletrajzának nyolcadik része)

I

A termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésével párhuzamosan szigorodott a beszolgáltatás és a cséplésnél való leszámoltatás. Akkoriban hallottam, hogy sokan, a téeszcsék tagjai és az egyéni gazdák a kerékpár hátsó kerekével csépelték ki az eldugott vagy ellopott kévéket, hogy maguknak kenyerüket biztosítsák. Meddig tartott ez a módszer? Nem tudom... A beszolgáltatást az egész föld után kellett teljesíteni, márpedig igen sok kisebb-nagyobb darab föld maradt megműveletlenül, parlagon, nagyrészt azért, mert a szövetkezetek elnökei néha véletlenül, de többször szándékosan megfeledkeztek róluk.

Mind nagyobb nyomás nehezedett a nagygazdákra. A beszolgáltatás megszigorítása őket sújtotta a legjobban. Minden adminisztratív eszközt igénybe vettek, hogy „korlátozzák befolyásukat". Azért tettem idézőjelbe ezt a két szót, mert valójában nem csupán befolyásukat korlátozták, hanem életlehetőségeiket is. A falvakban elkobozták vagy valamilyen ürüggyel igénybe vették nagy, olykor hatalmas házukat és a megalakuló téeszcséknek adták, őket meg kiköltöztették a tanyákra.

Bármily nehéz is bevallanom, mindez az én tudtommal, és helyeslésemmel történt. A mi megyénkben nem is történhetett másként...

Sokan rokonszenveztek velük. Én nem.

Ötvenben Szebellédre mentem, hogy az ottani termelőszövetkezeti csoport földjeit, munkáját megszemléljem. Az elnökkel, Kovács Zsigmonddal egész délelőtt jártuk a csoport földjeit, a határ legkülönbözőbb részein. Ekkor láttam egy nagygazda házas-

párt. Legalább százötven kilós testük rengett a hájtól. Mocskosak voltak. Ellenségesen figyeltek minket, amint elgyalogoltunk a tanyájuk mellett. Kovács útközben elmondotta, hogy a házaspár a gyermekmenhelyről vett ki kislányokat, hogy náluk szolgáljanak, voltaképpen, hogy a férfi rendelkezésére álljanak. Mindig öt-hat ilyen lányka volt náluk. Tizenhat, tizenhét éves korukban – vagy ha terhesek lettek – kiadták az útjukat. Ezt a szörnyeteget gyűlölték a szebellédiek, de a nagygazdák elleni intézkedéseket helytelenítették vagy éppen elítélték.

Kovács Zsigmondot negyvenöt óta ismertem. Az első választáson országgyűlési képviselő lett. Ügyes és leleményes ember létére is alig tudott megbirkózni az elnöki teendőkkel a téeszcsében. Miután közelebbről is megismertük egymást, mindig jóbarátjaként fogadott. Azon a napon elfáradtunk a hosszú barangolásban, visszatértünk a gazdaság központi tanyájára. Ott az árnyékban összegeztük a tapasztalatokat és a feladatokat, aztán beszélgettünk. Délben megkondult a harang. Kovács feltápászkodott.

– No, én megyek ebédelni – mondotta. Kezet nyújtott, elballagott.

Meghökkenve néztem utána. Még a legkegyetlenebb inség idején is mindig meghívott ebédre, ha délelőtt látogattam Szebellédre, vagy vacsorára és szállásra, ha ott éjszakáztam. Most meg...

Napokba telt míg rájöttem, hogy az egy Jurány kivételével mindenütt hidegen, ha ugyan nem viszolygással fogadnak. Még a párttagok is...

Megállapítottam, hogy nagyon de nagyon megváltozott a parasztság hangulata.

2

Az enyém is.

Ötvenegyig lassanként majdnem minden munkatársamat áthelyezték különböző beosztásokba. Helyükbe fiatalabbak, önállótlanabbak jöttek, általában olyanok, akik gondolkodás nélkül elfogadták a felsőbb szervek utasításait. Többségükben tüköremberek voltak, akik változatlanul visszhangozták mások véleményét, és mint a szolgák, gondolkodás nélkül végrehajtották az

utasításokat is. A pestis a középkor betegsége, a szolgaság is. Az előbbit kiirtottuk. Az utóbbi észrevétlenül terjedt el ezekben az években. Gondolkodásunkat megfertőzte és lebéklyózta a szolgai szemlélet, mert a kinyilatkoztatásokat majdnem mindenki kételkedés nélkül elfogadta, mint a Sinai-hegyi tízparancsolatot. Ezzel párhuzamosan elterjedt a bürokratizmus, amely a szolgai lélek legkárosabb megnyilvánulása, mert nemcsak a kannibalizmus tesz embertelenné, hanem a bürokratizmus is.

Ha az embert órákon át veri az eső, nem nagyon figyel fel arra, hogy megnőnek a cseppek, de ha a kitartó szemerkélést hirtelen zápor váltja fel, az már nem kerüli el a figyelmét. Valahogy ez történt velem ebben az időben. Nagysarlóson kemény és bonyolult munka kezdődött, Piskolton ugyanúgy folytatódott. Kellett is minden erőnkből dolgoznunk, mert hatalmas feladatokat kellett megoldanunk. De aztán átküzdöttük a legsúlyosabb hónapokat, megszüntettük az inflációt, átvészeltük a koalíciós időket. A pártot mind többen támogatták, mert egyedül mutatta meg következetesen az előrehaladás útját.

A küzdelemben a feltétlen fegyelem szükségességét nemcsak elismertem, hanem meg is követeltem, magamtól is és mindenkitől. A szükség parancsolt. De ahogy az évek teltek, egyes emberek kezdtek parancsolgatni, mégpedig mind keményebben, mind fellebbezhetetlenebbül. Így hajtottuk végre a hároméves tervet, s így fogtunk hozzá az első ötéves terv végrehajtásához. Megszilárdult a hatalom, a munkásosztály kezében szilárdult meg: létrejött a proletárdiktatúra, a legdemokratikusabb államforma. Mikor? Mióta van hazánkban? Nem tudom... Tudomásom szerint nincs dátuma. Nem vagyok történész, ezért megkockáztathatom a kijelentést, hogy hazánkban a proletárdiktatúra valahogy úgy jött létre, mint a tavasz: egyszerre csak megvolt. Mikor? Melyik napon? Ugyan, kit érdekel ez? A fontos, hogy megvan. Amikor tudatára ébredtünk annak, hogy megteremtettük, már megvolt. Tehát mi, akik éveken át szakadatlan munkával és küzdelemmel fűztük egybe napjainkat, kissé gondolhattunk volna már magunkra is.

A fegyelem azonban nem lazult, ellenkezőleg, keményebbre változott. A munkaidő – ha ugyan ez lehetséges – még hosszabbra

nyúlt, és természetellenesen mindenütt ellenséget kerestünk. Elsősorban a pártban. A hiba eltűnt a használatban levő fogalmak közül. A hibák bűntetté minősültek, amelyet ellenséges, csakis ellenséges elemek követtek el. Mivel bűnöst sokszor nem találhattak (mert nem volt), bűnbakot kerestek még akkor is, ha – mondjuk – kipukkant egy autógumi: a szeget valaki odatette. Tímár vagyok. Tudom, hogy a bőrbe a legjobb szakember is – szándéka ellenére – lyukat vághat húsolás közben. Tehát nem értettem egyet a bűnbakkereséssel.

Gondolataim azonban nem kristályosodtak ki. Nem volt rá idő, mert a munkák intenzitása nem csökkent, s időtartama sem rövidült. De emlékszem, ahogy az évek teltek, úgy fogyatkozott meg bennünk, Júliában és bennem a lelkesedés. Az első piskolti években határozottan boldogított a munkánk. Júlia arcán minden fáradtsága ellenére is fel-feltündöklött a boldog mosoly, hogy egy újabb szülőotthont vagy napközit sikerült felállíttatnia, vagy ha jó hangulatú nőgyűlést tartott, vagy akárha egy csecsemőpólyát szerzett, vagy egy házaspárt kibékített egymással. Mind a ketten örültünk eredményeinknek, apró kis diadalainknak, amelyek milliónyi ugyanolyan apró diadallal összeforrtak a nép roppant diadalává. Ahogy azonban az évek teltek, mind jobban eluralkodott rajtunk a fáradtság. Akkor azt hittük, hogy csupán fizikai fáradtságról van szó. Ma már tudom, hogy erkölcsileg voltunk fáradtak. Haldoklott bennünk az érdeklődés, kiveszett belőlünk a diadalérzet, elszürkült körülöttünk az élet. Elvégeztük a munkánkat, mint a molnár a malomban. Dolgoztunk, nem is eredménytelenül, de mind közömbösebben.

Ilyen körülmények között tört be életünkbe az első ötéves terv.

3

A Magyar Dolgozók Pártja 1951 februárjában megtartott II. kongresszusán nem vettem részt. Míg tartott a kongresszus, nálunk kissé meglazult a munka. A beszámolókat tanulmányoztuk. Egy hét állt rendelkezésünkre. Maradt idő a gondolkodásra. Elő-

ször örömmel, másodszor elgondolkozva, harmadjára meghökkenve olvastam a felemelt terv adatait. Az első ötéves terv első évét nagyon sikeresen fejeztük be. Az ipari termelés egy év alatt huszonhét százalékkal növekedett. De ez az eredmény nem tette valószínűvé, hogy öt év alatt háromszorosára növeljük az ipari termelést, bár matematikailag – papíron – ezt lehetett kimutatni. De a valóságban nem! Úgy véltem, szépek a terv számai, de szép terveket könnyű készíteni, a legszebb sem ér semmit, ha nincsenek meg teljesítésének feltételei. Ezek hiányában a legszebb terv is csak ábránd, légvár.

Kétségeimet ismertettem Júliával. Megjegyzéseimet élénk érdeklődéssel fogadta. Attól a naptól kezdve nappal külön-külön, este kettesben igyekeztünk tisztázni magunk előtt az érveket, az adatokat és az ellentmondásokat. Tény, hogy nem ismertük fel a rendkívül bonyolult gazdasági összefüggéseket, de abban egyetértettünk, hogy a felemelt terv irreális, teljesíthetetlen, és hogy a matematika ilyen merész alkalmazása zsákutcába visz.

Akkor már új életünk hatévi kemény munkájának tapasztalatait halmoztam fel magamban. Tisztában voltam azzal, hogy a szocializmust csak nagyon kemény és hosszan tartó, lankadatlan munkával lehet megvalósítani, s nem egyik évről a másikra, bármennyire szeretnénk is. Felfogtam, hogy a kívánságot, az óhajt nem szabad összetéveszteni a realitásokkal. Ezért nem tudtam elfogadni a tervet. Helyeselni sem.

Ezt meg is mondtam a szemináriumon, amelyet a megyei titkár vezetésével tartottunk a kongresszus után. Győzködtek, de nem tudtak meggyőzni. A három óra vitával telt el. Egymagam védtem álláspontomat tízegynéhány elvtárssal szemben.

– Csalódás vár ránk – mondottam többek között –, s nemcsak ránk, hanem a népre is.

Elismerem, az ellenkezés felbőszített. Végül is odavágtam, hogy voluntarizmussal, akarnoksággal csődbe vihetjük az országot.

Ez aztán Farkas Ferencet, a megyei titkárt is felháborította. Felállított és kiküldött.

Farkas Ferenc a vitát másnap véglegesen befejezte. Délután magához hívatott. Megkérdezte, hogy fenntartom-e az álláspon-

tomat, s egyben figyelmeztetett, hogy a kongresszus határozatát minden párttagnak el kell fogadnia. Ezt természetesen tudtam. De mit tehettem? Hazudtam volna? Megismételtem, hogy álláspontomat fenntartom. Erre közölte velem, hogy csak munkásmozgalmi múltamra és végzett munkámra való tekintettel nem zárnak ki a pártból, de büntetésből termelő munkára küldenek.

– Ez a pártbizottság határozata – szögezte le, majd futó mosollyal hozzáfűzte: – Doromlai elvtárs nem ért egyet a kongresszus határozatával, hát majd gyakorlatilag fog dolgozni a végrehajtásáért. A bőrgyárban. Megértette?

– Meg.

Tudomásul vettem a pártbizottság határozatát.

Büntetésül termelő munkára osztottak be... A termelő munka büntetés? A kommunista pártban? Hát lehetséges ez? Mintha a fizikai munka megszégyenítő lenne. A munkásosztály van hatalmon, és a fizikai munka büntetés! Hogy fér ez össze? Micsoda gondolkodás ez? Milyen emberek ezek, akiknek ennyire elferdült a gondolkodása? Ezek az emberek munkások voltak? Valaha azok voltak! Most viszont visszasüllyedtek a 18. századba. Vissza bizony! Így van! Ez a döntés leleplezte őket. Inkább dolgozom hát a gyárban, mint velük, köztük.

Júlia megdöbbenve hallgatta végig beszámolómat. Aztán felpattant.

– Ha veled így bántak el, én sem dolgozom velük. Lemondok!

– Maradj, dolgozz tovább és hallgass, ha beszélnél, magadat is kitennéd a támadásoknak!

– Nem törődöm vele. Visszamegyek könyvkötőnek. Én is vagyok olyan ember, mint te. Az én önérzetem is van olyan kényes, mint a tiéd. Emlékezz csak vissza a Harci Programra! Te akkor visszaadtad a megbízásodat. Én is megteszem, mert egyetértek, szolidáris vagyok veled. Lemondok – ismételte meg szilárdan –, nem tehetek másként.

Hosszú vita kezdődött köztünk. Júlia ragaszkodott a maga elgondolásához. Nem tudtam megingatni, pedig minden rábeszélőképességemet összeszedtem. Csak annyit tudtam vele megígértetni, hogy három napig várakozik és gondolkodik. De nem kel-

lett ennyi idő sem. Két nap múlva felmentették, és megkapta az utasítást, hogy munkára jelentkezzék a könyvkötő üzemben.

Mindez 1951 márciusában történt.

4

A bőrgyár igazgatója idegenkedve fogadott. Ismert, természetesen. Gondolom, úgy kellettem neki, mint egy púp a hátára. Kifaggatott, hogy milyen munkához értek, és hogy hol dolgoztam. Felsoroltam. De rendes ember volt. Később megtudtam, azt az utasítást kapta, hogy segédmunkásnak tegyen, mégis szakmunkásnak osztott be.

Be kell vallanom, nem nagy örömmel kezdtük meg a fizikai munkát. Nem vagyunk szentek. Sem Júlia, sem én. Nekünk feltétlenül kellemesebb volt előadásokat tartani, értekezleteket vezetni vagy azokon részt venni, tárgyalásokat folytatni, mint sérolni vagy könyvtáblákat ragasztani. Még jelentéseket fogalmazni is százszor kellemesebb munka, mint a taszítógéppel vagy a fűzőgéppel dolgozni.

Nekezen szoktunk bele újra a fizikai munkába. Az első napokban megrohant minket az izomláz. Azt hiszem, minden fizikai munka kínnal jár, ha az ember becsületesen végzi. Mi ketten több mint hat éve nem dolgoztunk a szakmánkban, emiatt néhány óra múltán kegyetlenül szenvedtünk, estére mardosó fájdalmak sajgatták izmainkat. De elviselésüket megkönnyítette számunkra az a meggyőződés, hogy igazunk van. Júlia hamar beletörődött a két műszakba is, mert a Nőszövetségben rendszeresen két műszaknyi időt töltött munkában.

Ellenben mind a kettőnknek hiányzott addigi munkánk, mert hat éven át emberek között forogtunk. Ettől egyszerre meg kellett válnunk. Úgy éreztük magunkat, mintha hirtelen pusztaságba kerültünk volna. Különösen én, mert a harsogó gépek mellett nem lehet beszélgetni, nemcsak a munka, hanem a zaj is elszigetelt új munkatársaimtól. Júlia hamarabb megtalálta a kapcsolatot a könyvkötőkkel, mint én a tímárokkal.

De két hét sem telt el, egy este a jurányi pártszervezet titkára

és az ottani téeszcsé elnöke otthon várt rám. Furcsállották, hogy oly régóta nem jártam náluk, aztán megtudták, mi történt velem. Eljöttek. Tanácsot kértek.

Nem tudom, tisztában voltak-e azzal, hogy látogatásuk milyen nagy örömet szerzett nekem, s hogy milyen boldoggá tettek. Aztán meglátogattak mások is. Júliát a megye különböző helységeiből asszonyok keresték fel. Magunkra maradva örömmel állapítottuk meg, hogy nem feledkeztek meg rólunk, és hogy szeretnek minket.

Közben váratlan felfedezést tettünk: miután műszakunkat ledolgoztuk, teljesen szabadon tölthettük el időnket. Olvashattunk, beszélgethettünk, sétálgathattunk, foglalkozhattunk lányainkkal, mert nem maradt elintézetlen ügyünk vagy megoldásra váró problémánk.

A gyerekek a hat év alatt megnőttek. Idősebbik lányom gyönyörű nagylánnyá serdült. Még a megyei bizottságon dolgoztam, amikor tizenhat éves korában bejelentette, hogy geológus lesz. Ennek örültem, bár sokat nem foglalkozhattam vele, mert éppen nagyon meg voltam terhelve. Biztattam. Elbeszéltem neki első előadásom történetét. Minden fellelhető könyvet megvettem neki. Egyáltalán nem sújtott le, ha valamelyik tantárgyból rosszabb jegyet kapott. Most már boldogan állapítom meg, hogy szándékát megvalósította. Valóban geológus lett belőle, mégpedig, ahogy tapasztaltam, igen jó. A férje állítása szerint tőlem örökölte a geológiához való vonzódását. Nem merek erre határozottan válaszolni. Bonyolult és jórészt felderítetlen még az öröklődés mechanizmusa. A szomszédunkban most másfél éve született egy kisfiú. Az anyja 1944-ben jött a világra Budapesten, mint csecsemő élte át a légiriadókat és a bombázásokat. A kisfiú pedig ma, harminc évvel a háború után a legmélyebb álmából felriad és magánkívül sikoltozik, ha mentőautó szirénázik az utcán. Alig lehet lecsillapítani. Miért? Magyarázza meg, aki tudja. Úgy látszik, hogy az átöröklés sokkal bonyolultabb, mint azt Mendel apát hitte.

Két lányunk személyiségének kibontakozása, fejlődése és gazdagodása még jobban összeforrasztott Júliát és engem. Bár kissé alantas ez a megfogalmazás: számtalanszor boldogan állapítottuk meg, hogy nem végeztünk rossz munkát. Talán így lehetne meg-

fogalmazni véleményünket: szerelmünket a természet jóváhagyóan vette tudomásul, mert gyermekeink szépek, okosak, energikusak, egészségesek.

Visszagondolva a felszabadulást követő évekre csak most döbbenek rá, hogy abban az időben a szenvedélyes munka miatt csaknem teljesen elszakadtunk a természettől. Nem barangoltunk a mezőkön, nem sétáltunk az erdőkben, nem heverésztünk a virágoktól illatos tisztásokon egyetlen egyszer sem. Most rám telepedik a szakadatlan munkában eltöltött évek érzelmi kietlensége, a számtalan elmulasztott alkalom, amelyet el lehetett volna csípni, hogy magánéletünket szebbé, tartalmasabbá tegyük. De akkor magunkra nem is gondoltunk.

Míg Újpesten éltünk, a gyermekek tetszésük szerint játszadozhattak kertünkben. Nagyobbik lányunk tíz-, a fiatalabb hétéves koráig. Fák, bokrok, virágok között telt el gyermekkoruk minden nyara. Gyermeki vidámsággal fogadták a hirtelen záporokat, örvendezve paskolták magukat, ahogy csapdosta őket az eső; a havat, a telet is élvezték – emberi módon. Piskolton ellenben városlakókká váltak. Virágokat jobbára csak a parkokban vagy a vázákban láttak. Gyönyörű élményektől fosztottuk meg őket, mert a munka lefoglalt minket, és mert nem is gondoltunk rá.

Mindez megváltozott, amikor mind a kettőnket fizikai munkára utasítottak. Már az első estén elöntött az öröm, amikor lányaim közé ültem. De mennyire örültek ők!

Az első vasárnap sétáltunk. Esténként beszélgettünk.

Amikor pedig teljesen kitavaszodott, annyi év után nekünk is kivirult a természet. Pompás tavaszi rétek, erdei séták, kankalin, kucsmagomba-keresés a lombosodó erdőben, gyöngyvirág... Csodálatos vasárnapok voltak! A lányaink pedig... Ahányszor rájuk néztem, elöntött a gyönyörűség. Kipirultak, aztán lebarnultak. Csodálatosan boldogok voltunk. Virágot, gombát szedtünk, bogarakat gyűjtöttünk. Nyáron sötétedéskor kimentünk a tölgyerdőbe hőscincért fogni. Egy egész vasárnapot rászántunk, hogy a patakparti fűzesben egy pézsmacincért elcsípjünk a kisebbik lányunk gyűjteményébe... Egyszóval éltünk és élveztük az életet.

Idősebb lányunk azonban nem tért napirendre leváltásunk fe-

lett. A tizenhetedik évében járt. Kileste az alkalmat, s amikor hármasban maradtunk az anyjával, megkérdezte:

– Mi van veletek?

Júlia megelőzött. Becsületesen, őszintén beszámolt neki a történtekről.

Juliska lányunk elgondolkozott. Szorongva vártam a válaszát.

– Remélem – mondotta –, egyes emberek akcióját nem tévesztitek össze... nem azonosítjátok a párttal – javította ki magát. Komolyan várakozóan nézett ránk.

Az anyja, Júlia meghökkent. Szürke, szép szeme kitágult. Egy pillanatra rám villantotta tekintetét, előbb halkan elkaccantotta magát, aztán kirobbant belőle a nevetés, majd hevesen magához szorította a lányát.

Én boldogan mosolyogtam. Büszke voltam a lányunkra.

5

A bőrgyárban blanzsíroztam. Ez az egyik legkényesebb szakmunka a tímárságban. Megcsonkult ujjaimmal nehéz volt megtanulnom, de Csepelen Kovács üzemében ebbe a munkába is eléggé begyakoroltam magam. A szerszámom ott maradt Nagysarlóson Kovács Andrásnál. Az igazgató a sajátját adta ide. Dolgozni éppen lehetett vele, de haladni kielégítően nem. Ezért elhatároztam, hogy elmegyek a szerszámaimért. Szerettem volna körülnézni is Nagysarlóson, mert mióta Piskoltra helyeztek, nem jártam ott. Ám egyik szombat jött a másik után, az utazást mindig halogattam. Most hiába töröm a fejem, hogy mi akadályozott oly sokáig, nem tudok rájönni. Ezért arra gyanakszom, hogy a vasárnapi sétákon kívül a fáradtság miatt halasztottam el hétről hétre az utazást. Végül is április végén elszántam magam.

Mivel már hat éve nem jártam a városban, egyenesen Mezeiékhez mentem. Az asszony éppen az ebédet készítette. Örömmel, csókokkal és bizonyos méltósággal fogadott. Mondta, hogy a férje hazamegy ebédelni, de hogy biztosabb legyen benne, felhívta telefonon.

– Siess haza, valaki vár... Majd meglátod. Örülni fogsz neki.

Jó... Siess! Emlékszik még – fordult hozzám –, hogyan toppant be negyvenötben? Piszkos volt, fáradt, gyűrött, borostás... Azóta megváltozott minden... – Elújságolta a híreket.

Mezei előbb mint polgármester dolgozott, aztán megválasztották tanácselnöknek. Kovács Andrást kinevezték járási rendőrkapitánynak. Pádár műhelyét, mint minden kis tímárműhelyt, megszüntették.

Megkértem Mezeinét, hívja fel Kovácsot, hozza el nekem a szerszámaimat, mert az esti vonattal vissza kell utaznom Piskoltra.

Mezei és Kovács együtt érkeztek. Ölelés. Örvendezés és büszkeség, hogy jól vagyunk. Közben fogadkoztak, hogy aznap el sem engednek.

Akkor már hatévi szakadatlan mozgalmi munka volt mögöttem, mégis meglepődtem, amikor régi szaktársaimat megláttam. Meg kell mondanom, ők is, én is meglehetősen faragatlan tímársegédek voltunk negyvenötben. Ötvenegyben azonban ámuldoztam, menynyire megváltoztak. Jól öltöztek, biztos fellépésű emberekké váltak, akik ismerik saját jelentőségüket és a város, a járás problémáit, átérzik felelősségüket, és ennek megfelelően viselkednek. Miután beszámoltak az elmúlt hat év eseményeiről, finoman feltették a kérdést, hogy hát velem mi van.

– Miért van szükséged a szerszámokra?

Megmondtam nekik, hogy másfél hónapja büntetésből fizikai munkára osztottak be, s a bőrgyárban dolgozom. Egyszerre megdermedtek. A szemükben jeges rémület villant. Mezein látszott, hogy megbánta gyors hazajövetelét. Néhány perc múlva szabadkozott, hogy belátom, ugyebár, de neki délután is dolga van, s nem maradhat velem. Kovács hasonlóképpen hivatkozott elfoglaltságára. Az ebédet eléggé nyomott hangulatban ettük végig. A fekete után nem feltűnően gyorsan, de határozottan felszedelőzködtek. Olyan hűvösen búcsúztam el tőlük, hogy még Mezeiné is elcsodálkozott.

Valamelyikünk megemlítette Mihályt, és azt is, hogy egy idő óta otthon van. A két férfi távozása után melegen elbúcsúztam az asszonytól. Becsúsztattam a táskámba a szerszámokat. Tudtam, hogy Mihály hol lakik.

Mintegy másfél órát sétálgattam, hogy lehiggadjak.

Hogy az esetleges félreértéseket megelőzzem, mihelyt leültünk egy üveg bor mellé, azonnal elmondtam Mihálynak, mi járatban vagyok, s mire kellenek a szerszámok. Azt is elbeszéltem, hogy miért utasítottak termelőmunkára. Figyelmesen, elgondolkozva hallgatott végig, csak egy-egy szót mormolt biztatásul, hogy folytassam.

Miután beszámolómat befejeztem, megkérdezte:

– Mondták a barátaink, hogy én mit csinálok itt?

– Nem.

– Másfél éve az itteni földművesszövetkezet ügyvezető igazgatója vagyok – mondotta, s elhallgatott, talán azért, hogy figyelje reagálásomat, aztán halkan folytatta: – Én magam akartam visszajönni...

– De miért?! – kiáltottam megdöbbenve. Tudtam, hogy az egyik szakszervezet főtitkára volt.

Mielőtt válaszolt volna, felállt, lassú lépésekkel az ajtóhoz ment, kinyitotta, kinézett az udvarra. A felesége éppen a baromfival foglalkozott. Mihály aztán ugyanolyan lassú, súlyos lépésekkel visszatért az asztalhoz, leereszkedett a székbe.

– Miért? Azért, mert féltem... És félek... Nem vagyok hős. Nem szeretnék értelmetlenül és idő előtt hősi halott lenni.

Öt óra lehetett, hatkor indult a vonatom. De elfeledkeztem róla, Mihálynál maradtam. Vele vacsoráztam, aztán folytattuk a beszélgetést. A felesége úgy tíz óra tájban behozta nekünk az utolsó feketét, majd jó éjszakát kívánva eltűnt. Az asztal mellett virradtunk meg.

Hosszú beszélgetésünkből csak foszlányok maradtak meg bennem.

– Túlságosan közel voltam a tűzhöz – mondotta. – Sokat láttam, talán túlságosan is sokat. Elmenekültem, ide... Érted? Itt talán... talán elkerültem a szemük elől. Talán megfeledkeznek rólam. Itt nem látok semmit, nem tudok semmit, nem mondok semmit, s talán nem számítok semmit...

– Tehát lemondtál a küzdelemről?

– Puszta kézzel nem lehet harcolni tankok ellen. Ugyan! Mint

egy férget, úgy eltaposnak. Ha Rajk nem tudta megvédeni magát, mit tehetek én?

Mihály tömören összefoglalta a történteket. Ekkor, 1951 áprilisában hallottam először, hogy Rajk ártatlan volt, s alaptalan, koholt vádak alapján ítélték halálra. Elképedtem.

– Honnan tudod?

Hátrafelé bökött, a falon függő könyvespolc felé.

– Ott van a Rajk-per. Figyelmesen elolvastam. Azt mondanám, hogy komédia, ha nem volna tragédia. Laikus létemre még én is találok benne jogsértő dolgokat. Például elmaradt az ítélet indoklása. Aztán a tanúk... Bizonyítás helyett csak állítanak...

– Ki szervezte meg?

– Ő – felelte egyszerűen. – Ő és néhány társa...

Tudtam, kiről beszél.

– De hiszen ezek az emberek – nem kellett magyaráznom, kikre gondolok – vagy őrültek, vagy... – Megakadtam, kerestem a megfelelő szót.

Mihály figyelmesen nézett rám, aztán nyomatékosan mondta:

– Nem őrültek.

Erre nem tudtam felelni. Szörnyű gondolatokkal viaskodtam. Hosszú szünet után Mihály szólalt meg.

– Tudod, hol van Kádár? Mit tudsz Kállairól? Aczélról? – Az asztalra csapott. – Börtönben vannak!

– Honnan tudod? – ismételtem meg halkan a kérdést.

– Régóta nem szerepelnek sehol. Ha elővenném a Szabad Népet, csaknem napra megmondhatnám, mikor tartóztatták le őket. Ez egy. Kettő: a kubikosok mindent megtudnak. Rendszeresen meglátogatnak, s beszámolnak nekem. Hát ez a helyzet, barátom... Én is ott lennék valahol... Ő már a Csillagban sem kedvelt. Hazamenekültem. Nézz körül. Rendes házban lakom, virágoskert az ablakom előtt, baromfi az udvaron, disznó az ólban. Van jövedelmem, csinos feleségem. Gondtalanul megélünk. A lányom férjhez ment. Ha társaság után vágyom, akadnak jó cimborák, akikkel megihatok egy-két pohár bort. Mi kell még az embernek?

– A te képességeid...

– A sírban még kevésbé vennék hasznát a képességeimnek!

A feleségem elégedett, a feladataimat ellátom. Ez a legtöbb, amit az ember elmondhat magáról.

– Mégis – erősködtem –, nem vonulhat vissza mindenki! Nem lehet mindenkit börtönbe dugni.

– Dehogynem! Ott vagyunk. Kis börtönből nagy börtönbe kerültem. De börtönőr nem akarok lenni.

– Túlzol.

– Nem! – vágott vissza azonnal. – Nézzük meg, mi történt veled. Megmondtad a véleményedet, büntetésből fizikai munkára utasítottak. Szerencséd volt, hogy csak oda... Talán megmenekültél... Gyanús vagy. Érted? A felszabadulás előtt nem voltál börtönben – gyanús! A feleségedet elfogták, aztán rövid idő múlva kiengedték – gyanús!

– Te voltál a Csillagban...

– Én meg éppen ezért vagyok gyanús. Gyanús vagyok, mert sértetlenül hazajöttem. Hát nem elegendő a gyanúra, hogy épen hazajöttem, amikor olyan sokan elpusztultak? Gyanús vagyok, mert nem haltam meg, gyanús vagyok, mert élek... Mindenki gyanús, aki él, és kétszer gyanús, ha kommunista... Ez a helyzet, barátom... Mondom, szerencséd van. Te duplán gyanús vagy, mert egyszer sem buktál le, mert művelt vagy, mert most nem helyesled a nagyszerű tervet, mert harminckettőben nem fogadtad el a Harci Programot, mert háztulajdonos vagy... Soroljam még? Mert a bátyád pap... Bölcsebben kellett volna cselekedned, és feltűnés nélkül visszavonulnod.

– Más a vérmérsékletünk.

– Te nem voltál börtönben. Te még heves vagy, én bölcsebb.

A hold felkelt. Az ablak nyitva volt. Beáramlott rajta a tavaszi kert friss, nyers illata. Mihály felkelt a székéből, eloltotta a lámpát, aztán visszaült.

– Jobb így, mi kilátunk, de be nem látnak – mondotta, majd szavaival ellentétben rágyújtott. – Aggódom... – szólalt meg néhány szippantás után. – Nagyon aggódom a hirtelen eltűntekért. Nem tudok semmit tenni értük. Nem tudom, hányan vannak, de bizonyos, hogy sokan. Kiváló, becsületes, makulátlan emberek. Figyelmeztetlek, óvakodj, nehogy közébük kerülj!

– Engem nem lehet megvádolni semmivel – jelentettem ki magabiztosan.

Keserűen felhörrent.

– Ürülékkel le lehet önteni az angyalokat is, aztán meg lehet őket vádolni, hogy büdösek. Nem tudom, mi lesz, nem tudom... – fűzte hozzá sorvasztó aggodalommal.

Hosszú, hajnalig tartó beszélgetésünk alatt belém plántálta aggodalmait. Ritka éleslátással feltárta előttem, anélkül, hogy neveket említett volna, a veszélyeket. Közben elbeszéltette velem gondolataimat a tervről és megyénk viszonyairól. Elváláskor kölcsönösen figyelmeztettük egymást az óvatosságra. Üdvözölte Júliát és kérte, hogy vigyázzak rá.

Vasárnap délután érkeztem haza, a gyerekek édesanyámmal moziban voltak. Elmondtam hát mindent Júliának, amire emlékeztem a beszélgetésből. Bizonyos voltam abban, hogy Mihály is ezt tette volna. Júliát az döbbentette meg a legjobban, hogy Rajkot és társait ártatlanul ítélték halálra. Lázadozott Mihály állítása ellen, hogy a főtitkár szervezte meg az ügy lefolyását.

– Nem hiszem, nem hiszem el... – hajtogatta. – Félrevezették. Ahogy én elhittem a vádak alaposságát, elhihette ő is...

Júlia mély meggyőződésének hatása alatt én is kételkedni kezdtem Mihály állításában. Azt hiszem, nem mertem szembenézni a szörnyű valósággal. Valószínűtlennek, nem, lehetetlennek tartottam, hiszen ellentétben volt egész lényemmel, semmiképpen nem tudtam beleilleszteni világnézetembe. De aztán Júliában a gyötrelmes gondolatokat még kínzóbbak váltották fel. Felülkerekedett benne a közéletből eltűnt elvtársaink és szintén eltűnt barátaink miatti aggodalom, mert éppen az ő eltűnésük győzött meg minket arról, hogy Mihály igazat mond.

De a miértre nem találtunk választ. Tévedésre, hatalommal való visszaélésre nem gondoltunk. Itt megjegyzem, ötvenegyben jártunk. Mihállyal egész este és egész éjjel beszélgettem, késő éjszakába nyúlt a beszélgetésünk Júliával is, de ez idő alatt egyszer sem ejtettük ki ezeket a szavakat: személyi kultusz. Ezt a fogalmat nem ismertük.

Fájdalmas visszagondolnom arra, hogy nemcsak gyenge vol-

tam, hanem lusta is a gondolkodásra. Júliával mély keserűséggel állapítottuk meg, hogy nekünk is részünk van a történtekben: készek voltunk megmagyarázni a legvisszataszítóbb dolgokat is, de ezt abban a hitben tettük, hogy nagy cél érdekében cselekszünk, hogy jó ügyet szolgálunk, és hogy minket is kötelez a pártfegyelem. Ez utóbbi érvet azonban most hamisnak találom, az igazság az, hogy megfertőzött minket is a szolgalelkűség pestise.

Aznap éjjel hosszú beszélgetésünk után kínzó aggodalmakkal telve feküdtünk le. De már nem bántott annyira leváltásunk igazságtalansága.

– Tiszta a lelkiismeretünk – mondottam. – Nem tapad hozzánk sem bűn, sem pénz, sem akár egy kiló krumpli. – Bebújtam én is az ágyba. – Most már üzemben dolgozunk, nyugodtabban élhetünk. Nem kell rossz ügyet szolgálnunk . . .

Júlia hirtelen felült. Szép arca elfehéredett. Kitágult szemmel meredt rám.

– Rossz ügy?!! A szocializmus rossz ügy?! Mit beszélsz? Mi a szocializmus ügyét szolgáljuk . . . Érte küzdöttünk.

– De egyesek . . . – próbáltam védekezni.

Júlia előrehajolt, görcsösen megmarkolta a paplant.

– Iszonyú! – mondta kétségbeesetten. Lassan hátrahanyatlott a párnájára. Arcvonásai megkövültek.

Sokáig, nagyon sokáig nem tudtunk elaludni.

6

Leváltásunk után nyugalmasan, szépen éltünk. Az aggodalmakat leszámítva talán legnyugalmasabban házasságunk óta. De aztán lassan felfedeztük, hogy egyesek magatartása megváltozott irántunk. No, nem a munkásoké, akiknek többsége mind Júliát, mind engem barátságosan fogadott, nem is a parasztoké, akik közül sokan meglátogattak minket, hanem másoké, akik a közéletben éltek és mozogtak, akik Júliának a leváltása előtt messziről, hajbókolva köszöntek, s azután észre sem vették, ha az utcán véletlenül összetalálkoztak. Nem állítom, hogy Júliát nem bántotta

ez, de az bizonyos, hogy hamar túltette magát rajta. Én meg egyenesen mulattam azon, hogy milyen sokan kerülik velem a találkozást vagy teszik magukat, hogy nem vesznek észre. Annál érzékenyebben reagált Júlia lányaink panaszkodására. Ők is megérezték, hogy megváltozott körülöttük a légkör. Míg mind a ketten vezető funkcióban voltunk, osztálytársaik felnéztek rájuk, de azután megvetően bántak velük. A gyermekek néha nagyon kegyetlenek tudnak lenni .. A felnőttek is ...

Amint említettem, idősebbik lányunk, Juliska, ötvenegyben a tizenhetedik évében járt. A geológia kedvéért kissé elhanyagolta a kötelező tantárgyakat. A történelmet meg éppen nagyon felületesen tanulta. A történelemtanárnő egyszer keményen rátámadt.

– Már megint nem készültél!

Juliska hallgatott.

– Nem is értem, hogy te miért jársz gimnáziumba – vetette neki oda a tanárnő epésen. – Ilyen csinos lánynak nincs szüksége rá. Jobb volna, ha iskola helyett az utcára mennél ...

Juliska megértette. Azonnal összecsomagolt és hazaindult.

Júlia éppen délutános volt. Még otthon tartózkodott. Juliska köszönt, majd halálsápadtan befordult a szobájába. Az anyja rémülten ment utána.

– Mi van veled? Hazaküldtek? Beteg vagy?

Juliska zokogva számolt be a történtekről. Az én Júliámat elfutotta a harag. Nem lehúzta, hanem letépte magáról otthoni ruháját. Felöltötte a másikat, s mielőtt a lányom megakadályozhatta volna, elrohant a gimnáziumba. Éppen a nagyszünetben ért oda. Berobogott a tanáriba, rátámadt a tanárnőre.

– Mit mondott maga a lányomnak?!

Mielőtt az válaszolhatott volna, kétszer teljes erejéből pofon vágta. Utána odavetette neki:

– Söpredék!

– De ... kérem ... Mi jogon? – állt elébe az igazgatóhelyettes.

– Ezt mondja meg ő! – intett Júlia a tanárnő felé, s otthagyta a megszeppent gyülekezetet.

Este Juliska nekem is elmondta a történteket. A vérig sértett apa forrongó dühével hallgattam végig. Állítom, hogy azon mele-

gében én sem tudtam volna magamon uralkodni. A lányomat a szobájába küldtem, mert egyedül akartam maradni.

Az a tanárnő megfogalmazta és kimondta 1935-ös gondolatainkat, hogy a szokatlanul szép munkáslányok legvalószínűbb sorsa az utca. Igen, mi gondoltuk ezt. Így van! De akkor a Horthy-rendszerben éltünk. Most azonban a munkásosztály van hatalmon! Így van! De én személy szerint kiestem a közvetlen hatalomból. És Juliska anyja is, aki diploma nélkül is a nőmozgalom egyik vezetője volt a megyében. Hogy gyűlölhetik őt az ilyen történelmi hullák, mint ez a tanárnő . . . A testvérét háborús bűnei miatt felakasztották. Igen! Sokan gyűlölnek minket ilyen emberek . . . Lappang bennük a gyűlölet. De eddig el kellett fojtaniok. Most azonban a hamu alól kicsapott a láng. Szerencsére Juliskát nem égette meg. Nem megaláztatása, nem meggyanúsítása miatt hagyta ott az órát, hanem haragjában . . . Az anyja nevelése . . . Derék lány vagy! Büszke vagyok rád! A tanárnő felhasználta az alkalmat, hogy beléd rúghasson. De mit csináljak én?

Két napig türelmetlenül, aztán inkább kíváncsian vártuk a fejleményeket. Nem hívatott be minket az igazgató. Pedig nagyon vártam. Várakoztunk. Nem tehettünk mást, mert mindketten bizonyosak voltunk abban, hogy ha feljelentést tennénk, elsikkadna. Néhány hét múlva azonban Juliska elújságolta, hogy azt a tanárnőt „saját kérésére" áthelyezték egy másik iskolába.

Azután minden este segítettem Juliskának a tanulásban, míg le nem tette az érettségit. Az osztály legjobb tanulója lett, az is maradt mindvégig, így került be az egyetemre.

Négy év telt el. Fiatalabb lányunk a ruhagyárban dolgozott. Egyszer az igazgatóhelyettes, egykori gazdag szabómester, megállt a gépe mellett, amikor éppen új sorozatot kezdtek meg. Lányunk persze hibákat követett el. Erre a főnöke sejtelmesen megjegyezte:

– Ilyen csinos lánynak nem kellene dolgoznia . . .

Lányunk nem merte nekünk elmondani. Csak évek múltán beszélte el, amikor az az ember autóbaleset következtében meghalt.

Hiányos volna ez az életrajz, ha nem foglalkoznék életünk mindennapi gondjaival. Mind a ketten dolgoztunk. Júlia két műszakban, én egyben. Nem étkeztünk üzemi konyhán. Nálunk a bőrgyárban nem volt, Júlia pedig vagy műszak előtt, vagy utána otthon evett. A gyerekeknek édesanyám főzött. Én száraz ételt vittem magammal, mikor mi akadt. Rendszerint valami sajtfélét, a legtöbbször gomolyát, ritkán tojást, még ritkábban szalonnát. Hetek teltek el, míg egyszer-egyszer húshoz jutottunk, mert megtiltottam, hogy édesanyám vagy Júlia sorba álljon érte. Már reggel háromkor megkezdődött a sorbanállás. Én meg azért nem vállalkoztam erre, mert nagyon sokan ismertek. Nehéz volt beletörődni, hogy rosszabbul élünk, mint a Horthy-rendszerben.

Tudtam persze, hogy nálunk rosszabbul kevesen élnek, mert a munkanélküliség teljesen megszűnt. Ismét Júlia oldotta meg a problémát. Javasolta, hogy lépjek be az egyik horgászegyesületbe. A felszerelés még megvolt. Beléptem. Attól kezdve vasárnap kijártam horgászni. Kissé szégyelltem magam. Gyermekkoromban sportból horgásztam, a harmincas években leplezésül, ekkor azonban bekerültem a húshorgászok közé. Fogtam is. Törpeharcsa mindig akadt. Higgyék el, heteken át nem ettünk húst, de halat minden vasárnap. Vitaminhiányban nem szenvedtünk. Nyáron sok zöldséget ettünk, télen almát és káposztát. Ötvenkettő és ötvenhárom tavaszán kijártunk a gyerekekkel az erdőbe. Hosszú sétákat tettünk, s gyűjtögettük a vadkomló fiatal hajtásait és a csalánlevelet. Szerettük a komlólevest. Még Júlia is. Viszont ruházatunk meg sem közelítette a felszabadulás előttit, bár Júliának, míg a Nőszövetségben dolgozott, csinos ruhái voltak, de két évet nem bírtak ki. A lányaink nőttek, gondolhatják, hogy ruházatuk milyen sok gondot okozott.

Ötvenkettőben a hiányokat már nem lehetett a háború következményének tulajdonítani, mint negyvenkilencben. A háború befejezése óta hét év telt el, s rosszabbul éltünk, mint előtte. Nemcsak magunkra gondolok most. Soha annyi sovány munkással nem találkoztam, mint azokban az években. Akkor nem szóltam sem-

mit, hallgattam, de magamban háborogtam. Állítom, mi, munkások kibírtunk volna még tízévnyi nélkülözést is, ha láttuk volna az értelmét. De én tudtam – lehet, hogy mások is –, hogy nem az objektív körülmények akadályozzák az életszínvonal emelkedését, hanem a hibák. Márpedig a hibáknak az a tulajdonságuk, hogy úgy szaporodnak, mint a legyek. Akkor szaporodtak. Én a Mihállyal folytatott beszélgetés után azt is gyanítottam, hogy kik szaporítják őket. Többé-kevésbé tisztában voltam azzal is, hogyan. Mégis hallgattam, mégpedig nemcsak azért, mert a kutyaugatás nem hallik fel az égig, hanem azért is, mert a pártfegyelem kötelezett, nem is szólva arról, hogy a felemelt tervet mindenki helyeselte – az élet nehezebbé válását azonban természetesen nem.

Keservesek voltak ezek az évek. Családi boldogságunk nem feledtette el velünk börtönben sínylődő, közéletből eltűnt elvtársainkat. Nagyon nyugtalanított minket az is, hogy a Központi Vezetőség munkájáról kevesebbet tudtunk, mint a harmincas években. Én Júliától értesültem a sajtóban nem közölt eseményekről, mert őt felkeresték elvtársai és barátai, akikkel együtt dolgozott vagy kapcsolatban állt az illegális időkben. Ketten közülük a Központi Vezetőség tagjai voltak. Aggasztó, de felette hiányos híreket hoztak. Egyre gyakrabban rémlett fel előttünk egy újabb koholt per lehetősége. Joggal és okkal féltettük a bebörtönzöttek életét . . .

Nagyon röviden futottam át ezen a korszakon. Nem szeretek a sebekben vájkálni.

1953 júliusának első napjaiban Júlia egyik régi barátja látogatott el hozzánk. Amikor a gyárból hazaérkeztem, Júlia intett, hogy ne zavarjam őket, egy negyed óra múltán azonban beszólított a szobába. Elém tette a Központi Vezetőség júniusi határozatának teljes szövegét. Csak átfutottam rajta, mert kevés volt az idő, Júlia barátja nem akarta lekésni a vonatot. Hullámzó érzésekkel olvastam át néhány bekezdést. Felismertem, hogy nagy változások küszöbére érkeztünk. Higgyék el, alig éreztem elégtételt, amikor azt a megállapítást olvastam, hogy a gazdaságpolitika elhanyagolta a dolgozó nép érdekeit és „magában hordta a kalandor politika elemeit". Mi csak voluntarizmusról, akarnokságról beszéltünk, ez a megállapítás jóval élesebb volt a miénknél. Tehát a Központi Vezetőség

is elismerte, hogy a megemelt ötéves terv irreális, bár az eredményekre így is büszkék lehetünk. Az is örömet okozott nekünk, hogy az életszínvonal emelkedni fog, és a parasztság terhei pedig majd csökkennek. De azt lesújtottan állapítottam meg, hogy a törvénysértésekről, a koholt perekről semmi kézzelfoghatót nem találtam benne, csupán homályos célzásokat.

Arról sem írtak semmit, hogy a bebörtönzött elvtársakat szabadon bocsátják-e.

Dolgoztunk, a lányainkkal is foglalkoznunk kellett, s ezért, bevallom, nem gondolkoztam eleget a határozaton, amelyet amúgy is csak felületesen ismertem meg.

De aztán megjelent Nagy Imre kormánynyilatkozata. Amikor először olvastam, nem gondoltam, hogy a mi életünkben is fordulatot idéz elő.

8

Július közepe táján kaptam meg Farkas Ferencnek, a megyei titkárnak az üzenetét, hogy haladéktalanul keressem fel. A gyárban bejelentettem, hogy ki hívat, s eleget tettem a felszólításnak.

Farkas szívélyesen fogadott, kávéval, konyakkal kínált meg. Válaszoltam a kérdéseire, és figyelmesen várakoztam.

– Beláttuk, hogy hibát követtünk el – mondotta kenetesen –, amikor elengedtük termelő munkára . . .

Nem tiltakoztam a tények nyilvánvaló meghamisítása ellen.

– Úgy gondoljuk – folytatta –, hogy Doromlai elvtárs tudását, tapasztaltságát nem nélkülözhetjük. Reméljük, ezzel Doromlai elvtárs is egyetért.

– Nem vagyok nélkülözhetetlen – válaszoltam mereven.

– Engedje meg, hogy ezt mi döntsük el. A végrehajtó bizottság úgy határozott, hogy Doromlai elvtársat bízzuk meg a mezőgazdasági osztály vezetésével. Kitűnően ismeri a megyét, tudomásunk szerint részt vett a földreform végrehajtásában. Ért a mezőgazdasághoz . . . Szükségünk van magára. Tehát?

– Kommunista vagyok – válaszoltam röviden. Nem utasíthattam vissza. Sem a megbízatást, sem az elégtételt.

– Ezt a választ vártuk. A legjobb lenne, ha azonnal tájékozódna a feladatokról.

– Még be kell mennem a bőrgyárba elbúcsúzni, és a szerszámaimért.

– Az igazgatót már értesítettük.

– Mégis be kell mennem. – Valóban el akartam búcsúzni munkatársaimtól.

– Hát akkor holnap reggel várjuk – mondotta Farkas és felállt. Én szemtelenül ülve maradtam.

– Volna még egy probléma . . .

– Nos? – kérdezte s leereszkedett a székbe.

– A feleségem . . . Amikor engem fizikai munkára utasítottak az elvtársak – az állítmányt és az alanyt nagyon is kiemeltem –, őt is leváltották . . .

– ???

– Véleményem szerint igazságtalanul.

– Úgy? – motyogta maga elé nézve. – Milyen funkciót töltött be? „Mintha nem tudná" – futott át rajtam.

– Az MNDSZ megyei titkára volt. Most könyvkötészetben dolgozik. Fizikai munkát végez. Régebbi párttag, mint én . . .

– Mit kíván, Doromlai elvtárs? – kérdezte kissé hangosabban a kelleténél. Hangjából kiéreztem az ingerültséget.

– Szeretném, ha igazságot kapna ő is.

– Utánanézünk, hogy mit lehet tenni . . . Holnap délelőtt jöjjön fel hozzánk Doromlai elvtársnő.

– Délelőttös – jegyeztem meg szárazon.

– Hát akkor délután – engedett fel.

Júliának nem mertem megmondani, hogy közbenjártam az érdekében. Attól tartottam, hogy rossz néven veszi. Még azon a héten kinevezték a Textilnagykereskedelmi Vállalat igazgatójának.

– Elvállaltam – mondotta derülten. – Még igazgató nem voltam, a kereskedelemhez nem értek. Legalább megtanulom ezt is.

A következő évben megválasztották a megyei pártbizottság tagjának.

Még jóformán bele sem lendültem a munkába, amikor váratlanul levelet kaptam Mihálytól. Nem számítottam rá, hogy ír, mert

látogatásom óta legalább tíz levelet írtam neki, de egyre sem válaszolt. Mondta is, hogy nem szeret írni. „Fontos dologról értesíthet – gondoltam magamban, miközben kibontottam a levelet. – Lehet, hogy őt is visszahívták."

Nem csalódtam, valóban fontos ügyről írt.

„Hallom, visszahívtak. Te visszamentél. Talán én is úgy tettem volna, mint te, bár az a veszély nem múlt el. Nehogy a hurrázók közé állj!!! Nagyon gondosan olvasd el a kormánynyilatkozatot. Ha megérted, gondolom, hogy megérted, egyet tanácsolok: szűrd le a következtetéseket. Én leszűrtem. Csak egyre lehet következtetni: VESZÉLYBE KERÜLT A SZOCIALIZMUS. Most már itt maradok, akkor is, ha hívnak. Üdv. Júliának!"

Nem értettem meg azonnal, mire gondol Mihály, és miért került veszélybe a szocializmus. Még egyszer gondosan elolvastam a kormánynyilatkozatot. Alig utalt a pártra. Fennhéjázó, öntömjénező beszéd volt. Néhány szólam kivételével nyolc évvel előbb bármely kisgazdapárti politikus elmondhatta volna. Olvasás közben felrémlett előttem a kapitalizmus visszaállításának veszélye. Bevallom, ha Mihály nem ír, nem figyeltem volna fel rá. A közvélemény azonban helyeselte a kormány programját, attól várta az élelmiszer- és általában az áruellátás javulását. Itt tisztáznom kell egy esetleges félreértést: a kormánynyilatkozat nem a párt programját tartalmazta, hanem csak a Nagy Imréét. De ezt akkor nem tudtam.

A nyilatkozat után heves roham indult meg a termelőszövetkezetek ellen. Kirobbant a felháborodás az erőszakos szervezés miatt. A tagok többsége – néhány szövetkezet és csoport kivételével – ki akart lépni. Az a veszély fenyegetett, hogy a csoportok többségében kimondják a feloszlást.

Véget ért nyugalmas életem, mert én voltam a felelős, hogy ezt a rohamot megállítsuk és leszereljük. Nekem kellett összetartanom és kitartásra buzdítanom a szövetkezetek híveit. A falvakban általában örömmel fogadtak, mert engem nem vádolhattak, és nem is vádoltak meg erőszakos szervezéssel. De a szövetkezetek híveire óriási nyomás nehezedett, mert nemcsak a szövetkezetekbe bekényszerített emberek, hanem a megsértettek és a régi rendszer hí-

vei is összefogtak a szövetkezetek ellen. Éppen idejében jelent meg aztán a kormány határozata, amely csak a gazdasági év végére engedélyezte a kilépést és a feloszlás kimondását. Számomra ez lehetővé tette, hogy tisztába jöjjek a helyzettel, és megtegyem a szükséges intézkedéseket – vagyis éjjel-nappal dolgozzam, hogy megmentsem, ami menthető.

Szakadatlan munkában teltek el a következő hónapok. Alig voltam otthon, legfeljebb éjszakára érkeztem haza, gyakran még arra sem. A gyűlések az éjszakába nyúltak. Így telt el az év. Minden erőfeszítésünk ellenére decemberben mégis feloszlott a téeszek és téeszcsék jelentős része. Nagy többségüket azonban mégis sikerült megmentenünk a széthullástól.

A mezőgazdaságban, veszteségekkel ugyan, de sikerült elhárítanunk az első szocializmusellenes rohamot, de az iparban több tekintetben is kudarcot vallottunk, mert a visszahúzó tendenciák itt kevésbé voltak nyíltak: a kisipar támogatásával, a közszükségleti cikkek gyártásának növelésével a lakosság egyetértett. Bizonyos mértékig mi is. De a gazdaságpolitikában elkövetett hibák kijavítására irányuló törekvés összeolvadt egy másik, jól palástolt törekvéssel, amely akadályozni akarta a további sikereket és a nehézipar fejlesztését.

Még ennél is jobban nyugtalanított minket – engem és Júliát –, hogy a megyében és másutt is hatalmas beruházások maradtak félben. Például Piskolt mellett sok százmillió forintot öltünk bele egy gyár építésébe. A falak nagy része már fel is volt húzva, sokat le sem fedtek, kilométer hosszan megépített vasúti sínek és utak maradtak elhagyatva. Ahányszor arra vitt az utam, mindannyiszor elkomorodtam, s arra gondoltam, hogy az országban ugyanúgy több milliárd értékű nagyberuházást hagytunk abba. Milliárdokat fagyasztottunk be . . . Ezek a szocializmus építkezései voltak . . . Voltak! . . . Nem vagyok író, nem tudom hát ecsetelni, milyen borzalommal és kétségbeeséssel ismételgettük Júliával ezt a mondatot: Ezek a szocializmus építkezései *voltak* . . .

Most már megértettük, milyen veszélyre gondolt Mihály, de teljesen csak évek múlva értettük meg. Ő jobban, közelről ismerte Nagy Imrét.

Örömmel tértem vissza a pártmunkához. Az sem szegte kedvemet, hogy ismét elszakadtam a családomtól, bár akkor már nagyon hiányoztak a hangulatos esti beszélgetések, a vasárnapi séták. Még az sem lohasztotta le energiáimat, hogy a pártmunkára való visszatérésem után sok visszás jelenséget figyeltem meg, amelyek Júliában és bennem őszinte felháborodást keltettek. Lehet, hogy azért figyeltem fel rájuk aránylag gyorsan, mert több mint két évig üzemben dolgoztam. Néhány ilyen visszásságot megemlítek.

Egy szombaton, 1954 februárjában lehetett, valamilyen ügyben hazulról egyenest a városi pártbizottságra mentem. Reggel nyolc előtt értem oda. Az udvaron teherautó állt, amelyből különféle nagyságú, szemre két-három-négy kilós csomagokat raktak le. Húst. Kimérve.

– Kinek viszik ezt a húst? – kérdeztem az ott tüsténkedő gazdasági vezetőt.

– A munkatársaknak – volt a felelet.

– Úgy?! – dörmögtem magamban.

– Az elvtársaknak nincs idejük a sorbanállásra – magyarázta. – Csodálkoztam is, hogy Doromlai elvtárs nem igényelt . . .

– Úgy!! – csattantam fel, s otthagytam.

Mi nem eszünk húst, csak nagyon ritkán, mert nem állunk sorba. A munkások egy része sem eszik, mert vagy nem áll sorba, hiszen munkába kell mennie, vagy ha sorba áll is, mindenkinek nem jut. Ezek meg . . . Ezek a nyomorultak, akik kommunistának vallják magukat, egyenesen a vágóhídról vitetik maguknak a friss húst. Bizonyára nem is akármilyet. Ezt nem lehet tűrni.

Valószínűleg a kelleténél élesebb szavakkal számoltam be tapasztalatomról Farkas Ferencnek. Ő azonnal intézkedett. A hússzállítást megtiltotta, s néhány ember ellen fegyelmit indíttatott. Engem azonban nem nyugtatott meg az intézkedés, mert meggyőződtem róla, hogy a pártbizottság munkatársait az üzletekben mindennel ellátják, a pult alól is, akkor is, ha erre nem tartanak igényt. A kereskedelemben is tovább éltek a régi, szolgai erkölcsök. (Farkas-

sal erélyes intézkedése után kezdtem megbarátkozni, de azon a tavaszon kinevezték nagykövetnek.)

1954 júniusában a III. kongresszus után összehívták a pártbizottság tagjait és munkatársait, hogy meghallgassák az egyik KV-titkár tájékoztatóját. Egy hosszú teremben gyűltünk össze, amelybe oldalról két ajtón lehetett bejutni. A terem végében volt egy harmadik ajtó is, amely a titkár szobájába nyílt. Ott szoktak belépni az elnökség tagjai. Ezúttal az új megyei titkárral, Kálózi Dénessel a Központi Vezetőség egyik titkára is belépett. Utánuk két géppisztolyos katona. Miután az elnökség tagjai elfoglalták a helyüket, a katonák lövésre készen a titkár mögé álltak.

Megdermesztett a düh. A méltatlankodás annyira erőt vett rajtam, hogy az elhangzottakból szinte semmit sem jegyeztem meg.

Itt vagyunk mi, a megye vezető testülete. Tagjai kivétel nélkül megbízható, sokszorosan ellenőrzött kommunisták, és hozzánk – bátran úgy mondhatom: *elibénk* – jön egy ember, aki a párt vezető testületét képviseli és – nem bízik bennünk . . . Nem bízik bennünk! Fél, tart tőlünk . . . Tőlünk! Hát nem kétségbeejtő? A harmincas években a szakszervezeti gyűléseken mindig megjelent egy rendőrtiszt, aki az elnyomó államgépezetet képviselte. Ellenőrzött minket. 1934-ben, amikor azt a rögtönzött előadást tartottam, a rendőrtiszt mellettem ült. Nem láttam fegyvert nála. És most?! Ez itt fegyveresekkel jött közénk. Igaza van Mihálynak, nagy börtönben élünk. Iszonyú! Bennünk sem bíznak meg? Kik ők? Ki ez? Elszakadtak a néptől . . . A mi népünkre nem jellemző az orgyilkosság. Erről tanúskodik egész történelmünk.

Belesüllyedtem mardosó gondolataimba.

Néhány héttel azelőtt az egyik járási székhelyen a tanács elnökével akartam beszélni. A járási tanács épülete előtt több autó állt. Amint befelé ballagtam, egyszerre kiáltás állított meg.

– Hé! Doromlai elvtárs! Már meg sem ismeri a szegény embert? – Egy nagyon tekintélyes autó vezetője kiáltott utánam. Odamentem hozzá. Már hat éve nem találkoztunk. Kezet fogtunk.

– Hogy van? Hallom, ismét a pártbizottságon dolgozik . . .

– Ott.

– Én meg itt – mutatott a tekintélyes autóra. – Kit keres?

– A tanácselnököt.

– El van foglalva. Ő van nála – megmondta az egyik KV-titkár nevét. – Most ne zavarja.

– Ha ő van nála, eszembe sincs.

– Üljünk be . . .

Kiválasztottunk egy kevésbé tekintélyes autót. Beültünk.

– Látom, nem nagyon szíveli – vigyorgott rám –, hát én sem . . . Figyeljen csak ide – mondotta többek közt –, a múltkor elindultunk a Dunántúlra. Vele! – döfött fejével a tanácsháza felé. – Egy kis pihenésre, azaz pecázásra. A fenséges elvtárs úr a Körtéren megállított. Ideadott kétszáz forintot, hogy vegyek neki tíz deka szalámit és egy szegedi vágottat. Érti? Két százast adott ide. Nem egyet, kettőt! Hát ilyen ember ez . . .

Tíz deka szalámi akkor hat vagy hét forint volt. A szegedi vágottal együtt sem tett ki tíz forintot. Két százast adott rá. Hát hol él ez az ember?! Ilyen kapcsolatban van az élettel? Mintha idegen volna . . . Semmit sem tud az árakról, de semmit. Az ilyen embernek hiába mondjuk, hogy nincs hús, és hogy rosszul élünk. Az ilyen emberek úgy viselkednek, mintha hódítók lennének egy idegen országban.

Az elnöki asztal felé pillantottam. A titkár mögött a két fegyveres lövésre készen, mozdulatlanul állt.

Fojtogatott a keserűség. Hibásnak éreztem magam.

Heves taps rezzentett fel gondolataimból. Én is tapsoltam, önkéntelenül, mert megszoktam, de nem is akartam kirini a többiek közül.

A következő alkalommal azonban felszólaltam.

A Politikai Bizottság egyik tagjának a vezetésével három napig vizsgálták a megyei pártbizottság munkamódszerét. A tapasztalatok ismertetésére összehívták a pártbizottságot és munkatársait. Elismerem, a beszámoló tárgyilagos volt, az eredményeket kellőképpen méltatta, a hibákat elfogulatlanul sorolta fel. Utána több felszólaló is bátran beszélt a hibákról. Ez felbátorított engem is, szót kértem. Elmondtam, hogy a munkatársak többsége önzetlenül, odaadóan, becsületesen dolgozik, de egy részük visszaél beosztásával, korrupt, italozik, nőzik, kiskirálykodik, és elterjedt a nepotizmus.

Kálózi félbeszakított.

– Neveket kérek! Doromlai elvtárs, neveket kérünk! – mondta keményen. Ránéztem, a szeme bátorítóan villant felém.

Felbátorodtam. Odavágtam a neveket, mégpedig nem is csupán a megyeieket. Felsorakoztattam a tényeket: X. minden két évben új lakásba költözik, N. eladta a saját házát, s állami lakásba költözött, Y. diófa íróasztalt csináltatott ingyen, N. N. minden évben vágott disznót küldet magának Budapestre ajándékba, és így tovább . . . Szigorú eljárást követeltem.

Nem történelmet írok, hanem önéletrajzot. Ez történt . . .

Akkor nagyon feldühödtem. Negyvenöttől sok emberrel dolgoztam együtt. Olyanokkal, akik pihenéstelenül talpon voltak éjjel-nappal, gyalogoltak, fáztak, éheztek, a családjukra való tekintet nélkül törték magukat. Többen belerokkantak a munkába, mert végkimerülésig dolgoztak. Mások – sokkal kevesebben – kihasználták a kezükbe csúszott hatalmat.

Nem tudtam legyinteni megbocsátóan, sem hunyorítani cinkosan, sem szemet hunyni álszenteskedően, hogy hát emberek vagyunk, hanem odavágtam a neveket. Oda bizony!

Választ a felszólalásomra nem kaptam.

– Benőhetett volna már a fejed lágya – mondta Júlia, mikor beszámoltam neki. – Ostobaságot követtél el. Így van! – bólintott erélyesen, majd hozzáfűzte. – De én ilyennek szeretlek.

Rosszat sejtve vártuk a vihart. Nem történt semmi.

Októberben pártbizottsági ülésen tárgyaltuk meg a lakosság helyzetét. A beszámoló diadalmasan állapította meg, hogy az életszínvonal az utóbbi években tizenöt százalékkal emelkedett. Felszólaltam, s azt állítottam, hogy ez elkenése az igazságnak. Kimondtam és be is bizonyítottam, hogy némi javulás ellenére is rosszabbul élünk, gyengébben táplálkozunk, mint negyvenkilencben. Vitába szálltak velem. Még egyszer felsoroltam és meg is toldottam bizonyítékaimat. Leszavaztak.

Elvégre azt is meg lehet szavazni, hogy a hó fekete, de azért csak fehér marad. Nem, még akkor sem vergődtünk ki a személyi kultusz iszonyú légköréből. (Sőt egy újabb személy, Nagy Imre körül újabb kultusz kezdett kialakulni.) Nagyon felbőszített a

szavazás, az értetlenség. Az ülés után, mihelyt Kálózit el tudtam csípni, bejelentettem neki, hogy visszamegyek a gyárba.

– Hazudni még nem tanultam meg, de nem is akarok – fejeztem be.

– Ne heveskedjen, gondolja meg . . .

– Meggondoltam.

Másnapig mégis gondolkodási időt adott.

Azt már régen tudtam, hogy Júlia is úgy ítéli meg a helyzetet, mint én. De arról nem voltam meggyőződve, hogy lemondásomat helyesli. Helyeselte.

– Ha téged ezek után fegyelmi úton is kérdőre vonnak, én is visszatérek a könyvkötészetbe – jelentette ki egyszerűen.

Végtelenül megkönnyebbültem.

Másnap reggel a portán várt az üzenet, hogy Kálózi vár a szobájában. Bementem, bejelentettem neki, hogy elhatározásomhoz ragaszkodom. Mintha megkönnyebbült volna.

– Ahogy gondolja, Doromlai elvtárs. Erővel senkit sem tartunk itt.

– Kérem a felmentésemet.

– Mi a szándéka, hol fog dolgozni?

– Visszamegyek a bőrgyárba.

A húszas években nem hittem volna, hogy valaha is önként, minden külső kényszer nélkül, saját elhatározásomból vállalom a tímármunkát. Ekkor azonban azt választottam, mert – legalábbis erkölcsi értelemben – tiszta munka, nem kell megalkudni, nem kell végrehajtani a többség helytelen döntéseit, amelyek meggyőződésemnek ellentmondanak.

Nem tudom, hogyan és miért kaptam lemondásom ellenére is meghívót a város felszabadulásának tizedik évfordulóján megrendezett fogadásra, amelyen a Politikai Bizottság és a kormány több tagja is megjelent. Az egyikkel Nagysarlóson ismerkedtem meg. A fogadáson éjféltájban a közelébe sodródtam. Azonnal megismert. Otthagyta a társaságát, megfogta a karomat.

– Mit iszik, Doromlai elvtárs?

– Talán kávét . . .

A karomat el nem engedve vitt a presszóba. Kikérdezett, hogy

van a családom, aztán rátért a lényegre. Túlságosan heves vagyok – mondotta. – Megértőbbnek kellene lennem, és így tovább . . . Mivel akkor már sokat ittam, nem nagyon emlékszem szavaira. De egyik mondata megragadt emlékezetemben.

– Látja, Doromlai elvtárs, nem volt érdemes olyan radikálisnak lennie.

Nem kérhettem tőle bővebb magyarázatot, mert többen körülvették. Mégis arra következtettem, hogy nyári felszólalásomnak híre ment, s történik valamilyen intézkedés.

Nem történt semmi.

Azaz dehogyisnem történt! Sodródtunk az ellenforradalom felé.

Több keserű emléket idéztem fel. Mielőtt tovább mennék, leszögezem: a személyi kultusz éveit nemcsak az önkény, nemcsak a sok törvénysértés, hanem a szárnyalás, a lelkesedés is jellemezte. Felsorolhatatlanul sok létesítményt építettünk. Országunkban ebben az időben kezdtek érvényesülni a demokrácia elvei. A magyar parasztság lényegében ebben az időszakban lépett át a feudalizmusból a modern korba, s ekkor tette meg első lépéseit a szocialista gazdálkodás felé. Minden káros jelenség ellenére ebben az időszakban változott meg egész népünk élete, és népünk már jobban élt, mint bármikor azelőtt.

XI. FEJEZET

Doromlainé makacskodik

I

Október végén szépnek ígérkező időben Doromlai már hajnalban kiment horgászni. Délután váratlanul zivatar tört ki, bőrig ázott. Mivel még három óra hosszat kellett a vonatra várakoznia, meghűlt. Azon a héten felhasználta ürügyül, hogy beteg, nem vett részt a végrehajtó bizottság ülésén, mert Adorján intézkedéséig nem akart Bakossal találkozni. A következő ülésre azonban elment, mert tudta, hogy Bakos egy külföldi küldöttséggel foglalkozik.

Doromlai, miközben önéletrajzát írta, feszülten várta a fejleményeket. Így telt el a november.

„Utánanézünk . . ." – felette bizonytalan, semmi biztosítékot nem tartalmazó ígéret. Doromlai ennek megfelelően értékelte. Egyhamar nem várt hatékony intézkedést. Azt gondolta, hogy Adorján csupán az ő megnyugtatására használta ezt a kissé bürokratikus kifejezést. Ezért megnyugodott, amikor arról értesült, hogy a fegyelmi bizottság tagjai négyszer is jártak Galacson a Háztartási Gépgyárban, és elbeszélgettek a munkásokkal. Izgatottan várta a fegyelmi bizottság meghívását. Az azonban nem tartotta szükségesnek, hogy őt is meghallgassa, mert birtokában voltak a feljegyzései és a munkások vallomásai. Adorján átadta őket.

A fegyelmi bizottság december elején ült össze, hogy megtárgyalja a Bakos-ügyet. Az előadó akkorra összeállította a jelentést, amely szerint kétségbevonhatatlanul bebizonyosodott a Doromlai által készített feljegyzések, jegyzőkönyvek, vallomások és az általa felsorakoztatott tények helytálló volta. Ellenben Bakosnak Doromlai ellen hangoztatott vádjai rágalmaknak bizonyultak. A megkérdezett szervek válaszai teljesen tisztázták Doromlait.

A fegyelmi bizottság ülésén Bakos jelenlétében az előadó felolvasta a jelentést. Bakos tagadni próbált, de a bizonyítékok hitelességét nem tudta megcáfolni. Hosszadalmas védekező beszédében ellentmondásokba keveredett. A kényes kérdéseket megválaszolatlanul hagyta, s felbőszülve távozott az ülésről.

Távozása után a fegyelmi bizottság jóváhagyta a jelentést és a határozati javaslatot. Az előadó még aznap mindkettőt átadta az illetékes titkárnak, hogy terjessze a végrehajtó bizottság elé.

A megyei vébé tagjai szokás szerint áttanulmányozták az írásban kiküldött jelentést, majd következő ülésükön meghallgatták a szóbeli kiegészítést, az indokolást és Bakost, aki válaszolt a feltett kérdésekre, majd megismételte a fegyelmi bizottság előtt elmondott, ellentmondásoktól hemzsegő beszédét. Közbeszólás nélkül hallgatták végig. Adorján ezután felszólította Bakost, hogy néhány percre fáradjon ki az előszobába.

Rövid tanakodás után a vébé Bakos Mátyást hatalommal és beosztásával való visszaélésért, korrupcióért, a kommunista erkölccsel össze nem egyeztethető magatartásáért egyhangúlag szigorú megrovásban részesítette végső figyelmeztetéssel, s jóváhagyta a városi végrehajtó bizottság és pártbizottság döntését, amely felmentette titkári beosztása és végrehajtó bizottsági tagsága alól. Végül, mivel már elérte a nyugdíjkor alsó határát, azonnali hatállyal nyugdíjazta.

Bakos összeroppanva vette tudomásul a határozatot.

2

Talán éppen abban az időben, amikor a vébé a Bakos-ügyet tárgyalta, Doromlai üzenetet kapott, amelyben Cséri, a városi pártbizottság titkára kérte, hogy délután négykor keresse fel őt az irodájában.

Doromlai pontban négykor belépett a titkár szobájába. Mindig is sokat adott a pontosságra. Cséri bizalmas mosollyal, meleg kézszorítással, konyakkal és feketével fogadta. A legkényelmesebb fotelbe tessékelte.

– Örvendek, hogy elsőként ismertethetem veled a mai vébé-ülés határozatát Bakosról. Szigorú megrovás végső figyelmeztetéssel pártbüntetésben részesítettük, és azonnali hatállyal nyugdíjaztuk. A vébé teljesen egyetértett veled, nem való igazgatónak sem . . .

– A múltkor elfogultak voltatok . . .

Cséri úgy tett, mintha nem hallotta volna a megjegyzést, felemelte a konyakos poharat, koccintott.

– Egészségedre! – Doromlai elé tolta az asztalon fekvő ezüst cigarettásdobozt. Kinyitotta. – Parancsolj . . .

Rágyújtottak. Cséri hátradőlt.

– Értesültünk lakásügyedről . . . Az a véleményünk, hogy Bakos elvtárs ezúttal is túllépte hatáskörét, vagy ahogy te fogalmaznád – fűzte hozzá futó mosollyal –, ezúttal is visszaélt hatalmával. Nagyon jól tudjuk, hogy a város környékén, Galacson és másutt legalább öt-hatezer embernek van háza, villája, hétvégi kulipintyója, és amellett tanácsi lakásban lakik. Többek között ő is. Semmi kifogásunk nincs, és nem lehet az ellen, ha neked is van egy házad a város külterületén. Tudjuk azt is, hogy a feleséged örökségéből vettétek. Tehát teljesen törvényes úton jutottatok hozzá. Ezek után nyugodtan figyelmen kívül hagyhatod a felszólítást. Dobd be a papírkosárba.

– Köszönöm a megnyugtatást. Ha másfajta emberek vagyunk, Bakos a feleségemnek és nekem nagyon rossz napokat szerezhetett volna – jegyezte meg Doromlai szárazon.

– Szerzett is?

– Nem – válaszolt Doromlai –, de ez nem rajta múlt.

– Azt javaslom, térjünk napirendre fölötte. De mielőtt ezt tennénk, megjegyzem, az előadó ellen fegyelmi indult.

– Nem volna százszor jobb, ha ilyen ügyek nem fordulnának elő?

– Az emberek még nem győzték le magukban a kispolgári magatartást és a kispolgári erkölcsi normákat. Lényeg az, hogy teljes elégtételt szolgáltattunk neked. Ezt el kell ismerned.

Doromlai válasz helyett sokáig nyomkodta cigarettája csikkjét a hamutartóba, hogy az utolsó parazsacska is elhamvadjék.

– Úgy látjuk azonban – folytatta Cséri rövid szünet után –,

hogy egy nagy igazságtalanságot kell jóvátennünk. Ehhez kérjük a te segítségedet is.

– Ha igazságtalanság jóvátételéről van szó, rám mindig számíthattok – felelt Doromlai gondolkodás nélkül.

– Bizonyára ismeretes előtted, hogy a pártértekezlet a jelölő bizottság javaslata alapján választja meg a pártbizottság tagjait. Valószínűleg azzal is tisztában vagy, hogy a megválasztandó jelölő bizottság nem szophatja az ujjából a jelöltek névsorát. Bizonyos előkészítésre, bizonyos támpontokra szükség van. Vagyis előzetesen nagyon gondos mérlegelésre és kiválogatásra is szükség van. Ezzel nem akarom azt állítani, hogy a jelölő bizottságot befolyásoljuk vagy éppen utasítjuk . . . De támpontokra szükség van.

Doromlai legyintett, már régen tisztában volt a választás lebonyolításával.

– Így kell jóvátennünk egy nagy igazságtalanságot is, amelyet sajnos az előző pártértekezleten elkövettünk. A feleségedről van szó. A leghatározottabban állítom, hogy Doromlai elvtársnőt valamennyien tiszteljük, és mint elvtársnőt szeretjük, mint régi kommunistát . . . rendkívül becsüljük. Eddig is hiányzott nekünk. Ez természetes. Rengeteg tapasztalatával nagy segítségünkre lehetett volna. A pártba már huszonkilencben felvették. Egész életében hősiesen, mindig áldozatkészen küzdött a népért, a munkásosztályért . . .

– Mindezt igen jól tudom, hiszen a feleségem – vágott közbe türelmetlenül Doromlai, mert nemcsak kíváncsian, hanem növekvő izgalommal várta a folytatást.

– Csupán azért szóltam a feleséged példás múltjáról, hogy ezzel is indokoljam, milyen igazságtalanság történt vele. Már nyolc éve nem tagja a párt egyik vezető testületének sem, mert nyugdíjazása után nem választották meg újra a megyei pártbizottságba.

– Nem is jelölték . . .

– Mi pedig itt a városnál megfeledkeztünk róla. A városi pártbizottságba sem választottuk be, holott az egyik legrégibb párttag a városban. Az az elhatározásunk, hogy ezt az igazságtalanságot most jóvátesszük. Az a tervünk, hogy a városi pártértekezleten Doromlai elvtársnőt jelöljék pártbizottsági tagnak. Remélem, egyetértesz ezzel?

– Persze, hogy egyetértek – mondotta. – De miért nem a feleségemet kéretted be? Önálló ember, és véleményem szerint nagyobb tapasztalata van a pártmunkában, mint nekem. – Ennél tovább nem akart menni. Várta a folytatást.

– Mielőtt válaszolnék, megjegyzem, hogy ilyen kijelentést még nem hallottam férfitől. Kérdésedre a válaszom a következő: azért, mert téged is közvetlenül érint, azon túl is, hogy a feleségedről van szó. Ebben a pillanatban tagja vagy a végrehajtó bizottságnak. – Rámosolygott Doromlaira. – Ebből is le kell vonnunk a szükséges következtetéseket.

Doromlai egy pillanat alatt teljesen átlátta, hogy mi következik, de nem szólt közbe. Megfontoltan hallgatott. Nem akarta megkönnyíteni Cséri helyzetét, meg aztán kíváncsian várta az érveit.

– Ha Doromlai elvtársnőt beválasztjuk a pártbizottságba, téged nem választhatunk be. Férj és feleség együtt? Ilyen nálunk még nem fordult elő. Véleményem és mások véleménye szerint is lehetetlen, hogy férj és feleség egyszerre legyenek a pártbizottság tagjai.

Doromlai egyetértett a tervvel. Természetesen. Annyira egyetértett vele, hogy még csak mellőzöttnek sem érezte magát. De óhatatlanul gondolt arra is, hogy ha Bakos ellen nem lép fel, nem jutott volna Cséri eszébe a felesége. Egy pillanatig azzal a gondolattal birkózott, hogy örüljön-e a felesége jelölésének és majdnem bizonyos megválasztásának, vagy haragudjék, amiért – mintegy megtorlásul a Bakos-ügy kirobbantásáért – leváltják. Becsületére legyen mondva, az utóbbi gondolatot csak egy pillanatig fontolgatta.

– Értem. Helyettem a feleségem lesz a pébé-tag. Ennek csak örülnöm lehet. Örülök is.

– Ez az egyik szempont – folytatta Cséri rövid szünet után –, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagynunk. A másik: rád is gondolnunk kell. Már négy cikluson át, tizenhat éve vagy városi pébé és vébé-tag. Közeledsz a hetvenhez. Eljárt feletted az idő. Sok nehéz, hősi küzdelemben vettél részt. Éveken át emberfeletti módon, fáradhatatlanul dolgoztál. Hogy csak egy példát említsek mindnyájan emlékezünk arra, hogy milyen roppant munkát fej-

tettél ki, amikor Nagy Imre kormányra kerülése után megindult a roham a termelőszövetkezetek ellen. Meggyőződésünk, hogy az akkor megmaradt téeszek nagy részét te mentetted meg a felbomlástól. Azt sem felejthetjük el, hogy az ellenforradalom alatt és utána milyen hatalmas munkát végeztél. Az elmúlt évtizedekben sem pihentél.... Most már igazán megérdemled a pihenést. Jól tudod, hogy a pébé-tagság nem csupán tiszteletbeli elismerést jelent, hanem munkát is, nem is keveset...

Cséri elhallgatott, Doromlai látta, hogy várja a választ. Kénytelen volt megszólalni.

– A munkától soha nem féltem, most sem félek. A jól végzett munka mindig örömet okozott nekem.

Cséri szemmel láthatóan megkönnyebbült, mert határozottabb ellenkezést várt.

– Tudásodra, tapasztalataidra továbbra is szükségünk van – szólalt meg sietve. – Természetesen! Tanácsaidat ezután is igényeljük. Reméljük, hogy ebben Doromlai elvtársnő is a segítségünkre lesz.

– Készségesen segítek midenben, ha kérítek.

– Ezzel tisztában vagyunk – mondotta Cséri megelégedetten. – Köszönjük, hogy ilyen megértő voltál és vagy.

Doromlai arcán mosoly futott át. „Ez a Cséri még ilyen körülmények között sem tudja mellőzni a többes szám első személyt" – futott át rajta a gondolat.

– Mit vártál? Feltételezted talán rólam, hogy ellenzem a feleségem megválasztását? – kérdezte élesen.

– Dehogy, dehogy! – tiltakozott Cséri.

– Beszámolhatok neki beszélgetésünkről?

– Sőt meg is kérlek erre. De mi is elbeszélgetünk vele.

3

Hazafelé Doromlai azon gondolkozott, hogyan számoljon be a feleségének a történtekről. Miután végiggondolta a Csérivel folytatott beszélgetést, mulatva állapította meg, hogy a titkár

eléggé ötletesen ejtette csapdába, már amennyire ez esetben csapdába ejtésről szó lehet. Elhatározta, hogy ő is kerülő úton tér rá a felesége jelölésére. Erősen gyanította, hogy visszautasítja a jelölést, ha megismeri a körülményeket. Azzal az elhatározással lépett be a lakásukba, hogy meggyőzi a feleségét, fogadja el az ajánlatot.

Fotelbe süppedve találta. Olvasott, de mihelyt Doromlai belépett, felegyenesedett, s letette maga mellé a könyvet.

– Miért hívatott Cséri? – kérdezte.

– Eléggé finoman és körülményesen tudtomra adta, hogy a pártértekezleten nem jelölnek engem.

– Mivel indokolta?

– Négy cikluson át voltam vébé-tag. Hetven felé közeledem. Sokat dolgoztam, küzdöttem, rám fér a pihenés.

– Bakos akarata, bosszúja, keze van e mögött.

– A megyei vébé szigorú megrovásban, végső figyelmeztetésben részesítette, és azonnali hatállyal nyugdíjazta.

– Akkor is! Cséri és társai bosszúja a mundér becsületének megtámadásáért.

– Van benne valami . . . Cséri megemlítette lakásunk ügyét is. Azt állította, hogy Bakos ismét túllépte hatáskörét. Megnyugtatott, hogy a felszólítással ne törődjünk.

– Eddig sem törődtem vele többet, mint a megláncolt kutya acsarkodásával – mondta az asszony megvetően.

– Bevallom, felbosszantott az az aljasság.

– Nagyon bánt, hogy kihagynak a pártbizottságból?

– Nem – felelt Doromlai határozottan. Cigaretta után nyúlt. Rágyújtott.

A felesége minden mozdulatát figyelte.

– Még történt valami . . . – mondta elgondolkozva. Nem kérdés volt ez a mondat, hanem állítás.

Doromlai ránézett.

– Hogyan támadt ez a gondolatod? – kérdezte válasz helyett.

– Nem hinném, hogy Cséri csupán ezért kéretett . . . Meg a hangod is . . .

Doromlai ismét kikerülte az egyenes választ.

– Ezek után azon gondolkozom, hogyan rendezzem be az éle-

temet. Eddig foglalkozhattam bármivel, megtehettem, a vébé tagja voltam, mindenütt szívesen fogadtak. Most pedig ... Nem akarok nyugalmazott állampolgár lenni, sem félreállított, sem sértődött kommunista, sem fontoskodó vénember, aki a maga aprócseprő ügyeinek jelentőségét mérhetetlenül felfújja ... – Doromlai hirtelen elhallgatott, mert rájött, hogy hibát követett el, s meggondolatlan szavaival éppen az ellenkező hatást érte el, mint amit akart. Bosszankodott. Belátta, hogy a felesége előtt nem tud alakoskodni. De már elkésett ...

– És most azon töprengsz, hogy mit fogsz csinálni. – Az asszony elkomolyodott. – A válaszom a következő: azt csinálod ezután is, amit eddig. Vegyük sorra. A bőrgyárba ezután is benézel hetenként vagy kéthetenként. Tudom, szívesen látnak, hallgatnak is rád. Aztán horgászol is. Eddig is kimentél hetenként egyszer vagy kétszer. Néha én is veled tartok, mint azelőtt. Ezen nem változtatunk ... Ez már hetenként három nap. A gyerekekkel, az unokákkal továbbra is foglalkoznod kell. Ez is egy-két nap hetenként. A kertünkben is dolgozol. Ha mindezt számba vesszük, alig marad szabad időd. Mindezek mellett még be kell fejezned az önéletrajzodat is.

– Már nem sok van hátra belőle.

– Megnyugtathatlak, lesz munkád. Aki akar, az mindig is talál magának olyan elfoglaltságot, amelynek a társadalom és maga is hasznát látja. Megjegyzem, eddig sem lézengtél, holott a testületekben végzett munkád kéthetenként legfeljebb két napot vett igénybe. Ezért erős a gyanúm, hogy a kérdésed nem volt őszinte. – Doromlainé elgondolkozott, szerette volna egészen pontosan megfogalmazni gondolatait. – Mondd csak, nagyon sérti hiúságodat, hogy ezután nem leszel vébé-tag? Gyanakszom, hogy a hiúság munkálkodik benned ... Tipord el! Írtsd ki! Nem méltó hozzád. Belső értéked nem változik meg emiatt. Ugyanolyan értékes ember maradsz, mint amilyen voltál.

– A te szemedben.

Doromlainé felcsattant.

– Nem, mindenkiében, aki ismer.

– Kedves vagy ...

– Azt hiszem – mondotta az asszony eltűnődve –, hogy azon a régmúlt tavaszon jól választottam . . .

– Csodálatos, hogy így vélekedsz negyvenkét év után is. Miért nem mondtad meg ezt előbb? – kérdezte Doromlai meghatódva.

Az asszony elkacagta magát. Fiatalosan csengett a hangja, a szeme felragyogott.

– Hogy el ne bízd magad.

Doromlai ránézett. Felesége hervatag vonásai alól feltündöklött lányarcának hasonlíthatatlan, egyedülálló szépsége. Egy pillanatig belemerült az átélt gyönyörűségek emlékeibe.

– Én is tudom, hogy jól választottam . . . Én tehát rendben vagyok. Van is, lesz is elfoglaltságom. De mi lesz veled?

– Élek, ahogy eddig. Mi legyen?

– Cséri azt mondta, hogy jóvá kell tenni egy nagy igazságtalanságot . . . – idézte fel Doromlai a titkár szavait, majd a tőle telhető legnagyobb pontossággal, részletesen beszámolt a beszélgetésről. A felesége figyelmesen hallgatta végig. – Cséri bejelentette, hogy veled is beszélni fog.

Doromlainé haragosan kirobbant.

– Nem! Ezen az áron nem akarok a pébé tagja lenni. A te helyedet foglaljam el? Hát mit képzelsz te?!! Visszautasítom!

– Azt képzelem, hogy még megvan a józan ítélőképességed. Azt képzelem, hogy örülsz neki. Azt képzelem, tudod, hogy én is örülök neki. Nagyon örülök! Azt pedig tudom, hogy miattam mellőztek eddig méltatlanul. Cséri is utalt erre. Ha nem az én feleségem volnál . . .

– De az vagyok, az is maradok.

– Egyszóval vállalnod kell.

– Nem vállalom!

– Hogyan győzzelek meg? Mivel bizonyítsam be neked, hogy nagyon, de nagyon örvendek. Annyira örülök, hogy még Bakosnak is megbocsátottam. Ha ő nem követte volna el azokat a gazságokat, továbbra is benn maradtam volna a pártbizottságban. – Doromlai elnevette magát. – Ez már így van. Így volt ez házasságunk kezdete óta. Egyszer én török előre, máskor te.

– Nem!

Doromlai erre felcsattant.

– Ejnye! Micsoda asszony vagy te? Hát arra nem gondolsz, hogy visszautasításoddal megbántasz? Gondolj arra is, mennyire csalódni fog Cséri. Most azt gondolja, hogy megszabadul egy okvetetlenkedőtől, s nem tudja, hogy egy bárányka helyett sárkányt fogott. Már csak ezért is . . . – Folytatni akarta, de a felesége hirtelen élénkséggel félbeszakította.

– Nem vetted észre, hogy Cséri hamisan érvelt?

– ? ? ?

– Amikor a korodat meg a pihenést emlegette. Dicsért és sajnálkozott, ugyebár? Értsd meg, félre akart vezetni. Hát nekem is szükségem van a pihenésre! Most már olvasni akarok, és gyönyörködni a gyermekeinkben, az unokáinkban . . . Cserinek nem tetszel. Megtalálta a megoldást, hogy simán megszabaduljon tőled: helyetted engem javasol. Ügyesen gondolkozik. Te sem sértődhetsz meg, az összetétel sem változik. A pébé tagjai között szerepelnie kell mind a három nemzedéknek, a fiataloknak, a meglett korúaknak és a felszabadulás előtti párttagoknak.

– Cséri igazságtalanságról beszélt. Egyetértettem vele. Te régibb párttag vagy, mint én. Sokat tanultam tőled, többet, mint te tő . . .

Doromlainé ebben a pillanatban a férje szájára tette a kezét.

– Nem vállalom. Napokig vitakozhatunk, nem foglalom el a helyedet.

– Nem az én helyemre jelölnek téged, hanem . . . Végre gondolnak arra, hogy a nőket nem szabad mellőzni, akkor sem, ha veteránok. Már csak ezért is muszáj elvállalnod.

– Másrészt?

– És azért is, mert én kérlek rá. Nekem okozol csalódást.

– Nem vállalom és kész!

4.

A vébé-ülés befejezése után Cséri megszólította Bakost.

– Légy szíves, fáradj be hozzám.

Bakos követte. A szobájába érve Cséri szembefordult vele.

– Holnap add át a helyettesednek az ügyeket. Utána felveheted a fizetésedet erre a hónapra – mondta szárazon.

– Már holnap?! – kérdezte Bakos. – Ilyen sürgős?

– Kegyetlenül kínos helyzetbe sodortál – komorodott el Cséri. Sajnálta Bakost. Magát is hibásnak tartotta, hogy nem figyelt fel idejében üzelmeire, amikor talán még meg lehetett volna menteni. Emiatt a hangja megtelt ingerültséggel. – Bíztam benned. Védtelek is, amíg lehetett. De most már... A határozat félreérthetetlen és kategorikus: azonnal. De, ahogy látom, nem vagy olyan állapotban, hogy bármit is meg lehessen beszélni veled. Ezért javasoltam, hogy az átadást halasszuk holnapra.

– Rendben van.

– Haragszol? – vetette oda Cséri paprikásan. – Csakis magadat okolhatod a történtekért.

– Tudom, tudom, én vagyok a bűnös. Ti meg könyörtelenek vagytok. Mondd meg nekem, ezután mit csináljak.

– Erről hamarabb kellett volna gondolkodnod.

– Negyvenkilenc óta dolgozom a mozgalomban – kesergett Bakos –, és most az utcára tettetek.

– Az utcára aztán nem! – csattant fel ingerülten Cséri. – A nyugdíjadból különösebb gond nélkül megélhettek. Sokan boldogok lennének, ha ennyit kapnának... Mondd csak, nem volt elég a fizetésed? – Mivel Bakos nem válaszolt, mind hevesebben folytatta. – Nem voltál megelégedve fiatal feleségeddel? Miért kellett éjszakákat átdorbézolni? Miért nem elégedtél meg egy telekkel? Földesúr akartál lenni? Hatalmaskodtál! És hazudtál nekünk. Ezek után mit várasz tőlünk?

– Most már semmit.

– Holnap tehát átadod az ügyeket. Ebben megegyeztünk. Ebédelni megyek... Jössz?

– Majd később – mondta Bakos.

Nem volt étvágya. Bement a szobájába. Leült az íróasztalhoz. Gondolattalanul maga elé meredt. A semmibe. Rövid idő múltán felállt. Kinyitotta a páncélszekrényét, kivette belőle és a tárcájába dugta a felesége elől eltitkolt pénzét, végigsiklatta tekintetét a felhalmozott ügyiratokon, majd becsapta az ajtót, ráfordította a kul-

csot. Egy függöny mögött rejlő fogasról leemelte átmeneti kabátját, belebújt.

– Később visszajövök – mondta az előszobában az adminisztrátornőnek, miközben átadta neki a kulcsot.

Végigballagott a folyosón, le a lépcsőkön, ki az épületből. Betért az első vendéglőbe. Két deci bort rendelt, megitta. Megduplázta. Fizetett. Kiment az utcára. Nem figyelte, merre tart. Az útkereszteződéseken átment, ha éppen szabad volt az út, s ha nem, befordult a sarkon. Néhány száz métert tehetett meg, majd újra betért egy vendéglőbe. Ott is megivott két deci bort. Utána kávét kért. Közben elhatározta, hogy nem megy be aznap a pártbizottságra.

Mit csináljon ott? Rendet? Azt csináljon az utódja! Neki már nincs ott semmi keresnivalója... Azért menjen be, hogy szánakozzanak rajta? Az a ringyó... A pofájába kellett volna csapnia. Még ő is szánakozott, szomorú, sopánkodó képet vágott, s magában vigyorgott. A kurva!... Tegnap még... Ma reggel is még mosolygott. Kereste a kedvét... És most... Az utódjára is ugyanúgy mosolyog majd. Az ott marad, neki pedig már nincs ott semmi keresnivalója... Mit szól majd ehhez Doromlai? Irigykedett rá... Az ő kertjét nem műveli meg senki. Neki nincsenek barátai. Nem is lehetnek. Mi ő? Egy idesodródott pesti ganaj... A szenteskedő! Pápább a pápánál. Nem iszik. Nem nőzik. Ez nem lehet! Nincs férfi, aki ne kívánna meg egy-egy nőt... Nincs férfi, aki visszautasítaná a felkínálkozókat... Utána kellett volna nézni. Most már késő... Most bezzeg diadalmaskodik.

Forrongott benne a düh. Mélyet sóhajtott. Megszomjazott. Befordult egy presszóba, megivott egy üveg sört. Megnézte az óráját, már négyet mutatott, hazaindult.

Felkaptatott a második emeletre. Az előszobában a fogasra dobta a kabátját, aztán benyitott a nappaliba. Egyszerre megcsapta az orrát a sűrűn kóválygó cigarettafüst, aztán a felesége kölnijének illata és a cseresznyepálinka szaga. Az asszony, kezében egy detektívregénnyel, a díványon heverészett. Előtte, az alacsony dohányzóasztalon csikkekkel teli hamutartó bűzölgött, mellette cseresznyepálinkával színültig töltött pohár. A díványnál azonnal

felfedezte a pálinkás üveget. Amikor meglátta őt, az asszony kissé felemelkedett, de csak a pohár után nyúlt, belekortyolt, majd visszadőlt a párnára. Két kezét a tarkója alá csúsztatta. A keble csábítón kidomborodott.

– Ilyen korán? – kérdezte.

Bakos nem válaszolt, levetette magát az asztal mellett álló párnázott székbe.

– Ittál – állapította meg az asszony.

– Ittam. No és? – kérdezte Bakos kihívóan. – Te is iszol.

– Ma nem érzem jól magam.

– Tudod, mi újság? Nyugdíjaztak.

– Mikor?

– Ma. Mától . . .

– Állás?

– Nincs és nem is lesz.

– De gyorsan beletörődtél – jegyezte meg az asszony gúnyosan.

– Mit tehetek ellene? Semmit!

– Nem hiszem, hogy csak úgy, a semmiért távolítottak el. Mit csináltál? Mit követtél el?

– Semmit.

Az asszony magában számolgatott.

– Havonta több mint kétezer forint kiesés . . . Neked ez semmi? A gyermektartást is fizetned kell . . . Pontosan mennyi lesz a nyugdíjad?

Bakos végigmérte a feleségét. Felcsattant.

– Te csak a nyugdíjjal törődsz, de azzal nem, hogy velem mi lesz.

– Mit törődjek vele, ha már tudom.

– Mit tudsz?

– A címed mögött is semmi voltál, az is maradsz.

– Te ringyó!

– Strici!

Bakos felbőszülten lépett közelebb az asszonyhoz.

– Meg ne üss! – sikoltott az. Felugrott, s a dívány mellett állva szekrényig hátrált. Hozzátámaszkodott. Pompás formái kidomborodtak. – Hozzám ne érj!

Bakos erőt vett dühén. Leeresztette már felemelt karját. Megfordult, az előszobában lekapta a kabátját a fogasról, becsapta maga után az ajtót, majd ledübörgött a lépcsőn.

Még ő is... Mit csináltál? Mit követtél el? Mennyi lesz a nyugdíjad? Csak a pénzen meg az ágyon jár az esze... Hát ezért vált el az első feleségétől? Ezért a kurváért hagyta el a gyerekeit? Akkor bele volt bolondulva. Szép volt, ingerlő és ígéretes... Minden női báját felhasználta, hogy megszerezze magának a városi titkárt. A szürke kis gépírónőből a város egyik vezető emberének a felesége lett. Az tetszett neki! Most pedig... Bajban ismerszik meg az ember. Ha már eddig is udvaroltatott magának, ezután még inkább megteszi. Bizony... A másik... az hűségesen kitartott. Megszülte a két gyerekét. Ez meg... kurválkodni akar... Gyereket se... Nem akart. Arra számít, hogy ő már nem tudja felnevelni. A halálára spekulál...

A csalódott férj felháborodásával befordult az útjába eső első vendéglőbe. Újabb két deci bort ivott.

Nem akarta látni a feleségét. Megborzongatta az undor, mert arra az émelygős francia illatszerre gondolt, amelynek szaga minden tiltakozása ellenére is állandóan körüllengte a feleségét. Míg a bort iszogatta, elhatározta, hogy nem megy haza. Utána egy duplát rendelt. Még csak fél hat volt. A galacsi busz háromnegyedkor indult. Fizetett, beleült. A Hosszú-tó közelében leszállt. Beballagott a villájába.

5

A telek egyik sarkában, a kapunál előbb egy szoba-konyhás hétvégi házat építtetett. Ott laktak két nyáron át, míg a villa felépült. Akkor, hogy őrizet alatt legyen, a házacskát felajánlotta egy öreg, nyugdíjas házaspárnak. Sajnos az asszony elég gyenge szakácsnőnek bizonyult. A villát azonban rendben tartotta. A férje meg eldolgozgatott a virágoskertben. A lakás fejében a villának és minden hozzávalónak hűségesen gondját viselték.

A két öreg, mint mindig, ezúttal is örömmel fogadta.

– Ma itt éjszakázok – jelenette be Bakos.

– Akkor megvetem az ágyat – készségeskedett az öregasszony.

Bakos bólintott. A két öreg társaságában végigjárta a szobákat. Mindent rendben talált. Elbocsátotta az öregeket, és elhelyezkedett a nagyszobában álló íróasztal mellett. Ekkor jött rá, hogy nagyon éhes. Reggel óta egy falatot sem evett. Feltündöklöttek előtte a nagy asztal mellett elköltött vacsorák emlékei. Halpaprikások, nyúlpörköltek, fácánsültek, szekszárdi borok . . . nők . . . a társaság . . . Ráborult a csend.

Se társaság, se vacsora, se nők . . .

Csend.

A telefonra tévedt a tekintete.

Nem marad egyedül. Itt a telefon!

Felállt. Az ajtóhoz lépdelt, kikiáltott.

– Péter bácsi! Jöjjön csak!

Az öreg csaknem azonnal belépett.

Bakos elővette a tárcáját.

– Itt van ötszáz, nem is . . . ezer forint. Legyen szíves, hozzon néhány kiló karajt, kenyeret, savanyúságot, vagy öt üveg bort és konyakot . . . Tudja, hogy melyikből. De siessen, mert mindjárt záróra. Menet közben szóljon be Ancsinak, hogy jöjjön vacsorát készíteni.

– Értem, kérem.

– Sajtról se feledkezzen meg.

Miután Péter bácsi eltávozott, Bakos leült az íróasztala mellé. (Az is volt a villában, szeretett eldicsekedni vele, bár soha egy sort sem írt rajta.) Viszont ott állt a telefon.

Rövid gondolkodás után tárcsázott.

– Halló! Szijjas lakás? Szijjas elvtársat kérem . . . Nincs otthon? Dolgozik? Köszönöm. – Letette a kagylót. – Hát ez nagyszerű!

Szijjast megtalálta a gyárban, amelynek az igazgatója volt.

– Itt vagyok a villámban. Várlak vacsorára. Ancsi már úton van . . .

– Sajnos most éppen dolgozom. Ezért is maradtam bent.

– Hagyd a pokolba azt a munkát! Holnap is nap lesz. Várlak.

– Hát nem is tudom . . .

– Ne egyedül gyere . . . Hozzál magaddal . . . Igen . . . háromnégy elég lesz. Ma nagyot mulatunk!

Ezután Darabán Vilmost, a galacsi tanács elnökét hívta fel. Az azonban kimentette magát, hogy éppen látogatója van. De Bakos kérésére és erőteljes felszólítására megígérte, hogy később visszahívja, ha sikerül látogatóitól megszabadulnia. Bakos ezután ismét tárcsázott. Megismerte Fodornak, a másik titkárnak a hangját. Ő is részt vett a vacsorákon.

– Te vagy, Palikám? – kérdezte mégis.

– Én vagyok, mit akarsz?

– Maholnap itt a tél. Ma búcsúvacsorát rendezünk . . . Nagyszerű lenne, ha te is eljönnél az összejövetelre. Már készül is a vacsora. Várunk. Ancsi főz.

– Sajnos ma nem érek rá. Vendégeim vannak.

– Hozd őket is magaddal.

– Éppen megpróbálhatom, de nem hinném, hogy sikerülne.

– De visszahívsz?

Érthetetlen hümmögés volt a válasz.

Molnár Bélát, a galacsi pártbizottság titkárát otthon találta.

– Béluskám, arra gondoltam, hogy ideje már búcsúvacsorát rendezni. Ma este éppen szabad vagyok . . . Ne haragudj, hogy ilyen későn szólok. Várlak!

– Megbeszélem a feleségemmel – válaszolt vontatottan Molnár.

– Aztán hívj vissza.

– Ha nem jön közbe valami . . .

„Igen . . . Késő van már, de Ancsi pillanatok alatt elkészíti, amit kell" – gondolta magában, miközben tárcsázott.

– Szervusz, Pistukám, hogy vagy? – üdvözölte Régnert, a piskolti vadásztársaság elnökét.

– Köszönöm . . . – volt a hűvös válasz.

– Úgy alakult a helyzet, hogy a mai estém szabad. Arra gondoltam, hogy összeverbuválom a szokott társaságot egy kis vacsorára. Az idén talán ez lesz az utolsó. Itt a december . . .

– Igen . . .

– Húsz perc alatt itt lehetsz. Hozd magaddal Gabit is . . . Szabó Gabit.

Régner a torkát köszörülte.

– Pillanatnyilag az autómmal valami probléma van . . .

– Nem fogadok el kifogást. Egy órán belül várlak!

– Megnézem még egyszer . . . Remélem, nem komoly a baj . . .

– Hívj vissza!

Kattanás jelezte a beszélgetés megszakítását.

Bakos letette a kagylót. Egy percig gondolkozott, hogy kit hívjon meg. Végigfutott a vacsorák résztvevőin. Így jutott eszébe Acsai József, a Piskolti Állami Gazdaság igazgatója, aki olyan szépen kiállt mellette a vb-ülésen. Feltárcsázta.

– Józsikám, nem volna kedved kijönni vacsorára?

– A villádba?

– Igen.

– Lesznek nők is?

– Lesz minden, amit csak kívánsz.

– De hát mit képzelsz te!? – csattant fel váratlanul Acsai. – Azt hiszed, hogy a történtek után én kimegyek hozzád vacsorára? – minden szót hangsúlyozott. – Meg vagy gabalyodva? Te! . . . Te! . . . Én védtelek, míg csak lehetett. De most már elegem van belőled.

– De, Józsikám . . .

Acsai azonban lecsapta a telefont.

Mielőtt Bakos elkáromkodhatta volna magát, belépett Ancsi.

– Jó estét kívánok. Hívatni tetszett?

– Jó estét. Igen, hívattam. Vacsorát kellene készíteni.

– A hirtelensült gyorsan elkészül – mondta Ancsi, elárulva ezzel, hogy odakünn megbeszélte a teendőket.

– Üljön le egy percre – mondta Bakos hirtelen ötlettel.

Ancsi otthonosan leült.

– Mondja csak . . . maga . . . – kezdte Bakos akadozva –, beszélt maga a piskoltiakkal? Mit mondott nekik?

– A piskoltiakat nem is láttam . . . Nem beszéltem én senkivel közülük. Tudom, hogy jártak itt többször is. Történt valami?

– Á . . . semmi . . . Igazán semmi . . . Tehát nem beszélt velük?

– Én aztán nem. De az emberek mindenfélét beszélnek.

– Tudom – legyintett Bakos. – Vendégeket várok. Itt lesz az

igazgató, a tanácselnök, a párttitkár. Nemsokára érkeznek is. Hogy gyorsabban meglegyen a vacsora, készítsen elő, amit lehet . . .

– Tudom én azt, kérem. Csak azért kukkantottam be, hogy megkérdezzem, hányan lesznek.

– Tízen, tizenketten.

Ancsi kiment a konyhába. Rövidesen Péter bácsi is megérkezett. Beszámolt a vásárlásról, és elszámolt a pénzzel.

Bakos egyedül maradt.

Acsai . . . az a disznó . . . azonnal hátat fordított . . . Pedig ha ő nem támogatta volna a kinevezését, ma is csak szimpla mérnök lenne. De nagyon sietett . . . Úgy beszél, mintha megsértette volna.

Bakos várakozott. A félig nyitott ablakon át behatolt a szobába a piruló hagyma, majd a sülő húsok illata. A percek, tízpercek teltek. Az íróasztal és a telefon mellett maradt, hogy azonnal felvehesse a kagylót, ha megszólal. Nem mozdult el onnan akkor sem, amikor az öregasszony és Ancsi megjelent a tányérokkal, evőeszközökkel, s megterítettek.

A telefon továbbra is néma maradt. Bakos kifelé is figyelt. A villához sem autóval, sem gyalogosan nem közelített senki. Mind nyugtalanabbul igyekezett megmagyarázni magának, hogy a meghívottak miért késnek.

Szijjas indulása előtt befejezi az éppen kézben levő munkát, Darabán, a tanácselnök egyelőre nem tudott megszabadulni látogatójától, Molnárék előbb lefektetik a gyerekeket, aztán megvárják, míg elalszanak. Ez már máskor is előfordult. Fodor eddig minden alkalommal eljött, ha hívta. Soha össze nem különböztek, pedig együtt dolgoztak. Jó lenne, ha a vendégeivel jönne . . . Régner biztosan az autójával bajlódik. Vajon Szabót áthívatta-e? Máskor is előfordult, hogy a társaság csak kilenc felé gyűlt össze. Nincs semmi baj . . .

Gondolataiból Ancsi rezzentette fel.

– Minden elkészült . . . A vendégek késnek . . . Még soká kell várnunk?

– Hát . . . maguk csak vacsorázzanak meg.

Ancsi egy bólintással vette tudomásul az engedélyt.

– Nem tetszik egy pohár konyak? – kérdezte.

– Kérek... Töltsön magának is. – Bakos felállt, az asztalhoz lépdelt.

Ancsi lecsavarta a kupakot, megtöltött két poharat. Bakos koccintás nélkül felhajtotta a magáét.

– Készen vagyunk! – ismételte meg Ancsi kifelé menet.

Bakos visszaült, tovább várakozott. Kétpercenként megnézte az óráját. Eltelt húsz perc, akkor felállt. Teletöltötte a poharát, felhajtotta. Lassan visszalépkedett a telefon mellé.

Kilenc már elmúlt. „Csak nem tudták meg?"

Acsai biztosan értesült róla, azért volt ilyen paprikás. Fodor is, természetesen. De Szijjas... Régner?... Molnár?... Ha Molnár megtudta, biztosan átszólt Darabánnak. Lehet, hogy éppen ő a látogatója? Megtárgyalják az ő ügyét... Biztos! És miért maradt benn az üzemben Szijjas? Hogy dolga van? Este! Késő este még soha nem dolgozott. Molnár vagy Darabán értesítette, Régnert pedig Acsai. Mindig is jó barátok voltak... Ezek lebeszélték egymást...

Negyed tíz! Most már biztosan nem jönnek. Egyik sem... Ameddig titkár volt, ameddig hatalmas volt, úgy táncoltak ezek, ahogy ő fütyült. Még a szeme rebbenésére is ugrottak. Nem kellett őket hívni, ők hívták, ők kérték, ők indítványozták a vacsorákat, és hozták a borokat, a töményeket, a halakat, a vadakat s a nőket... Alig fértek el az asztal körül...

Körülnézett. A tizenkét személyre megterített asztalon csillogtak a kristálypoharak, közülük kiaranylott a konyakos üveg. Hosszasan szemlélgette a falra függesztett tokot, amely a vadászfegyverét burkolta, majd a mellette lógó külföldi horgászbotokat. Mind ajándékba kapta őket. Az egyiket éppen Acsaitól a neve napjára... Kivel fog ezután horgászni? Vadászni? Cserbenhagyták a cimborái...

A csend fojtogatta. A szorongás annyira erőt vett rajta, hogy levegőtlennek érezte a szobát. Kitárta az ablakot. Betódult az est hűvössége. Mélyeket lélegzett, majd visszatért az íróasztalhoz, maga sem tudta miért, mert már nem várt telefont.

Fél tíz!

A konyhából vidám hangok röppentek be hozzá.

„Most már nem jön senki – állapította meg. – Hiábavaló volt a készülődés . . .”

Hirtelen lépések hangzottak a lépcső felől. Bakos egyszerre kipirult az örömtől. Felpattant. „Ki jött?”

De csak Ancsi toppant be.

– Még várjunk? – kérdezte.

Bakos ránézett a negyven évének érettségében sugárzó nőre, aztán elfordította a fejét.

– Már ne . . . Úgy látszik, fontosabb dolguk akadt . . . – Egyszerre az eszébe jutott, hogy Doromlai mivel vádolta meg. Rápillantott az asztalon heverő pénzre. Összemarkolta. – Fogja! – Ancsi felé nyújtotta. Egy fémtízes lepottyant a szőnyegre. A nő lehajolt és felvette.

– Köszönöm – mondta csodálkozva, mert Bakostól még soha nem kapott semmit a megmaradt ételeken kívül. – Hozzam be a vacsoráját?

Bakos tiltakozó mozdulatot tett.

– Kell ennie! – erősködött Ancsi.

– Mi van?

– Bécsi szelet, hagymás natúrszelet.

– Hozzon natúrt.

Ancsi néhány perc alatt tálcán bevitte a vacsorát és egy palack bort. Elhelyezte az asztalon.

– Tessék!

– Köszönöm – pillantott rá Bakos. – A többin osztozzanak meg.

– Köszönöm . . . – Ancsi tétovázva állt az íróasztal előtt.

– Mire vár még? – mordult rá Bakos.

– Jó éjszakát – felelt Ancsi. Derekát riszálva kilibegett a szobából.

Bakos ülve maradt a telefon mellett. Egy ideig még behallatszottak a hangok a konyhából, aztán Ancsi távolodó lépései a kapu felől. Néhány perc múlva a konyhában kihunyt a fény. Bakosra ráborult a csend.

Tíz óra után felállt. Töltött magának még egy pohár konyakot, felhajtotta, utána a másodikat is. Erősen dülöngélve körbejárta

az asztalt, amelyen ott illatozott a hagymás sült, aztán visszaszédelgett az íróasztalhoz, s rátámaszkodva nehézkesen leereszkedett a székbe. De csak néhány percig ült ott. Ismét felállt, odadülöngélt az ablakhoz, kinézett a hűvös, fekete éjszakába.

Megborzongatta a hideg, az átláthatatlan sötétség, a komor csend, fojtogatta a magány.

Egyedül maradt . . . Mindenki elhagyta . . .

Hajnali ágyúlövések

(Doromlai önéletrajzának kilencedik része)

I

Amikor visszamentem a gyárba dolgozni, megfontoltan vállaltam a nehéz fizikai munkát, tehát sokkal hamarabb beilleszkedtem a gyári munkakörülmények közé, mint ötvenegyben. De ezúttal tőlem telhetőleg figyelemmel kísértem a politikai helyzet alakulását. Ötvenöt első hónapjaiban vártam a változásokat, a bőrgyár igazgatója is várta, a párttitkára és Júlia szintén várták, de még inkább az a néhány termelőszövetkezeti elnök és falusi párttitkár, akik engem meglátogattak. Kivétel nélkül aggódtak a téeszek sorsáért.

– Szarvuk nőtt a nagygazdáknak – így jellemezte a helyzetet a szebellédi Kovács Zsigmond. – Épp csak hogy nem öklelnek vele.

Mindinkább megerősödött bennünk a meggyőződés, hogy a politikai életben változásoknak kell bekövetkezniök. Júlia a megyei pártbizottság tagja maradt. Mint a nagykereskedelmi vállalat igazgatója, sűrűn megfordult Budapesten, s hacsak lehetett, felkereste régi elvtársait – sokat tapasztalt kommunistákat. Tőlük minden fontosabb eseményről értesült. Együtt vontuk le belőlük a következtetéseket – ha nem voltunk nagyon elfáradva. Júlia a munkája mellett sok társadalmi munkát is végzett. Szemináriumot vezetett, az előadásokra, foglalkozásokra készülnie kellett. Mindez igen sok szabad idejét lefoglalta. Ötvenötben a márciusi határozatot csak félig-meddig tudtuk elemezni. De így is igen sok ellentmondást találtunk benne. Viszont bizonyos mértékben megnyugtatott minket a kormányfőváltozás, mert Hegedűs András lett a miniszterelnök. Örömmel vettük tudomásul, hogy a leváltott Nagy Imrét keményen megbírálták.

De, Mihály szavaival élve, egyikünk sem csatlakozott a hurrá-

zókhoz, mert túlságosan is sok ellentmondást találtunk a határozatban, és mert a bebörtönzött, alaptalanul megvádolt elvtársak kiszabadításáról, ügyük felülvizsgálásáról még mindig keveset hallottunk.

Már májusban jártunk, éppen Juliska lányommal beszélgettem, amikor Júlia az esti vonattal hazaérkezett Pestről, és beszólt hozzánk.

– Fontos híreim vannak! – intett, hogy menjek át a szobánkba. Egymás mellé ültünk az ágyra.

– Ma meglátogattam egyik régi barátomat, akivel együtt dolgoztam az illegalitásban, s azóta is fenntartottuk a barátságot. Elmondta, hogy Nagy Imre levelet intézett a Politikai Bizottsághoz. Ezt hallgasd meg! – Júlia belelapozott a jegyzettömbjébe. – Figyelj! „Igazságosan, pártszerűen megbírált hibáim miatt az ellenem foganatosított rendszabályokkal, bár rendkívül szigorúak, egyetértek... Teljes erőmmel támogatni fogom a pártot..." A továbbiakban elismeri, hogy antimarxista–antileninista hibákat követett el... Nem tűnik fel neked semmi ezekben az idézetekben?

– Tény, hogy elismeri a hibáit... De miért kellett ehhez több mint egy hónap? Aztán nem tetszik nekem ez a támogatás... Hogy is van?

– „Teljes erőmmel támogatni fogom a pártot, ebben magam fogok elöljárni..."

– Elég! Értettem. Megértettem.

Júlia mosolyogva szakított félbe.

– Tehát te is észrevetted? Világos! A párttag nem „támogathatja" a pártot, hanem csakis a kívülállók. Nagy Imre ezzel a kellően meg nem fontolt mondattal...

– Vagy nagyon is gondosan megfogalmazott mondattal – vágtam közbe.

– Így van. Ezzel a mondattal elárulja egész magatartását, leleplezi belső mivoltát és viszonyát a párthoz.

– Kutyából nem lesz szalonna – jegyeztem meg.

– Ne légy ilyen közönséges! – rótt meg Júlia. – Nagy Imre szerintem ezzel a mondatával jobban leleplezi magát, mint őt a Köz-

ponti Vezetőség bírálata. Ha a koalíciós időkben a Kisgazdapárt elnöke jelentette volna be, hogy támogatja pártunkat, örömmel üdvözöltük volna kijelentését. De egy párttagét? Nagy Imréét? Már csupán ezért a levélért, amely egyébként tele van zsúfolva hangzatos frázisokkal, ki kellene őt zárni a pártból, mert ezzel bebizonyította, hogy kívülállónak tekinti magát. Az a szomorú, hogy a Politikai Bizottság elfogadta a levelet.

– Lesújtó . . .

– Hát nem gondolkoznak odafent az elvtársak?! – kérdezte aggodalmasan Júlia.

– Vannak, akik gondolkoznak. Bizonyosan nem is kevesen. De úgy látszik, nincs elég erejük. Nemcsak Mihály gondolkozik, nemcsak mi . . . Mihály már akkor megállapította, hogy a szocializmus veszélyben van, amikor Nagy Imre a kormány elnöke lett. A veszély azóta nem csökkent, hanem növekedett, mert a Politikai Bizottságban ezek szerint eszmei zűrzavar van. Ezt bizonyítja ennek a levélnek az elfogadása is.

– Kétségbeejtő – sóhajtott Júlia.

– Kinek mondjuk el az aggodalmainkat? Te fordulhatnál valamelyik régi barátodhoz . . .

– De kihez? Nem tudom . . . nem tudom . . .

Körülbelül így tanakodtunk egy csendes, szép májusi éjszakán, miután a gyerekek lefeküdtek. Mivel az ember reménykedik, míg él, mi is reménykedtünk. Bíztunk abban, hogy a Központi Vezetőség helyre tudja hozni a Nagy Imre okozta károkat mind gazdasági téren, mind a politikában. Most már tudjuk, hogy Nagy Imre dölyfös önkritikája képmutató volt, a levele általtás, és ő nem tett le arról, hogy az ország és a párt felett megszerezze a teljes hatalmat. Bennünk amiatt is nőtt az aggodalom, mert gyanítottuk, hogy nagyon sok híve van.

1955 decemberében Nagy Imrét végül is kizárták a pártból. A hírt nagy megelégedéssel vettük tudomásul. De aggodalmunk nem csökkent. Júlia az ő szokott pontosságával fogalmazta meg véleményét:

– Nagy Imrét kizárták a pártból, de eszméit nem . . . Őt kizárták, de hívei bent maradtak . . .

Leszögezem itt: mind a ketten tudtuk, hogy vannak hívei. Míg a pártbizottságon dolgoztam, számtalanszor tapasztaltam, hogy munkatársaim nem is kicsiny része – szürke tüköremberek – gyanakodva nézett rám, ha valamit fejtegettem a jobboldali elhajlás veszélyeiről. Nos, Nagy Imre kizárása után szinte hétről hétre meggyőződhettünk Júlia szavainak helytálló voltáról, megtoldva azzal, hogy nemcsak szaporodtak ezek a hívek, hanem mind nagyobb bátorságra is kaptak. A lapokban egyre sűrűbben jelentek meg olyan cikkek, amelyekben alig-alig leplezték a szocializmusellenességet. A hibák kijavításának ürügyén a szocializmust támadták, s a képmutató sajnálkozás alól felparázslott a gyűlölet rendszerünk ellen. Sok cikk felett tanakodtunk felháborodva, miképpen engedhették meg megjelenésüket, de magyarázatot természetesen nem találtunk.

Így telt el ötvenöt és a következő év első fele. A vasárnapokat általában felszisszenésekkel és elfojtott káromkodásokkal ünnepeltük, mert alig múlt el hétvége, amelyen ne jelent volna meg legalább egy újabb rágalmazó vagy kétszínű, fondorlatosan megírt cikk valamelyik budapesti lapban, folyóiratban. A Szabad Nép sem volt kivétel.

Ötvenhat júliusában közzétették a Szabad Népben a Politikai Bizottság beszámolóját a Központi Vezetőségnek Pártegységgel a szocialista demokráciáért címmel. Csak néhány mondatra emlékszem, amelyek azonban belém égtek, mint a fába izzó acéllal égetett rajzok.

„A Hazafias Népfrontnak igen jelentős helye és szerepe van, s kell hogy legyen országunk, népünk életében" – ám a Hazafias Népfront vezetése akkor már nyilvánvalóan Nagy Imre társai kezében volt!

„Súlyos hiba volt továbbá részünkről, hogy kiengedtük kezünkből a Szabad Nép és általában a sajtó irányítását, s nem megfelelően irányítottuk a rádiót, ami természetesen nem kis zavart okozott pártkádereink, aktivistáink, párttagságunk és a becsületes, pártunkhoz ragaszkodó, népi demokráciánkat támogató dolgozók között." De mennyire! Ezt a mondatot megnyugodva olvastuk, mert ezzel bizonyítottnak véltük, hogy felszisszenéseink jogosak

voltak. De aztán észrevettük, hogy az ingadozás ezután sem csökkent.

„De természetesen nemcsak szektariánus hibák voltak és vannak pártunkban, hanem vannak igen komoly, vaskos jobboldali hibák, sőt volt jobboldali elhajlás is, amelyet elsősorban Nagy Imre képviselt, s Központi Vezetőségünk 1955. márciusi határozata leleplezett." Erről Júlia meg én egyetlen szóban foglaltuk össze véleményünket: elképesztő! Nagy Imrét 1955 decemberében kizárták a pártból. Most ismét a pártban lenne? – tettük fel magunknak a jogos kérdést. A beszámoló szerint ott. De tudomásunk szerint nem vették vissza a pártba, márpedig jobboldali elhajlás csakis a pártban lehetséges. A pártonkívüliek nem elhajlók . . .

Aztán arról értesültünk, hogy Nagy Imrét (a beszámoló szerint a jobboldali elhajlás fő képviselőjét!) visszavették a pártba.

1956. október 13-án.

És tíz nap múlva . . .

2

Október 23-án az üzemből hazafelé menet hat óra tájban értem be a város központjába. A villamosok nem közlekedtek, a főutcában, a tanácsháza előtt hatalmas tömeg örvénylett és ordítozott. A kisebb utcák torkolatában is torlódások keletkeztek. Rendőrt nem láttam sehol. A gázlámpákat még nem gyújtották meg, mert a lámpagyújtogatók nem tudtak átvergődni a sűrű tömegen. Az egyik utca elágazásában egy csoport mintha elkülönült volna a főutcában hullámzó népségtől. Éppen mellette vitt el az utam. Átnéztem az emberek feje fölött. Feltámadt bennem a kíváncsiság.

– Erősebben! Egy kicsit arrébb! Keményebben! Helyes! Ne sajnáld!

Minden kiáltást ütés, csattanás követett. Az ütések hangja átharsant a zajongáson. Felágaskodtam, de nem láttam csak tarkókat, hátakat és egy hosszú nyelű fejsze felvillanását. Reméltem, hogy a szerszámmal nem emberre sújtanak. A zajongást a főutca felől odahangzó csattanás és éljenzés szárnyalta túl. Abban a pillanatban verték le a tanácsháza ormáról a vörös csillagot. Ezután kissé megritkult a körülöttem kavargó tömeg. Ekkor láttam meg,

hogy a fejszecsapások népköztársaságunk címerére zuhannak. Ráismertem, addig a tanácsháza bejáratát díszítette.

A fejszét forgató embernek végül is sikerült a címerről leválasztani az első deszkadarabot. Egy közelben álló ember nyomban megragadta, s eltűnt vele a növekvő homályban. Ezután megkönnyebbedett a fejszés ember dolga, gyors egymásutánban feszegette le a deszkadarabokat a címerből. A tolongás ismét megélénkült. Az emberek durva, közönséges szavakkal kísérték a címer szétrombolását, s kirángatták egymás kezéből a lefeszített darabokat.

– No, ennek is vége – jegyezte meg az egyik.

– Jó lesz tűzgyújtónak – fűzte hozzá a másik.

A címer szétrombolója egyik kezével a fejszére támaszkodott. Ekkor hirtelen kéz nyúlt feléje.

– Kérem a fejszémet.

– Minek?

– Az enyém. Az udvaromról hozta el. Magának már úgy sincs szüksége rá.

– Azt már nem! – kiáltotta a fejsze eltulajdonítója. – Szükségem lesz még rá. Nagy események vannak most soron. Most áldozatokat kell hozni!

– Ha fejsze kell, vegyen magának. Az enyémet nem adom.

– Fogja be a pofáját! Maga moszkovita! – üvöltött a címer szétdarabolója, és meglóbálta a súlyos szerszámot, majd a vállára vetette, s a gyorsan szétoszló tömegben megindult a tanácsháza felé. Követtem, mert arra vitt az utam. Emberem áttülekedett a főutcán zajongó tömegen és a tanácsháza előtti parkocskán, amelynek szélén összerótt állványokon élmunkások arcképei sorakoztak, majd négykézláb átbújt a képek alatt. A járdára érve kiegyenesedett, a fejszével rásújtott az egyik képkeretre. Az ütés nagyot csattant a bádoglapon. A második csapás hangja még jóformán el sem ült, máris hatvan-nyolcvan ember tolongott körülötte. Vad szenvedéllyel rángatták, rugdalták a képkereteket tartó csöveket.

Kavarodás támadt, amelyből gyűlölettől fűtött szitkok, ocsmány káromkodások harsogtak, s egy-egy sikoltás viccsant fel, mert a tolongók közül valakit megsebesítettek. A mind vadabbá váló tu-

multusban csakhamar kidöntötték az állványokat, aztán lángoló haraggal tiporták össze az élmunkások fényképeit. Néhány percig lassan ballagva figyeltem a tombolást. A sarkon három vagongyári munkásra bukkantam. Hozzájuk léptem.

– Mi van itt, Doromlai elvtárs? – kérdezte halkan az egyik, aki megismert.

– Látja...

– Hol a rendőrség? Miért nem lép közbe?

– Azt én sem tudom – válaszoltam neki.

– Ma délután hozzánk is bejöttek – mondotta. – Azt követelték, hogy a bejárat fölötti vörös csillagot szedjük le. Kirúgtuk őket... Most pedig tiporják az élmunkások képeit...

Odanéztünk az állványok roncsaira.

A tömeg már szétoszlott. Éppen akkor ért oda egy idősebb, vitézkötéses télikabátba öltözött ember. Megbotlott az egyik kihajlított csőben. Erre megállt, figyelmesen körülnézett, majd egy összetépett fénykép fölé hajolt, amelyen még kivehető volt az élmunkás arca. Gyűlölettel egyenesedett fel, majd ismét lehajolt, és leköpte az arcképet. Ezután elszaladt, és befurakodott a rendőrség felé tartó tömegbe.

Elbúcsúztam a vagongyáriaktól.

– Viszontlátásra, megyek haza.

A rendőrség felé indultam. Arra laktunk.

A tömeg is arra hömpölygött. A sok zűrzavaros jelszó után ekkor újabb harsant fel: „Le a vörös csillaggal a rendőrségről!" A tömeg az utcát teljesen megtöltötte. Nehezen furakodtam előre. Jó száz méterre lehettem a rendőrségtől, amikor az emberek megtorpantak, mert az őr elállta a bejáratot, és a társait szólította, akik szerencsére a közelben, az épületben tartózkodtak. A tömeg mind sűrűbbé tömörült, kénytelen voltam megállni.

Mi lesz itt? Ha ez a gyülevész népség behatol az épületbe, és fegyverekhez jut, megkezdődik a vérengzés. Mind több felől hangzott a legújabb jelszó: „Vesszenek az ávósok!" Ha a rendőrök nem cselekszenek gyorsan és helyesen, kész a veszedelem. Roppant sokan harsogták ütemesen a jelszavakat: „Vesszenek az ávósok!" „Le a sztálinistákkal!" „Éljen a forradalom!"

Sorsdöntő percek voltak ezek. Engem előrenyomtak majdnem a rendőrség bejáratáig. A rendőrök némán, sápadtan álltak.

A közelben tolongók követelték, hogy engedjék be őket a vörös csillagot levenni. De én is, odabent is tudtuk, hogy ez csak ürügy. A csillag már nem volt kivilágítva. Egy rendőrtiszt kiadta a parancsot, hogy a rendőrök nyomják vissza a tömeget. Ők és a segítségükre siető sorkatonák riadtan néztek szembe a kavargó emberáradattal, a gyűlölettől izzó szemekkel.

– Előre!

A sor megindult, lépésről lépésre nyomult előre, s a szászszorta népesebb tömeg hátrált. Lassan, vonakodva. A felhívást, hogy oszoljanak szét, már csak azért sem lehetett megfogadni, mert a tömérdek ember faltól falig megtöltötte az utcát, s nem tudott kitérni. Az első sorok hátráltak, a többiek még jobban összesajtolódtak. Ekkor valaki elsütötte a pisztolyát. Azonnal mély csend borult az utcára. Mintha mindenki várta volna a második lövést. De az nem dördült el. Ellenben az államvédelmi sorkatonák ismét tettek előre egy lépést, aztán újra egyet. Ekkor azonban minden addiginál sokkal vadabbul harsant fel: „Pusztuljanak az ávósok!"

Erre válaszul sortűz dörrent a levegőbe.

Éles rivalgás hullámzott végig utcahosszat. A tömeg visszahőkölt, összeszorította a mögötte állókat, akik rémülten hátráltak. Így tettem meg én is visszafelé mintegy száz lépést. De közben néhányan megfordultak, és kapkodni kezdtek a fegyverek után. Ismét veszély fenyegette a katonákat, akik tűzparancs nélkül meg voltak fosztva az eredményes védekezés lehetőségétől, s ki voltak szolgáltatva a tömeg dühének. A sorkatonák felismerték a veszélyt, lefele fordították fegyverüket, s ezúttal már nem a levegőbe, hanem az úttestre lőttek. Az első lövések után hihetetlenül gyorsan kiürült az utca. Hatan vagy nyolcan sebesülten, összetiporva maradtak ott, ketten nem mozdultak.

Hazasiettem. Júliát nem találtam otthon, csak a gyermekeket és édesanyámat. Juliska negyedéves egyetemi hallgató volt már. Délután, amikor az egyetemen megkezdődtek a gyűlésezések, hazajött. Fiatalabbik lányom már a ruhagyárban dolgozott, az üzemből szintén hazasietett.

Juliska az egyetemen lemásolta a tizenkét pontot, az egyetemisták követeléseit. Felolvasta nekem. Néhány pontot leszámítva gyermekes követelések voltak. Ha előbb nem láttam volna a forrongó, üvöltöző, mind harciasabbá váló tömeget, hát nevettem volna rajtuk. De a tapasztaltak után nem volt kedvem nevetésre. A pontok erősen emlékeztettek negyvennyolcra... Ezek a fiatalok meg akarták ismételni a márciusi napokat. A történelem azonban soha nem ismétlődik meg. Ezt magyaráztam lányaimnak, miközben Júlia hazaérkezett.

– A párt és a tanácsok ellen lázadás robbant ki! – ezekkel a szavakkal lépett a szobába. – Mint a pártbizottság tagja, felszólítottam a városi rendőrkapitányt, hogy gyűjtse össze a csapatokat, és adjon ki tűzparancsot, ha a tömeg nem oszlik szét. A lázadókat nem lehet szép szóval megjuhászítani. A rendőrkapitány a pártbizottságra hivatkozott. Onnan azt az utasítást kapta, hogy lehetőleg kerülje el a vérontást. Azt állította, hogy telefonált Budapestre, onnan is azt a választ kapta, hogy vérontás nélkül... Tehát ölbe tett kézzel kell várakoznunk, hogy mi lesz velünk... – arca kipirult dühében.

Én még olajat öntöttem a tűzre.

– Te vagy a pártbizottság tagja...

Erre kirobbant.

– Odaszaladtam... Én megtettem, ami tőlem tellett. Azok ott elvesztették a fejüket. Teljesen! Olyanok, mint a birkák, ha farkas rohan be közébük: összedugták a fejüket, és rémületükben a nadrágjukba tojnak. Azok a... – minősíthetetlen szavakkal szidalmazta a pártbizottság titkárait és a rendőrkapitányt. Két lányunk ámuldozva hallgatta az anyját, aki ritkán használt útszéli szavakat.

Júlia, miután haragját kiöntötte, lecsillapodott.

Éjszakába nyúló beszélgetésünk eredményeképpen megállapítottuk, hogy ellenforradalmi lázadás robbant ki. Ezért úgy véltük, hogy katonasággal, ha kell, fegyverhasználattal meg kell tisztítani az utcát a söpredéktől.

Söpredék... Megfontoltan használtuk ezt a szót. Később legendák keletkeztek arról, hogy a fiatalság, az egyetemi diákság tüntetett azon az estén. Én csak hat óra után keveredtem bele a tömegbe, Júlia kétszer is átvágott rajta. Nem nagyon láttunk

fiatalokat a tüntetők között. Munkásokat is alig. Akiket meg láttam, azok véletlen szemlélői voltak a tüntetésnek, mint a vagongyáriak meg én. Kik vonultak fel tehát? Volt ott mindenféle népség: előbújt a társadalom legalsó rétege...

Akkor még nem tudtuk, mi történt Pesten, de nem is nagyon törődtünk vele, mert a rend felborulása a mi városunkban teljesen lefoglalta és kitöltötte gondolatainkat. A jelszavak roppant kavargásából és váltakozásából semmi jóra nem következtethettünk. „Vesszenek az ávósok!" „Éljen a forradalom!" „Le Rákosival!" „Le a sztálinistákkal!" „Ki a tanácsokból a moszkovitákkal!" „Tisztítsák meg a pártot a rákosistáktól!" Ilyen és hasonló jelszavaktól zengett az utca. Nyilvánvaló volt számunkra, hogy a tüntetés államrendszerünk ellen irányul. Mind a ketten acsarkodtunk a rendőrkapitányra, mert nem merte kiadni a tűzparancsot. Aggodalmasan feküdtünk le.

Lakásunkba még éjféltájban is behallatszott a tömeg zajongása.

3

Reggelre elcsendesedett az utca. A szokottnál jóval korábban indultam el otthonról, mert a munka megkezdése előtt szerettem volna megbeszélni a párttitkárunkkal és munkatársaimmal az előző este eseményeit. Útközben kerestem a vörös csillagokat. A rendőrségé még fenn volt az épület tetején, de az összes utamba eső üzemről már lekerült – valószínűnek tartottam, hogy leverték. A bőrgyár homlokzatán azonban még ott piroslott. Amikor a földszintes irodaépület elé értem, az ablakon át kikiáltott Somogyi, az igazgató.

– Doromlai! Gyere csak!

Ott találtam az üzemi alapszervezet titkárát, Rényi Árpádot is. Somogyi minden köntörfalazás nélkül nekem szegezte a kérdést:

– Mi történik? Mi a te véleményed?

– Ellenforradalmi lázadás robbant ki – mondtam habozás nélkül.

– Ez az én véleményem is – szögezte le Rényi.

– Az enyém is – bólintott Somogyi.

– Ebben tehát egyetértünk – jelentettem ki, s egyben átvettem az értekezlet vezetését. – Ez a legfontosabb. Ennek megfelelően kell meghatároznunk tennivalóinkat.

– Tegnap két küldöttség is járt itt... – folytatta Rényi. – Akartam neked szólni, de nem találtalak. Megtagadtam a kivonulást ... Pedig nem is tudtuk, hogy milyen tüntetésről van szó.

– Ki látta közületek a tüntetést? – kérdeztem.

Mind a ketten hazamentek. Nem jártak a belvárosban, de értesültek mind a piskolti, mind a budapesti eseményekről.

– Hát én láttam. Két-háromezer ember tüntetett. Szedett-vedett népség. Söpredék... Leverték a vörös csillagot a tanácsházáról, s a szemem előtt darabolták szét a címert.

– Az ellenforradalmi lázadás Budapesten is megkezdődött. Ugyanabban az időben, amikor nálunk – jegyezte meg Somogyi. – Tegnap este elfoglalták a Rádiót és a Szabad Nép székházát... Mit csináljunk? – tette fel a kérdést.

– Ki ne vonuljunk! A gyárba ne engedjünk be idegent! – mondottam. Ezzel egyetértettek.

Somogyi azonnal hívatta a portást, Solti Pista bácsit, és kiadta az utasítást, hogy idegent ne engedjen be a gyárba.

– Most már az a kérdés – szólalt meg miután a portás eltávozott –, hogy megbízhatunk-e az embereinkben?

– Általában meg – felelt Rényi. – Sokat gondolkoztam az éjjel. Véleményem szerint azonnal fel kell lépni a tüntetők ellen. Fegyverrel! Van rendőrségünk.

– A feleségem beszélt a rendőrkapitánnyal – jegyeztem meg epésen. – Azt állította, hogy parancsot kapott, ne használjon fegyvert. Ha ma sem kap tűzparancsot, majdnem bizonyosan elfoglalják a tanácsokat, később a gyárakat is.

– A miénket nem! Ide nem engedek be senkit! – kiáltott Somogyi.

– Azt hiszem, hogy jelenleg csak néhány megbízhatatlan ember dolgozik nálunk – elmélkedett Rényi. – Volt kisiparosok... Az egyik a faragó-, a másik a talphengerlő gépen dolgozik. A többi...

– Azonnal elbocsátom őket – jelentette ki Somogyi. – Állítsátok össze a listát.

– Nem lesz helyes – tiltakozott Rényi –, híre menne a felmondásnak.

– Akkor szabadságolom őket – döntött Somogyi. – A téemkával szétszedetem a két gépet, s míg össze nem szerelik, legyenek fizetéses szabadságon. Most nem kicsinyeskedhetünk. – Felvette a telefont, utasította a portást, hogy a két embert küldje be hozzá.

Ezalatt Rényi meg én felírtunk néhány nevet. Ő odaadta a listát az igazgatónak. Az csak egy pillantást vetett rá.

– Meghatározatlan időre valamennyit szabadságolom – jelentette ki.

– Ezzel egyetértek – szögezte le Rényi. – Az üzemen belül ne legyenek ellentétek, mint a Központi Vezetőségben. Most a legfontosabb az egység.

– Kire gondolsz? – kérdezte Somogyi.

– Kire gondolnék? Nagy Imrére!

– Tehát a gyárba nem engedünk be idegent! – szögezte le Somogyi. – De ha erőszakoskodnának? A rendőrséghez hiába fordulnánk.

– Ez igaz. Úgy látszik, csak magunkra számíthatunk.

– Ha másképp nem megy, erővel távolítjuk el őket – egészítette ki Rényi.

– Micsoda rablás lenne itt... – tűnődött Somogyi. – Még a félig kész bőröket is elrabolnák...

– Mindent el kell követnünk, hogy a munka ne álljon meg, és a gyárunkat megvédjük. Ez a két fő feladatunk – állapítottam meg.

– Fegyverek nélkül? – kérdezte Rényi.

– Kérünk fegyvert. Remélem a gyár védelmére kapunk is – nyúlt a telefon után Somogyi.

Majdnem tizenegyig a telefon mellett ült. A megyei titkárral nem sikerült beszélnie, a rendőrség és a katonaság parancsnokai megtagadták a kérés teljesítését, mondván, hogy nem kaptak rá parancsot.

Ezalatt Rényi röpgyűlést hívott össze. Elítéltük az ellenforradalmi lázadást, és a Központi Vezetőségnek táviratot küldtünk, melyben egységünkről és hűségünkről biztosítottuk. Utána Rényivel a portára mentünk, hogy az esetleges küldöttségeket fogadjuk.

Az első jobbára diákokból állt. Elég könnyen megszabadultunk tőlük. Ők elvtársoztak, mi uraztuk őket. Követelték, hogy a vörös csillagot vegyük le, én csodálkoztam, hogy még fenn van az épületen. Megígértük, hogy amint időnk lesz, leszedjük.

A második küldöttség néhány tagja már fegyvert is viselt. Be akartak hatolni a gyárba, hogy a csillagot levegyék. Elébük álltunk. Fenyegetően léptek fel. Erre is el voltunk készülve. Intettem Péter bácsinak, ő meghúzta a kisharangot. Előzetes megbeszélésünk szerint nyomban a portához siettek a sérolók. A tímárok akkor még jól megtermett, erős férfiak voltak. Egy perc alatt felsorakozott mögöttem hat bőrkötényes, hatalmas tímár. Kezükben villogott a sérolókés.

– Uraim! Nekünk, az itt dolgozóknak meg kell védenünk a nép vagyonát. Meg is fogjuk védeni... Nem jöhet be senki. A kések élesek... Add csak ide a sérolódat! – szóltam a legközelebb álló tímárnak. Az asztalon fekvő újságból letéptem egy keskeny szalagot. A kard hosszúságú kést látványosan felemeltem, s a lenge papírdarabot végighúztam az élén. Anélkül, hogy meghajlította volna, szépen elvágta. – A kések élesek! A hajszálat is elvágják... Nem szeretnénk, ha véletlenül baleset történne...

– Mi csak a csillagot... – dadogta a csoport vezetője.

– Azt majd levesszük mi. Nemsokára ráérünk...

A sérolók előreléptek, fenyegetően felsorakoztak. Az önjelölt küldöttek egy percig gyanakodva nézték őket, aztán megfordultak és távoztak. Tehát viszonylag könnyen megszabadultunk tőlük. Mintha játék lett volna az egész. De amikor magunkra maradtunk, az arcom verejtékben úszott.

A vörös csillagot aznap levettük, miután megállapítottuk, hogy nem az a lényeges, hogy hol van, hanem az, hogy mit tartunk felőle. Nem kockáztathattuk meg, hogy az utcán kóborló fegyveres csoportok előbb vagy utóbb erőszakkal vegyék le. Így került le gyárunkról a vörös csillag.

Másnap reggel ismét korábban mentünk be mi hárman, az igazgató, a párttitkár meg én. Azon a reggelen több fontos hírrel kellett szembenéznünk: ismét megbízták Nagy Imrét („a jobboldali elhajlás fő képviselőjét"!) a miniszterelnöki teendők ellátásával,

a városban megalakult a „Piskolti Szocialista Forradalmi Bizottmány", mint a megye és a város legfelsőbb szerve. Bár a miniszterelnök ellenforradalomról beszélt, nem hittünk neki. Nem. Nem hittük, hogy megváltoztatta nézeteit. Mérlegeltük a lehetséges veszélyeket. Megállapítottuk, hogy a bizottmány megalakítása a hangzatos frázisok ellenére jelentős lépés a tanácsrendszer felszámolása felé, mert létrehozásának semmiféle törvényes alapja nem volt.

Joggal vetheti fel az olvasó, hogy mi milyen okosak voltunk. Nos, semmiképpen nem vonhattunk le más következtetést. A megválasztott országgyűlés jóváhagyása, sőt az Elnöki Tanács rendelete nélkül alakították meg a bizottmányt. Tehát alkotmányunk ellenére. Mi nem voltunk rendkívül okos emberek, de józanul gondolkoztunk, és az alkotmány alapján álltunk. Bizonyos, hogy korántsem igazodtunk el a kialakult politikai helyzetben, de annyit mégis megállapítottunk, hogy a bizottmány megalakítása az ellenforradalmároknak kedvez. Mivel azonban a megyei és a városi pártbizottság vezetői egyeztek meg az ellenforradalmárokkal, tudomásul kellett vennünk, hogy a hatalom a megyében az utóbbiak kezébe csúszott át. Sehogy sem tetszett nekünk a bizottmány, minél tovább gondolkoztunk róla, annál kevésbé. Nemcsak a bizottmánnyal, hanem a városban kialakult helyzettel sem tudtunk megbarátkozni.

4

Aznap reggel immár szokásos tanácskozásunkat félbe kellett szakítanunk, mert a vagongyár egyik alapszervezetének titkára jött át hozzánk harmadmagával. A titkárt ismertük, a többiek bemutatkoztak.

– Mi az elvtársak véleménye az eseményekről? – kérdezte Menczel, a titkár.

Mielőtt válaszoltunk volna, mind a hárman gondolatainkba mélyedtünk. Mit akarnak ezek az emberek? Segítségért jöttek? Ki akarnak kémlelni minket? Vagy csupán tanácskozni szeretnének velünk? Tudtuk, hogy náluk a vörös csillagot már 23-án leverték.

– Kialakult véleményünk még nincs – válaszolt óvatosan Somogyi.

Rényi szótlanul fürkészte látogatóinkat.

– A bőrgyáron sincs már vörös csillag... – folytatta Menczel.

– Nincs. Mi vettük le – fordultam feléje.

Tovább várakoztunk. Elvégre, ha van mondanivalójuk, nekik kell elkezdeniök a párbeszédet. Ők jöttek hozzánk.

– A miénket leverték – komorodott el Menczel. – Elvtársak, ez így nem mehet tovább!

– Mit tehetünk?

– Mit?! – csattant fel Menczel. – Fegyvert kell szereznünk. A pártbizottságon azt mondták, hogy legyünk türelmesebbek. A tanácsházán szóba sem álltak velünk. A rendőrségre pedig be sem engedtek... Ez a helyzet! Hogyan szerezzünk fegyvert? Ezt a bandát szét kell zúzni.

– Telefonon mi is kértünk fegyvereket – jegyezte meg Somogyi

– Mi is, a gépgyáriak is. Nem adnak. Azt mondják, majd ha szükség lesz rá. Most van szükség rá, míg nem késő.

– Még próbálkozunk...

– Mi összeszedtük, amit lehetett. Két légpuska, nyolc sörétes puska. Ennyi az egész – mondta Menczel.

– De vannak hosszúnyelű kalapácsaink, vasrudaink – fűzte hozzá Menczel társa, Kapinya.

– Helyes! – élénkült meg Rényi, mint aki döntött. – Mi, bőrgyáriak egységesek vagyunk. Ez a legfontosabb, az egység...

Innen már csak egy lépést kellett tennünk. Megtettük. Megegyeztünk, hogy minden reggel összejövünk, azaz a vagongyáriak jönnek át hozzánk, mert nálunk biztonságosabb a környezet. Egyetértettünk abban, hogy ha kell, egységesen lépünk fel, és a munkát nem hagyjuk abba.

Néhány küldöttség látogatását és kiakolbólítását leszámítva a következő két nap eseménytelenül telt el.

Szombaton reggel Somogyi nyitotta meg a tanácskozást.

– Van egy ötletem... – Megpróbálok fegyvert szerezni bőrökért. Ma összeállítom a csomagokat, hétfőn pedig megkörnyékezem a bizottmány elnökét.

– Próbálkozni lehet – csóválta a fejét Menczel –, de nem hiszem, hogy sikerülne.

– A fegyvereken természetesen megosztozunk a vagongyári elvtársakkal – jelentette ki Rényi sietve, hogy megnyugtassa a vagongyáriakat.

Somogyi meghökkenve nézett rá, tiltakozni akart, de aztán felvillant a szeme.

– Így gondoltam én is – mondotta. – Előbb magunknak szerzünk fegyvert, ha sikerül, utána nektek. Ha az első üzlet sikerül, eredményes lesz a második is.

– Hátha nem hajlandók? – aggodalmaskodtam.

– Olyan nincs! Lehet, hogy van olyan ellenforradalmár vagy reakciós, akit arannyal vagy bőrrel nem lehet megkörnyékezni, de én még eggyel sem találkoztam. Ez bizonyos – vigyorgott Somogyi.

Aznap is zavartalanul dolgoztunk. Somogyi három csomagot állított össze: bokszbőrt, talpat és bőröndbőrt. A vagongyárban Menczel tovább szervezte a megbízható embereket.

5

Szombaton este Júliát már otthon találtam. Azzal fogadott, hogy náluk délelőtt megalakult a munkástanács, és az első ülésen elbocsátotta őt.

– Meg sem kérdeztek engem. Kifizették a havi béremet és a harminc napi felmondást.

– Kik?

– A főkönyvelő, a pénztáros, meg mit tudom én, ki. A beosztottjaim. Állítólag a forradalmi bizottmány szólította fel őket. Megválasztották az új igazgatót is, egy volt textil-nagykereskedőt.

Hümmögtem egyet.

– Most már gondolkozom, maradjak-e itthon, vagy jelentkezzem a könyvkötészetben. Ha felvesznek...

– Nem hinném. A pártbizottság tagja vagy... Maradj itthon.

– Majd meglátjuk, mi lesz... Hazajövet benéztem a városi párt-

bizottságra. Megkerestem a titkárt, Tapolczait. A szobájában minden széken ültek. A munkatársak. Kialvatlan, megviselt, karikás szemű emberek. Messziről lerítt róluk, hogy éjszakákon át nem aludtak. Bejelentettem, hogy elbocsátottak, és helyettem egy volt nagykereskedőt választottak meg igazgatónak. Bólintgattak és hümmögtek. Erre kirobbantam, hogy ezt szótlanul tűrik. „Mit csináljunk? Mi mást tehetnénk?" – kérdezte Tapolczai. Azt javasoltam, hogy hívja össze a pártbizottságot, az hozzon határozatot, hogy mit tegyenek, s milyen álláspontot foglaljanak el a kommunisták és az alapszervezetek. „Ugyan, elvtársnő, hova gondol? Most, ezekben a nehéz időkben nem érünk rá fecsegni." Ezt válaszolta nekem... Nem akartam odavágni neki, hogy ezekben a napokban mást sem csináltak, csak fecsegtek. Hidd el nekem, a tettek alól a legkönnyebben értekezletekkel, fecsegéssel lehet kibújni. Aki a döntéstől fél, az tanácskozik. Ezt tették ők eddig. Tanácskoznak majdnem a végkimerülésig. Ezért már gondolkozni sem tudnak, máris sokkal fáradtabbak annál, hogy a helyzetet elemezni tudnák. A szerencsétlenek ráadásul azt hiszik, hogy dolgoztak... Hasonló a helyzet a megyei pártbizottságon is. A gépírónő be sem engedett a titkárhoz. Azt mondta, hogy még nem fejeződött be a vébé ülése, amely már tegnap kezdődött... Ez úgy tizenegy tájban történt. Véleményem szerint a pártbizottsági funkcionáriusoktól már nem várhatunk szervezett akciót. Ez a helyzet! – Mély sóhajtással fejezte be a beszámolóját.

– Mi fegyvert kértünk. Somogyi azt kívánta, majd követelte, hogy utasítsák a rendőrséget a fegyverek kiadására. Még csak határozott választ sem tudott kicsikarni.

– Nem mernek dönteni – folytatta Júlia. – Tehetetlenek, önállótlanok... Meghasonlottak. Elvesztették bizalmukat önmagukban.

– Ami soha nem volt nekik. Nem az igazságukban bíztak, nem is a népben, hanem az utasításokban. Tüköremberek... – fűztem hozzá gúnyosan.

– Most már azt hangoztatják, hogy forradalom van. Ezzel megtagadják a szocialista forradalmat. Igen! – mondta Júlia hevesen. – Fellépnek ellene a tétlenségükkel! Egy hét sem telt el, s az ellen-

forradalmat már a pártfunkcionáriusok is forradalomnak tekintik – jegyezte meg.

– Én nem beszéltem velük, de ismerek néhányat, akik éppen úgy gondolkoznak, mint mi. Ezt se feledd – figyelmeztettem Júliát.

– Elég lesújtó, hogy csak néhányat ismersz – válaszolt élesen. – Ilyen emberekben bíztunk mi...

– Talán helyesebb – javítottam ki –, ha azt mondjuk, hogy ilyen embereket bíztunk meg az ügyek intézésével. Mi is hibásak vagyunk...

– Ez igaz – állapította meg Júlia. – De hol és miben hibáztunk?

– Abban, hogy nem gondolkoztunk eléggé mélyen, abban, hogy szolgaian végrehajtottuk az utasításokat. De nem mi, funkció nélküli párttagok neveztük ki Nagy Imrét miniszterelnöknek ötvenháromban, nem mi vettük vissza a pártba, nem mi neveztük ki most újra a kormány élére. Nem miköztünk, bőrgyári és vagongyári munkások között van most eszmei zűrzavar... Mi az első naptól fogva tudtuk, hogy ellenforradalom van, és készek vagyunk ellene fegyverrel is harcolni. Eszmei zűrzavar a Központi Vezetőségben van. És véleményem szerint a megyei vezetők körében is, akik létrehozták az úgynevezett szocialista forradalmi bizottmányt. Mi már napok óta tisztában vagyunk azzal, hogy a dicsőséges nemzeti forradalom hangoztatása közben rohamosan haladunk a nyílt ellenforradalom felé.

– A nyílt és gátlástalan terror felé – egészítette ki Júlia.

– Bár új miniszterelnökünk van, az államhatalom széthullott...

– Könnyű szétbomlasztani az államgépezetet, ha maga a miniszterelnök szervezi a bomlasztást...

Valóban, Nagy Imre a miniszterelnökök történetében azt a felette ritka, ha ugyan nem egyedülálló gaztettet követte el, hogy elárulta saját pártját, amely őt miniszterelnökké tette.

– Azt sem tudjuk, kinek felelős ő... – tűnődtem hangosan –, már gyakorlatilag megszüntették a tanácsokat.

– A legjobb esetben mellőzik őket. És az alkotmányt is! – szólt Júlia. – Már nem beszél róla senki, nem emlegeti senki... Ahányszor a tanácsháza előtt elmentem, mindannyiszor ezernél is több embert láttam tüntetni. Mind újabb és újabb követeléseket olvasnak fel...

– Még itt elenyészően kevés ember van felfegyverezve a fegyveres testületeken kívül... A tanácsházán nem lehetnek harmincnál többen...

– Az értesülésekből meglehetősen pontosan összeállítottam az események sorrendjét. Most már kialakult a véleményem, hogy az összes esemény mögött gondosan kidolgozott terv van. Figyelj ide. Először: Budapesten és az ország nagy városaiban ugyanabban az órában kezdődtek meg a tüntetések. Másodszor: a budapesti tüntetők a legfontosabb célpontokat támadták meg és foglalták el, a Rádiót, a telefonközpontot, a Szabad Nép székházát. Harmadszor: 23-án éjjel egyszerre támadták meg a fegyvergyárakat és raktárakat. Túlságosan sok ez a véletlenekből... Folytassam? Összeesküvés!... Nagy Imre vezeti. Ez a helyzet.

– Engem elsősorban az itteni ellenforradalom, vagyis a bizottmány érdekel – jegyeztem meg. – A bizottmányban máris megkezdődött a marakodás a hatalomért. Tehát nem egységes. Több párt már meg is alakult... Eljött az idő: még a szervezkedés általánosabb megkezdése előtt kell lecsapni rájuk. Ötven-hatvan munkással rendet lehet teremteni.

– Mire gondolsz?

– Fegyverkezésre és támadásra. A bőrgyári munkások kilencven százaléka bármely pillanatban kész beleavatkozni az események menetébe. A vagongyáriak, a gépgyáriak szintén. Naponta követelnek fegyvereket.

– De kitől? – tette fel Júlia a kérdést keserűen. – Az ellenforradalmároktól? Azt hiszem, helyes a megállapításod, hogy nem egységesek. De ne gondold, hogy hülyék. Nem bolondok, hogy fegyvert adjanak ellenségeik kezébe.

– A rendőrkapitány kommunista és vébé-tag...

– Rá ne számíts! Bizonyára a nadrágját tisztogatja – vágott vissza Júlia türelmetlenül, fellobbanó haraggal.

– Nem sokat tehet – próbáltam védeni –, mert a rendőrség felett a bizottmány rendelkezik.

– Tehát azok a hibásak – felelt Júlia villámgyorsan –, akik létrehozták az úgynevezett forradalmi bizottmányt. Logikus? Nem?

Vagyis a megyei pártbizottság vezetői. Ez az egyetlen lehetséges következtetés.

– Én is furcsállottam – jegyeztem meg –, hogy milyen meggondolással ültek le tárgyalni a nyilvánvaló ellenséggel. Ezzel törvényesítették a törvénytelenséget.

– Pontosan ezt gondolom én is! – helyeselt Júlia. – Sutba dobták az alkotmányt, a törvényeinket, az Elnöki Tanácsot, kiszolgáltatták a megyét és magukat is a terrornak.

– A lázadók még nem lövöldöznek. Még nem lincselnek. De fegyvereik már vannak. Hallom, hogy mind több fegyveres csoport járja a várost. Készülnek a lincselésekre. Közbe kell lépni, míg nem késő...

Mind a ketten tisztában voltunk azzal, hogy közbelépés szükséges, és soká már nem halasztható.

– Csak súlyosbította aggodalmainkat a Szabad Nép aznapi vezércikke, amely megállapította, hogy nem tekinthető ellenforradalomnak ez a „nagy népi megmozdulás".

Hát már a párt központi lapja is!

– Ettől a cikktől felbátorodnak a lázadók – állapította meg Júlia. Ebéd után másodszor is elolvasta. – Akik ezt közzétették, azzal a céllal tették, hogy igazolják és előrelendítsék az ellenforradalmat.

Ilyen tisztán láttunk volna? – teszem fel magamnak a kérdést. Nemcsak mi ketten ítéltük meg így a helyzetet, hanem a piskolti párttagok, minden bizonnyal a munkások és értelmiségiek többsége is. A parasztok is. A nógrádi bányászok is – bár róluk keveset hallottunk. Bizonyos, hogy minket nem kábítottak el Nagy Imre hangzatos szavai, és már ötvenegyben megrendült a bizalmunk Rákosinak és társainak politikájában. Mindaz, ami azóta történt, csak megerősítette bizalmatlanságunkat. A júliusi határozat óta teljesen bizonyosak voltunk afelől, hogy a Központi Vezetőségben legalább két csoport van, a jobboldali elhajlók, akiknek élén Nagy Imre áll, s a régi, hibás politikához ragaszkodók Rákosival és Gerővel az élükön. Egyik csoportban sem bíztunk. Harmadik csoportról akkor még nem tudtunk, csupán abban reménykedtünk, hogy van ilyen.

Hétfőn reggel már az igazgatói irodában találtam a vagongyáriakat. Hírül hozták, hogy vasárnap az ellenforradalmárok elfoglalták a megyei és a városi pártbizottságot. A funkcionáriusok illegalitásba vonultak, eltűntek a lakásukról. Az ellenforradalmár csoportok keresték, lehetséges, hogy meg is akarták lincselni őket.

– Tehát – vonta le a következtetést Menczel – lényegében megszűnt a megyében a Magyar Dolgozók Pártja. Ezek után mindenáron fegyvert kell szereznünk.

Miután eltávozott, tíz perc alatt megválasztottuk a munkástanácsot, elnöknek pedig az igazgatót.

Somogyi Gerendással és a munkástanács egyik tagjával nyolc órakor elindult a csomagokkal a tanácsházára. Egy teherautóval keltek útra. Somogyi biztos volt abban, hogy fegyverekkel tér vissza.

– Ha elfognának, szabadítsatok ki, barátaim! – kiáltott ki mégis az autóból, mikor a portát elhagyta.

Tizenegyre visszatért. Húsz puskát, ugyanannyi kézigránátot, négy géppisztolyt és nagymennyiségű lőszert kapott.

– Simán ment? – kérdeztük.

– Azt lehet mondani, hogy simán. Együtt üvöltöttem a sakálokkal... A bizottmány elnökének a szemére vetettem, hogy ránk megfeledkeztek. Kijelentettem, hogy ha minket értesítettek volna, a pártbizottságról senki el nem menekül. És így tovább... Megörült a bőröknek. Távozáskor elcsípett Kelecsányi, a bizottmány titkára. Megkérdezett, hogy juttathatnék neki is egy kevés bőrt, csizmát szeretne csináltatni. Lehet róla beszélni – nyugtattam meg. Sokáig szorongatta a kezemet, s biztatott, hogy ha valamire szükségünk volna, forduljunk csak hozzá. – Vigyorogva folytatta. – Azt mondtam, hogy számíthat ránk, a bőrgyáriak gyűlölik a régi rendszert... Hahahaha... Régi rendszeren ők is, mi is mást értettünk. De ezt nem kötöttem az orrukra.

– Addig kell ütni a vasat, míg meleg... – jegyezte meg Rényi sokat sejtetve.

Somogyi azonnal megértette.

– Rendben van. Csomagolok, és délután még egy fordulót teszünk. A vagongyáriakra is gondolnunk kell...

Kelecsányi ötven puskát, tíz géppisztolyt utalt ki, és a hozzávaló lőszert. A fegyvereket eldugtuk, őrt állítottunk a rejtekhelyhez.

Örömünk azonban nem volt zavartalan. Félni kezdtünk. Ha ilyen könnyen kaptunk fegyvert, mások is könnyen hozzájuthatnak, elsősorban az ellenforradalmárok...

Kedden reggel nagy meglepetésünkre a vagongyáriak nem jöttek át a szokott reggeli megbeszélésre. Menczel telefonált, hogy nem érnek rá. Csak sürgető és erélyes felszólításunkra jött át másodmagával. Megmutattuk neki a fegyvereket. Örömében összecsókolt minket.

Figyelmeztettük, hogy csak a forradalmi bizottmánynak és vívmányainak megvédése érdekében adtunk át nekik a fegyvereinkből.

– Értettem – vigyorgott ránk.

Délután ügyesen becsomagolva átvitték a fegyverek rájuk eső részét.

Kevéssel utóbb értesültünk a Budapesti Pártbizottság elleni támadásról, a Köztársaság téri vérengzésről. Ebbe torkollott a Szabad Nép vezércikkében dicsőített „nagy népi megmozdulás". Mi azonban tisztában voltunk azzal, hogy ez a vérengzés csak a kezdet s eljött a határozott cselekvés ideje.

Mintegy tízpercnyi tanácskozás után hárman, Somogyi, Rényi meg én elhatároztuk, hogy megalakítjuk a Magyar Kommunista Párt üzemi alapszervezetét. Szétváltunk, bejártuk az üzemet. Az MDP ötvennyolc tagjából ötvenegyet vettünk fel az új s mégis régi pártba. Titkárnak engem választottak meg, és Rényit a helyettesemnek. Tagsági igazolványt nem készítettünk, mivel illegalitásban akartunk maradni. Ugyanebből az okból taggyűlést sem tartottunk. Szerdán délután átjött hozzánk Menczel, és bejelentette, hogy ők is megalakították az MKP alapszervezetét.

„Ők is!" – diadalmaskodtam magamban. Mégis megjegyeztem, hogy oktalanságnak tartom ezzel dicsekedni.

– Magukban csak megbízhatunk – nevetett ő.

– Illegalitásban vagyunk, ezt vésse az agyába. Amiről nem tudunk, azt nem árulhatjuk el... Ugyebár nem vett részt az illegális pártmunkában?

– Nem.

Utóbb bosszankodtam, hogy ilyen felesleges kérdést tettem fel neki, hiszen csak huszonöt-huszonhat éves lehetett. Magyaráztam neki, hogy a pártszervezésnek szigorúan konspiratív alapon kell történnie. Megértett.

– Ellenben a fegyverkezést nem kell titkolni. Miért? A forradalmi bizottmány védelmére fegyverkezünk. Ugyebár? – ismételtem meg az intelmet.

Több óra hosszat tanácskoztunk, míg ki nem dolgoztuk a fegyveres csapat összeállítását, és sorra vettük a lehetséges fegyveres akciókat. Végül Menczel meghívott minket, tekintsük meg készülődésüket.

A mozdonyjavító műhelyben éppen egy mozdonyt láttak el páncéllemezekkel, amelyek védelmet nyújthatnak a mozdonyvezetőnek és a fűtőnek lövöldözés esetén. Serényen dolgoztak rajta. A mozdonyhoz kapcsoltak két nyitott tetejű, alacsony oldalú vagont. Védelmül homokzsákokat helyeztek el benne.

Nagyon meg voltunk elégedve a vagongyáriak munkájával.

Másnap reggel a támadás tervét beszéltük meg velük, s óráról órára rögzítettük a tervet. Tisztáztunk minden teendőt.

Ezután azonban szinte megbocsáthatatlanul halogattuk az akció megkezdését.

Délután a két gyárból mintegy húszan indultak el a tanácsházára, hogy kikémleljék a terepet. Elvegyültek a tömegben, s együtt üvöltözték vele az éppen soron levő jelszavakat. Közben mindent tüzetesen szemrevételeztek. Ugyanabban az időben a vagongyárban befűtötték, indulásra kész állapotba helyezték a mozdonyt és a vagonokat. Néhányan ellenőrizték a vasúti és a villamossíneket, a váltókat, a csatlakozásokat. Mindent rendben találtak.

Hozzáfoghattunk volna tervünk végrehajtásához, és nem mertünk hozzáfogni... Minden készen állt, de egyszerre elbizonytalanodtunk...

Felhatalmazás nélkül nem mertünk elindulni. Nevetséges, hogy

ilyen könnyen megoldható kérdés miatt vett rajtunk erőt a bizonytalanság, de így történt. Azon a csütörtökön bennünk is megmutatkozott a személyi kultusz hatása abban, hogy visszariadtunk a felelősség vállalásától. Végül is hosszú tanácskozás után megegyeztünk, hogy másnap megkeressük Tapolczait, a városi titkárt és megkérjük, vegye át a parancsnokságot, vagy legalább hagyja jóvá az akciónkat.

Aznap, tehát csütörtökön este minderről beszámoltam Júliának. Elkomorodva hallgatott.

– Tehetetlen, tutyimutyi alakok vagytok! – állapította meg indulatosan. – Az ilyen akciót nem lehet soká halogatni. Minden óra késedelem visszahozhatatlan és jóvátehetetlen kárral járhat. Vedd tudomásul, az idő nekik dolgozik, nem nekünk! Az első nap egyetlen józan és határozott ember megállíthatta volna a városban az események menetét, ma már százra van szükség, lehet, hogy holnap ezer is kevés lesz.

– Nincs felhatalmazásunk . . . Legalább a pártbizottság egyetértésére volna szükségünk.

– Nincs pártbizottság!

– Ha Tapolczai . . .

– Hol van? Hol bujkál? – kérdezte élesen.

– Nem tudom, de holnap megkeressük . . . Holnap mindenképpen megindulunk.

Júlia hirtelen elsápadt.

– Drágám . . . – sóhajtotta.

– Mi van veled? – kérdeztem aggódva.

– Te is mégy? – Megfogta csonka kezemet.

– Ez természetes. Velük kell mennem.

– Lőhetnek . . .

– Mi is lövünk majd!

– Mit mondjak? – borzongott meg. – Vigyázz magadra! Eridj . . . Tudod . . . tudod – ismételte meg halvány mosollyal –, nem szeretnék akasztott ember özvegye lenni . . .

Ő is hallotta, hogy már készítik a listákat a kivégzendő kommunistákról! Megértettem aggódását. Beláttam, igaza van. Ezerszer

jobb elesni a harcban, mint gyámoltalanul, birka módjára várni az akasztófára. Akkor minden különösebb ok nélkül jó néhány kommunista vezetőt tartottak már őrizet alatt.

7

A kis szerelvény péntek estére teljes készenlétben állt. Öt órakor áthívtak a vagongyárba. A vagonokban a homokzsákok között lőréseket hagytak, bár valamennyien meg voltunk győződve arról, hogy lövöldözésre nem kerül sor.

Azt gondoltuk, hogy ötvenen megbirkózunk a feladattal, s néhányan a két üzemben maradnak fegyveres őrségen.

– Tizenegykor indulunk, fél tizenkettőre odaérünk . . . – Menczel elnevette magát. – Sajnos a vonattal csak arra mehetünk, amerre a sínek vezetnek, tehát az állomás felé kell kerülnünk. A tanácsháza bejáratától mintegy tíz lépésnyire állunk meg. Mondd meg az embereidnek, hogy tíz órakor lesz a gyülekező a mozdonyjavítóban. Intézkedtem, hogy akadálytalanul bejöhessenek. Aztán indulunk. Hajnalra végzünk is.

Helyeseltem.

– Megtudtuk, hol találjuk Tapolczait. Muszáj beszélnünk vele – folytatta Menczel –, mert az emberek az ő jóváhagyását várják . . .

Elkomorodtam. Ismét feltüremlett bennem a keserű gondolat, hogy mi ugyan felette sikeresen neveltük a kommunistákat az önállótlanságra. Nem volt mit tennem, beleegyeztem, hogy sötétedés után felkeressük Tapolczait, s felkérjük, hogy vállalja el csapatunk parancsnokságát.

Menczel, Gerendás meg én indultunk el azon a novemberi estén. Kilenc óra tájban érkeztünk a házhoz, amelyben Tapolczai értesülésünk szerint meghúzta magát. A kapu ki volt dőlve. A verandáról kopogtunk be. Nagysokára felgyulladt a villany az előszobában, s valaki bent odalépett az ajtóhoz. Miután a kulcsot megfordította, arasznyira kinyitotta az ajtót, csak az orrát és a szemét láthattuk. Idegesen fogadta a köszöntésünket.

– Mit kívánnak?

– Tapolczai elvtárssal szeretnénk beszélni – válaszoltam, s közben észrevettem, hogy Menczel finoman ugyan, de teljes erővel benyomja az ajtót.

– Itt nem lakik semmiféle Tapolczai – mondotta a férfi, feltehetően a házigazda.

Menczel előrelépett, s utána benyomultunk mi is. Bizonyára véletlenül nyitva maradt egy kissé a szobába vezető ajtó, mert a nyíláson át Menczel meglátta a titkárt.

– Sándor! – kiáltott erélyesen. – Beszélni szeretnénk veled! – Szegről-végről rokonok voltak.

Néhány percig feszült csendben várakoztunk. Nekem úgy rémlett, hogy nagyon is hosszan. Végül is kinyílt, majd azonnal be is csukódott az ajtó. Tapolczai hozzánk lépett. Kezet fogott mindhármunkkal.

– Mi újság, elvtársak? – kérdezte halkan.

Menczel elmondta, mi járatban vagyunk. Tapolczai kényszeredetten hallgatta végig. Türelmetlenül váltogatta a lábát.

– Arra kérünk, hogy vállald el a parancsnokságot – fejezte be Menczel.

– Szó sem lehet róla! Nem vagyok katona – jelentette ki Tapolczai.

– Legalább a jóváhagyásodat kérjük az akciónkhoz. Ez az elvtársak kívánsága – darálta Menczel. – Legkésőbb hajnalra elfoglaljuk a megyei és a városi tanácsot, a pártbizottságot, és kiszabadítjuk a bebörtönzötteket. Te reggel vissza is mehetsz. Kezdhetjük?

– Hogyan találtatok meg?

Ez volt a válasz. Felbőszültem.

Menczel azonban higgadtan folytatta:

– Nem válaszoltál a kérdésemre . . .

– Én nem tudom . . . – idegesen felcsattant. – Mit kerestek itt? Én nem hallottam semmit. Nem tudok semmit . . . Semmiről – tette hozzá sietve.

– Ez a válaszod? – kérdezte Menczel keményen.

Mielőtt Tapolczai válaszolhatott volna, én szólaltam meg.

– Nem gondoltam, hogy ilyen hitvány féreg vagy! – Ezzel hátat

fordítottam neki. – Gyerünk, elvtársak, itt nincs semmi keresnivalónk.

Mielőtt betettük volna magunk mögött az ajtót, valahonnan ajtócsapódás hallatszott. Elaludt a villany is. A verandán teljes sötétség borult ránk. Meg kellett állnunk, míg szemünk hozzászokik a sötétséghez. Nem tudom, mennyi ideig álltunk ott csalódottan, háborogva. Keserű gondolatainkból halk puffanás rezzentett fel, mintha valaki kiugrott volna a hátsó ablakon. Aztán óvatos lépések surrantak a kertben. Gerendás meggyújtotta s arra felé irányította zseblámpáját.

A fénypásztában megláttam Tapolczai imbolygó, távolodó alakját.

– A titkárunk – jegyezte meg Gerendás – menekül előlünk. A kerteken át . . . – Dühében köpött egy nagyot. – A féreg!

A zseblámpa elaludt. Ránk borult a novemberi este. Elfödte arcom pirulását. Szégyenkeztem. Szemem lassanként megszokta a sötétséget. A karomra nehezedett egy kéz.

– Induljunk – dörmögte Gerendás.

8

A vagongyárba mentünk. Vonatunk ott állt a mozdonyjavító műhely hátsó végében. A hatalmas műhelyt csak két gyenge villanykörte világította meg. Fényük nem volt elég erős, hogy eloszlassa a sötétséget. A mozdony körül csoportokban emberek álldogáltak. Néhányan felismertek minket a homályban is. Többen jelentették Menczelnek, hogy a létszám teljes. A mozdonyban megvolt a kellő gőznyomás. Bármely percben indulhattunk volna. Akkorra már legyűrtem haragomat.

– Látom, minden rendben van. Mikor indulunk? – kérdeztem. Menczel, Rényi és a csoportvezetők álltak körülöttem.

Az emberek elcsendesültek, figyeltek. Menczel magába mélyedve gondolkozott.

– Ti vagytok többségben, döntsetek ti – fordultam feléje.

Szavaimra a halk zsongást teljes csend váltotta fel. Míg a választ

vártam, körülnéztem. A mozdony kazánjából kisugárzó fény lobogása a kohók tüzét idézte fel bennem. A vonat körül álldogáló embereknek csak halvány körvonalait lehetett látni, a műhely távolabbi részei homályba borultak. Menczel közelebb lépett a mozdonyhoz.

– Tapolczai, a városi titkár tudni, hallani sem akar az akciónkról. Ezt leszögezte, aztán elmenekült előlünk – mondotta. Szavait élénk mozgás és morajlás követte, aztán feszült csend telepedett ránk.

– Akkor mi is menjünk haza – szólalt meg valaki a sötétben. Többen helyeseltek.

– Támadjunk, ahogy megegyeztünk! – harsant fel Gerendás hangja. Büszke voltam rá.

– Mit szóltok hozzá? – folytatta Menczel. Hangja átzúgott a műhelyen. – A többség döntsön. De ha úgy dönt, hogy támadunk, feltétlen engedelmességet követelek mindenkitől.

„Lám – gondoltam –, Menczel határozott. Rendben van, legyen ő a parancsnok. Így helyes. A vagongyáriak vannak többségben."

– Úgy van! – kiáltott Rényi. – Fegyelmet követelünk!

– Szavazzunk! – kiáltott valaki a homályból.

Elő akartam segíteni a helyes állásfoglalást, ezért megszólaltam:

– Barátaim! Engedjétek meg, hogy szavazás előtt néhány szót szóljak. Az ellenforradalmárok kicsiny, felfegyverzett csoportja hatalmába kerítette a tanácsházát, kirabolta a pártbizottságot, elzavarta vagy börtönbe vetette a tanácsi tisztségviselőket. A fellázított csőcselékre támaszkodva „új rendet" vezetett be abból a célból, hogy megdöntsék népköztársaságunkat és visszaállítsák a tőkés rendszert. Bizonyos, hogy néhány napon belül kegyetlen terrort vezetnek be. A kérdés, ami felett döntenünk kell, a következő: tűrjük-e, hogy újra csendőrdiktatúrát vezessenek be, vagy felépünk ellene. A kérdés az, hogy jámbor birkák módjára törődjünk-e bele, hogy börtönbe és akasztófára vigyenek minket, vagy ellenállunk. A kérdés az, hogy visszaadjuk-e a gyárakat a tőkéseknek, a földeket a földesuraknak, vagy megvédjük a nép tulajdonát. Vá-

lasszatok! Védjük meg veszélyben forgó hatalmunkat, gyermekeink jövőjét, a magunk életét. Itt az alkalom. Itt vannak a fegyverek. Támadjunk! Nem holnap, hanem ma! Nem később, hanem most!

Körülbelül így beszéltem a sötétben az embereknek.

– Támadjunk! – harsogta Gerendás.

– Elég volt a dumából! Szavazzunk! – kiáltott valaki hátulról.

– Ha Tapolczai elvtárs . . . – hallatszott egy bizonytalan hang.

– Megszökött előlünk! – üvöltött Gerendás.

Mind többen követelték a szavazást, de a támadást is. Menczel egy ideig szótlanul figyelt. Aztán megfogta a karomat, odahúzott a mozdonyhoz, felemelt egy vasrudat s megkongatta a páncéllemezt. Erre a zsivajgás elcsendesült.

– Szavazzunk. Most kezdjük meg akciónkat vagy elhalasztjuk? Aki igennel szavaz, álljon a mozdony mellé, aki nemmel, a vagonokhoz.

A többség a vagonok mellé állt.

– Tévedtem – súgta nekem Menczel. – Akciónkat elhalasztjuk. Ezért Tapolczait okolhatjuk – fűzte hozzá keserűen.

9

Szombaton délután a munkaidő lejárta előtt betoppantak hozzánk a vagongyáriak. Megelőztek minket, mert már reggel elhatároztuk, hogy délután átmegyünk hozzájuk, hátha sikerül meggyőzni őket, hogy a támadást ne halogassuk tovább. Az idő sürgetett, mert a helyzet romlott. Az utcákon mind több fegyveres csoport kóválygott. Csak az alkalomra vártak, hogy elkezdjék a vérengzést. Újabb kommunistákat börtönöztek be, mintegy negyvenet.

Mit csinált a rendőrség, a katonaság? Akkor felháborodtunk tehetetlenségük és tétlenségük miatt. Később azonban kiderült, hogy a hadügy- és a belügyminisztériumból erélyes parancsokat kaptak, amelyek a „dicsőséges, demokratikus nemzeti forradalom" aktív támogatására szólították fel őket. A parancsnokok saját kockázatukra maradtak távol a bizottmánytól, és semmi segítséget nem

adtak meg neki. Igaz, hogy nekünk sem. Bizonyára azt hitték, bölcsen cselekszenek, holott semlegességükkel az ellenforradalmárokat segítették.

Az órákig elhúzódó vitában mi, bőrgyáriak a lehető legrövidebb időn belül végrehajtandó támadás mellett voltunk. A vagongyáriak küldöttsége ezúttal teljes határozottsággal a halasztás mellett állt ki. Somogyi végül dühbe gurult, az asztalra vágta a helyi lap néhány számát.

– Nézzétek meg ezeket! – kiáltott haragosan. Felolvasta a fejléceket, s dühös megjegyzésekkel kísérte őket.

Október 27.: Néplap. A Magyar Dolgozók Pártja Berény megyei Bizottsága és a megyei tanács lapja. A cím felett ott a jelszó: „Világ proletárjai, egyesüljetek!"

Október 28.: Néplap, mellette Kossuth-címer. A Piskolti Szocialista Forradalmi Bizottmány lapja. Nézzétek! A cím feletti jelszó elmaradt. A lap már nem tartja magát a párt lapjának. Menjünk tovább.

November 1.: Piskolti Hírlap. Kossuth-címer. A Piskolti Szocialista Forradalmi Bizottmány lapja. Már nem a nép lapja. Végül nézzétek a mai számot. – Magasra tartotta.

November 3.: Piskolti Hírlap. A Piskolti Forradalmi Bizottmány lapja . . .

Egy hét alatt háromszor változott meg a lap fejléce. A legutóbbi változás azt is hírül adja, hogy a bizottmány már nem tartja magát szocialistának. Vagyis annyira biztosnak érzi magát, hogy már a leplezéssel is felhagyott.

Rényi nyomban folytatta:

– Mind gyakrabban hallom, hogy „a piskoltiak gyáva himpellérek, félnek a dicső szabadságharcot vérrel megszentelni". Sokan vannak, akik ezt a gyalázatot a mások vérével akarják lemosni magukról. Meg kell előznünk őket. – Hirtelen erősen felemelte a hangját. – Fűtsétek be a mozdonyt!

– Helyes! – kiáltottuk egyszerre Somogyival. – Azonnal fűtsétek be a mozdonyt!

– Még várjunk – szólt Menczel. – Ezért jöttünk ide: kapcsolatot

létesítettünk a megyei titkárral. Holnap reggel találkozom vele. Ő biztosan kimondja a parancsot.

A vita folytatódott. Végül is a támadást elhalasztottuk hétfő estére, függetlenül attól, hogy mi lesz a megyei titkár álláspontja.

10

Vasárnap, november negyedikén reggel ágyúlövésekre ébredtünk. Segítségünkre sietett a nemzetközi munkásosztály. Szétszaladt az egész ellenforradalmi banda . . .

Üzemben és falun

(Doromlai önéletrajzának tizedik része)

I

Azt hiszem, hogy az eddigiek alapján felette könnyűnek és konfliktusmentesnek látszik az a tizenkét nap, amelyet általában ellenforradalomnak nevezünk. A mocsok, a nehézségek azonban kihullottak emlékezetemből, mint ahogy eltűnik az épületek környékéről az építés hulladéka. Pedig kegyetlen napok voltak. Kétségek, felháborodás, harag, csalódások és – kimondom – félelem kavargott bennünk. Mind félelmetesebb hírek érkeztek Budapestről és több más városból. A félelem mind erősebben jelentkezett, de mi igyekeztünk úrrá lenni fölötte. Például kemény megpróbáltatás volt számunkra a küldöttségek feltartóztatása és eltávolítása. Volt olyan nap, nem is egy, amikor óránként kellett a kapuhoz mennünk valamilyen, legtöbbször mondvacsinált, önmagát megbízó küldöttség elé. A sok közül csak néhányat említettem meg, mert mindet lehetetlen felsorolni. Mielőtt megkaptuk a fegyvereket, felkészültünk, hogy az erőszakos behatolási kísérleteket puszta kézzel verjük vissza. A portás fülkéjét jó tíz méter választotta el a gyár főépületétől. Ott a fal mellett négy sorban hordókat raktunk egymásra éppen a bejárattal szemben. Csak a támasztékot kellett kibillentenünk, s a hordók megindulnak a kissé lejtős udvaron a kapu felé . . . Nos . . . nem voltak üresek . . . Még csak meg sem vádolhattak volna minket, hogy a szerencsétlenséget szándékosan idéztük elő.

Október 29-e után a fegyverek birtokában sokkal nagyobb önérzettel folytattuk a munkát. A hordókból fedezéket alakítottunk. De nem tudtuk, hogy akkor már nem lehetett volna belső erőből legyőzni az ellenforradalmat, mert . . . Nem akarom itt az ellenfor-

radalmi helyzetet elemezni, csupán azt állítom, hogy elfoglalhattuk volna a tanácsházát s a város fontosabb intézményeit, de soká nem tarthattuk volna meg, mert akkor már a hadsereg vezetése is az ellenforradalmárok kezébe került. Ennek ellenére örökre bántani fog, hogy meg sem kíséreltük. A vagongyárban azon az éjszakán őszintén beszéltem.

Be kell ismernem, nem volt meg bennünk a salgótarjáni bányászok vállalkozási készsége. Már másnap értesültünk akciójukról, mert nemcsak a rossz hír terjed, hanem a jó is. Ők elfoglalták városukat. De őket is leverték volna, ha nem kapunk segítséget a nemzetközi munkásosztálytól. (Ezzel a megfogalmazással nem szépíteni próbálok: a segítségünkre jövő csapatok felségjel nélküli vörös zászlókkal vonultak fel.) Meggyőződésem, hogy csakis a nemzetközi munkásosztály segítségével – ez volt akkor már az egyetlen lehetőség – biztosíthattuk népköztársaságunk fennmaradását.

Az én nemzedékem életében el nem fakuló események ezek. Belénk vésődtek, mert életünk forgott veszedelemben: ötödikére Piskolton is, mint oly sok más városban, tömeges kivégzésekre készültek.

Ötödikén folytattuk a munkát. Büszke vagyok rá, hogy a bőrgyár az egyetlen piskolti üzem, ahol azon az őszön egy napra sem állt meg a munka. Még Menczel sem tudta megakadályozni, hogy a vagongyár egyes műhelyeiben sztrájkba ne lépjenek. A mi üzemünkben az egység nem bomlott meg.

Az ötödikét követő napokban boldogan állapítottuk meg, hogy a fegyveres ellenforradalmi lázadást leverték. Csak később jöttünk rá, hogy az ellenforradalom ezzel nem ért véget. A piskolti üzemek egy része továbbra is sztrájkolt . . . Igaz, mi sokkal jobb helyzetben voltunk, mint a többi üzem. Hozzánk nem nagyon vágytak a foglalkozás nélkül maradt horthysta tisztek, altisztek, tisztviselők, mesterségüket félbehagyott iparosok és más hasonló emberek. Nálunk a munka igen nehéz, nálunk tímárok dolgoztak, vagyis munkások. Ezért maradtunk egységesek.

Ennek ellenére több szervezési feladatot kellett megoldanunk november első heteiben. Mivel már nem fenyegetett a bizottmány beavatkozásának veszélye, átalakítottuk a munkástanácsot, amely

feladatául tűzte ki a termelés zavartalanságának biztosítását, mert ez volt a munkások legfőbb érdeke akkor. Elnöknek Gerendást választottuk meg.

Ezután felhatalmaztuk Somogyit, hogy a szabadságoltakat hívja be. A munka teljes létszámmal folytatódott.

Nem telt el egy hét sem, a gyárat ellepték a röplapok, amelyeken bizonyos ismeretlenek Nagy Imre kormányának visszahelyezését, a szovjet csapatok azonnali kivonulását, a bizottmány visszatérését követelték, és sztrájkra szólítottak fel.

Mi fegyelmezetten dolgoztunk. A mi munkástanácsunk csakis munkaidő után ült össze. Mindez felháborította az ellenforradalmárokat, akik a mi számunkra külön röplapot szerkesztettek. „Néhány tímárt agyon kell verni, hogy a többieknek jöjjön meg az eszük" – írták a jóemberek. Oly sok fenyegető röplapot kaptunk, hogy a munkások már féltek egyedül járni az utcán. Jogos volt a feltevésünk, hogy a szabadságról visszatértek a ludasok ők terjesztik a röplapokat. Ugyanis a munkástanácsok népszerűségüket védve az üzemek többségében nemcsak a fizetést adták ki a sztrájkolóknak, hanem különféle ürüggyel bérkiegészítést is adtak. Nálunk ellenben mindenkinek meg kellett dolgoznia a béréért.

Egy decemberi reggel elvágva találtuk a telefonhuzalt. Azonnal újra felhalmoztuk a hordókat, a még be nem adott fegyvereket készenlétbe helyeztük, majd Somogyi összehívta a szabadságról visszatérteket. Tízegynéhányan voltak.

Somogyi végtelenül felbőszült.

– Tudják maguk, mi az a feketelista? – támadt rájuk minden bevezetés nélkül. Nem válaszolt senki. – Nem tudják? Hát én tudom. Annak idején rajta voltam . . . Három hétig rendben haladt a munka. Dolgoztunk. Egyetlen röplap sem került a gyárba, most pedig tele van vele az egész üzem. Gyanítom, hogy maguk terjesztik . . . Sztrájkra szólítják fel a munkásokat? Hát vegyék tudomásul, mi nem sztrájkolunk!

– Szó sem lehet róla! – kiáltott Gerendás.

– Ha még valakiről meghallom, hogy sztrájkról beszél vagy röplapokat hozott be a gyárba, azt felmondás nélkül azonnal elbocsátom és feketelistára teszem. Ha ellenben a tettest nem találjuk, va-

lamennyiüket elbocsátom, és a névsorukat elküldöm minden piskolti üzemnek. Becsületszavamra kijelentem, hogy itt a városban sehol sem kapnak majd munkát. Megértették? Sehol!

– De mi nem . . .

– Nem törődöm vele! Tartsák nyitva a szemüket. Nem tehetek róla, ha esetleg ártatlan is a listára kerül. De még egyszer figyelmeztetem magukat, hogy aki a listára kerül, csomagolhat is. El kell takarodnia ebből a városból. Megértették? Még valamit. Nem javaslom, hogy sokat beszélgessenek cimboráikkal, akik a röplapokat készítették, de ha mégis, mondják meg nekik, ha megpróbálnak behatolni hozzánk, lövünk. Végeztem!

Az emberek szótlanul kimentek.

– A telefonról nem beszéltél – jegyezte meg Rényi.

– Minek?

– Fasiszta módszereket használsz – feddtem meg Somogyit.

– Az ellenséggel keményen kell bánni – mordult vissza ő.

– Remélem, nem hajtod végre fenyegetésedet.

– Tévedsz! Kíméletlenül végrehajtom.

De nem kellett végrehajtania, mert attól a naptól kezdve a gyárba csak postán érkezett néhány fenyegető felhívás. Fütyültünk rájuk.

Üzemünkben is napirendre került az MSZMP alapszervezetének megalakítása. De ez nálunk csak formaság volt, mert az MKP alapszervezetét már október végén megalakítottuk. Ezért csupán a névváltozásról határoztunk, és a taggyűlésen hat újabb tagot vettünk fel a pártba. Titkárnak ismét engem választottak meg. Rényi bejelentette, hogy a városi pártbizottságra megy munkatársnak.

Bejelentése elgondolkoztatott. Felismertem, hogy hibát követtem el. Már ötödikén nekem is jelentkeznem kellett volna a megyei pártbizottságon. Annál is inkább, mert az ellenforradalom előtti munkatársak egy része nem jelentkezett. Később derült ki, hogy ketten disszidáltak. Az egyik Tapolczai, aki itt hagyta feleségét és gyermekeit. Megbántam, hogy akkor éjjel megrémítettem. Ha nem vagyok olyan durva, talán itthon maradt volna. Gondolom, hogy gyáva menekülése után nem mert szembenézni a párttagsággal.

Tehát tudtam, hogy szükség van rám, elhatároztam, hogy je-

lentkezem. Mielőtt ezt megtettem volna, megkérdeztem Júliát, mi az ő véleménye. Habozás nélkül helyeselte szándékomat.

– De gondot okoz nekem, hogy a gyárból nem kérhetem a fizetésemet. Tehát a te fizetésedből kell kijönnünk . . .

Fölényesen legyintett.

– Ez ne aggasszon. Megélünk belőle.

– Sokat járok majd vidékre . . .

– Azt is kibírom.

– Tehát?

– Eridj!

2

Jelentkeztem. Kálózi azonnal fogadott. Megmondtam neki, hogy a rendelkezésére állok. Figyelmesen, majd mosolyogva hallgatott meg. Az arca nagyon megviselt volt.

– Ajánlatodon nem lepődtem meg – mondotta. – Tudom, ha baj van, rád számíthatunk. Mégsem hívtalak, magadnak kellett döntened. Értesz? A megyében igen nagyok a nehézségek. A feloszlatott bizottmányok tagjai mindent elkövetnek, hogy megakadályozzák a rend helyreállítását – folytatta hosszúnak tetsző tűnődés után. – Azt gondolom, hogy néhány községet rád bízhatunk.

– Milyen községeket?

– A bakondi járásban bíznánk rád Bakondot, Sámot, Kaplonyt, Jurányt és Dömölköt. Vállalod?

– Vállalom.

– Tehát meg is egyeztünk. Kapsz egy autót, a gépkocsivezető mellett kísérőt is, mert a közbiztonság még nem szilárdult meg. Éppen ezért azt javaslom, hogy egyedül soha ne indulj el, és minden esetben még világosban térj haza.

Bólintottam.

– Fegyvert kérsz?

Felmutattam csonka kezemet.

– Nem.

– Végleg visszajössz?

– Talán . . .

– Rendben. Egyelőre állapodjunk meg abban, hogy december végéig velünk dolgozol. Aztán . . . majd meglátjuk.

– Elfogadom.

– A fizetésedet természetesen folyósítjuk.

– Erre nem is számítottam.

– A feleséged beleegyezett? Tudod . . . nem veszélytelen.

– Természetesen. Abba is beleegyezett, hogy fegyveresen támadjunk rá a piskolti bizottmányra.

– Bátor asszony. Hallottam, hogy ötödikén egyedül ment be a vállalatához, és egyedül ugrasztotta szét az ottani munkástanácsot. Van még valami?

– Egy kérésem. Időnként, mondjuk kéthetenként benézhetek a gyárba? A helyettesem derék, becsületes ember, de még nem eléggé tapasztalt.

– Nem is lehet . . . Benézhetsz, amikor gondolod. Ezt rád bízom. Nos, ezek után röviden ismertetem veled a vidék állapotát. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy az ellenforradalom alatt nem indult meg olyan roham a termelőszövetkezetek ellen, mint ötvenháromban. A következtetés: a parasztok általában fenntartással fogadták a bizottmányok működését. Okkal, mert állásukat vesztett, volt népnyúzó jegyzők, az elkobzott kisebb birtokok volt tulajdonosai, néhol bűnözők, sőt a börtönökből kiszabadítottak tömörültek bennük. Mindszenty beszéde pedig kijózanította a szegényparasztokat. Néhány helyen megalakították az MKP helyi szervezetét. Jurányban például már huszonnyolcadika előtt. Bakondon is. Szigorú illegalitásban maradtak. Ezek a pozitívumok. Vannak negatívumok is. Sok helyen még nem sikerült szétugrasztani a bizottmányokat. Valószínűleg Dömölkön sem. Több mint háromszáz volt csendőr lakik ott. Nem tudjuk, miért telepedett le ennyi ebben az egyetlen községben. Azt javaslom, hogy egyelőre csak mérd fel a helyzetet a helyszínen, s elemezd a tapasztalatokat. Aztán beszéljük meg a feladatokat. Ha szükségét látod, mi minden lehető segítséget megadunk.

Megegyeztünk, hogy 26-án kezdem meg a munkát, addig megbeszélem helyettesemmel a teendőket, s áttanulmányozom a jelentéseket, hogy lehetőleg tájékozottan induljak a helyszínre.

De csak ott mértem fel a valóságos helyzetet. A bakondi járásban a termelőszövetkezetek ingó vagyonának nagy részét, főleg az állatállományát már októberben széthurcolták. Ellenben az állami gazdaságok javaihoz alig nyúltak. Bizonyára azzal a szándékkal hagyták érintetlenül, hogy majd abból kárpótolják a volt földbirtokosokat. Az egyik – kaplonyi – nagybirtokos be is nyújtotta a számlát a bakondi járási bizottmányhoz. Harmincötmillió forintot követelt az addig esedékes bérlet fejében.

A jelentések többé-kevésbé pontosan tartalmazták a különféle statisztikai adatokat, tájékozódni lehetett belőlük az elmúlt hónapok eseményeiről, de az emberek igazi gondolatairól, helyzetéről alig.

Azzal a szándékkal indultam el első utamra, hogy minden rám bízott helységben szétnézek, s csak azután fogok munkához, miután megismertem a körülményeket, és hozzávetőlegesen meghatároztam a feladatokat. Fűtött a kíváncsiság és a tettvágy.

Bakondon előbb óvatosságból csak az egyik téeszbe néztem be, amelynek jól ismertem elnökét. Örömmel fogadtak. Alig tudtam elszakadni onnan. Miután kellőképpen tájékozódtam, Sámra látogattam. Ott kelletlenkedtek, alig akartak szóba állni velem. Dömölkön ellenben túlságosan is mézesmázosan, szolgálatkészen biztosítottak arról, hogy ott minden rendben van. A tanácsnál a tisztségviselők szavaik bizonyításául elém tárták az adatokat. Engem azonban óvatossá és gyanakvóvá tett a túlságos szolgálatkészség. Sokkal inkább tetszett nekem a sámiak alig leplezett ellenszenve, mint a dömölkiek simulékonysága.

Jurányban nagyon megörültek nekem. Felragyogtak, megöleltek, megcsókoltak.

– Csakhogy itt vagy, Doromlai elvtárs! Olyan rég nem láttunk . . .

A tanácsházáról az alapszervezetbe, onnan a termelőszövetkezetbe, az elnökhöz vezettek. Dicsekedtek, hogy senki sem lépett ki, és egy tű sem veszett el a szövetkezetből a zavaros időkben. Amikor megtudták, hogy hamarosan indulok, mert világosban kell hazaérnem, hallani sem akartak róla.

– Vissza kell adnod a mi látogatásainkat – jelentette ki a párttitkár. – Itt maradsz, vagy . . .

Végül is maradtunk. Telefonáltam a megyei pártbizottságra és Júliának, hogy hol vagyunk és ne aggódjanak értünk. (Egy kísérő és egy gépkocsivezető volt velem.)

A vacsora, a beszélgetés a késő éjszakába nyúlt.

Igaz ugyan, hogy vendéglátóim kommunisták, szövetkezeti tagok és valamennyien újgazdák voltak, s emiatt világnézetük bizonyos mértékig behatárolta beszélgetésünket, ennek ellenére, mivel gátlás nélkül, őszintén beszéltek, jobban megértettem a falun végbement eseményeket s az emberekben lefolyó vívódásokat, mint ha heteket töltöttem volna el más községekben. Például Mindszenty beszédét addig egyértelműen elítéltem, csak Jurányban döbbentem rá, hogy az adott politikai körülmények között, amikor már megalakult a tőkés restauráció kormánya, a beszéd, ellenséges volta ellenére is, politikailag sokat használt nekünk. Ez a beszéd fékezte meg a téeszek felbomlasztására irányuló törekvéseket, és ez rettentette meg, állította államrendünk mellé – akkori szóhasználattal élve – az egész dolgozó parasztságot. Bizonyos, hogy a kaplonyi földesúr is hozzájárult a sikerhez harmincötmillió forintnyi követelésével: mindenki előtt kézzelfoghatóan felrémlett, mi lesz, ha az ilyen emberek visszatérnek?

A jurányiakkal folytatott beszélgetésből annyira megértettem a parasztok vágyait, érdekeit, addigi sérelmeit, hogy ezután már nem éreztem kívülállónak magam.

A következő napokban mindenütt sikerült megértetnem a legfontosabb feladatokat, csak Dömölkön nem.

December 8-án azzal a szándékkal indultam el Dömölkről, hogy ottani tapasztalataimról beszámolok Kálózinak, és javaslom, hogy Daradics Attilát, az ottani alapszervezet egykori titkárát, akit visszaélései miatt már régebben kizártak a pártból, újabb bűncselekményei miatt tartóztassák le. A tanács önmagát kinevező vezetőségét pedig oszlassák fel, ha kell, karhatalommal.

Amikor eljutottam Bakond széléhez, egy felborított személygépkocsit pillantottam meg. Megálltunk. Az autó mellett az árokban eszméletlenül hevert Partos János rendőr százados. Kísérőimmel

megpróbáltuk eszméletre téríteni. Közben megérkezett a bakondi kapitányság terepjárója öt vagy hat felfegyverzett rendőrrel. A századost azonnal kórházba szállították.

A rendőrségen a szemtanúk elbeszélése alapján összeállítottam a történteket.

Az előző nap a rendőrök tetten érték a bakondi Kiss Pétert és a sámi Varacsek Mártont, amint ellenforradalmi jelszavakat festettek a falakra. Feltűnés nélkül őrizetbe vették őket. Másnap reggel mégis szétfutott a hír. Délelőtt Bakondról és a szomszédos Sámról a felbujtók által összeverbuvált emberek felvonultak a rendőrkapitányság elé, s követelték a két ember szabadon bocsátását. A rendőrség természetesen megtagadta a követelés teljesítését. Erre az emberek pisztolyokkal lőtték, kövekkel és tégladarabokkal dobálták az épületet. Minden ablakot bevertek. A rendőrök nem használták fegyverüket, holott joguk lett volna rá. Várták a piskolti karhatalom érkezését. Mielőtt azonban a karhatalom odaérkezett volna, a tömeg szétszéledt. A sámiak ötven-nyolcvan főnyi csoportja is hazaindult, de előbb egy földművesszövetkezeti bolt vezetőjét kényszerítették, hogy itallal szolgálja ki őket. Alaposan lerészegedtek. Bakond szélső házaitól mintegy ötszáz méternyire összetalálkoztak Partos százados kocsijával. Elállták az útját, s mikor megállt, rárohantak. Sem Partos, sem a gépkocsivezető nem használta a fegyverét. Az utóbbi szerint olyan váratlan volt a támadás, hogy nem is használhatták. A gépkocsivezető talán annak köszönhette megmenekülését, hogy civilben volt. A századost ellenben körülvették. A gépkocsivezető úgy látta, hogy a részeg, feldühödött tömeggel nem tudja felvenni a harcot, a kapitányságra szaladt segítségért . . .

Aznap este a szokottnál kissé később érkeztem haza. Sötétben. Szerencsére nem történt bajom. Ilyen állapotok voltak akkoriban.

Vasárnap összeállítottam a jelentést. Majdnem egész nap dolgoztam rajta. Részletesen leírtam a rám bízott községekben elkövetett ellenforradalmi cselekményeket és a rend helyreállításáért végzett munkánkat. Remélem, nem veszett el.

Dömölkön október 27-én kezdődött az ellenforradalom. Kolbay Miklós tanársegéd azon a napon járta végig az iskolákat. A ta-

nítók közül kiválasztott hármat. Ügyes ember lehetett, mert már kora délután mintegy százfőnyi csoport élén behatolt a tanácsházára, elkergette a tisztségviselőket, az alkalmazottakat, majd feldúlta az irodákat. Azután kihordatta a könyvtárból a könyvek nagyobb részét, és máglyát rakatott belőlük. Az összehívott népgyűlést már a lobogó máglya előtt tartották meg.

– Miskolcról jöttem hozzátok. Dicsőséges harcokból. Hullahegyeken át vezetett az utam. Most már itt a mi világunk, minden kommunistával leszámolunk . . . – Ezekkel a szavakkal kezdte beszédét a kihallgatott tanúk vallomása szerint.

A gyűlésen megalakították a bizottmányt. Elnökéül Hardicsai Miklóst, hatvanholdas nagygazdát, helyetteséül Daradicsot, titkárul Kompolthy Józsefet, a volt főjegyzőt választották meg. A bizottmány első ülésén örökre „száműzte" a községből a tanács elnökét, helyettesét, titkárát, és elbocsátotta a kommunista tanítókat.

November 5-én értesült a bizottmány a budapesti eseményekről. Daradics azonnal összehívta a bizottmányt és a tanács megbízható tagjait, a „száműzött" tisztségviselőket természetesen nem. Helyükbe a közös ülésen a bizottmány vezetőit, köztük Daradicsot választották meg.

Így mentették át a bizottmány uralmát. Az előzött tanácsi vezetőket megfenyegették, hogy az első fára felhúzzák őket, ha be merik tenni a lábukat a faluba. A szomszédos Jurányba menekült párttitkár minden fenyegetés ellenére is novemberben átjárt, és titokban szervezni kezdte az MSZMP-t. Olyan jól konspirált, hogy én is csak a harmadik vagy a negyedik alkalommal tudtam vele találkozni. Tőle tudtam meg, hogy Daradicsot két társa mindenben támogatta. A történtekhez tartozik, hogy ezt a három embert az ottaniak soha nem látták józanul. De a volt csendőrök sem ültek tétlenül, éjszakánként rendszeresen fosztogatták a kommunisták és a téesztagok apróállat-állományát.

Hogyan maradhatott hatalmon a bizottmány? Valószínű magyarázat: azért, mert Daradics elnökhelyettesként a lehető legszebb jelentéseket küldte be a község helyzetéről a megyei és a járási tanácsnak.

December 10-én reggel mindezt jelentettem. Daradicsot még aznap őrizetbe vették, és rendőri fedezettel visszahelyezték tisztségébe a tanács törvényes elnökét.

Előzetes megbeszélés szerint másnap reggel felvettük Jurányban a kocsinkba a dömölki tanács titkárát és Gyepes Gábort, a párttitkárt, hogy nyíltan térjenek vissza Dömölkre. A tanács elnökét egyelőre hat rendőr védte az esetleges támadások ellen.

Amikor aznap délelőtt beérkeztünk Dömölkre, a tanácsháza előtt hatalmas tömeg feketéllett. Mintegy száz lépésnyire kénytelenek voltunk megállni, mert a főutcát szegélyező gyönyörű fákat az előző este darabonként elárverezték Daradics és társai, s a vevők, amint lehetett, ki is döntötték őket. A fák eltorlaszolták az utat. Kiszálltunk a kocsiból és kerülgetve a még le sem gallyazott fákat, gyalogosan közeledtünk a tanácsháza felé. A tömegből ütemesen ordították: „Engedjétek ki Daradicsot!" Közben üvöltözve akasztással fenyegették a tanács elnökét. Mi az úttest közepén kerülgettük az ágakat, amikor megláttak minket.

– Ott jönnek az árulók! – ordított valaki. – Gyerünk!

Az emberek felénk lódultak. Lehettek legalább ötszázan. Köztük marcona, vastag nyakú volt csendőrök. Fütykösökkel, fokosokkal, dorongokkal, botokkal.

Előbb lassan lépkedtek felénk, aztán egyre gyorsabban. Harminc, húsz, tizenöt lépés választott el minket tőlük. A tanácsháza előtt álló rendőrök megállásra, oszlásra szólították fel őket, de hangjuk elveszett a vérszomjas üvöltözésben.

Kísérőim elsápadtak. Talán én is. A tömeg félelmetesen, a hegyről megindult görgeteg könyörtelenségével hömpölygött felénk. Megálltunk, dermedten vártam az összecsapást, amelynek kimenetele egy pillanatig sem lehetett kétséges, bár három társam elővette a pisztolyát. Kiszolgáltatottan, tehetetlenül vártam a véget.

Tíz lépés . . .

A rendőr őrmester tüzet vezényelt – a levegőbe. A tömeg megtorpant, de csak néhány másodpercre.

– A levegőbe lőnek! – kiáltott valaki biztatóan.

A kiáltásra újabb nekilódulás következett, majd három gyors sortűz. Ismét a levegőbe. Az egyik golyó véletlenül eltalálta a vil-

lanyvezetéket, s a huzal éppen a tömeg közé csapódott. Tizenöten vagy húszan elvágódtak. Az embereken egyszerre úrrá lett a pánik.

– Meneküljetek! – üvöltötte valaki kétségbeesetten. – Atommal lőnek!

A tér meglepően gyorsan kiürült. A menekülők magukkal vonszolták az elvágódottakat.

– Szerencsés lövés volt – állapította meg Gyepes. – Ezeket más már meg sem állíthatta volna.

Indulásomig Piskoltról megérkezett a karhatalom, s a községben helyreállt a rend.

3

Világosban értem haza. Júlia Márton Bélával, a helyettesemmel, Gerendással és Horváthtal, a nyomda igazgatójával beszélgetett. Kissé meglepődtem, hogy látogatóink vannak. Közibük ültem. Gyorsan döntöttem. Mivel mindenekelőtt tisztázni akartam, hogy mit akar Horváth, Júliához fordultam.

– Mi ráérünk – intettem a bőrgyáriak felé. – Előbb talán te beszéld meg Horváth elvtárssal a megbeszélni valót. Gondolom, veled akar tárgyalni . . . Hagyjunk magatokra? Mi átmehetünk a konyhába.

– Nem, nem! – sietett a válasszal Horváth. – Nem bizalmas. Szeretném megkérni Doromlai elvtársnőt, hogy legyen a segítségemre. A nyomda és a könyvkötészet már két hete sztrájkol. Rám nem hallgatnak, de rá talán igen. Ismerik, tisztelik . . .

– Miért nem szólt előbb? – bosszankodott Júlia. – Miért sztrájkolnak?

– Amiért mostanában szokás . . . Például Nagy Imre visszahívásáért és . . .

Júlia egy legyintéssel félbeszakította.

– Értem. Fizetést kapnak?

– A munkástanács folyósítja.

– Micsoda pipogya ember maga! – csattant fel Júlia. – Ki vezeti a nyomdát, maga vagy ők? Holnap hirdesse ki, aki nem megy be

dolgozni, azt azonnal elbocsátja. Fizetést csak elvégzett munkáért adhat! Érti? Ki a munkástanács elnöke? Mi a véleménye róla . . .

Belemerültünk a tanácskozásba.

Türelmesen várakoztunk. Végül is megegyeztek, hogy Júlia másnap reggel bemegy a nyomdába.

Miután magunkra maradtunk, Gerendás késedelem nélkül rátért jövetelük okára.

– Ma reggel minden piskolti üzemben megkezdték a sztrájkot. A boltok nem nyitottak ki. Mi dolgoztunk. Roppant nagy nyomás nehezedik ránk. A gyár előtt tüntettek . . . Meg akarnak félemlíteni minket.

– Az a kérésünk, hogy segíts – fűzte hozzá magyarázatul Márton.

– Elvégre te vagy a párttitkár – mosolygott Gerendás.

„Igazuk van – gondoltam – feltétlenül ott kell lennem."

– Meglátjuk, mit szól hozzá Kálózi elvtárs – mondottam, s a telefonhoz léptem.

A megyei titkárt benn találtam pártbizottságon. Már értesült a dömölki eseményekről. Jelentettem, hogy helyreállt a rend.

– Holnap azonban a bőrgyárba kell mennem – fűztem hozzá.

– Már többször telefonáltak az elmúlt két órában, hogy holnap a tímárok is sztrájkba lépnek, mivel általános sztrájkot tartanak . . .

– Többször telefonáltak? Kik? – kérdeztem. A pillanatnyi szünetben látogatóink felé fordultam. – Ti telefonáltatok, hogy a gyárban leáll a munka?

– Nem.

– Szó sincs róla! – tiltakozott Márton.

– Somogyi?

– Lehetetlen – erősítették egyszerre mind a ketten.

Csendre intettem őket.

– Nem tudom – folytatta Kálózi –, ismeretlenek.

– Holnap kimehetek a gyárba?

– Meg tudod akadályozni a sztrájkot? – kérdezte ő.

– Megpróbálom . . .

– Eridj – mondotta, s letette a kagylót.

– Tehát bemegyek – fordultam Márton felé.

Megegyeztünk, hogy másnap reggel, közvetlenül munkakezdés után rövid taggyűlést tartunk.

A párttagok időben összegyűltek.

– Most nem érünk rá vitatkozni. Azt kell tisztáznunk, hogy ki telefonált a megyei bizottságra – mondottam megnyitó helyett. Természetesen arra is gondoltam, hogy máshonnan is telefonálhattak.

Senki sem jelentkezett.

– Márpedig telefonáltak, hogy ma az üzem sztrájkba lép... Hiányzik valaki? – kérdeztem.

– Senki – felelt Márton.

Somogyi felemelkedett.

– Álláspontom nem változott. Ha a szabadságoltak közül valaki bármivel, szóval vagy tettel állást foglal a sztrájk mellett, valamennyit azonnal elbocsátom és feketelistára teszem. Ezt mondjátok meg mindenkinek.

– Van valakinek jelenteni vagy kérdezni valója? – tettem fel a kérdést.

Többen jelentkeztek. Levelet kaptak postán. Mindegyikben egyetlen mondat volt: „Nem félsz a számonkéréstől?"

– Biztosítom az illetőt, aki ezeket elküldte nektek, ha megcsípem, haláláig bánkódni fog – dörögte Somogyi haragosan.

A taggyűlésen elhatároztuk, hogy az üzemet semmilyen körülmények között nem hagyjuk leállni.

Fél kilencre befejeztük a taggyűlést. Öt percre rá a portás jelentette, hogy egy ismeretlen férfi beszélni akar a munkástanács elnökével.

– Egyedül van? – kérdezte Somogyi.

– Egyedül.

– Engedje be.

Gerendás a munkástanács szobájában fogadta. A Piskolti Központi Munkástanács küldötteként mutatkozott be, és felszólította Gerendást, hogy a gyárban azonnal szüntesse be a munkát.

– Tegnap nem tették le a munkát... Ne hozzanak szégyent a piskolti munkásosztályra – mondotta többek közt.

Gerendás szégyenkezve bevallotta tehetetlenségét, s megkérte

a küldöttet, hogy beszéljen ő a munkásokkal, mert rá nem hallgatnak. A szeme gyanúsan villogott, láttam, hogy valami ötlete támadt.

A küldött, nem fontos a neve, Gerendás kíséretében elindult. Mi csatlakoztunk hozzájuk. A meszesben a küldött felszólította a sérolókat, hogy hagyják abba a munkát. Azok Gerendás hunyorítására azonnal letették a szerszámukat, bőrkötényüket, és a küldött köré tömörültek, aki örömmel tapasztalta, hogy néhány szavával milyen sikert ért el. Ezután együtt folytatták az utat. A faragók is csatlakoztak hozzájuk, majd a forgóhordók mellett dolgozók is. Aztán a cseres következett. Ott földbe süllyesztett, mély, négyszögletes kádak sorakoztak, a legtöbb tele volt cserlével. Mintegy hatvan centi széles betonfal választotta el őket egymástól. Egy ilyen betonválasztékon kellett átvonulniuk az embereknek, hogy a középső, szélesebb útra érjenek.

Amint a többiek közt követtem a küldöttet, arra figyeltem, hova lépek. Egyszerre csak nagy nagy loccsanásra kaptam fel a fejemet. A küldött már az egyik kádban evickélt, amelyből aznap reggel emelték ki a bőröket. Persze azonnal kihúztuk. Mély megrendüléssel fejeztük ki sajnálkozásunkat a baleset miatt . . . Tíz perccel később a küldöttet teherautóra raktuk, s miután Gerendás kellő komolysággal figyelmeztette, hogy minél hamarabb bújjon meleg fürdőbe, nehogy tüdőgyulladást kapjon, hazaindítottuk. Hálásan fogadta gondoskodásunkat . . . Ügyesek voltak azok a sérolók!

Miután az autó elindult, Gerendás fejcsóválva megjegyezte:

– Túlságosan gyorsan húztuk ki a cserléből . . .

4

Jóformán hozzá sem fogtunk a munkához a küldött eltávolítása után, ismét telefonált a portás, hogy az Országos Munkástanács küldötte akar beszélni munkástanácsunkkal.

Somogyi az órájára pillantott.

– Ez most érkezett Budapestről. Valószínűleg egyenesen hozzánk jött – állapította meg.

Mind a hárman kisiettünk elébe a portára. Illő tisztelettel fogadtuk. Miután bemutatkozott, s megmutatta megbízólevelét, bekísértük az irodába. Somogyi szolgálatkészen kávét rendelt.

– Tegnap nagy megdöbbenéssel értesültünk arról, hogy a bőrgyári munkás elvtársak nem hajtják végre az Országos Munkástanács rendeletét a negyvennyolc órás sztrájkra – mondotta, miután helyet foglalt az asztalfőn.

Megadóan lehajtottuk a fejünket.

„Ezek a nyomorultak sem pénzt, sem időt nem sajnálnak – gondoltam magamban –, ha valamiképpen zavart kelthetnek."

– A munkás elvtársak nem hallgatnak a szavamra – ismerte be szégyenkezve Gerendás.

– Maga az elnök?

– Az volnék . . .

– Ha így van – csóválta a fejét rosszallóan Nagy Péter, a küldött –, gondolkozni kellene az új választásról . . .

– Igen! – szólalt meg Somogyi élénken, s rám hunyorított. – Gerendás szaktárs nem is nagyon igyekezett, hogy a sztrájkot népszerűsítse. Fél az igazgatótól – tette hozzá magyarázólag.

Nagy Péter szigorú tekintetet vetett Gerendásra, aki mímelt zavarral elővette cigarettáját, s rágyújtott. Még a kezét is reszkettette.

– Én nem is tudom . . . – suttogta boldogtalanul.

– Egyébként rendes ember – folytatta Somogyi –, csak nem vette komolyan a felhívást.

– Úgy?! – csattant fel a küldött. – Nos, vegyék tudomásul: az Országos Munkástanács nevében elrendelem, hogy azonnal állítsák le a munkát!

– Megpróbálhatom . . . – rebegte Gerendás gyámoltalanul.

Nagy Péter ismét szigorú, elítélő pillantást vetett rá. Ezért Gerendás segítségére siettem.

– Gerendás szaktárs becsületesen küszködik a munkástanáccsal együtt. De a gyárban igen erős a kommunista propaganda . . . – mondottam. Már bizonyos voltam, hogy nem ismerhet minket.

Nagy Péter felállt, és kidüllesztette a mellét.

– Majd én beszélek a munkás elvtársakkal!

– Nagyon jó lesz! – helyeselt Somogyi, és melléje állt.

Példáját mindnyájan követtük. Miközben az ajtó felé mentünk, Gerendás odasúgta nekem:

– Meszes?

Azonnal megértettem: ez azért már kissé túlzás volna... A mész talán meg is vakítaná.

– A cseres, mint az előbb – súgtam vissza.

Csaknem pontosan megismételtük az előbbi színjátékot. A sérolók kissé túlzott lelkesedéssel csatlakoztak hozzánk a küldött demagóg szavaira, a többi műhelyben is megtették ezt, mihelyt megláttak minket. Nagy Péter dagadozott a büszkeségtől. Odaértünk a cserlés kádak közé. A küldött megingott, bizonytalanul lépett tovább.

– Az istenért! Vigyázzon! – kiáltott Gerendás, és utánakapott. Úgy rémlett, mintha megfogás ürügyén meglökte volna. A következő pillanatban Nagy Péter belepottyant a cserlébe. Nagy igyekezettel egyszerre nyolcan is letérdeltek. Utánakaptak, de valahogy mindig elhibázták Nagy Péter kezét. Gerendás halk szavára az egyik séroló elszaladt, s visszatért a nagyfogóval, amellyel a meszesből emeltük ki a bőröket, s a küldött után nyúlt vele. Ám az üvöltözve, rémülten menekült a fogó veszedelmes nyílása elől. Egy másik tímár nagy gerendával sietett a cserlében vergődő segítségére, feléje nyújtotta, de közben mintegy véletlenül fejbe kólintotta. Végül is vagy tíz perc múlva, amikor már fulladozott, kihúztuk. Gyorsan az irodába vittük, leültettük a kályha mellé. Didergett a fickó. Gerendás előzékenyen húzta le róla tönkreázott zakóját, majd az udvaron kicsavarta belőle a cserlét. A tárcájáról szándékosan megfeledkezett, s így iratai nemcsak cserlésen, megbarnultan, hanem alaposan összegyűrve kerültek elő a zsebekből.

– Jobban vigyázhattak volna – kesergett Nagy Péter. – Mit csinálok most? Hogyan utazok vissza?

– Mindent elkövettem – mentegetődzött Gerendás –, de már nem tudtam megfogni.

– Nincs semmi baj – nyugtatta meg Somogyi. – Az üzem költségére azonnal hozatunk ruhát és fehérneműt. – Ezzel kisietett, megbízta a gépkocsivezetőt, hogy vegyen egy rend ruhát és fehérneműt.

A várakozás ideje alatt konyakot töltöttünk Nagy Péterbe. Vizespohárral . . . Becsípett. Csak a mi segítségünkkel tudott a zuhany alá állni, majd felöltözni. Aztán, hogy a városban el ne híresztelje a történteket, becsomagoltuk a holmiját, kivittük az állomásra, s felültettük a pesti vonatra.

Ez volt az utolsó kísérlet, hogy minket is sztrájkba vigyenek.

Néhány hét múlva a többi igazgatóhoz hasonlóan Somogyi is megkapta a felszólítást, hogy jelentse az ellenforradalom okozta károkat és a termelés csökkenését. A jelentést gyorsan és röviden megfogalmazta: a fegyverekért mintegy háromezer forintnyi bőrt adott, az Országos Munkástanács küldöttére, beleértve a konyakot is, mintegy ezerhatszáz forintot költött. A termelékenység csak jelentéktelen mértékben csökkent.

A megyében a mi üzemünk szenvedte a legkevesebb kárt. Ez azonban csak hónapok múltán derült ki.

5

A két decemberi nap után a megyében nem történtek említésre méltó ellenforradalmi események.

Júlia néhány nap alatt leszerelte a nyomdai sztrájkot. Abból indult ki, hogy a nyomdászok nagy többsége becsületes. Elsősorban őket és a könyvkötőket nyerte meg. A többiek apránként csatlakoztak hozzájuk. A munkástanács elnökével szóba sem állt. Ellenben már az első nap kiadatta az igazgatóval az utasítást, hogy ne engedjék be az üzembe. A munkástanács elnöke azonban képzelt jogait bizonygatva társaival együtt erőszakosan akart behatolni a nyomdába. Erre Júlia az egész társaságot őrizetbe vétette. Csak ezután derült ki, hogy a lázító elnök büntetett előéletű és körözés alatt áll.

– Könnyű dolgom volt – számolt be nekem Júlia –, Somogyi egy nap alatt rendet teremtett volna . . . Tudod, mivel tartották sakkban Horváthot? Azzal, hogy ha a munkástanács valamelyik rendelkezését nem teljesíti, leáll a laprészleg is . . . Ő meg mindenáron meg akarta jelentetni a lapot.

Ahogy Kálózival megállapodtam, december végéig részt vettem a pártszervezetek megalakításában, a közigazgatás helyreállításában, a termelőszövetkezetek megszilárdításában és az ellenforradalom okozta károk felmérésében. A hónap végére a bakondi járásban helyreállt a törvényes rend. Abban a tudatban írtam meg összefoglaló jelentésemet, hogy a rám bízott feladatokat végrehajtottam. Kálózi elolvasta, jóváhagyólag tudomásul vette.

Ezután visszatértem az üzembe.

XIV. FEJEZET

Mérleg

(Doromlai önéletrajzának tizenegyedik része)

I

Visszatértem után jóformán bele sem éltem magam a párttitkári teendőkbe, amikor behívtak a városi pártbizottságra. A titkár, Apáti József megkért, hogy vállaljam el a városi pártbizottság ipari osztályának vezetését. Körvonalazta teendőimet. Ha vállalom – mondotta –, megteszi a kellő lépéseket. Tudtomra adta, hogy Kálózi egyetért a javaslattal. Gondolkodási időt kértem.

A gyárban kis titkári szobámba bezárkózva gondolkozni akartam. A felkérést megtisztelőnek tartottam. Az lett volna a feladatom, hogy a megalakult vagy megalakulóban levő pártszervezeteknek adjak meg minden tőlem telhető segítséget a szervezeti élet megindításához, a munkafegyelem helyreállításához s az ellenforradalmi nézetek elleni küzdelemhez. Egyszóval, segítsek a kommunistáknak, hogy rendet teremtsünk az üzemekben.

Vonzónak találtam a feladatot.

Elgondolkoztam saját sorsomról is. Már ötvenéves elmúltam. Másfél évi megszakítással majdnem öt évet töltöttem a gyárban. Összesen harminckét évet dolgoztam a bőriparban a legkülönbözőbb körülmények között, s megtanultam minden tímármunkát. Nemcsak megismertem, hanem meg is szerettem. Még ma is, ha néhány napi távollét után bemegyek a gyárba, s megcsap a tímármunka jellegzetes szaga, olyan meghitt érzelmek futnak át rajtam, mintha májusban teljes pompájában díszlő gyöngyvirágos tölgyesbe toppannék. Már régen megszoktam a bőrgyártás szagát, amelyben uralkodik ugyan a cseresek illata, de beleszűrődik a meszesek kissé csípős szaga is, és ez még kellemesebbé teszi számomra az előbbit. Jól éreztem magam a gyárban! Megszoktam illatát, zaja-

it, a munkát és mindenekelőtt munkatársaimat, akik ötvenegyben együttérzéssel, ötvennégyben örömmel, ötvenhétben kitörő szeretettel fogadtak. Azok is rám mosolyogtak, akikkel alig váltottam szót addig.

Úgy éreztem, hogy hazaérkeztem. A kommunistákkal, különösen Somogyival, Gerendással és Mártonnal összeforrasztott az ellenforradalom időszaka, az átélt megpróbáltatás és veszély. Most pedig hagyjam itt őket? Fogadjam el Apáti ajánlatát, s menjek a városi pártbizottságra dolgozni? Bizonyára jó elvtársak közé, de minden bizonnyal idegenekhez kerülnék. Felmerültek bennem az ötvenegy- és az ötvennégybeli emlékek. Akkor fiatal tüköremberekkel dolgoztam, akik nagyrészt végrehajtó bábok, robotemberek voltak... Most is fiatalok lesznek a munkatársaim. Ez bizonyos. Ahogy ismerem őket, jó szándékúak, önzetlenek, energikusak, leleményesek. Nem is egy közülük fegyveresen harcolt Budapesten az ellenforradalmárok ellen. Tisztelem őket. De én már elmúltam ötvenéves. Ebben a korban már nehéz, ha ugyan nem lehetetlen új barátokra szert tenni, főleg a sokkal fiatalabbak közül. Ismét vállaljam, hogy egyedül s talán elismerés nélkül dolgozzam? Ismét merüljek bele a jelentések, levelek gyártásába?

Válaszúton álltam, de minden a gyárhoz vonzott, a szakmai és a pártmunka, a barátaim, a munkatársaim, és én engedtem a vonzásnak. Elhatároztam, hogy maradok. Megkönnyebbültem.

Persze most is megkérdeztem Júliát, mi a véleménye a dologról.

– Jól tudod, a munkádba soha nem avatkoztam – szólt óvatosan. – De úgy érzem, döntöttél – folytatta kíváncsian.

– Igen. Maradok.

– Gondoltál-e arra, hogy hamarosan titkára is lehetnél a pébének?

– Erre nem gondoltam. De akkor is... – Szerettem volna meggyőzni, hogy számomra ez a legjobb megoldás. – Tudod, nem vagyok nagyravágyó... Mióta megkaptalak téged...

Júlia ellágyult, de erőt vett magán.

– De ha most a pártnak van szüksége rád?

– Találnak nálam fiatalabbat. Azt hiszem, a bőrgyáriaknak van szükségük rám... Meg aztán szeretem is a szakmámat.

Júlia arca lassan felderült.

– Így több időd lesz ránk...

Végleg elhatároztam, hogy az ajánlatot nem fogadom el.

Apátinak előadtam érveimet. Megfontoltan bólintott.

– Ötvenéves múltál... Erre bizony nem gondoltunk. Nem látszol ennyinek. De megkérlek, ne zárkózz be a gyárba. Légy segítségünkre a feleségeddel együtt.

Csalódást éreztem, hogy ilyen könnyen és gyorsan egyetértett velem. Erre nem voltam felkészülve. Ilyen az ember... Megígértem, hogy a rendelkezésére állok.

Párttitkár létemre igyekeztem a szakmai munkámat is becsületesen elvégezni. Emellett azonban sok társadalmi munkám is volt. Apáti szavamon fogott. Majdnem minden tanácskozásra meghívott, és a tanácskozások meg a gyűlések abban az időben bizony sűrűn követték egymást. De erre szükség is volt, mert az ellenforradalomról és az akkori helyzetről rengeteg zavaros, téves vagy éppen ellenséges nézet terjedt el.

Ötvenhét tavaszán, a konszolidáció első hónapjaiban bebizonyosodott, hogy a munkások, parasztok, értelmiségiek többsége elítéli az ellenforradalmat és a szocializmust akarja. A pártot abban a törekvésében, hogy felszámolja a személyi kultusz miatt elkövetett hibákat, hogy helyrehozza az ellenforradalom okozta károkat, és a szocializmus ügyét előre vigye, a magyar nép óriási többsége támogatta.

2

Ideje már, hogy Júliáról is írjak. November ötödikén bement a vállalatához, és a Somogyiéhoz hasonló keménységgel egy hét alatt rendet teremtett. A munkástanács által megválasztott igazgatót és több társát átadta a rendőrségnek, mert jelentős mennyiségű árut loptak. Említettem, hogy a nyomdászok sztrájkját leszerelte...

Mivel meggyőzően tud beszélni, decemberben kevés időt töltött a vállalat irodáiban. A városi pártbizottság kérésére sorra járta az üzemeket, ahol főként nők dolgoztak. Gyűléseket tartott. Ké-

sőbb kijárt a falvakba is. Népszerű előadó volt a nők összejövetelein. Egyszer Bakondon én is meghallgattam. Csodálatos volt. Minden mondata talált, minden szava visszhangot keltett. De sajnáltam, hogy beszédeinek híre ment, mert sok faluba kellett kimennie, s miután a közbiztonság teljesen helyreállt, még többször. Ma sem látom tisztán, hogyan tartotta kézben a vállalatát, miközben a megyét vagy az üzemeket járta. Az előadásokra nagyon gondosan készült. A lányainkkal is foglalkozott. Mindenre jutott ideje...

Engem is felkért Apáti, hogy az üzemekben tartsak taggyűléseket és előadásokat az ellenforradalomról és a feladatokról, vagy hogy segítsek a megalakult pártszervezeteknek.

Egyszerre csak azt vettük észre, hogy ismét ugyanúgy belemerültünk a lázas munkába, mint negyvenötben. Többször is előfordult, hogy egy teljes héten át csak alva láttuk egymást: mikorra Júlia hazaérkezett, én már aludtam, s mikor felkelt, engem már nem talált otthon. Szakadatlan munkában telt el ez az év.

Ötvenhétben mind a ketten megkaptuk a Szabadság érdemrendet. Azt hiszem, megérdemeltük. Különösen annak örültünk, hogy kitüntetésünk folytán fiatalabb lányunkat, Klárit az egyetemen soronkívüliség illette meg. Ötvenötben és ötvenhatban nem vették fel. De a kitüntetés után minden akadály elhárult előle. A levelező tagozatra jelentkezett. Ma tanár.

3

Az ellenforradalom utáni első pártértekezleten, amelyen Júliával együtt vettem részt, megválasztottak a városi pártbizottság tagjának, s ez utóbbi a végrehajtó bizottság tagjának. Júlia a nyugdíjazásáig a megyei pártbizottság tagja lett. Most pedig, ha elfogadja jelölését, bekerül a városi pártbizottságba.

Amikor megválasztottak, megfordult bennem a gondolat: csak azért jelöltek, hogy a statisztikai adatok megfeleljenek a követelményeknek. „Tehát csupán statisztikai adat volnék?" – merült fel bennem a kérdés. Nem kevés töprengés után fojtottam el ezt a gondolatot. Immár tizenhat éve bizonyítom, hogy nem egyszerűen

statisztikai adat vagyok a vébé-ben és a pébé-ben. Sajnos nem vezettem naplót az ülésekről, emiatt nem tudom, hány jelentést vettünk le a napirendről az én indítványomra és a jelentést tevők nagy bosszúságára, s hányat javíttattam ki.

Azelőtt csak 1951-ig vettem részt a végrehajtó bizottsági üléseken. Eléggé elszomorító emlékeim vannak erről az időről. A személyi kultusz ránehezedett a pártmunkára is, mert a jelentéseket vita után ugyan, de módosítás nélkül mindig jóváhagytuk. Úgy rémlik, mintha parancsnoki eligazításokat tartottunk volna. Az üléseket parancsszámba menő utasítások, megfellebbezhetetlen ítéletek és álláspontok jellemezték.

A tizenhat év alatt alaposan megváltozott a légkör, mégpedig nemcsak a végrehajtó bizottságban, hanem az életben is. Mint a vébé tagja gyakran tárgyaltam és tárgyalok ma is a munkatársakkal, a titkárokkal. Ötvenegy előtt általában az utasítások végrehajtásának módszereit beszéltük meg, ma ellenben a lakosság, a pártszervezetek észrevételeinek, javaslatainak elemzése a fő téma. Ma a munkatársak nemcsak meghallgatják, hanem várják, és örömmel fogadják a lakosság indítványait. Senki sem veri féltéglával a mellét, hogy a népet szolgáljuk, de minden megnyilvánulásból, minden tettből kitetszik ez.

Ezért ma már több mint kötelesség – öröm a vébé tagjának lenni.

Nem végrehajtói, hanem alkotó szellem jellemzi a munkát. Mint Bakos esete is bizonyítja, előfordulnak még hibák. Vannak még nyomai a személyi kultusznak, de ezek már csak nyomok... A szépen berendezett vadonatúj épületben is lehetnek mész- vagy festékcseppek, de az új épületet nem ezek az apró, gyorsan eltüntethető foltocskák jellemzik.

Ezekben az években hasonlíthatatlanul többet gondolkoztam, mint korábban. Mindig maradt elegendő időm arra, hogy a napirendre kerülő jelentéseket ne csak elolvassam, hanem át is gondoljam. Ezért rendszerint megtaláltam bennük a hibákat. Igaz, bírálni sokkal, de sokkal könnyebb, mint elkészíteni akár egy jelentést, akár egy cikket. De át nem gondolt helyzetelemzést, megalapozatlan, végrehajthatatlan vagy éppen káros határozatot én mint a testület tagja, soha nem tudtam elfogadni. A tizenhat év

alatt barátaim száma a pártbizottságon talán emiatt nem nagyon növekedett. Ellenben azt hiszem, hogy a vébé-tagjai már az első évben elismerték jelenlétem, javaslataim hasznosságát.

4

Miután elhatároztam, hogy a gyárban maradok, több időm jutott a gondolkodásra és az olvasásra. Nagy kedvvel és megelégedetten láttam el alapszervezeti titkári teendőimet, s mind jobban meggyőződtem arról, hogy munkatársaim bizalommal fordulnak hozzám, és bizonyára szeretnek is.

Hatvanháromban, amikor Somogyi nyugdíjba ment, Apáti magához kéretett, s felajánlotta, hogy vegyem át Somogyi helyét.

Megrettentem. Ötvenhat éves koromban tanuljak meg egy teljesen új szakmát! Utasítgassak? Mi sem állt távolabb tőlem, mint a parancsolgatás, amit már Szabics műhelyében örökre meggyűlöltem. A felszabadulás utáni Nagysarlóson, s amikor a megyei pártbizottság munkatársaként dolgoztam, soha nem parancsolgattam. Az embereket mindig meggyőzni igyekeztem a teendők elvégzésének szükségességéről. Ma is azt tartom, hogy egyedül ez illik a pártmunkásokhoz. Szeretném hinni, hogy a leggyakrabban sikerült is meggyőznöm az embereket. Ezt a módszert követtem mint üzemi párttitkár is.

Most meg legyek igazgató? Utasítsak, s ha kell, büntessek?

A nagyobb fizetés kilátását meg sem fontoltam. Nem tartottam magam alkalmasnak, hogy irányítsam a gyár bonyolult adminisztrációs gépezetét. Annak idején a Fővárosi Könyvtárban sokat tanultam, de soha meg nem fordult a fejemben, hogy az üzemvezetésről is olvassak valamit. Nem érdekelt. Hatvanháromban sem értettem hozzá. Már régen elmúlt az államosítások ideje. Akkor szükséges volt, hogy a munkások vegyék át az üzemek vezetését, még abban az esetben is, ha nem értettek hozzá, mert még így is jobban, érdekeinknek megfelelőbben vezették a gyárakat, mint a hozzáértő tőkések. De hatvanháromban már sok vezetésben tapasz-

talt, szakmához értő és politikailag képzett ember volt. Nem vállaltam.

Somogyi utóda néhány hónap múltán művezetőnek akart megtenni. Kétségtelen, bizonyos előnyökkel járt volna. Az első pillanatban arra gondoltam, hogy mint művezetőnek több időm maradna a pártmunkára. De hamarosan rájöttem, hogy művezetőnek és párttitkárnak lenni egyszerre nem lehet, összeférhetetlen. Mint munkás párttitkár sokkal elfogulatlanabbul tekinthettem át az egész üzemet. Művezetőként saját beosztásom feltétlenül befolyásolt volna ítéleteimben.

Ezt az ajánlatot is visszautasítottam, mert akkor már olyan küzdelembe fogtam, amelynél szebbet egy párttitkár számára el sem tudok képzelni.

A hatvanas évek elején gyárunkba látogatott Szanka István bőrgyári igazgató. Miután vele és Somogyival végigjártuk üzemünket, hármasban sokáig beszélgettünk. Egy megjegyzése nagyon elgondolkoztatott. Azt mondta, hogy „a tímármunka éppen annyira nem lehet humánus, mint a keresztrefeszítés".

Mivel tizennégy éves koromtól fogva – néhány év kivételével – mindig tímármunkát végeztem, természetesen átéltem, átszenvedtem, átkínlódtam minden nehézségét, minden kínját. Tehát tudtam, hogy kegyetlen és embernyűvő ez a mesterség.

A megjegyzés belerögződött az agyamba.. Elgondolkoztatott. Egyre jobban szégyelltem magam. Mint munkás és sajnos, mint párttitkár is tudomásul vettem, hogy a tímármunka olyan, amilyen, s nem igyekeztem változtatni rajta. Miután ezt kellő szégyenkezéssel bevallottam magamnak, munkám egyik fő feladatául azt tűztem ki, hogy enyhítsem munkánk kegyetlenségét, csökkentsem kínjait. Ez emberfeletti feladat lett volna a tőkés rendszerben. Felőrölte volna a legkeményebb embert is. De a mi rendszerünkben munkatársaim lelkesen dolgoztak és gondolkoztak velem együtt. Minden segítséget megkaptam Somogyitól, majd később az utódjától és – nem túlzok! – népköztársaságunktól is. Ilyen hatalmas támogatással sikerült elérnünk egyet-mást... Ha az óhajaimmal mérem össze az eredményeket, ezek vajmi csekélyek, de ha az ötven évvel ezelőtti gyárakhoz hasonlítom a miénket, a változások

óriásiak. Nem tudok erre jobb bizonyítékot felhozni, mint azt, hogy ma már a gyár munkásainak több mint hatvan százaléka nő. Magyarázatul hozzáfűzöm, hogy Szafnernél a varrólányok és a rámázólányok kivételével nem dolgozott nő, a pivarcsi gyárban és Pádárnál egy sem...

A bőrgyár azonban ma sem pihenőhely. Ha egy tőkés ma ellátogatna hozzánk vagy az ország bármelyik bőrgyárába, biztosan elképedne. Nálunk is állnak még a hajdanában épült műhelyek. Sötétek, mintha a múlt minden keserve bennük gyűlt volna össze. De a nehéz fizikai munka elleni küzdelmünk eredményei mindenütt megmutatkoznak. Elsősorban az emberek, a férfiak és a nők arcán, amikor munka végeztével eltávoznak a gyárból: már nem annyira megviseltek, mint ezelőtt akár hat-nyolc évvel.

Szinte felismerhetetlenül megváltozott a bőrgyártás. Félreértés ne essék, nem nekem köszönhető ez, hanem egész kollektívánknak. Igen sok apró, munkakönnyítő módszert és újítást vezettünk be. Könnyebbé vált általuk a tímármunka. Meg vagyok elégedve magammal.

5

Mindkét lányunk férjhez ment. Boldogok.

Leírhatatlan örömmel figyeltem fejlődésüket, egyéniségük gazdagodását, világképük kitágulását, érdeklődésük egyetemességét. És mégis... Kimondatlanul bár, de vádoljuk magunkat, hogy egy ideig, talán éppen ifjúságuk legfogékonyabb időszakában megfosztottuk őket a természet szépségeitől, amelyek gazdagabbá tehették volna belső világukat.

Boldogan élnek férjükkel, immár gyermekeikkel, hivatásuknak tekintik foglalkozásukat. De nem otthonosak a természetben, általában a szabadban. Jobban érzik magukat a lakásukban, a tantermekben, a laboratóriumokban vagy akár a vendéglőkben, mint az erdőkben. Nem barangoltak szerelmesükkel tavaszi erdőkben, nem szedtek velük gyöngyvirágot, nem heverésztek erdei tisztásokon, nem ujjongtak esőtől lucskos réteken, nem nyúltak el önfeledten a lehullott, még kissé nedves lombokon, mint mi Júliával.

Sajnálom, szürkébb az életük, mint a miénk volt. Sokszor szeretnék mesélni nekik a mi vasárnapi barangolásainkról, de mindannyiszor visszariadok, mert a belém rögződött szemérem nem engedi. A lányaimnak beszéljek arról, hogyan szerelmeskedtünk az anyjukkal, és milyen érzelmek töltöttek el minket a harangvirágos tisztásokon?

Úgy érezzük, szeretnek minket. Azt hiszem, jó példát mutattunk nekik. Örülünk, ha meglátogatnak minket, s boldogok vagyunk, mert látjuk, hogy ők is azok. Az meg különösen boldoggá tesz minket, hogy mind a ketten csak eszköznek tekintik a pénzt, a vagyont, s nem célnak. Szeretném hinni, hogy a férjeik is...

Édesanyám olyan halkan, olyan feltűnés nélkül, ahogy élt, hatvanhat éves korában meghalt. Szerettük, tehát az elvesztése miatti fájdalmunk hosszan tartott. Azóta több mint egy évtized telt el, de még mindig érezzük hiányát. Végtelenül szeretetre méltó lényét, öreges hangját, halk jövés-menését nem tudjuk feledni.

Több évtizede nem láttam testvéreimet, de értesítenem kellett őket anyám haláláról és a temetés napjáról. Amikor elküldtem a leveleket, nem sejtettem, milyen gyötrelmes órákat okoznak nekünk. Két húgom Hidasvárról egyszerre érkezett, a bátyám csak a temetés előtti napon istentudjaholvan plébániájáról. A húgaim annyira megváltoztak, hogy az utcán nem ismertem volna rájuk: két megtermett, tohonya, felékszerezett nő. A férjüket otthon hagyták, ahogy sejtem, takarékosságból. A bátyám is rengett a kövérségtől, és áradt belőle a kenetesség. (Persze tudta, hogy kommunistához érkezett.) Rögtön érkezéskor megkérdezte, hogy melyik pap fogja végezni a szertartást. Megmondtam, hogy egyik sem. Felháborodott. Két húgom is rám támadt, hogy ezt nem tűrik, s hogy a halottak akaratát tiszteletben kell tartaniuk a kommunistáknak is.

Ránk vetültek a múlt árnyai. Ki kellett ragadnunk magunkat fájdalmunkból, és vitába kellett szállnunk velük.

Édesanyám már több mint húsz éve nem járt templomba. Tudomásom szerint nem is imádkozott. Egyetlenegyszer sem foglalkozott a temetésével. Soha nem kívánta, hogy egyházi szertartással temessük el. Tudtam, hogy teljesen elszakadt régi világától, amelyben alig talált örömöt.

A vitába beavatkoztak a lányaim is. Júlia hallgatott. Juliska lányom méltatlankodva mondta húgaimnak, hogy ne csináljanak hullagyalázást, mert nem tűrjük. Klári pedig a nyáját farkasoktól védő juhász szenvedélyességével rontott testvéreimre, és előttük vetette a szememre, hogy súlyos hibát követtem el, amikor értesítettem őket, hiszen amióta az eszét tudja, egyszer sem írtak az édesanyjuknak. A bátyám fenyegetőzött, hogy el se jön a temetésre. Csúnya vita támadt.

Természetesen polgári szertartással temettük el szegény édesanyámat. A bátyám polgári ruhában jelent meg. Ők hárman, a két feketébe öltözött hústorony és a bátyám mordul nézték végig a szertartást. Minden mozdulatukkal éreztetni akarták, hogy csak kényszerből vannak jelen. Olykor sugdolóztak. Az arcukról lerítt a gyűlölködés.

Otthon azonnal körülvettek.

– Hol vannak az ékszerek? – támadt rám az egyik húgom.

– Édesanyám szobájában – feleltem gyanútlanul.

– Hozzátok ide! – szólt a bátyám.

Juliska kiszaladt az ékszeres dobozért, majd az asztalra tette. A faragott fadoboz láttára a két merev és hideg nő tüstént felélénkült. A dögkeselyűk mohóságával csaptak le rá. Kinyitották.

Aranyóra . . . nyaklánc . . . karkötő . . . fülbevalók, gyűrűk . . .

Míg a két nő egymás kezéből kapkodta ki az órát, a bátyám finom mozdulattal kiemelte a szépmívű nyakba való aranyláncot. Kedvtelve nézegette.

Júlia arca elfehéredett a haragtól.

– Ez jó lesz nekem – dörmögte a bátyám maga elé. Az egyik húgom a lánc után nyúlt.

A két kapzsi kézre, a meggörbült ujjakra néztem. „Ezek most összekapnak" – gondoltam.

Júlia elfordult.

– Juliska, drágám, válassz te is valamit – szállt utána egy émelygős hang.

– Vigyétek! – robbant ki Júlia.

Azok egy pillanatra meghökkentek. Erre nem számítottak.

– Az egészet?! – kérdezték mohón, egyszerre.

– Vigyétek! – süvítette Júlia ádázul.
Testvéreim arcát elöntötte az öröm.
– Iszonyú! – sóhajtotta Klári, s belekarolt a testvérébe.
– És tűnjetek el, de rögtön! – förmedtem testvéreimre.
Remélem, örökre eltűntek az életünkből.

6

A hatvanas évek elején, amikor megkezdődtek a nagy építkezések, a budapesti tanácstól értesítést kaptunk, hogy újpesti házunkat kisajátították. Természetesen elfogadtuk a felajánlott összeget, s belőle itt, Piskolton megvettük a külterületi telket a rajta levő házzal, amelyben most töltjük a nyarat. Már akkor számítottunk az unokákra.

Miután Klári is férjhez ment, egyedül maradtunk, mint házasságunk kezdetén. De valójában csak akkor éreztük az egyedüllétet, amikor mind a ketten nyugdíjba vonultunk. Addig elfoglalt minket a munka. Ezután azonban a múló napok magányosságát csak lányaink és munkatársaink látogatása enyhítette. Házasságunk első éveiben kitöltöttük egymás érzelmi életét, most azonban hiányzott megszokott tevékenységünk és az emberekkel összefűző ezernyi kapcsolat... Sajnos későn jöttünk rá, hogy egyikünk sem készült fel az öregségre, az úgynevezett nyugalomra.

Nyugdíjunkból gondtalanul megélünk. Júliáé a nagyobb. Már akkor átestem ezen a megrázkódtatáson, amikor ötvennégyben visszamentem a gyárba, s Júlia igazgató maradt, kétszer akkora fizetéssel, mint az enyém. De akkor elgondolkoztam a helyzeten. A harmincas években eszembe sem jutott, hogy Júlia is megalázónak érezhette megkülönböztetését, mert igen jó szakmunkás létére sokkal kevesebbet keresett, mint én. Én ezt akkor természetesnek tartottam... Nehéz kitakarítani magunkból évszázadok lerakódott mocskát... A házzal annak idején még csak megbékéltem valahogy, a nagyobb keresettel sokkal nehezebben. Ő soha nem gondolt erre. Ez is bizonyítja, hogy különb ember, mint én.

Nemcsak gondtalanul élünk, hanem szépen is. Újságokat, fo-

lyóiratokat járatunk, sokat olvasunk, megbeszéljük az olvasottakat. Mind a ketten horgászunk. Minden évben a Balatonon üdülünk, mert ott lehet horgászni is.

Napjainkat együtt töltjük.

Már negyvenkét éve élünk együtt. Szeretjük egymást . . . Csakugyan?

Félbeszakítottam az írást, átballagtam Júliához, a szobájába.

– Tudod, magunkról írok . . . Szeretsz te engem?

– ???

– Leírhatom?

Erre az ártatlan kérdésre kirobbant.

– Te! Te . . . Te elvetemült fráter! Hát mit képzelsz te?! Van a világnak olyan ereje, amely engem arra kényszeríthetne, hogy veled éljek, ha nem szeretnélek? Hát ennyire becsülsz te engem?! Hogy merészelsz ilyesmit feltételezni rólam? Hogy mersz ilyen kérdéssel fordulni hozzám?!

– Tudom, tudom, de hallani akartam . . . – védekeztem sietve.

– Tűnj el a szemem elől! – kiáltott rám bőszen, de a szeme vidáman villogott.

Eltűntem . . .

Igen. Immár negyvenkét éve szeretjük egymást. Szerelemmel. Ez az igazság! Minden irodalmi szabály, minden tapasztalat és a valószínűségi számítások ellenére is szeretjük egymást. Házasságunk első éveiben vagy talán inkább az első heteiben felfedeztük, hogy testünk, gondolkodásunk, szellemünk, vágyaink és céljaink tökéletes összhangban vannak egymással.

Boldog voltam, boldog vagyok. A boldogságot természetes állapotnak tartom.

Mióta belenéztem Júlia szürke mély szemébe, azóta nem tudom elképzelni a világot nélküle. Ma is a legkedvesebb nekem, pedig már hatvanhat éves. Hervatag arcvonásai mögül ma is elém tündöklik fiatalasszonyos szépsége.

Széppé tette az életemet.

Széppé teszi ma is.

Úgy éltük le az életünket, mint két szerelmes, aki egymásnak a

legjobb barátja is. Csakis így élhettünk boldogan. Egyszer a messzi múltban beszélgettünk erről.

– Nem értem – gondolkozott Júlia hangosan –, hogy egyes házastársak miért nem őszinték egymáshoz . . .

– Én őszinte vagyok . . .

– Nem rólunk van szó, hanem másokról . . . Talán azért nem őszinték egymáshoz, az asszonyok a férjükhöz, mert a férfiak szolgálójuknak tekintik őket. Márpedig úr és szolga között nem lehet kölcsönös a bizalom. Még kevésbé a gazda és a rabszolga között. A szolgák egyik védekezése az általtás . . . Én azonban nem függök tőled, te sem tartasz szolgálódnak, és én sem az uramnak. Tehát őszinték lehetünk egymáshoz . . .

Szavait négy évtized alatt sem felejtettem el. De csak most, hogy ezeket írom, jutnak eszembe Shakespeare Júliájának szavai, ahogy az én Júliám idézte őket: „S mint *férjemet* követlek akárhova." Júlia az eredeti „uramat" tudatosan vagy öntudatlanul, de mindenképpen belső lényéből fakadóan felcserélte a „férjemet" szóval. Jellemző rá. Szeretem.

7

Elérkeztem önéletrajzom végére. Az emlékezés szelíd gyönyörével futottam át életemen. Sok szép és több kegyetlen esztendőt éltem át. Megöregedtem. Nem sajnálkozom afelett, hogy elmúltak férfikorom ifjonti évei, még azon sem bánkódom, hogy jó néhány évig nélkülöztem, céltalanul hánykódtam. Meg vagyok elégedve azzal, ami részemre jutott az élet örömeiből és szépségeiből. Szerencsém volt, hogy nem kellett átvergődnöm a szerelmi csalódások keserűségein . . . Talán annak köszönhetem ezt, hogy soha egyetlen nőt sem tekintettem a tulajdonomnak. Hálás voltam mindazoknak, akik szerelmükkel megajándékoztak, s nem vettem zokon, ha ez csak rövid ideig tartott . . .

Tudom, ha tervszerűbben élek, ha céltudatosabban készülök a felszabadulás utáni évekre és a munkára, sokkal többre vihettem volna. De azt nem tudom, ha többre viszem, boldogabb lettem volna-e.

Kevesen élnek már azok közül, akikkel együtt indultam el azon az úton, amely a munkásosztály győzelméhez vezetett. Nehéz, göröngyös, akadályos, sokszor kínos út volt ez. Valamennyiünket megviselt, de az akadályokat elhárítottuk: eredményesen vettük fel a küzdelmet az ellenséges nézetek, a burzsoáziától örökölt vagy átvett gyakorlat ellen. Most már simább úton haladunk.

Akikkel együtt küzdöttem a negyvenes években Piskolton hazánk társadalmi viszonyainak megváltoztatásáért, azok majdnem mind „sokra vitték". Említettem a megfelelő helyen, hogy negyvenkilencben és ötvenben majdnem minden munkatársam elkerült mellőlem, s egyszerre egyedül maradtam a sok új, fiatalabb ember között, akiket tükörembereknek neveztem. Akik elkerültek innen, majdnem valamennyien „sokra vitték". Csakugyan? Bartos Istvánt, a megyei titkárt államtitkárrá nevezték ki . . . Már több mint húsz éve infarktus végzett vele. Mátrai János egy távoli országba ment nagykövetnek, mások más országokba. Volt egy időszak, amikor négy vagy öt nagykövet tartotta velem a baráti kapcsolatot. Köztük Kende Gábor. Ő elvált a feleségétől, elvett egy külföldi nőt . . . Néhány éve hallottam, hogy „tragikus hirtelenséggel elhunyt", vagyis öngyilkosságot követett el. Kristóf Pál mint államtitkár ment nyugdíjba. A felesége legutóbbi találkozásunkkor nagyon aggódott a férjéért. Joggal, mert később a harmadik infarktus végzett vele. Kosarast negyvenkilencben miniszterhelyettessé nevezték ki, aztán ötvenháromig minden fél évben máshová került. Egyre lejjebb, míg végül egy ipari szakközépiskola előadója lett. Meg nem alkuvó magatartása nem tetszett az akkori vezetőknek. Magába zárta sérelmeit, ellátta feladatait. Az ellenforradalom után ismét vezető állásba került. Ma ő is nyugdíjas. Viszonylag szerencsésen vészelte át a személyi kultusz éveit. Mátrai János nem. Eltűnt. Ma sem tudjuk, hol a sírja . . .

Végiggondoltam egykori munkatársaim sorsát. Munkások voltak a felszabadulás előtt, aztán pártfunkciót töltöttek be, majd miniszterek, államtitkárok, nagykövetek, tábornokok lettek. Magas beosztásba kerültek. Életük mégsem alakult olyan szerencsésen – azt hiszem –, mint az enyém. Néhányat soroltam fel közülük. Nemcsak munkatársaim és barátaim voltak, hanem csaknem kivétel nél-

kül abban az évben születtek, amikor én . . . Nemrégen a piskolti tanács találkozót szervezett azok számára, akik részt vettek negyvenötben az élet megindításában, aztán az újjáépítésben, a munkáshatalom kivívásában és megszilárdításában. Elkeserítően kevesen gyűltünk össze. Olyan kevesen, hogy többen is kérdőre vontuk a városi tanács elnökét, miért nem hívta meg a távollevőket. Egyetlen szóval válaszolt: meghaltak. Ezután a találkozó majdhogynem gyászünnepséggé változott.

Ide tartozik az is, hogy a nagysarlósi tanács a város felszabadulásának huszadik évfordulójára rendezett ünnepségre Júliát és engem meghívott. Elmentünk. Mihály a régi szeretettel fogadott. Az éjszakát hármasban átbeszélgettük. Visszafelé jövet szomorúan állapítottuk meg, hogy barátunk belesüllyedt a vidéki élet mindennapi szürkeségébe, a vágytalan, renyhe megelégedettségbe, s beéri azzal, hogy a járás és a város vezetői hallgatnak rá, és kérik tanácsait . . . Békésen öregedett meg.

Egykori munkatársaim közül alig néhányan fejtenek ki közéleti tevékenységet, a többiek vagy elpusztultak, vagy a mai élet peremvidékére húzódtak, mint Mihály, vagy a betegségükkel bajlódnak.

Azokban a küzdelmes években valamennyiünket egyetlen cél, egyetlen törekvés forrasztott össze: meg akartuk teremteni a munkásosztály és a vele szövetséges parasztság államát. Mióta Lenin első kezembe jutott műveit olvastam és megértettem, minden közéleti vágyam, minden álmom a proletárdiktatúrában összpontosult. Küzdöttem, szenvedtem, dolgoztam érte. Kivívtuk, megteremtettük, megvédtük . . . (Hihetetlenül jólesik ezúttal első személyben írnom, még ha az többes szám is.)

Büszke vagyok rá, hogy részt vettem a munkáshatalom megteremtéséért folytatott küzdelemben. Büszke vagyok arra is, hogy magyar állampolgár vagyok, egy kis ország kicsiny körben ismert polgára. Ez véleményem szerint mégis többet jelent, mint ha azt mondhatnám, hogy az Egyesült Államok vagy Nagy-Britannia állampolgára vagyok. Természetes, hogy büszke vagyok erre, mert a legfejlettebb tőkés országokban sincsenek a gyakorlatban biztosítva mindazok az emberi és álampolgári jogok, amelyek hazánk-

ban az élet velejáról . . . Úgy tűnik, nagyon is leegyszerűsítettem s nem egészen pontosan fogalmaztam. Nos: hazánkban társadalmi méretekben biztosítjuk az emberi és állampolgári jogok gyakorlását, és társadalmi méretekben megszüntettük az igazságtalanságot, de ez nem teszi lehetetlenné, hogy egyes emberek vagy csoportok ne essenek igazságtalanságok áldozatául.

Igazságtalanságok előfordulnak. Nem is olyan ritkán, mint hinnők. De ezek nem rendszerünkből fakadnak, hanem rendszerünk, elveink ellenére keletkeznek. Még köztünk él a múlt, és újratermelődnek szokásai, amelyek mérhetetlen súllyal nehezednek ránk. Hogy csak egy példát említsek: még mindig elámít a vagyon, és elég sokan arra törekszenek, hogy törvényes vagy törvénytelen eszközökkel megszerezzék. Gyermekkoromban belém plántálták azt a felfogást, hogy a szegénység szégyen. Sokszor töprengek, hogy mikor lesz már végre a gazdagság szégyenletes és gyanús. Ma még elkeserítően sokakat lenyűgöz a gazdagság. Talán nem tanítottuk meg az embereket gondolkodni?

Általánosságokba tévedtem. Visszatérek saját életemre.

8

Nem tudok változtatni azon, hogy megöregedtem. Szembe kell néznem ezzel a megváltoztathatatlan ténnyel. Nem borongok a régen elmúlt ifjúságon, nem vágyom megismételni a fiatalkor örömeit és élvezeteit, mégpedig nem csupán abból a megfontolásból, hogy ami elmúlt, az örökre belesüllyedt a múltba, hanem azért is, mert a jelenemre összpontosítom erőimet. Még ki akarom használni az élet elém táruló szépségeit és örömeit. Kezdem megérteni azt az igazságot, hogy minden életkornak megvan a maga szépsége. Az újonnan felfedezett vagy megalkotott gondolatok vonzása mai véleményem szerint felér az ifjú nők arcán felfénylő mosollyal, holott évtizedekig ezt tartottam a legszebbnek a világon.

Nincs mit sajnáljak, nincs mit visszakívánjak. Kivettem a részemet az élet örömeiből. Gyönyörű napokat töltöttem el erdőkben, folyók és tavak partjain. Felejthetetlen órákat barátok társaságá-

ban, boldogságos, szerelmes éveket a feleségem mellett és diadalmas időket a munkában. Bár fiatalkorom több évét elkomorította az elnyomottság minden gyalázata és keserve, mégis állítom, hogy egész életemet végigkísérték az élet szépségei. Ma is fogékony vagyok a szépre, de megértem azt az egyszerű igazságot, hogy nem lehet egyszerre gyönyörködni a pompás hóviharban és az érett búzát ringató szélben. Nem lehet egyszerre élvezni a virágzó réteket és az őszi lombhullást. Kész vagyok befogadni az újabb élményeket, mert belső világomat nem torzította el a haszonlesés, amely megmérgezhet, vagy éppen lehetetlenné tehet minden emberek közti kapcsolatot.

Azt hiszem, kapcsolataim az emberekkel, a társadalommal, a természettel nagyon elevenen élnek bennem. Szeretem Júliát, a lányaimat, az unokáimat, a barátaimat. Szeretek szép, puha bőröket tapogatni, simogatni. Szeretem a virágokat, a nyári mezőket, a lombjukat hullató fákat, az erdőket, a behavazott tájakat, a jó borokat, a kávét, a zamatos teát. Szeretek szeretni, dolgozni, olvasni, vitatkozni, horgászni, nagyokat gyalogolni, jó barátokkal vagy fiatal nőkkel beszélgetni egy pohár jó bor vagy fekete mellett, és szeretek küzdeni az igazságosságért. Szeretem ezt az országot. Többször jártam külföldön, több országban. Vonzó emberekkel ismerkedtem meg, nagyszerű alkotásokban, szépséges tájakban gyönyörködtem. És mégis . . . Talán Júlia iránti szerelmemhez hasonlíthatom érzelmeimet: gyönyörű, csodálatosan szép fiatal nőket látok, de – nem kívánom őket. Júlia nem szebb náluk, de ezerszerte édesebb. Valahogy így vagyok a hazámmal is: más országok népét, szépségeit csodálom, de az enyémet, az én népemet, az én hazámat szeretem. E szeretet nélkül szegényebb és árva lennék . . . Szeretem megfogalmazni és megvédeni gondolataimat. Szeretnék lépést tartani a fejlődéssel. Iszonyú érzés lehet lemaradni a kiránduláson, ha az ember látja, hogy társai új meg új csúcsokat másznak meg, ahonnan szebb, tágasabb a kilátás.

Tizenhat éve vagyok a városi pártbizottság és végrehajtó bizottság tagja. Ez idő alatt tőlem telhetőleg küzdöttem a hibák, a bűnök, a megalkuvás, a szűklátókörűség, a bürokrácia ellen. Sok heves vitát kezdtem és folytattam. Sokszor leszavaztak. De hi-

szen a küzdelmekben nemcsak győzelmek, hanem vereségek is vannak. A vereségekhez is hozzászoktam. Ám a zökkenők ellenére is haladunk. A tizenhat év alatt többször kicserélődtek a vébé-tagjai, a régiek helyébe fiatalabbak, szerényebbek, szélesebb látókörűek, emberségesebbek kerültek, kiket egybeforraszt a törekvés, hogy a városban szebbé és gazdagabbá tegyék az életet.

Hetedik évtizedem vége felé közeledve boldog vagyok, mert csak elvétve tapasztalok tespedő elégedettséget. A küzdelem tehát a jobbért folytatódik . . .

A közelgő pártértekezleten kimaradok majd az új pártbizottság tagjai közül. Remélem, Júlia elfogadja jelölését . . .

A küzdelem számomra véget ért volna?

Nem tudom elhinni.

XV. FEJEZET

A küzdelmek folytatódnak

I

– Ma délután nincs semmi dolgunk – szólt Doromlainé a feketekávé mellett, miután belehörpintett. – Ráérünk. Elmondom megjegyzéseimet az önéletrajzodról. – A kéziratot félretolta az asztal másik oldalára, s maga elé húzta jegyzettömbjét.

Doromlai rágyújtott és feszülten várakozott.

– Elfogult vagyok, tehát nem dicsérlek. Előbb jelentéktelenebb észrevételeimet sorolom fel. Látom, a nevekre vonatkozólag megfogadtad Kászoni tanácsát. A történelmi nevek kivételével nem használsz valódi neveket. De mégis beleakadtam egybe. Mihály miért szerepel valódi keresztnevén?

– Mert tavaly meghalt.

– Az indoklás gyenge, mert feltehetem a kérdést, hogy ez esetben miért nem írtad ki a teljes nevét.

– Nem akartam megsérteni az emlékét. Szerettem.

Doromlainé elgondolkozva hümmögött.

– Nem vagyok járatos a lelki folyamatok elemzésében... Magyarázatod nem elégít ki. Hagyjuk ezt... De Berény megye?!... Nem tudtál jobbat kitalálni? Sérti a fülemet.

– Hát nem mindegy? Minek nevezzek egy megyét, amelynek a nevét nem akarom elárulni? Minden kitalált név sértené a füledet.

– Lehet, hogy igazad van... Ez csak jelentéktelen észrevétel. Minden író úgy nevezi el az alakjait, ahogy éppen akarja. A stílusoddal azonban... hát... nem vagyok megelégedve. Néhol olyan száraz, mint valami jegyzőkönyv, másutt dagályos...

Doromlai nem válaszolt.

– Meg aztán... Kászoni azt tanácsolta, hogy írj bátran, ne

félj a trágárságoktól. Én helyeseltem a felfogását. Jobban meg kellett volna közelítsd a köznyelvet. Nem fogadtad meg a tanácsát. Magadra vess, ha ez rossz fényt vet rád. A trágár verset is be kellett volna venned. Dokumentum is lehetne.

– Elfelejtettem. De ha emlékeznék is rá, akkor sem vettem volna be az önéletrajzomba.

– Ez bizony hiba!

– Nincs tehetségem a nyelvekhez. Próbáltam. Sem angolul, sem franciául nem tudtam megtanulni. Trágárul sem. Aki trágárul beszél, óhatatlanul úgy is gondolkodik. Trágárul pedig csak az gondolkodik, aki a nőket nőstényeknek tekinti.

Doromlainé elmosolyodott.

– Ejha! Kissé merész gondolat... Viszont azt megállapítottam, hogy nem sokat tanultál a gyenge újságíróktól. Bár a véleményem nem mérvadó, azt tapasztaltam, hogy kerülted a kliséket. Ez dicséretet érdemel. Az is, hogy nem használsz idegen szavakat. Mellesleg megjegyzem, néhány nyelvtani hibát kijavítottam...

– Jól tetted.

– Harmadik észrevételem a következő: túlságosan szépeket írsz rólam, holott közönséges asszony vagyok, amilyen tíz- és százezerszámra akad. Az irodalomban azonban sajnos néhány kivételtől eltekintve nem ők szerepelnek... Hát persze!... Negyvenkét év után már ráébredhettél, hogy nem vagyok különleges, isteni lény, hanem csupán asszony, akinek vannak hibái is. Miért nem írtál a hibáimról? – kérdezte támadón.

– Lehet, hogy azért, mert a hibáidat is szeretem – mondta Doromlai elgondolkozva.

– Ellenben nem kellett volna megírnod a Vilma látogatása utáni jelenetet. Akkor elvesztettem az önuralmamat. Minek ezt nyilvánosságra hozni? Aztán a fekete csókok... Tisztában vagy azzal, hogy nevetségessé teszel?

– Megtörtént...

– Ahogy elhallgattál mást, ezt is elhallgathattad volna... Térjünk át rád. Magadról kicsit szerényen írsz. Például azt állítod, hogy a nagysarlósi járásban Mihály szervezte meg a földreformrendelet végrehajtását, és hogy ragyogóan szervezte meg. Én azon-

ban tudom, hogy te voltál a fő szervezője. Nem említetted meg azt sem, hogy ötvenháromban elsősorban neked volt köszönhető a termelőszövetkezetek nagy részének megmaradása. Te akadályoztad meg felbomlásukat... Itt meg a többes szám mögé bújtál.

– Nem akarok dicsekedni.

– Mondd csak, soha nem gondoltál arra, hogy mindig jó munkát végeztél, és mégsem léptettek elő?

– Nem gondoltam előléptetésre – merengett el Doromlai. – Tímársegéd voltam. Hatalmas változás volt az életünkben, hogy a megyei pártbizottság munkatársa lettem. Azelőtt a legmerészebb álmaimban sem gondoltam erre.

– De mégis... Soha nem gondolkoztál azon, hogy a munkatársaidat nagykövetekké, miniszterhelyettesekké, tábornokokká nevezték ki, te meg ott maradtál? Ilyen feledékenyek lettek volna a feletteseid?

– Nem emlékszem, hogy háborogtam volna emiatt...

– Én ellenben emlékszem arra – jelentette ki határozottan Doromlainé –, hogy az MDP II. kongresszusa után könnyűipari miniszterhelyettessé akartak kinevezni. Már csak az volt hátra, hogy veled is megbeszéljék a tervet.

– Erről semmit sem tudtam.

– Emlékszel? A II. kongresszuson én is részt vettem mint vendég. Ott hallottam... Most már érted? Ezért volt olyan dühös az akkori megyei titkár. Váratlan fellépéseddel keresztülhúztad számításait. És nekem ezért kellett visszamennem a könyvkötészetbe.

– Miért nem szóltál?

– Vajon nem egyeztünk meg, hogy egymás mozgalmi és szakmai munkájába nem avatkozunk? – Doromlainé elkaccantotta magát. – Nem akartam, hogy még jobban lejárasd magad.

– Nem fogadtam volna el a kinevezést.

– Így csupán visszaküldtek az üzembe, de ha a kinevezést visszautasítod, talán sokkal rosszabb helyre kerültél volna. Ezután két nagyon boldog évet éltünk át... No, térjünk vissza a

kéziratodra. Nemcsak magadról feledkeztél meg itt-ott, hanem másról is. Miért nem foglalkozol a Márciusi Fronttal?

– Emlékezhetsz rá, éppen Csepelen dolgoztam, s reggel négytől este kilencig el voltam foglalva. Nem vehettem benne részt.

– Meg aztán többet kellett volna foglalkoznod első segédi éveiddel. Megpróbáltatásaid és megaláztatásaid nagyon tanulságosak lennének . . .

– Az életnek vannak szemétdombjai, a múltnak különösen. Nem akarok ganajtúrással foglalkozni. Azt hiszem, éppen eleget írtam ezekről az évekről – Doromlai szélesen elmosolyodott. – Foglalkoznom kellett volna azzal is, hogyan változtattad meg néhány hónap alatt Mezei és Kovács András gondolkodását és világnézetét. De sajnos nem láttam, nem voltam ott . . .

– Ugyancsak nagy sikerrel – nevetett Doromlainé. – Ahogy téged ötvenegyben fogadtak . . . Minden becsületüket elveszítették előttem.

– Negyvenötben még rendes emberek voltak, de még nem alakult ki annyira a gondolkodásuk, hogy a személyi kultusz viharában megállták volna a helyüket.

– Súlyos hibának tartom – folytatta az asszony –, hogy szerinted te, Rényi, Somogyi, Gerendás, Menczel az ellenforradalom alatt nem a jövőtől, vagyis nem a közvetlen holnaptól rettegő emberek voltatok, hanem félistenek, akik kedvüket töltve játszadoztak a bosszúért lihegő, vérontásra készülő ellenforradalmárokkal. Felültettétek, félrevezettétek őket, mintha holmi iskolás gyerekek lettek volna.

– Van ebben igazság – ismerte be Doromlai. – Magam is észrevettem. De megtörtént eseményeket írtam meg. Rettegtünk, ez tény. De egy pillanatig sem kételkedtünk abban, hogy mi vagyunk az erősebbek. Ebből a meggyőződésből fakadt fölényünk.

– Álláspontod elfogadható. A piskolti ellenforradalmárok féltek. A tizenkét nap alatt nem gyilkoltak meg senkit. A megyei pártbizottságot is csak akkor rabolták ki, amikor már nem volt ott senki. Én magam is tapasztaltam ezt, amikor bementem a vállalathoz. Az első kemény, határozott szóra szétugrott az egész munkástanács, s a többiek a megvert kutya alázatosságával nyalták a

kezemet. Arról azonban megfeledkeztél, hogy a bőrgyári munkásokkal a vagongyáriak nélkül is különösebb nehézség nélkül elfoglalhattátok volna a tanácsházát. Ez eszedbe sem jutott.

– Hmmm . . .

– Az utolsó részben is túlságosan sokat foglalkozol velem és szerelmünkkel. Márpedig ehhez senkinek semmi köze. Nem tűröm, hogy az egekbe emelj! Azt a részt át kell írnod. Végül vedd tudomásul, hogy nem vállalom a jelölést. Ezt eltökéltem.

Doromlainé ezzel be is fejezte megjegyzéseit, s hogy a további vitát elkerülje, felállt és méltóságteljesen belibegett a szobájába.

2

Ugyanaznap telefonált Cséri, a városi titkár, hogy másnap délután szeretne Doromlainéval beszélni.

Miután hellyel és feketével megkínálta, nyomban a tárgyra tért.

– A végrehajtó bizottság nevében kérettem, hogy fáradjon be. Ne vegye rossz néven, hogy szokott tevékenységében megzavartam. Doromlai elvtárs bizonyára elmondta, hogy a pártértekezleten egy súlyos igazságtalanságot szeretnénk jóvátenni. Szeretnénk, ha jelölhetnénk és megválasztanánk a városi pártbizottság tagjának.

– A férjem helyére semmi esetre sem vállalom a jelölést – szögezte le Doromlainé határozottan.

– Az eddigi gyakorlat szerint férj és feleség egyszerre nem lehetnek a pártbizottság tagjai. Ha egyiküket megválasztjuk, a másiknak ki kell maradnia.

– A férjem negyvenöt óta minden nehéz időben a megyei pártbizottság munkatársa volt, és már tizenhat éve tagja a városi pébének és vébé-nek. Tehát összehasonlíthatatlanul több tapasztalattal rendelkezik, mint én. A párt érdeke és az emberi igazságosság elvei szerint is méltatlanság volna kihagyni őt a pártbizottságból . . . Vagy talán elkövetett valamit? – kérdezte olyan hangon, amelyből nem hiányzott a támadó él.

– Dehogy . . . semmit . . . semmit! – védekezett zavartan Cséri.

– Akkor miért nem jelölik? Ismétlem, igen nagy tapasztalata van a pártmunkában, míg nekem . . .

– Doromlai elvtársnő is roppant tapasztalt. Valamennyien tisztelj ük . . .

– Ugyan, kedves Cséri elvtárs, ne hízelegjen nekem! A férjem helyét nem vagyok hajlandó elfoglalni. A férjem, akár látszik rajta, akár nem, mélyen fájlalja, hogy kimaradt a pártbizottságból. Értsük meg egymást. Ő követeli, hogy fogadjam el a jelölést. De kérdem én, maga elfoglalná-e hasonló esetben a felesége helyét?

– Nem rólam van szó. Ezúttal függetlenítse magát a férjétől.

– Nem tudom, nem is akarom.

– Szeretném meggyőzni, hogy így helyesebb: jóváteszünk egy nagy igazságtalanságot. Doromlai elvtárs teljes mértékben egyetért velünk.

– Én nem. Most hivatalosan kijelentem, hogy semmi igazságtalanságot nem éreztem, amikor nyugdíjazásom után kimaradtam a megyei pártbizottságból. Kit képviseltem volna? És most? – emelte fel a hangját. – Kit képviseljek most? Melyik pártszervezet választana meg küldöttének?

– Ezt csak bízza ránk.

– Ha nem ismernek, mi lesz? Nem erőltethetem rá magam egy pártszervezetre sem.

Cséri szélesen mosolyogva válaszolt:

– Nem olyan gyatra a párttagok emlékezete! Jól emlékeznek még Doromlai elvtársnőre. Állítom, hogy nincs a városban olyan pártszervezet, amelyben ne örülnének, ha Doromlai elvtársnőt választhatnák meg küldöttnek. Ez bizonyos. Másrészt Doromlai elvtársra is gondoltunk. Megfelelő munkát biztosítunk számára . . . Mit szólna hozzá, ha . . .

Doromlainé gyorsan közbeszólt.

– Nem tárgyalok erről! Negyvenkét évvel ezelőtt megegyeztünk a férjemmel, hogy nem avatkozunk egymás mozgalmi és szakmai munkájába, és kérés nélkül még tanácsot sem adunk egymásnak. Ezt a megegyezést eddig megtartottuk. Most sem fogom megszegni. Tehát minden férjemmel kapcsolatos tervet vele beszéljenek meg. Velem felesleges minden beszéd.

– Értem... – törődött bele Cséri. – Ez esetben mégis azt javaslom, hogy nézzen be Adorján elvtárshoz. Beszélni szeretne Doromlai elvtársnővel. Ráérne most?

– Ráérne ő? – válaszolt rögtön Doromlainé.

Cséri válasz helyett telefonált.

– Nálam van Doromlai elvtársnő... Fogadhatod?... Értem... – letette a kagylót. – Adorján elvtárs kéri, hogy fáradjon át hozzá.

3

– Kávét parancsol, vagy talán konyakot? – kérdezte Adorján, miközben leült.

Doromlainé figyelte. Az első titkár barátságos szemével találkozott a tekintete. Feloldódott feszültsége, amely egy pillanatra sem hagyta el Csérivel folytatott beszélgetése alatt.

– Köszönöm. Nem kérek.

– Hogy van?

– Köszönöm, jól.

– Sajnos nagyon ritkán látom.

– Mióta nem vagyok a pártbizottság tagja, valóban ritkán fordulok meg itt.

– Miért? – mosolygott Adorján. – Tettünk valamit, amivel elriasztottuk?

– Dehogy. De most már nincsenek elintéznivalóim.

– Remélem, ha megválasztják a városi pártbizottság tagjának, gyakrabban találkozunk.

– Éppen erről szeretnék beszélni Adorján elvtárssal. Nem törekszem a férjem helyére. A jelölést nem fogadom el.

– Doromlai elvtárs teljes elégtételt fog kapni. Bár... az elégtétel nem éppen megfelelő szó ebben az esetben. A férje miatt nem kell aggódnia. Szeretnék és kell is vele beszélnem.

– Vele az én ügyemben merőben felesleges a beszéd. Ő őszintén rá akar venni, hogy fogadjam el a jelölést. Higgye el.

– Örvendetes, hogy ilyen jól megértik egymást...

Doromlainé erre nem válaszolt.

Adorján felállt, elgondolkozva az ablakhoz sétált, onnan az íróasztalhoz, majd lassan vissza a foteljéhez, s beleereszkedett.

– Megbízik bennem? – kérdezte előrehajolva.

– Meg – válaszolt Doromlainé rövid tűnődés után.

– Mi nem feledkeztünk meg Doromlai elvtársról. Ezt jegyezze meg! Határozottan állítom, hogy ő nagyon meg lesz elégedve, ha szándékunkat megismeri. Maga is. Örömmel fogadja el majd a tervünket. Hogy mi az, azt én magam akarom neki elmondani. Maga pedig, Doromlai elvtársnő, nyugodtan elfogadhatja jelölését.

– Csakugyan? – kérdezte élesen.

– Az imént azt állította, hogy megbízik bennem. Nos? Itt a próba!

Doromlainé elgondolkozott, közben Adorján arcát figyelte. A szemében kihívást figyelt meg, ellenben az ajka körül mintha halvány mosoly lebegett volna. A kihíváson nem töprengett, az ő kérdése is az volt, de a fel-felvillanó mosolyt nem tudta megfejteni, bár gyorsan végiglatolgatott néhány lehetőséget. Észrevette azonban, hogy Adorján szemében vidám kíváncsiság villódzik. Megerősödött benne a tudat, hogy az első titkárban megbízhat.

– Elfogadom – jelentette ki.

– Látom, alaposan meggondolta a választ. Köszönöm a bizalmát – mondotta Adorján, s nem leplezett megelégedéssel folytatta. – Remélem, nem okozok magának csalódást. – Felállt, az íróasztalához ment, felemelte a kagylót. – Cséri elvtársat kérem . . . Itt van nálam Doromlai elvtársnő . . . Éppen az imént jelentette be, hogy elfogadja a jelölését. Melyik pártszervezetbe javasoljátok? . . . Igen . . . Köszönöm . . . – Letette a kagylót, visszaült a fotelbe. – Az élelmiszer-kiskereskedelmi vállalat pártszervezetében fogják küldöttnek megválasztani. Már amennyiben elfogadják javaslatunkat . . . Megfelel?

– Meg.

– Legyen szíves adja át Doromlai elvtársnak üdvözletemet és kérésemet, hogy még e héten valamelyik reggel fáradjon be hozzám. Reggel nyolc óra előtt. Fél nyolckor mindig benn vagyok, és nyolcig-fél kilencig általában szabad vagyok. Napközben mindig közbejöhet valami vagy valaki és hát . . . nem szeretném megvárakoztatni. – Felállt. – Köszönöm, hogy meglátogatott.

4

Doromlainé öt óra tájban érkezett haza. A férjét a konyhában találta. Éppen málét készített a horgászáshoz.

– Horgászni készülsz? – kérdezte teljesen fölöslegesen.

– Igen, szélcsendes, enyhe az idő. Még kaphat a ponty... Ki tudja, lesz-e még ilyen szép napunk az idén.

– Holnap?

– Holnap. Jössz?

– Nem. Túlságosan hűvös már nekem a reggel. Én nem tudok olyan melegen felöltözni, mint te.

– Beszéltél Csérivel? – kérdezte Doromlai. Egy pillanatig kutatta a felesége arcát, aztán tovább gyúrta a málét.

– A jelölésemről volt szó.

– És?

– Elvállaltam.

– Végre! – egyenesedett fel Doromlai. – Mivel győzött meg?

– Ó... mindenfélét összehordott... Ugyanazokat az érveket ismételte meg, amiket neked is felsorolt.

– Gondoltam – bólintott Doromlai. A feldarabolt málét beleeresztette a gőzölgő vízbe. – Az a fontos, hogy elvállaltad.

– Találkoztam Adorjánnal is – folytatta az asszony. – Arra kér, hogy a héten valamelyik reggel nyolc előtt keresd fel.

– Miért?

– Látod, ezt nem mondta meg.

Doromlai fürkészve nézett a feleségére, de az arcáról nem tudott leolvasni semmit. Ezt már félig-meddig meg is szokta. Doromlainé megtanult uralkodni az arcvonásain. Mint az MNDSZ megyei titkárának s mint igazgatónak is uralkodnia kellett magán, és sokszor el kellett titkolnia érzelmeit. Arca ugyan kifejezéstelen maradt a férje kutató tekintete előtt, de nyugalom ömlött el rajta.

Doromlai megkönnyebbült.

– Felkeresem – mondta. – Holnapután... Holnap horgászni megyek. Vagy talán sürgős?

– Ezt nem mondta.

– Akkor hát holnapután. Nagyon örvendek, hogy meggondoltad

magad – mosolygott rá a feleségére. – Nem is gondoltam, hogy ilyen ügyes ember Cséri.

– Nem ő, Adorján győzött meg.

– Adorján?! – hökkent meg Doromlai. – Akkor . . . akkor elhalasztom a horgászatot . . . Holnap bemegyek hozzá – döntött hirtelen.

5

Mivel Adorján előre jelezte érkezését a portásnak, Doromlai akadálytalanul bejutott az első titkár szobájába. Az óra háromnegyed nyolcat mutatott. A takarítónő éppen kávét főzött, szintén tudott róla. Intett az ajtó felé.

– Fáradjon be, Doromlai elvtárs.

Doromlai kopogtatás után benyitott a párnázott ajtón. Azt gondolta, hogy az első titkárt egyedül találja, a tanácskozóasztal körül azonban öten ültek: Adorján, Faragó, a Központi Bizottság osztályvezetője, Iharos, a megyei tanács elnöke, Partos, a megyei rendőr-főkapitány, Kelemen, az egyik megyei titkár. Amikor megpillantotta őket, Doromlai meghökkent és megtorpant a félig nyitott ajtóban.

– Zavarok? – kérdezte bizonytalanul.

– Dehogy zavarsz! – sietett a válasszal Adorján és felállt. Vele együtt felemelkedtek a többiek is. Valamennyien az ajtó felé fordultak. Adorján Doromlai elé sietett, melegen megszorította a kezét. A többiek is köréje gyűltek, és barátságosan kezet ráztak vele.

– Hogy vagy, Doromlai elvtárs? – mosolygott rá Faragó.

– Mi újság, Dezső bácsi? – érdeklődött Iharos.

– Régen nem láttalak – mondta Kelemen.

– Emlékszel még Bakondra? – kérdezte Partos, és sokáig szorongatta a kezét.

Doromlait áthevítette az öröm. Megilletődött, hogy ilyen szívélyesen fogadják ezek a vezető férfiak.

– Foglalj helyet – tessékelte Adorján a tanácskozóasztal felé. – Mi már befejeztük – mondotta –, az elvtársak már készültek is. – Körbeintett a szemével.

Doromlai nem figyelte meg Adorján intését, de ha észreveszi, boldogabbnak érezte volna magát. Állva maradt, mert senki sem ült le. Néhány udvarias szót váltottak vele, aztán a többiek újabb kézfogás után magukra hagyták őket.

– Tessék, foglalj helyet – szólt Adorján. Megvárta, míg Doromlai leült, akkor ő is elhelyezkedett. – Azért kérettelek, mert közölnivalóm van. Tudomásom van arról, hogy nem szerepelsz a városi pártbizottság jelöltjei között.

– A feleségemet jelölik.

– Mi a véleményed?

– Boldog vagyok, hogy elfogadta a jelölést . . . azaz – tette hozzá sietve – hogy beleegyezett a jelölésébe.

Adorján mosolyogva bólintott a helyreigazításra.

– Ennek örülök . . . Ami pedig téged illet . . . Mi már régebben elhatároztuk, hogy a megyei pártértekezleten javasoljuk a jelölő bizottságnak, tégedet is vegyen fel a pártbizottsági tagságra jelöltek listájára.

Doromlainak elakadt a szava. Tehát nem a városi, hanem a megyei pártbizottság tagja lesz! Ezután nemcsak a városban, hanem az egész megyében tevékenykedhetik. Az egész megyében! Jurányban! Szebelléden! Az örömtől kigyúlt az arca.

Adorján megelégedetten figyelte. Türelmesen várakozott. Hosszúnak tetsző szünet után folytatta:

– Nem nélkülözhetjük az olyan elvtársakat, akik személyekre való tekintet nélkül küzdenek a hibák ellen, s akik félelem nélkül bírálnak. Olyan pártbizottsági tagokra van szükségünk, akik megkezdik és következetesen, szenvedélyesen folytatják a küzdelmet a hibák, a renyheség, a szűklátókörűség, a megalkuvás ellen és az újért. Te ilyen ember vagy . . .

Doromlai lassan vett erőt felindulásán. Ezt nem várta. A megyei titkárra nézett.

– Köszönöm – mondotta. Nemcsak annak örült, hogy részt vehet a megyei pártbizottság munkájában, hanem annak is, hogy gyakrabban érintkezhet az első titkárral. Becsülte, szerette, mert egyenes, megértő és élénk gondolkozású embernek ismerte.

Adorján felállt. Doromlai követte példáját.

– Köszönöm – ismételte meg, s keményen megszorította a feléje nyújtott kezet. Végigmérte az előtte álló férfit. Visszaemlékezett a tíz évvel fiatalabb, sokkal karcsúbb Adorjánra. „Mozgékony, élénk még most is – állapította meg magában –, de az utóbbi időben hízik . . .”

– A viszontlátásra . . .

– Megengedsz egy megjegyzést? – kérdezte Doromlai.

– Nyugodtan.

– Egy súlyos hibára hívom fel a figyelmedet . . .

– Halljuk!

– Az utóbbi időben hízol, pocakosodsz . . . Gyalogolj többet!

Adorján megütődött, elkomolyodott, rávillant a szeme Doromlaira.

– Nono! – emelte fel a kezét figyelmeztetően, a szemöldöke összehúzódott. – Máris megkezdted? Még nem vagy tagja a pártbizottságnak!

– De leszek! – mondta Doromlai vidáman.

TARTALOM

I. FEJEZET / *Egy ember, aki mer* 5

II. FEJEZET / *Szolgának neveltek* 24

III. FEJEZET / *Mesterséget tanultam* 41

IV. FEJEZET / *Hányattatások* 56

V. FEJEZET / *Doromlai nem hagyja magát* 79

VI. FEJEZET / *Lányok, asszonyok, szerelmek* 90

VII. FEJEZET / *Fordulatok* 126

VIII. FEJEZET / *Ránk zúdulnak a feladatok* 162

IX. FEJEZET / *Amit nem tudtunk megszokni* 175

X. FEJEZET / *Sodródás* 200

XI. FEJEZET / *Doromlainé makacskodik* 230

XII. FEJEZET / *Hajnali ágyúlövések* 251

XIII. FEJEZET / *Üzemben és falun* 282

XIV. FEJEZET / *Mérleg* 301

XV. FEJEZET / *A küzdelmek folytatódnak* 319

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Athenaeum Nyomda, 79.3630, Budapest, 1980 – Íves magasnyomás
Felelős vezető Soproni Béla vezérigazgató

A kötetet szerkesztette Ratzky Rita
A borító Szathmáry József munkája
Műszaki vezető Aranyi Imre
Műszaki szerkesztő Hajdú Árpád
Terjedelme 16,6 (A/5) ív

16,– Ft

Egy munkásember a főhőse Grandpierre Lajos új – önéletrajzi ihletésű – regényének. A vidéki származású tímárlegény korán megismeri a munkanélküliség, a filléres lét fizikailag és szellemileg egyaránt sorvasztó voltát. Útja szükségszerűen vezet a munkásmozgalomba. A mozgalmi munka távlatot ad életének, a felszabadulás után pedig fő hivatása lesz. Sorsa összefonódik a század legfontosabb történelmi és munkásmozgalmi eseményeivel.

Az író elkíséri hősét egészen a máig, amikor a már idős kommunista még mindig kimeríthetetlen energiával harcol az igazságtalanságok, például a hatalommal való visszaélés ellen.

A regényben egy megpróbáltatásokban, tapasztalatokban gazdag, szenvedélyes munkás- és mozgalmi élet tárul az olvasó elé.

KOSSUTH